
UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 01055308 9

BENKŐ JÓZSEF

ÉLETE ÉS MUNKÁI.

IRTA

GRÓF MIKÓ IMRE.

BENKŐ JÓZSEF ARCZKÉPÉVEL.

PEST,
RÁTH MÓR.

1868.

Benkő József
Közép-Ajtai Pap.

Ny Rohn és Grund, Pest 186

BENKŐ JÓZSEF

ÉLETE ÉS MUNKÁI.

IRTA

GRÓF MIKÓ IMRE.

BENKŐ JÓZSEF ARCZKÉPÉVEL.

PEST,

RÁTH MÓR BIZOMÁNYA.

1867.

Nyomatott Emich Gusztáv, magy. akad. nyomdásznál, Pesten, 1867

Az irók életrajzai — maga az irodalom története; szerkesztésök törvényei több pontban érintkeznek. Az életiratok, mint rajzok, szükség, hogy az iró szellemi alakját híven állitsák elő; mint az egyén életfolyamának elbeszélései, szükség, hogy az igazság bélyegét hordozzák magukon, különben egyik sem bir valódi becsesel. Az életirat e kettős természeténél fogva nem lehet feltétlen dicsőités, sem feltétlen gáncsolás; az első apotheosissá sőt költeménynyé, az utolsó ellenséges indulatu megtámadássá, sőt gúnyiratttá tenné. A rokonérzés vagy ellenszenv nyilatkozása sem lehet az, mert ezek elfogulttá, részrehajlóvá s igazságtalanná tesznek hiba és érdem iránt egyformán.

Hogy egy emberi életről, mely nem előttünk folyt le, meggyőződésből s meggyőzőleg kedvező itéletet mondhassunk, minden részleteire kiterjedő körülményismerettel kell birnunk, sőt az illetőt — ugyszólván — szivestől-lelkestől tanulmányozás tár-

gyává tennünk. Mi és mennyivel több kell arra, hogy valakire nyilvános kárhoztatást jogosan mondhassunk?! Ide az imént érintett feltételek és előkészület mellett, higgadt kedély, minden irányban független lélek s mély igazságérzet kell. A hiba, ha erkölcsi, titkolódzik, vagy az erény köntösét ölti magára, s ez által bűnössé sőt bűnné lesz, a bűnt pedig meg kell róni, sőt folyvást ostorozni s óvni tőle az emberiséget. A gyöngeség ellenben — kivált ha az emberek és balsors műve s tiszteletre méltó tulajdonokkal párosul — többnyire leplezetlenül jelenik meg, legtöbbet magának árt, s a szivekben a részvét és szánalom érzetét, nem az erkölcsi undort vagy a kő-vetés hajlamát költi fel. Ez egyik helyes nézőpont, melyből mások felőli itéleteinkben ki kell indulnunk. A másik az, hogy őket életviszonyaikkal, cselekedeteiket indokaikkal együtt vegyük vizsgálat alá. Ezeket pedig mindenki csak maga és Isten tudja bizonyosan; egy harmadik csak érzéki tapasztalatból s lélektani úton ismerheti meg. S még ekkor is, ki tudja, jól fogták-e fel érzékeink a benyomásokat? Ki biztosit az iránt, hogy való-e az, a mit az előttünk fekvő adatok s lélektani következtéseink valónak mondanak? — Ki tudja bizonyosan a határt, mely a roszat és jót egymástól elválasztja, kivált miután ezek fogalma annyiféle, a hány az ember, s a hányfélék az intézmények és korszakok? A politikus a siker, a biró a törvények, a pap a biblia, az erkölcstanár az erkölcsi szép mértékével mérik a jót. Mindenik

saját álláspontjából nézi és itéli meg- és el az embert és tetteket, természetesen egyoldalúan, mert a világfolyam erkölcsi rendében szükségképen lenni kell egy általános jónak s lenni kell ezen jó általánosan érvényes fogalomkörének és helyes meghatározásának.

Az egyik egy rosz shakk-huzásért elfelejt tiz sikerültet, egy botlásért tiz nemesen végrehajtott tényt. A másik azért, hogy elménk egyszer nem találta el a helyest, rövidlátónak mond. A harmadik, a ki tegnap dicsőitett, ma, mivel ő nem látja át indokaidat, s te a siker nem koczkáztatása tekintetéből azokat nem tárhatod fel, kész a porba rántani. Az emberek és polgári viszonyok, a vallás és a nemzetiség, az élet-kor és a nem hibái s erényei, a szerencse kedvezése és a balsors míve — mind egy mérlegbe vetve méretnek meg, egy táblára irják mindezeket, egyiket a másikhoz adják, vagy egymással elosztják és szorozzák, vagy pedig épen levonják egymásból a szerint, a mint szellemi látkörük, vagy kedvök hozza magával. Lehetsz igaz hazafi és hű alattvaló, jó keresztyén s egyenes biró, emberséges ember és a leghasznosabb munkásságu tudós; de mivel más nemzethez és osztályhoz, hit- vagy pártfelekezethez tartozol, teljes igazságot nem találsz; egyik téren szerzett érdemeidet levonják azért, mert a másikon — melyre nem volt hivatásod s kedved, vagy tán módod — nem tettél annyit, a mennyit tán vártak tőled; nemes kezdeményezéseid egybe-

hasonlitják balul kiütött vállalataiddal, erényeidet — melyek kizárólag tenérdemed — betakargatják gyöngéiddel, miknek oka tán rajtad kivül, tán épen gáncsolóidban van — és aztán a mi e sajátságos vegybontás és lélektani arithmetizálás után megmarad — legtöbbnyire bizonytalan dicsőség vagy bizonyos gúny — lesz koszorúd és érdemdíjad.

Ezek az eszmék merültek fel lelkemben, a mint Benkő József életéhez összegyüjtött adataimat áttanulmányozván, az eredmény leirása végett tollhoz nyultam. Három tény állott előttem világosan, s bántotta igazságérzetemet. Egyik, hogy e jellemet első életirói — kiknek aztán nyomán jártak a következők valamennyien — nem fogták fel, s életét nem itélték meg helyes szempontból; maguk a helyes ösvényről eltávozván, másokat is félrevezettek. Másik, hogy élettörténetéhez, ezek nagyzolási, birálói pedig kicsinylési czélból — nem egy valótlanságot ragasztottak, ugy, hogy az arany a salaktól már-már nehezen volt megkülönböztethető. A harmadiknak a két elsőben van forrása: éppen a mily szigorúan itélte meg benne a közvélemény az embert és egyházi tisztviselőt: oly kevéssé volt méltányos az annyi téren úttörő szellemi munkáshoz, oly bámulatos termékenységü iróhoz.

Azonban ez ne ejtse gondolkozóba az olvasót: azon leszek, hogy kikerüljem azt, a mit másokban nem helyeslek. Fennebbi nézeteim nyilt kijelentése által magam vontam határt magam köré, mely kö-

zött mozognom kell — hogy művem védirat, annyival kevésbbé indokolatlan dicsőités ne legyen. De a csupa gáncsolók sorába sem szabad állanom. Bárha a történetirás magas itélőszékének csarnokában — biróvá fel nem avatva — csak mint tanú állok is: a történetiró igaz-szólási tisztét önként veszem magamra. Az adatok világánál elmegyek forrásához azon életnek, melyet leirok, s ama jellemnek, melynek rajzát adom, azon titkos, de mindennél biztosb úton, mely a saját vallomás és levelezési meghitt szivkiömlés egyenes útján át magába a sziv redőibe s a lélek mélyére vezet; kipuhatolom s elétárom: mi lakozott ottan? Hogyan érzett hona tudomány-ügyéért ama kebel? Mi vitte őt tévútra — a mikor azon járt? Végig kisérem e munkában és szenvedésben gazdag életfolyamot futása egész pályáján — ama szirtek között, hol mint a havasi kristály patak tisztán s vigan tovább görgedez; és ama sekélyes lapályokon át, hová sanyaru életviszonyai sodorták, melyeknek mocsárain csak alig s alig tudott áthatolni. Lépésről lépésre megyek vele a férfiui tetterő és munkálkodás ama verőfényes napjain keresztül, midőn munkáiért halántékira koszorút, honára diesfényt vont a külföldi tudós-világ, mig benn nélkülözni s a földet lábai alatt ingadozni hagyta az uj életre csak imént ébredt magyar tudomány-szeretet — a lelki megtörtség és elborult kedélyvilág azon sötét szakáig, a hol életcsillaga letünt, maga után a közönséges elmék előtt csak egy gyászos füstárnyat, azoknál, a kik az

érdemet becsülni tudják, dicső és halhatlan emlékezetét hagyva hátra.

Ez életrajzhoz tartozó legnevezetesebb adatokat — melyeket a nagy-enyedi könyvtár őrzött — irtó kézzel szétzúzta, elpusztitotta közel pár évtized előtt a vandalismus. Megmérhetlen kár, mit történetirásunk ott vallott; megsirathatlan veszteség, melyet soha, sehogy, senki ki nem pótolhat; mert az unicumokat semmi hatalom Nagy-Enyed hamvaiból fel nem támaszthatja. Én évek óta lelkiismeretesen gyüjtögetém mindenfelől. Egy részöket „Okirattár" gyanánt egészen adom; az idézvények többnyire szószerént hivek; akarom, hogy tények, okiratok és az ő meggyőződést keltő egyenes szavai beszéljenek. ... Az én részem legyen az anyag-egybehordás, rendezés, s egy igazságos itélet hozhatásához a szükséges feltételek megalapitása: az olvasóé annak részrehajlatlan megbirálása, s végre az irodalom-történetiróé az — itélethozás.

I.

Benkö születése. Atyja, anyja, nagybátyja : Hermányi József. Testvérei. Nemesi származása. Gyermekkora. Benkö mint tanuló Nagy-Baczonban, Udvarhelytt, Nagy-Enyeden. Fölfedezi az erdődi zsinat confessiójának eredeti példányát. Hajlama a gyüjtés és történelmi tanulmányok iránt. Első nyomtatott müve. Meghivatik segédpapnak. Nem fogadja el. Ujra meghivatik.

Közép-ajtai Benkő József, saját feljegyzése szerént [1]) született 1740-ben december hó 20-án, Székelyföld Bardocz fiu-székében, Bardocz nevü faluban. Atyja, a közép-ajtai primipilaris székely, Benkő-nemzetségből való Benkő Mihály, a ki 1718-tól kezdve Magyar-Hermányban 10 évig, azután Bardoczon 24-ig, végre szülőföldén, Közép-Ajtán 14-ig, együtt 48-ig volt pap, s ebből 11 évig erdővidéki esperest; [2]) anyja, magyar-hermányi szintén primipilaris székely nemzetségü Hermányi Dénes Péter pap és erdővidéki esperest elsőszülött leánya, Hermányi Dénes Judit, kivel testvér volt azon Hermányi Dénes József nevü nagy-enyedi pap, a kit nagy tudományáért Benkőnk ambulans bibliothekának nevezett. [3]) „Ez oly hires pap volt" — irja ő — „hogy Enyeden kivül legalább 72 úri s fő-

---

[1]) Milkovia II. köt. 76. lap. Filius Posthumus sat. 193. l.
[2]) Filius Posthumus sat. 91. l.
[3]) Filius Posthumus sat 65. l.

nemesi személyek felett prédikállott s 158 darab [1]) jó vastag irásokat készitett és köttetett in 4-to; a mi véghetetlen irás volt, melyeket ő maga is sokszor nézegetett. Ez, a mint testében magasabb: ugy tudományában is másokat feljülhaladó volt, elannyira, hogy dolgait és tudományát tentával lerajzolni nem lehet." [2]) E nagy tudományu rokonáról előbbi művében is kegyelettel emlékezik. „Született — ugymond — 1699-ben Olasz-Teleken, tanulni kezdett Nagy-Ajtán, folytatta tanulását Udvarhelyen és Enyeden, kitűnve valamennyi társai felett tanulási kedve és tüze által; végezvén iskoláit 1728-ban thoroczkószentgyörgyi pap lett, mely hivatalát ugy folytatta, hogy nem lehet tudni: neki adott-e díszt a hivatal, vagy ő a hivatalnak? Hét év mulva nagyenyedi másodpap lett, a mit ismét hét évig viselt, s azután 22 évig odavaló első pap volt. Szerencsésnek tartotta magát, a ki őt prédikálni hallotta; halotti beszédet tartott 72 főúri halott, 400-at saját hallgatói közül való, 7-et papi, 4-et főiskolai halott felett; különböző történelmi, földrajzi, hittani, és vegyes tárgyu gyüjteményei voltak. „E nagy szellemi fény" — igy végzi értesitését — „kialudt 1763-ban, aprilisben." [3])

E kitünő szónok és tudós életét ennyiben érintenem, nem csak Benkővel való vér- és szellemrokonsága, de egyszersmind és kiváltképen egy hátrább előfordulandó komoly irodalmi vitaügyben való biztos eligazodhatásunk tevé kötelességemmé.

Atyjáról szintén a legnagyobb kegyelettel emlé-

---

[1]) A Transsilvania Generalis sat. II. kötete 477. lapján 157 kötet van irva. Azonban ez lehet sajtóhiba.

[2]) Filius Posthumus sat. 69. l.

[3]) Transsilvania Generalis sat. II. köt. 176—177. ll.

kezik egyik nyomtatatlan kézirati művében. „Csudálhatnád kegyes olvasó“ — ugymond — „az Isten Gondviselésének kegyelmes munkáit ezen ember körül, ha szájából hallhatnád: miképen nevelkedett, miken fordult meg, és hogy ment mind a papi, mind az esperesi hivatalra. Származott ezen — XVIII. — seculum elein, mely „kurucz világnak“-nak neveztetett. Szülői — mond tovább — a sok revolutiókban, mint mások is nem kevesen, ugy elszegényedtek, hogy nem is tanittathatták. De történt, hogy midőn ama nevezetes főtiszt Graven által a felséges római császár I. József, mint már erdélyi fejedelem, 1707-ben az eddig Rákóczi pártját tartó székelyeket nagy sereg hadi embereivel meghódoltatta volna: akkoron az egész székely földön majd semmi ökör-marha nem maradott, mivel azokat a felséges császár bélyegével megjegyezvén, elhajtották nagy seregenként, és e miatt az emberek gyalog-taligákra szorultak — melyeket Graven szekerének neveztek — s azokkal erdőltek. Benkő Mihály is, mint nevendékeny ifju vonta egyszer ezen gyalog szekerecskét; de egy fa a lábát megütvén, elirtódzott azon munkától s felfogadta, hogy többször nem vonja. Azért 1708-ban Szent-György napkor, a közép-ajtai iskolába ment, s ott egy hónap alatt az olvasást, következő télen pedig az alsóbb classisokat megtanulta. Onnan Nagy-Baczonba ment tanulni, s a telet ott eltöltvén, Udvarhelyre; nemsokára deák, majd tanitó lett, s hat évi tanulás után 1718-ban hermányi pap. [1]) „A midőn fölszenteltetett — irja tovább némi önérzettel — gradussa adatott a synodusi censurában az

[1]) Filius Posthumus sat. 85—89. ll.

akademikus személyek után, csak egy levén közötte s azok után Domidoctus, (amint nevezik), holott mikor a disputatiora előállottak, legutól iratott volt a pappá szentelendők között.“ [1])

Ugyan e kéziratában Benkő József azt is emlékezetben hagyta, hogy tizenkét testvére volt, s azok névszerént kik voltak; megjegyzi: hogy három közülök meghalt, mindenik mint már értelmes gyermek; leánytestvéreiről megjegyzi, hogy melyik, kihez ment férjhez? Különösen Anisról irja: „hogy ez viseli a szüzesség szeplőtelen pártáját, noha mind pap s mind külső renden levő kérői voltanak.“ — Mihály fitestvéréről azt irja: „hogy 1770-ben a tigurumi akademiából lejövén, Haranglábra ment papi hivatalra; Sámuel most eszi Lejdában a kegyes belga ordoktól magyar deákok számára rendelt kenyeret, minekutánna Udvarhelyen és Enyeden két fiu testvérével“ — nevök Mihály és József, ez életrajz tárgya — „együtt togát viselvén, Udvarhelyre a t. professor mellé legelső conrectornak hozattatott 1766-ban juniusban, és ott két esztendeig conrectori, esztendeig pedig professor képe-beli hivatalt — annak fizetése mellett — viselt, vacálván akkor a professori kathedra.“ [2])

Megemlitvén tovább édes atyjáról, hogy Bardoczon létében egyházköri (tractualis) jegyzőséget is viselt, s hallgatói szeretetét annyira birta, hogy a hermányiak jó indulata holtig meg akarta ott marasztani; hogy esperestségében sok emlékezetre méltó dolgok estenek az erdővidéki egyházkör kebelében —

---

[1]) Filius Posthumus 89. l.

[2]) Ugyan ott sat. 90.

így végzi feljegyzéseit : „Utoljára haza jött Közép-Ajtára, viselvén papságot és esperestséget is. De a sok esztendők és terhek naponként elfogyatván és szemeinek világától is szintén egészen megfosztatván, mint papi, ugy esperesti hivataláról is önként lemondott, amarról 1767-ben, erről 1768-ban — nem akarván, a mint másokról mondotta, ezen erőt kivánó hivatalokat a vénségnek elerőtlenült állapotjával viselni. Már 1771-ben“ — ugymond — „itt Közép-Ajtán maga ősi jószágán való házánál várja a megoszlattatást, azzal vigasztaltatván a m. Supremum Consistoriumtól, hogy éltéig minden esztendőre húsz-húsz magyar forintokkal segittetik.“ [1])

Származását illetőleg megjegyzem, hogy ő magát hosszason Közép-Ajtáról irta és iratta, mint oda való birtokos székely, később azonban — 1798-ban oct. 12-kén költ királyi leirat által [2]) a Közép-Ajtán és Köpeczen lakó, de Árkosról származó Benkő nemzetségi ágak törvényes és köztehermentes nemeseknek — nobiles lege immunes — ismertetvén el : Benkő is a kir. főkormányszékhez az emlitett királyi leirat másolatáért folyamodott 1809-ben, minek következtében értesittetvén : „hogy az kihirdetés végett Háromszék tisztségéhez van leküldve“, egyszersmind arra utasittatott, „hogy a kivánt másolatért, ahoz való jogának megmutatása mellett, a nevezett tisztséghez folyamodjék.“ [3]) A mit hogy foganatosan kért, mutatja az, hogy magát azontul igy irta alá : Közép-Ajtai és Árkosi nemes, Benkő Jó-

---

[1]) Filius Posthumus sat. 91. l.
[2]) Látható 2988 udvari, 8433. kir. főkormányszéki sz. alatt.
[3]) Látható 2912—1809-beli kir. főkormányszéki szám alatt.

zsef. (Josephus Benkő de Közép-Ajta, nobilis de Árkos. [1])

Gyermek- és tanulókoráról jellemző adatokat közöl Benkő Ferencz, melyek szintén hitelesek, „mivel ő — saját szavai szerint — a mit irt róla, hiteles adatokból s maga megtudásából, részrehajlás nélkül jegyezte fel, minthogy ő Benkőnek vératyafia, a botánikában tanitványa s deáksága végeig a ferialis napokban véle együtt volt, sok tárgyakban utasitásával élt, élete történeteit gyermekségétől kezdve több izben elbeszélni hallotta." [2])

„Tanulását" — irja tovább Benkő Ferencz — „a nagy-baczoni református falusi iskolában kezdette, s onnan ment Udvarhelyre felsőbb osztályokra, deáksägra pedig Nagy-Enyedre. Még kicsiny korában, midőn iskolába járó gyermek volt, midőn édes atyja predikállott, vagy úri szent vacsorát osztogatott, a templom ajtajában megbúva hallgatta beszédét, és az előhordott szentirásbeli helyeket gyermeki módon feljegyezte s megtanulta." Nevét illetőleg azt jegyzi meg: „hogy mig Nagy-Enyedre ment, addig magát szülötte falujáról Ajtai Józsefnek irta és hivatta, mint szintén testvérei is. Sőt édes atyját is deákságától fogva Ajtai Mihálynak nevezték." [3]) Ezt édes atyjáról maga Benkő is feljegyezte. [4]) „Azonban Enyeden" — irja rokon életirója — „Benkő Józsefet professor Ajtai (Abod) Mihály megszólitotta. Elég jó neve van — mondá — és

[1]) Nemes Benkő József, a Harlemi tudós társ. tagja Biographiája: Árkosi Benkő Ferencz(től) Kolozsvár, 1822. 4. l.

[2]) Nemes Benkő József sat. (4—32. ll.)

[3]) Ugyan ott 6. l.

[4]) Filius Posthumus sat. 85.

nem engedte meg, hogy magát tovább Ajtainak hivassa.“ [1])

Tanulási képességéről s komoly tudományos hajlamairól szintén magasztalólag emlékezik. „A professorok leczkéit“ — ugymond — „oly figyelemmel hallgatta, hogy midőn revocatio és examenek alkalmatosságával némely különösebb kérdésekre az elsőbbek nem felelhettek, ő mindenkor kész volt megfelelni.“ [2])

„Még deák korában elkezdette volt irni“ — folytatja tovább — „Transsilvania“ nevet viselő becses munkáját, de közép-ajtai papságában végezte be, mely munka irására alkalmatosságot szolgáltatott ez a környülállás. Enyedi pap Hermányi Dénes József 1763-ban elhalálozván, midőn könyvei és irásai licitáltatásában mint atyafi foglalatoskodnék, a füstös és rongyos irásokat is jó áron akarván eladni — melyeket mint egy sütő-kemencze, oly nagy rakásra a kolégyom auditoriumába behordatott, s a városi örményeket, hogy bors-takarni megvegyék, behivta vala — maga verte azoknak árát, és senki nem igérvén annyit, mint ő, reá verettetett le, melyért a tanuló ifjuság kinevette. ő pedig kamarájába elhordatván, talált azok között olyan jegyzésekre is, melyeket azután haszonra forditott.“ [3])

E dolgot maga Benkő József is előadja egyik kézirati müvében. „Midőn“ — ugymond — „nagyenyedi helvét hitvallásu főiskolánkban theologus voltam, meghalván 1763-ban anyai nagybátyám, Her-

---

[1]) Nemes Benkő József sat. 6. l.
[2]) Ugyan ott sat. 6—7. l.
[3]) Ugyan ott sat. 7.

mányi Dénes József nagy-enyedi első pap, kiről nem csak én szólottam tisztelettel Transsilvániám II-ik kötetében, de ugy szólott a haza: az idvezültnek különbféle kéziratain kivül könyvei is árverésre voltak kitéve. Utoljára a történt, hogy egy nagy csomó rongyos füstös könyvre került az eladás, mi az én birtokomba került. S ki hinné! hogy e miatt nem csak ifju barátaim, de nagy tiszteletü és hires Ajtai Mihály történet és nyelvtanár ur előtt is nevetség tárgyává lettem. Mindazáltal barátaimtól való e kinevettetés, bár nyilván némi pironság szinét viselte, engem nem inditott meg; tudtam, hogy mint a tyúk, szemétdombon nem egyszer találtam már drága gyöngyöt. Most is reméltem. Kevés napok teltén, a mint vásárlott holmimet vizsgálgattam, egy 175 lapból álló pergamen hártyára — membrana pergamena — ugy nevezett barát betükkel irt ivalaku kézirat-codex akadt kezembe, a melyből — fájdalom — némely levelek kiányzottak, a meglevőkre pedig különböző egyházi tárgyu okiratok voltak beirva; melyek közül, a többinek ha szinte semmi értéke nincs is — bár az ilyenek becsét ismerők előtt van — egyedül az „erdődi confessiot“ ki ne tartaná a legritkább kézirati kincsnek?! És ez a confessio egyetlen egy lapot a 96-ikot töltötte be, de oly sürün fekvő sorokban s oly apró betükkel és szóröviditésekkel irva, hogy a századik ember alig lett volna képes olvasni. „Ezt gondolom — jegyzi meg Benkő — okának, hogy Hermányi, a történt dolgok fáradhatlan buvára, mivel rövid látó volt, ezt a ritka kéziratot, már emlitett többi könyveivel és irományaival együtt a szoba ajtója megett heverni hagyta. Én pedig e codexet kézirati gyüjteményembe tettem el.“

„Azonban nem hosszason maradt ott rejtve. Kevéssel ugyanis ezután, a midőn az általam tisztelt és a tudós világ előtt sem ismeretlen Ajtai Mihály tanár a magyarországi és erdélyi egyháztörténetek előadása közben fájlalva panaszolná, hogy az erdődi zsinat Confessioja végképpen oda van: én a tanitás végeztével hozzá mentem, s a meglevő Confessio egész szövegét tisztelettel átadtam. Uram bocsáss meg! oly nagy örömmel fogadta, mintha az égből esett volna le; azután pedig tárgymutatóját megtekintvén: ismét és ismét megdicsérte, s csakhogy meg nem csókolt — Ő, a ki azelőtt engem, mint ama Codex bárgyu vásárosát lenevetett. Hivatott is azonnal egy régi-irás-ismerő ügyvédet, hogy abból egy tisztán olvasható másolatot irjon; de az nem hajtván végre: magam irtam le, nem kevés fáradsággal, három példányban: egyiket a nevezett tanár, másikat a tudósok előtt nyomtatott munkáiról ismeretes hires Bod Péter számára, a harmadikot magamnak. Később egy más alkalommal való iskolai előadáskor ugyanezen történettanár e Confessiót a tanteremben örvendezve olvasta fel, s engem, mint a ki őt annak nyomába vezettem, ezért és e Codexből vett más nevezetes adatokért érdemem felett dicséretekkel halmazott el és mindenfelé kedvezően ajánlott.“ [1])

Rokon-életirójának azon véleményét, hogy Benkőben a T r a n s s i l v a n i a eszméje már deák korában megszületett, maga is igazolja, a midőn annak 1777-ben irt előszavában nyilván mondja: „hogy e müvéhez az Erdélyt illető tudós munkákot és kéziratokat több esztendőktől fogva serényen gyűjti; szerzett

[1]) Synodi Erdődiensis Geminatae sat. Előszó 9—11 ll.

ismereteinek és adatainak csak rendszerbe foglalásán immár négy év óta dolgozik, s mindjárt az első kitervezésnél ezer gond szállotta meg lelkét, látván mily sok czéljára szükséges adat és oklevél nincs még birtokában.“ [1])

Mint enyedi deák, Bethlen Farkas Erdély Történetei keresdi kiadásából egy segesvári embertől három magyar forinton vett meg három példányt. [2])

Egy az akkori országos főorvos (Protomedicus) Chenot Ádámhoz irt levelében pedig határozottan irja, hogy nehány évvel ezelőtt, midőn az enyedi collegiumban tanult, hazájának, Erdélynek történeteire való dolgokat gyüjtögetni kezdette, s azokat világ elébe bocsátás végett kidolgozni meghatározta volt, s e gyüjtögetéstől azután sem szünt meg. [3])

Szintén deák korában 1764-ben adta ki „Bononiai Mese“ czímü első nyomtatott művét, Benkő Ferencz szerént: „12 lábu magyar versekbe foglalva, egy Nagy-Enyeden megtelepedni kivánó szegény typographusnak azon kérésére: irna valamit neki, a mit egy nap kinyomtathasson, s abból bár kevés papirosra való pénzt szerezhessen. Benkő megirta s mihelyt készen volt, példányai azonnal elköltek.“ [4])

Hajlamai őt határozottan az irói pályára vonták. Nevezetes, a mit e tekintetben róla Benkő Ferencz

---

[1]) Transsilvania Generalis sat. 1777. 1. l.

[2]) Nemzeti Társalkodó, 1834. II. félév. 8. l.

[3]) Benkőnek Chenot Ádámhoz (év és nap kitétele nélkül) irt eredeti leveléből. Tartalmából ugy látszik, 1773-ban irta, magát — született 1740-ben — 33 évesnek nevezvén. (Mike S. gyüjteményében. ... Látható az Okirattárban III. szám alatt.)

[4]) Benkő József — — Biogr. 9. l.

emlékezetben hagyott. „Midőn“ — ugymond — „némely feriákon hazájában volt, ha édes atyja kérte, hogy a mezei munkásokhoz kimenjen, nem jó kedvvel ajánlotta magát, azt adván okul, hogy otthon már több hasznost tud tenni. Ha pedig az ekklézsiában halott esett és az édes atyja kérdezte: „„Józsi fiam, nincs-e vagy egy halotti predikacziód?““ azt felelte: „„nincs atyám uram, de lesz.““ Kész is volt mindjárt és temetett. A Józsi nevet pedig édes atyja előtt ugy vetkezte le, hogy egykor, midőn atyja jó kedvében volt, ugy nyilatkozott, hogy már Józsefnek is elég nagy volna!“ [1])

Álljon még itt deákságáról néhány átalános jegyzés. „Nem tanult hosszason“ — irja Benkő Ferencz — „Nagy-Enyeden nem várta be azon időt, hogy az iskolai elsőbb hivatalokra kinevezzék; még is e rövid idő alatt is annyira tökéletesitette magát, hogy elébb való és öregebb deákokat is tanitott kamarába elzárkozva; becsülete is volt mind a tanuló ifjuság, mind a külső uraságok előtt; néha gyalog ment ünnepeken ugynevezett legatiokba, s lovon jött vissza, nem 5—6, de 50—60 forint patrociniummal.

A báró Kemény [2]) urak közül nevezetesen volt egy, a ki őt különösen pártfogolta, s reményt nyujtott, hogy akadémiákra küldetését kieszközli; azonban udvarháza tornáczának leszakadása pártfogóját életétől őt reményétől fosztotta meg; igéretét özvegye annyiban teljesitette, hogy e czéljára nehány ara-

[1]) Ugyan ott.

[2]) Itt — mint alább kiderül — vagy sajtóhibának kell lenni, vagy Benkő Ferencz tévedt.

nyat adott; azonban még sem mehetett el, édes atyja elgyengülvén, maga mellé kivánta papnak." [1])

E főrangu hölgyről Benkő sokkal melegebben s hálateljesebb szivvel emlékezik, egyik tőle kapott levele végére saját kezüleg tett jegyzésében. „Ez a méltóságos gróf asszony" — ugymond — „beteges és kedvetlen, de igen istenfélő; nekem a világon legnagyobb patronám. Midőn alumnusa voltam enyedi deák koromban, rendkivül adott 38 aranyot, annyit pap koromban is, sok egyéb gratiái mellett. Most maga mellett tartja Rákhel nevü leányomat." [2])

A fennebbi körülményt Benkő József maga is érinti először 1766-ban a közép-ajtai ekklézsiához irt s hátrább emlitendő levelében; azután 11 évvel később Transsilvania Generalis czimü könyvében, sőt harmadszor is: „Tudósitás az Erdély historiája iróinak magyar nyelven található kézirataikról" czimü értekezésében, melyet 1788-ban irt; az a különbség levén a három időszakbeli előadás közt, hogy a legelsőben őt akademiára küldéssel biztató pártfogójának gróf bethleni Bethlen Gergelyt vallja, a másodikban pedig széki gróf IV. Teleki Mihályt szintén különös pártfogója gyanánt emliti. „Midőn én" — irja emlitett első müvében — „enyedi deák koromban római szent birodalombeli gróf széki IV. Teleki Mihálynál, mint pártfogómnál Aranyos-Gyéres mezőváros-

[1]) Benkő József — — Biogr. 9—10. ll.

[2]) A nemes grófnénak Benkőhöz 1786-ban jun. 17-én irt eredeti leveléből, melyben őt kéri, hogy néhány napra Gyéresre, vagy Sz.-Mihályra menjen hozzá, hogy a tudva levő könyvek iránt beszéljenek. Ő — ugymond — csak vele kiván egyetérteni. — Aláirva: Árva Kendeffi Rákhel. (Mike Sándor gyüjteményében.)

ban lettem volna. 1761-ben Sept. 4-én, a palota ujonnan épült homlok faláról egy darab véletlenül leszakadván, éppen velem beszélgetés közben fejét összezúzta, annyira, hogy Sept. 6-án meghalt, én is csak nehezen kerültem ki halálomat. [1]) Tudósitásában pedig, a mint a Laskai János historiája feltalálásának körülményeit előadja, ez esetet igy említi fel: „Midőn" — ugymond — „enyedi deák korombam 1761-ben Aranyos-Gyéresen nyaraltam volna néhai r. sz. b. gróf IV. Teleki Mihály ur és életpárja méltóságos gróf Kendeffi Rákhel ur asszony ő nagyságoknál, mint kegyes patronus uramnál és patrona asszonyomnál: a gróf úr kezde velem leirattatni valamely nagy úr számára egy darab irást, melynek elejét már az előtt valakivel leiratta volt. Ezt én csak magamra is legelső látásra mindjárt megszerettem; de ottan megfordulván és csak futólag megtekintgetvén, t. kökösi Dobolyi József, sok dolgokban jártkölt prokurátor úr mikoron csudálta, hogy addig nem látta, s megdicsérte volna: anyira felgerjeszte ezzel engemet, hogy míg ő nagyságának leirtam, addig magamnak is megerőltetett szorgalmatossággal elvégeztem. Idővel aztán jobban-jobban megjövén szemem világa az efféléknek vizsgálására, ugy kezdettem megismerni, hogy az a Laskai János historiája. Ezt ama nagy tudományu III. Teleki Mihály gróf ur saját kezeivel irta volt le a Laskai tulajdon kezeirásából Paszmoson 1731-ben, a mint maga feljegyzette volt. Kitől kapta, s hová tette az eredeti irást, semmit arról nem tudok... Ez a drága gróf ur — t. i. IV. gróf Teleki Mihály — azon 1761-beli szent Mihály havának 4-ik napján

---

[1]) Transsilvania Generalis, sat. II. rész 417, l,

estve alkonyadatkor gyéresi udvarában, a palotának ekkor kőmives kezek által ujittatott homlokfalának hirtelen lett leszakadásával összerontatván, harmad nap mulva e világból kimúlék. Én pedig, a kivel azon romlásnak helyén éppen csak egyedül beszélget vala, csudálatosan kimenekedém.“ [1])

Ez Benkő első deáki éveiben volt, a Hermányi-féle kéziratok megvásárlása előtt kevéssel. Ez évek gondos gyűjtése — vetés a következő idők bőv aratására, s éppen ezért bámulást érdemlő jelenség. — Ritka az, a kinél egy tudomány-ág iránti hajlam ily korán s ily határozott alakban nyilvánul. Gondolja el az olvasó egyfelől a husz-huszonnégy éves életkort gyulékony vérével, világot ölelő nagyravágyásival; nézzen végig a társadalmakon, s kivált a mult századi magyar társadalmon: látni fogja, hogy az ifjuság ezerenkint megy mintegy nagy világpiaczi vásárra, az öröm, a kedvtelés és szenvedélyek, vagy a világi hirnév s különbnél különb ambitiok csalképei után; nézze el és bámulja őket. — De ha akad egy-két oly ifjura, a ki megvonja magát egy kis város vagy falu szük völgyébe, s annak egyszerü életviszonyai között maga teremti vagy találja fel ideálját, a ki a fény és rang helyett egy eszmének él, egy czélt tüz ki maga elébe, s arra tör — az ily ifjú elismerést, az ily lélekirány tiszteletet érdemel! Benkő József egyike volt ezeknek. A füstös-könyv-vásárló s a scriptor-másoló ifjuban eleve látszik a „T r a n s s i l v a n i a“ halhatatlan irója. Nem kellett volna egyéb, mint egy tudományos központ a magyar föld bármely zugá-

[1]) Új Magyar Muzeum sat. 1853. I. kötet 223—224. ll.

ban, s ennek döntő szavu férfiaihoz egy-két ajánló sor, s Benkőből világhirü tudós válandott. Fájdalom! egyik sem volt, s a buvárnak és irónak született és képzett férfiu, a helyett, hogy egy nagy és szent küldetést teljesitsen, hogy mivelje a magyar történelem mezejét, s terjeszszen annak sötétei között világosságot, hogy irói munkássága által disze legyen az irodalomnak, buvárkodásainak eredményei által kevélysége nemzetének — e helyett a viszonyok által oda tereltetik, hogy a jó fiu szerény kötelességének teljesitését tüzi élte egyik feladatának s eltökéli magát, hogy egy igénytelen faluba, Közép-Ajtára, elgyengült atyja mellé, az egyházmegye hívására segédpapnak menjen. Sőt még ebben is akadályokra talált. „Egy, felesége után Közép-Ajtára telepedett és ott meg is nemesedett Léczfalvi Mihály György nevü ember“ — igy ir rokon életirója — „ki az előtt kevéssel oda való iskolamester, ekkor pedig már magán életet folytató tehetős gazda volt, kikölt ellene, s az ekklézsia némely tagjait is maga mellé vonván, azt állitotta s kivánta elhitetni, hogy Benkő József még igen ifju papnak, hanem mesternek jó leszen.“ [1]) Értésére esvén ez Benkőnek, visszatért a n. enyedi főiskolába, s onnan a közép-ajtai ekklézsiához egy nyomtatásban is megjelent nyilt levelet irt, [2]) melyben kijelenti, hogy a meghivást nem fogadhatja el, egy felől azt adván okul, hogy „e g y p r ó f é t a i s n e m

---

[1]) Nemes Benkö József — — Biogr. 10. l.

[2]) E levél költ Nagy-Enyeden 1766 ban, Mindszenthavának 28-ik napján, aláirva Benkő, mint t h e o l o g u s d e á k. Egy példányt 1824. Incze Istvánnál talált Benkő Károly; én a Mike Sándor gyüjteményében levő k e f e l e n y o m a t u p é l d á n y t használtam, melyet Benkő saját kezével javitott ki. (Látható az Okirattár I-sö száma alatt.)

kedves a maga házájában". másfelől — ugy mond — „mivel az isteni kegyelemben való bizodadalommal erősen feltettem magamban, hogy mindaddig az Isten nyájának pásztorlására magamat ne alkalmaztassam, mig a külső országoknak tudománybeli kincséből ha csak valami kevés részt is nem vennék, mely igyekezetemnek felsegillésére minden érdem nélkül szép igéretet is vettem kegyes patronusom méltóságos gróf és vice-colonellus Bethleni Bethlen Gergely ur ő nagyságától. Nem azért tehát" — igy végződik a levél — „mintha kedvetlen volnék ahoz a népes és szent ekklézsiához, a melyből én is eredetemet vettem, és a melynek becsületes tagjai, nagyobbára vérszerint való, mindnyájan pedig a Jézus Krisztusban és lélekben buzgón szerető atyámfiai, s a kiért én átok is kész volnék lenni (Rom. 9. v. 3), hanem az emlitett okra nézve, ha Istennek kegyelmesen tetszik, még ezen fényes hirt viselő nagy-enyedi bölcsesség házában maradnom énnékem szükséges levén egy ideig: én azon szent hivatalra be nem mehetek. A szent ekklézsiának pedig nagy szeretettel gerjedező szivből és lélekből köszönöm, és meghálálni, míg a világ engemet testben tartóztat, igyekezem, hogy mind engemet, ki az én hivséges uram Jézus Krisztusom saruja kötőjének megoldására ezerképpen méltatlan vagyok, megtisztelt, mind pedig szemeinek fogyatkozásai miatt 48 esztendeig való papi hivataljának lefolyása után, már többet az Isten oltára körül nem szolgálható tiszteletes öreg atyám uramat az én hívatalommal [1]) megvidámitotta. Melyben néminemüképpen

[1]) Meghívatásommal.

a jelent ki, hogy én kedves próféta fiu volnék magam házámban, melyet háládatosan emlitek. Azonban azt kivánom Isten előtt megjelenő könyörgésemmel, a mit nagy esedezéssel kívánt vala Istentől a szent Mózes az izrael gyülekezetének igy szólván: Az úr a lelkeknek és minden testnek istene rendeljen férfiut a (közép-ajtai) gyülekezetnek, a ki menjen ő előttök, a ki kivigye őket, és a ki bevigye őket, hogy ne legyen az Ur gyülekezete olyan,[1]) mint a juhok, melyeknek nincsen pásztorok. (4. Mózes 27. v. 16. 17.)"[2])

E tiszta keresztyéni szeretettel irt levél tartalmának hatása, s hihetőleg az öreg atya sürgetései azt eredményezték, hogy a közép-ajtai reform. ekklézsia őt nem sok idő mulva papjának egyértelmüleg újból meghívni elhatározta. Ki is ment nem sokára a meghivó levél. „Tanárai előtt — irja Benkő Ferencz — tudva volt Benkő József előbbi esete. Kérdezték tehát: ha hajlandó-e már most elmenni? Ő igenlőleg felelt, ámbár jól tudja — jegyzé meg — hogy a próféta fiu nem kedves a maga hazájában. El is ment oly kötés mellett, hogy életéig, ha magának kedve nem lesz elmenni, Közép-Ajtáról ki ne tehessék."[3])

---

[1]) A megosztott sorok dülő betükkel vannak nyomtatva.

[2]) A Mike Sándor gyüjteményében levő kefelenyomatu példányból. Az Incze-féle példányt beigtatta Benkő Károly is „Benkő József életrajza" czimü, az erdélyi országos Muzeum birtokában levő kéziratába. A kettő közt az a különbség, hogy amaz nem említi a kelti időt.

[3]) Nemes Benkő József — — Biogr. 11. l.

II.

Benkő mint pap. Megnősül. Első történelmi munkái : az erdővidéki egyházkör története (Filius Posthumus) ; az udvarhelyi iskola története. Egyházköri jegyzővé, majd esperestté választatik. Találkozása József császárral.

Papságra kimenetelét igy jegyezte be, egy az erdővidéki ev. ref. egyházkör nevezetesebb történeteit illető, általa létrehozott kézirati művébe : „Én Benkő József, ki e dolgokot jegyezgetem, minekutánna Udvarhelyen a classisokat és Enyeden a deáki cursust elvégeztem volna, 1767-ben sz. György napkor jöttem papnak ide Közép-Ajtára, édes atyám helyébe, sőt itt levén pap Hermányi Péter nagyatyám is. Melyek szerint — igy végződik e hely — a mi édes atyánk, kinek életét beszélem, örvend vénségének most folyó utolsó napjaiban, látván, hogy Ároni házából más Ároni házak épültek és épülnek." [1])

Papsága három első éveiről csak annyit találok róla feljegyezve, hogy egy év elteltével nőül vette Fülei Csög Miklós közép-ajtai iskolamesternek Mária nevü leányát, „kivel boldog házi életet élt, mezei gazdaságot folytatott, papi hivatalát dicséretesen viselte, szorgalmatosan olvasott, s jó hireneve és becsülete naponkint növekedett." [2])

---

[1]) Filius Posthumus sat. 90. l.
[2]) Nemes Benkö József — — Biogr. 11. l.

Valóban sok jel mutatott arra, hogy Benkő elégedett volt, s munkássági ösztöne nemhogy csökkent volna, de uj lendületet nyert. Mint a földnek jól megmüvelését s termékenységét mutatják a buján sarjadozó növények: szintugy Benkőnél nem mindennapi eredmények sejtették már előre azt, hogy ő mint pap, talentuma által feltünővé lesz; de egyszersmind nagy figyelmet gerjesztett maga iránt azzal, hogy ő a legmélyebb tanulmányokat tette két nagy fontosságu tudomány-ágban, u. m. a történetirásra való alapos előkészület és füvészet mezején.

Érdekesnek látom itt megemlíteni: hogy 1769-ben nov. 22-kén a Nagy-Baczonban tartott papi törvényszéken, Simon István, iszákossággal vádolt baróthi pap bepereltetvén, az esperest a közvádlói tisztet Benkőre bízta, s ő azt — mint irja — szívbeli fájdalommal ugyan, de előljárói parancsának kész engedelmességgel vállalta el, s egyfelől az iszákosság, másfelől a kötelességmulasztás vétkes gyöngeségeiért hathatós kereset-levelet készitett az alperes ellen; melyből kitetszik: mennyire hibáztatta ő ama gyengeségeket, melyeknek vádja — mint később látni fogjuk — őt élte hanyatló korában annyira terhelte. [1])

Papi képességéről csak egy esetet mondok el. „A papi teendőkben oly nagy könnyüsége volt — irja Benkő Ferencz — „hogy némely barátai a hét vége felé hozzá mentek, pénteken és szombaton, va-

---

[1]) Az erdővidéki esperesti levéltárban levő eredeti kereset-levél, és perfelvételi jegyzökönyvből. — (Látható az Okirattár II. száma alatt.)

sárnap 9 óráig vele időt töltöttek, prédikáczióra készülésre egy órát sem engedve. Mikor a mester kérdezte: ha harangozhat-e? Ő is kérdést tett barátaihoz: nem szolgálna-e valamelyik helyette? Egyik sem ajánlkozott. Ha nem prédikáltok, barátim — mondá — legalább válaszszatok textust, miről beszéljek, nehogy azt gondoljátok, hogy előre készültem, s anynyira meg ne itéljetek. A választás meglett, ő a míg harangoztak, tanulóházában gondolkodott, s azzal templomba menvén ugy prédikállott, hogy barátjai hallván, bámulták, s a merre mentek, mindenfelé hirdették nagy tudományát s könnyüségét." [1])

A második három év — 1770—73 már a szellemi virágbontakozás szakát mutatja. Hogy papi hivataloskodása mellett Transsilvániáját irta, a Botanicára a füveket és virágokat folyvást gyüjtötte, Linné rendszerét sajátjává tette, sőt 50 nyomott ivre menő „Flora Transsilvanica" czímü füvészeti könyvét már ekkor nagyjában elkészitette volt: amazokról már fennebb emlékeztem s most még azt teszem hozzá, hogy Benkő a Chenothoz 1773-ban irt s fenn idézett levelében maga mondja, hogy Transsilvániájából 30 ivet megirt s letisztázott, s hogy az erdélyi légkörről (atmosphaera) való részt tőle vevén át: kéri beleegyezését; az utolsóra alább adok bizonyitékokat. — E kettős czélból beutazta az ország majd minden részét. Nemcsak, hanem folyvást munkálkodott a jelenben és készült a jövőre is.

1770-ben, papsága negyedik évében, megirta az

---

[1]) Nemes Benkő József — — Biogr. 12—13. ll.

erdővidéki egyházkör történetét, a mely körben az ő ekklézsiája is volt, s azt — saját szavai szerint — „mint inkább régi mintsem uj dolgokból összeszedegetett egyházi historiás irást" 1771-ben, január 12-én [1]) költ ajánló levelében azon egyházköri papságnak ajánlotta fel „új esztendei ajándékul." „Csak gyermek" — igy szól az olvasóhoz irt előbeszédében — „a ki a maga ideje előtt történt dolgokot nem tudja, ha pedig a régi dolgokat tudjuk, olyan, mintha azon régi időbeli embereknek szemeiket is a mi szemeink előtt viselnők, és az önnön idejekben folyt dolgokat valósággal szemlélnők. A mi egyházi dolgainkat" — folytatja — „kevés irók bocsátották közönséges világosságra, s vannak felette sok e rendbeli dolgok, melyekben tudatlanok kéntelenittetünk lenni, vagy a mint akarom mondani gyermekek és szemetlenek vagyunk."

„Látván az én vénség alkalmatlanságát hordozó tiszteletes édes atyám uram" — igy szól tovább — „hogy csak az Erdővidéki Tractus dolgaiban is, melyek előttünk lettenek, kevés szemmel birnak, és szintén gyermekek vagyunk, minthogy majd semmi emlékezetet hagyó irások nem maradhatnak atyáinkról kezünkre: esperesti intéssel serkentette az erdővidéki ekklézsiákat arra, hogy mindenütt legyenek ekklézsia könyvei, melyekbe az emlékezetes dolgok beirattassanak és a szülöttek s megholtak feljegyeztessenek. E mellett köttette a jelen való könyvet, melybe most irok, a végre, hogy ebbe

[1]) Czime: „Filius Posthumus," vagyis Attya halála után született fiu sat.

Hátrább a kéziratok rendén lesz ismertetve.

a most és ezután élő papok nevei s emlékezetes egyházi dolgok beirattassanak emlékezetre. Én azért megfogván ezen jó alkalmatosság üstökét — — — — — — esperest uram helyen hagyásából elvégeztem magamban, hogy az emlitett czélnál felyebb emelkedjem, és a régebben meglett dolgok közül is, a melyeket bizonynyal kitanulhattam és tanulhatok, irásban hagyjam. A mint meg is láthatod itt ennek végbe vitelét. Semmit oknélkül ide bé nem irtam, ha szintén alávalóságnak gondolod is, sem magam költeményemet nem árultam; a mostani némely dolgokat pedig, melyek időnkben történtek, ha kicsinyeknek látszanak is, beirtam; mert mint az vadalma az hidegtől megcsipettetvén, ételre való lészen: ezek is megavulván, újság gyanánt lésznek, és megmaradván, a posteritas csemege helyett veszi [1])

Avagy nem betölt-e már is a naiv egyszerűséggel irt, de gyakorlati igazságot tartalmazó jóslat?

Szülőfölde után figyelme amaz intézetre fordult, hol elsőben növekedett: a székely-udvarhelyi ev. reform gymnasiumra, s korához és adataihoz képest megirta történeteit. „Alig volt valami feljegyezve" — irja egyik müvében — „a miből ezen Collegium történeteit meglehessen irni; mert ámbár Borosnyai Lukács János, annak egykori tanára azt tenni szándékozott, s e czélból 1747-ben irt az öreg, erős emlékező tehetségü tudós és történelemben jártas Nagy-Ajtai Cserei Mihályhoz, a ki ez iskola első tanára Letenyei Pál alatt tanult, s kérdezősködvén annak

---

[1]) Filius Posthumus sat. ajánló levél és előszó I.—IV. ll. Lásd emlitve Transs. Gener. II. köt. 189—191 ll.

eredete felől, azon jeles férfi válaszolt is levelére ápril 4-ről Nagy-Ajtáról, ugy nyilatkozván ez iskoláról, hogy alapitója Bethlen János volt, pártfogói, az ő fiai : Pál és Sámuel, s unokája János; az első tanárok pedig : Letenyei Pál, Rozgonyi János és Szathmári Pap János sat; azonban ezen derék férfiu a gymnasium felállitásakor a rectorság, később 1749-ben a püspökség tisztességével és terhével elnyomattatván: a történet iró nélkül maradt. Én a Cserei-féle — bár nagyon is egybe szoritott — levél, az anyai nagyapám Hermányi Dénes Péter és Tiszteletes Benkő Mihály édes atyámtól hallott hagyományok által — a kik közül az első Letenyei Pál, utóbbi Szigethi György tanárok alatt tanult azon intézetben — valamint mások elbeszéléseivel és jegyzéseivel is segittetve 1773-ban azon gymnasium történeteit magyar nyelven — bár ha nem ékesen is — megirtam ezen czím alatt: Udvarhelyi novitius Deák, [1]) és azt akkori tanár Baczka-Madarasi Kis Györgynek [2]) átadtam." [3])

Hogy az egyházi és világi rend előtt jó hirneve már ekkor meg volt alapitva, bizonyitja egyházköri jegyzővé választatása. Mely évben volt ez, meghatározni nem lehet. Az előtte való jegyző Kovásznai G. Lukács 1773-ban december 7-én irta az utolsó jegyzőkönyvet; helyette, mint elbetegesült öreg helyett egyik másik egyházköri pap jegyzett a gyüléseken 1775-ig. Ekkori a Benkő által irt legelső jegyző-

---

[1]) Benkő Ferencz sokszor idézett müve 30-dik lapján, e czim után még ezt teszi : vagy azon oskola esmerete. Őt követték a többi életirók is. Én az önvallomást tartom hitelesnek.

[2]) Transsilvania sat. II. köt. 300—301. ll.

[3]) „ „ „ „ „ 294—295. ll.

könyv; két január 5-dikén, a Bardoczon tartott részletes zsinaton; de jegyzőségét kétségtelenné csak az October 3-iki jegyzőkönyv teszi, a melyben neve igy van aláirva: Benkő József jegyző — (Josepho Benkő Notario). Az ettől kezdve 1785-ig terjedő időszakról nagy figyelemmel, szép irással és pontos ortographiával készült jegyzőkönyv van, az erdővidéki esperesti kör levéltárában. [1])

Az utóbbi évben marczius 15-én Köpeczen tartott részletes zsinaton (tractualis közgyülés) esperestté lőn választva, melyen — a jegyzőkönyv szerint — Benkő, mint az egész zsinati gyülekezet akaratjából megerősitett esperest vitte az elnökséget. [2]) „Kezeimben volt az ev. ref. egyházi főtanács levéltárából egy 1781-beli 4. számu hivatalos irat, mely szerint Benkő még ekkor is jegyző volt. Lehet, hogy helyettesképpen viselte az esperestséget 1785 előtt is, de az általam idézett adat tisztán mutatja, hogy véglegesen akkor választatott meg. Tehát tévednek azok, a kik Benkő esperestté választatását 1780-ra teszik."

A közvéleménynek iránta való kedvező hangulatát mutatja az is, hogy a midőn 1773-ban, II. József császár Erdélyben jártával Erdővidéken is megfordult, őt választották a császár elébe terjesztésére azon panaszuknak, hogy a miklósvári ev. reform. ekklésia templomát és papi lakát 1717-ben gr. Kál-

---

[1]) Benedek József, erdővidéki esperest urnak 1863-ban, november 10-én hozzám küldött levele egyik eredeti mellékletéből.

[2]) Benedek József erdővidéki jelenlegi esperest hozzám irt levele eredetiből vett második mellékletéből.

noki Ádám elfoglalta volt. Mely követséget elvállalván, midőn elébocsátották, a felség őt nem csak meghallgatta, hanem közelébe menvén, az öltözetén levő gombok fogogatása közben, vele nyájas leereszkedéssel beszélett, s panaszára azt válaszolta: „Még sok ily panasz van elém terjesztve, lesz rá gondom." (Multae adhuc tales querelae sunt ad me delatae, habebo curam.) [1]

[1]) Nemes Benkő József Biographiája sat. 13. l.

III.

Imago specuum m. princ. Transsilvaniae admirandorum. Levelezése Chenottal. A kormányszék körlevele a gyógyfüvek és ásványos vizek tárgyában. Benkő mint füvész. Ajánlata a kormányhoz. A kormány felelete. A kolozsvári lyceumban fölállitandó füvészeti tanszékkel kináltatik meg. Nem fogadja el, de Brassóban és Szebenben adandó leczkefolyamra ajánlja magát. A kormány válasza. Benkő terve. Scintilla botanica. Az egész meghiusul. Benkő itélete Chenotról. Epilobium Benkőiánum.

Mint a hajós, a ki messzi tengerekre útra kél, először hajóját fölszereli, s csak midőn mindennel el van látva, távozik kikötőjéből, s lassanként ereszti szélnek vitorláit: igy Benkő is előbb gazdagon felkészitette lelkét a czéljára szükséges ismeretekkel, s azután bocsátkozott ki az irodalom és tudományos élet szirtes és örvényes tengerére.

Az iménti hat év komoly előkészülete, s ifjuságától kezdődő nagy mérvü tudományos munkássága, a rá következett években három nagy fontosságu tényben nyilatkozott.

Első volt: „Erdély Nagyfejedelemség eddig nagyobbára ismeretlen csoda barlangjainak képe" — czimü müvének kiadása 1774-ben. [1]) melylyel a tudós világban nagy feltű-

[1]) Imago Specuum M. Principatus Transsilvaniae admirandorum hucusque plurima ex parte incognitorum Harlemi, 1774. 4-to.

nést idézett elő. E müvének sehol hazánkban nyomára nem akadhattam, sőt a külföldi antiquariusoknál is sikertelenül tudakozódván utána: tartalmáról nem szólhatok. A Teleki-könyvtár nyomtatott catalogusában (III. r. 141. l.) meg van a czim könyvtári jegy nélkül, a mi, a könyvtárnok állitása szerint azt jelenti, hogy megszerzendő. Az egykori Magyar Hirmondó igy ir róla: „Erdélyországnak nevezetes barlangjai felől tavaly [1]) megigért munkája Benkő József urannak (Imago Specuum Transsilvaniae) már ki vagyon nyomtatva, de oly nyelvben és oly könyvben, a mely mi közöttünk ritka szájban és ritka kézben forog. Az hárlemi Tudós Társaság azt hollandus nyelvre fordittatván, maga gyüjteményébe beigtatta, szerzőjét pedig még mult pünkösd havának 21-dik napján tagjai közé számlálta." [2]) E tudósitás szerint, ha a szóban levő könyvnek megirását Benkő 1780-ban igérte, s 1781-ben nyomatta ki Harlemben: kinyomatását 1774-re tenni nem lehet, ez év legfeljebb annak előkészületeit jelezheti. Én ezt annyival inkább hajlandó vagyok hinni, mivel Leydában mulató Török István nevü erdélyi tanuló 1779-ben, october 29-kén költ levelében küldötte meg Benkőnek a harlemi tudós társaság és ennek titkára Van der Aa ur czimét — adresse —; miből azt gyanitom, hogy ennek következtében lőn felküldve aztán Benkő idézett müve Harlembe, s ugy nyomatott ki.

Második volt a Chenot, erdélyi főorvossal és orvositanács elnökkel való megismerkedése, a ki az ő füvészetben való jártasságának hirét hallván: vele

[1]) A „Magyar Hirmondó" első esztendeje 1780 sat. 770. l.
[2]) A „Magyar Hirmondó" második eszt sat. 1781. 721. l.

levelezést kezdett, őt serkentette, neki könyveket küldött, egy s más fű iránt hozzá kérdést intézett, a mire Benkő természetesen gyorsan és alaposan megfelelvén: a mester az ő szakismeretét hamar átlátta. Hihetőleg e viszonynak tulajdonitható mind az alább következő főkormányi intézkedés, mind pedig Benkőnek irányában való magatartása.

A Chenottal való levelezés következtében [1]) a hír Benkőnek, mint jeles füvésznek, nevét csaknem véletlen-váratlanul szárnyára vette. A kir. főkormányszék ugyanis 1773-ban, junius 12-én akkori országos főorvos Chenothoz s illetőleg az egészségügyi országos bizottsághoz intézett, s ettől ezen legfőbb kormányhatósághoz áttett udvari rendelet következtében, körlevelet bocsátott ki az ország minden törvényhatóságaihoz az iránt: „hogy nyomozzák ki azon természeti gyógyító szereket, melyek e hazában találtatnak s a betegségek gyógyításánál czélszerüen használtatnak; jelesen először: kerületökben minden ásványos vizet tegyenek tanulmány tárgyává, a helyeket és vidékeket, a hol léteznek, irják le, s mindeniknél jegyezzék fel: melyik szer, mely nyavalyákra nézve hasznos, vagy mi tekintetben ártalmas? E végre találják meg az illető vidéki orvosokat és sebészeket, sőt a határőrezredek katonai sebészeit is, s szükség esetében kérjenek tőlök irásbeli véleményt; másodszor: ha ama vidékekben gyógyszertárak léteznek, kérdezzék ki azok gyógyszerésztulajdonosait is: mely helyeken, miféle füveket ismer-

---

[1]) Nekem azt az egy levelet sikerült feltalálnom, melyre már fennebb volt hivatkozás. — (Látható az Okirattár III-dik száma alatt.)

nek, s minő gyüjtőktől kapják a szükséges gyógyfüveket? Sőt ha a füvészetben jártas valamely orvos, sebész vagy más tudományos egyén laknék, a ki a füvek természetét és nemeit részletesen ismeri, azokat kérjék fel ismereteik és tapasztalataik közlésére."

Utoljára azt is meghagyta a hatóságoknak, hogy nemcsak a természeti dolgok figyelmes kedvelőit arra serkentsék, hogy a természet kincseinek vizsgálására nyujtott ezen kedvező alkalom felhasználása által a haza irányában magukat érdemesitni, hanem egyszersmind azok eredményét irásban is közzé tenni, a hatóságok pedig a kir. főkormányszékhez azt fölterjeszteni igyekezzenek." [1])

Benkő ez alkalmat két kézzel ragadta meg. Augusztus 31-én már Miklósvárszék tisztsége útján fel volt terjesztve a kir. főkormányszékhez e tárgybeli tudósitása, melyről az országos egésségügyi bizottság saját hivatalos jelentésében ugy nyilatkozott, „hogy az csalhatatlan bélyegét viseli magán az ő, mind a növény-tudomány mezején, mind az erről szóló munkákban való jártasságának." [2]) Jellemző, a mi e jelentésben a hazai füvészetismereti viszonyokról átalában s Benkőről, mint füvészről, különösen irva van. „A gyógyító füveket nálunk — irják a jelentés aláirói [3]) — csak a czigányok gyüjtik; magától értetik, hogy azokban bízni nem lehet. A hazában levő soknyelvüség és beszédmód is okozza, hogy a füvek és gyökerek ismerete nálunk nem terjed. S mégis a

---

[1]) Látható 4235. 1773-beli kir. főkormányszéki szám alatt.
[2]) Látható 9942. 1774-beli kir. főkormányszéki szám alatt.
[3]) Az 1774-ben dec. 5-én költ eredeti jelentésben láthatók: Dr. Chenot, Dr. Soterius, Dr. M. Seivert, Dr. Mich. Neustädter, Dr. Joh. Hertel. (Az országos egésségügyi bizottság tagjai.)

nagy mennyiségben talált növény bizonyitja, hogy Erdélynek a növényországban is nagy előnyei vannak sok más országok felett, sőt hogy ott sok oly növény található, mely másutt hiányzik. Ez iránt kezeskedik egy jeles füvész, közép-ajtai reformatus pap, Benkő József, a ki Hollandiából [1]) kitünő előszeretetet hozván magával a füvészet tudománya iránt, s a Székely-földön és Brassó-vidékén számos útazásai alatt nagy tapasztalást szerzett e téren, sőt saját maga birtokán derék füvészkertet állított, a melyben 400 növénynél több van s köztök néhány külföldi. Ezen tudós, F l o r a T r a n s s i l v a n i c a czímü könyvet szándékozik kiadni, ugy szintén azon növényeket, melyek a székelyföldön teremnek, leirni s a tudósvilág elébe bocsátani, mihelyt e végre pártfogóitól valami előleget kap. Ő a Linné rendszerét minden mások fölébe teszi ugyan, de a többiekben is oly jártas, hogy munkáját bármelyik rendszer szerént képes volna elrendezni. Ez a férfi egészen át van hatva a haza becsületének és füvészettudományának szeretetétől, s a közjó előmozdításának ohajtásától. Minden őt felkereső tudománykedvelővel szivesen közli tudományát, s a brassai gyógyszerészek részesülnek is abban. Hogy tudományát annál közhasznubbá tegye, magyar nyelven egy füvész könyvet készitett, a mely nyomtatásban mintegy 50 ivet tenne, melyben a gyógyszerészek és növénygyüjtők kedvéért világosan és terjedelmesen leirta: melyek hasz-

---

[1]) Itt tévedés van. Benkö külföldön nem járt; itthon való készültségét — „domidoctus"-ságát — korábbi és későbbi több munkájában maga említi, söt 1775-ben october 8-án a ref. egyházi fötanácshoz irt, s hátrább közlendö jelentésében megvallja: „hogy ezen hazánál küljebb alig lépen, külföldön nem tanult."

náltatnak a gyógy-tudományban, melyek a házi életben ?"

„Bármily nagy béfolyással legyen mindkét munka [1]) a növénytudomány előhaladására, mégis hasonlíthatlanul hasznosabb lenne, ha a kir. főkormányszék a nevezett papot rábirná, hogy a növénytudományból rendes előadásokat tartson. Szebenben és Brassóban van a legtöbb gyógyszertár; amott elkezdhetné mindjárt a jövő 1775-dik évben julius 1-étől september 15-ig, utóbbi helyen pedig 1776-ban ugyan e hónapokban." [2])

Ezután az egésségügyi országos bizottság azon véleményét nyilvánitja, hogy jó lenne a kormánynak a nevezett papot kihallgatni az iránt: hajlandó lenne-e, s mely feltételek alatt arra vállalkozni? Kifejezvén egyszersmind azon reményét, hogy a kijelölt helyeken töltendő két-három nyári tanfolyam Erdélyben nemcsak a növénytannak lendületet adna, de egyszersmind a gyógyszerészekben és segédeikben is a tudomány iránt hajlamot és kedvet ébresztene. [3])

A kir. főkormányszék elfogadta az ajánlatot, s méltányló kifejezésekben ismerte el Benkőnek a füvészettanban való kitünő jártasságát s közlékenységét, annak értelmében azon évi január 22-én nyilatkozatra szólította fel, mire ő marcius 12-én költ jelentésében azt nyilvánitotta, hogy ama rendelet neki

---

[1]) A bizottság által említett két mű egyike vagy legalább töredéke a — hátrább ismertetendő — N o m e n c l a t u r a B o t a n i c a és F ű s z e r e s n ö v é n y e k i s m e r e t e, meg az elveszett F l o r a T r a n s s i l v a n i c a lesz.

[2]) Látható 9942. 1774-beli kir. főkormányszéki szám alatt.

[3]) Ugyan ott.

nagy örömére volt, nem csak azért, hogy az ország legfőbb kormányhatósága füvészeti csekély érdemeit elismerte; de főképpen azért, hogy atyai gondját a füvészetnek, ezen, hazánkban oly igen elhanyagolt, felette hasznos tudománynak előmozditására forditotta. Ugyanis ebben a mi boldog és tudományoknak való századunkban, a midőn a természetnek növény- és más két országa törvényeit és ismeretét Europa minden szögletében szorgalommal tanulják: csak a mi Erdélyünk van arra kényszerítve', hogy kevés tudósainkat kivéve, az iskolai ifjuság rendkivüli kárával, azt sem tudják sokan: mi értendő a természetrajz neve alatt? Minél meddőbb tehát e földön a füvészettudomány mezeje, annál nehezebb volt — ugymond — rá nézve annak mívelése, a ki e hasznot és gyönyörüséget adó tudományra hajlammal bír, s éppen ezért, ámbár a füvészetkedvelő névnél többre számot nem tartott: mindazáltal nem pironkodás nélkül vallja meg azt, hogy a kerteinkben és mezeinken szabadon termő növények mivelésének szorgalmas tanulmányozása, az új füvészkönyvek olvasása s a mi földünkön nem tenyésző némely növényeknek kertje számára felkeresése által ismeretei annyira gyarapodtak, hogy az által azoknak, a kik e tudományra adják magukat, valamit használni remél. Azt sem tagadja, hogy sarkallotta őt erre különösen a kir. főkormányszéknek 1773-ban januar 12-dikén költ s fennebb ismertetett körlevele, a mire nyilatkozatát azonnal meg is tette. *) Ezután feltételeit adja elé I—VI. pontban. „Az I-ben azt mondja, hogy bár mennyire kivánjon a felsőbbségnek engedelmeskedni

*) Látható 2061. 1775-beli kir. főkormányszéki szám alatt.

s szeresse a füvészettant: ez év folytán mégis magát le nem kötelezheti; azon kissebb-nagyobb házi és kerti gondokon kivül ugyan is, melyeket a kertjében ültetett növényekre forditni szokott, papi és erdővidéki jegyzői tiszte két és fél hónapig tartó kimozdulását lehetetlenné teszik. De junius, julius, augustus és september hónapokból fél-fél hónapot forditni erre a közhaszonért, im ezen feltételek alatt ajánlkozott: (II.) hogy t. i. mivel Szebentől távol van, s nincs alkalmatossága a mivel oda menjen, a folyó évben tanitni Brassónál tovább nem mehet, oda pedig még ez évben elmegy, akár az elölbocsátottak, akár a IV. pontbeli feltétel szerint. Ebben a tanitás czéljára nézve az a könnyebbség van, hogy Brassóban az ő vezetése alatt több ifju gyógyszerészeknél készül elő növénygyűjtemény (herbarium vivum); másfelől pedig, mivel julius előtt némely növények vagy egészen elhervadnak, vagy a magzást bevégzik, a mikből pedig a leglényegesebb ismertető jeleket vonhatni el. De hogy (III.) Szeben kikerülésével szavát megszegni ne láttassék, s annak jó szándékát meg ne hiusitsa: igérte, hogy elmegy Szebenbe is a nyárnak füvészetre alkalmasb részében, s ott addig mulat, mig a város területén található növényeket a tanulni vágyóknak egyenként megmutatja, velök a füvészet tudományáról, a füvészkönyvek megszerzéséről és más ide tartozó dolgokról tanakodott, s a kir. főkormány akaratát megértvén, jövőre nézve magát elhatározhatja. Azonban — ugymond a IV. pont alatt — ámbár kész, hogy az I. és II. pontban adott szavát megtartsa, nézete szerént czélszerü lenne, a folyó évben csak az előkészületeket megtenni, hogy jövőben a füvészetet magát hasznosabban tanithassa.

Jobb lenne, hogy a III. és V. pontok teljesitéseül némi füvészeti kirándulásokat és utazásokat tenne az általa még be nem utazott — főként Szeben környékén levő — vidékeken; ha a növény-, sőt ásvány- és állatországokból is némely eddig nem talált, de már most netalán található ritkaságokat egybegyüjthetne, ha száraz kerteket vagy fű és virággyűjteményt (herbarium) állitana, még pedig egyet a füvészettudomány ügyére felügyelő hatóság, egyet a szebeni tanterem számára, s ekképen Szebenbe felkészültebben menne; ugyanis, mivel a szebeni föld nem terem meg minden növényt, sem a tanulóknak füvészkedni idejök nincs: ily előkészület mellett a tanitás sikeresebb lenne. Bizonyára nagyon örvendene — folytatja tovább az V. pontban — ha ezekben dij nélkül szolgálhatna, s a haza iránti forró szeretetét ez által is bebizonyithatná; de mivel papi kötelességei vitelére ez idő alatt neki is valakit bizonyos jutalommal kell helyettesitni, s az útazás és kirándulások is sok fáradságba és költségbe kerülnek: nem teheti, hogy ő felsége és a kir. főkormány szabad tetszésétől függő kegyelmébe magát ne ajánlja. A mit (VI. pont) ha megnyer, s a tanitásra és füvészeti nyomozódásra szükséges eszközökkel fel lesz készülve, szorgalmasan gondja leszen rá, hogy naponkénti foglalatosságáról számot adjon; gondoskodni fog, hogy a) a brassói gyógyszertárakba vétessenek fel azon növények, melyek előttök ismeretlenek, s a melyek gyógyerejét orvosi vizsgálat vagy a népnél használatban létel ajánlja. b) Gazdasági haszon tekintetéből még a folyó évben meg fogná mutatni az eczetfának (Rhus coriaria) gazdasági hasznát, a mi Erdélyországban nem ritka, sem tenyésztése nem nehéz, a timároknak pedig rend-

kivül szükséges, és a szkumpiánál (Rhus cotinus), mit nem rég Fridwaldszki talált fel, sokkal alkalmatosabb, a melylyel a spanyol timárok élnek, jelesen a cordovaiak, a honnan van az e növénynyel készitett bőröknek „kordován“ nevök. c) Mindezek által a tudománynak is némi hasznot tesz, a midőn a világnak megmutatja Erdély földének eredeti szépségeit.“ *)

E nyilatkozat, véleményadás végett az erdélyi egésségügyi országos bizottsághoz küldetett át; ez, május 24-én költ hivatalos jelentésében ugy nyilatkozott, hogy a jelentőnek mesterkéletlen előterjesztése biztos kezességet nyujt őszintesége s képessége felől. Brassóban évek óta saját önkéntes jóakaratából anynyira vitte már a füvészetet, hogy némely gyógyszerészsegédek az ott termő füveket megismerték, s az idén a növénygyüjtést bevégzik. Azonban egyelőre elég lenne annyi, hogy e költség és fizetés az évnek csak három hónapjára határoztassék meg, s ez alatt Brassóban vagy Szebenben előadásokat tartván: mindjárt az első évben kétségtelen bizonyitványait adhatná képességének; s igy megitélhető lenne: mily alapon, s mi jót lehetne várnia Erdélynek ez előadásoktól. Mihezképest a bizottság nézete az, hogy a növénytan előadását nem kellene állandó szolgálatnak tekinteni, hanem csak mint azokat a bizottságokat, melyek a legmagasabb szolgálat érdekében küldetnek ki és működnek, s ezen tanitó is, mint amazok, meghatározott napidijt és útiköltséget kapna. Ennek az az előnye lenne, hogy ezen feltételektől a

---

*) Látható: 2061. 1775-beli főkormányszéki sz. alatt. (L. az Okirattár IV. száma alatt.)

körülmények szerint vissza lehetne lépni, akár azt tetszésszerinti időre meghosszabbitni. Mi lehetne e rendkívüli ügyben a naponkénti előadások dija, bajos meghatározni azért: mivel itt fáradságos útazások forognak szóban, melyek nem is a rendes országúton történnek, sőt a hová rendesen egy útmutató is szükséges; miután itt egy tudósnak az ügy iránti fellelkesitése forog fenn; és végre, mivel az emlitett lelkész maga helyett mást köteles fogadni. A jelentő tudósnak Szebenbe jövetele is nagyon hasznos és szükséges. Az előadásért szabandó jutalomdij meghatározására nézve a bizottság nem mond véleményt, az útazási költséget mintegy 30—40 napra látná számitandónak.[1])

A kir. főkormányszék elfogadván a bizottság nézeteit, julius 6-kán az udvarhoz felirt; feliratában előterjeszti Benkő érdemeit, melyeket sok és fáradságos útazás és tapasztalás útján az erdélyi gyógyitó és más hasznos füvek megismerése s másokkal is megismertetése, egy szép füvészkertnek saját birtokán való alapitása, a Székelyföld Floráját[2]) illető munkájának czélba vett kiadása által szerzett, őt a legjelesebb füvésznek nevezi, hazaszeretetét, közlékenységét dicsérettel emliti fel, s az annyi jó oldalról ajánlott jeles férfit felkérendőnek látta: nem lenne-e hajlandó, az évnek meghatározott részeiben Brassóban és Nagy-Szebenben a füvészetből nyilvános órákat adni? A ki némely feltételek alatt készségét

---

[1]) Látható: 3906. 1775-beli főkormányszéki szám alatt.

[2]) Székelyföldi Flora czim alatt nem egy harmadik, különálló munka értendő; ez csak azt teszi, hogy a Flora Transsilvanicában, a székelyföldi füvek és virágok külön szakaszban lettek volna előadva. Ez levelezéseiből sok helyen kitűnik.

nyilvánitván, azok iránt a kir. főkormányszék meghallgatta az országos egésségügyi bizottságot. az nézetét közölte. s a kir. kormányszék ez alapon meghatározta, hogy az emlitett férfival a tanitást kezdesse meg, s e czélból, hogy általa mások is e tudomány müvelésére buzduljanak, azt végeze, hogy számára két szobából álló szállásért a szükséges házbér, valamint szintén a tanitásért a tartományi pénztárból naponként 2 forint fizettessék; [1]) mire nézve az udvart annak helybenhagyására kérte; onnan azonban augustus 9-ről kelt azon leirat érkezett, hogy ámbár a füvészettudomány előadása a gyógyszerészekre nézve Brassóban vagy Szebenben hasznosabb lett volna; mindazonáltal az is megfontolást érdemel, hogy a gyógyászatot és sebészetet tanuló ifjuság inkább kézügyben kapná e tudomány tanulását Kolozsvártt, hol már sebészi tanszék van állitva. s ő felségének szándéka a gyógyszerészet számára is tanszéket állitni. Ennélfogva az lőn rendelve, hogy a kir. főkormányszék adjon véleményt az iránt: vajjon a füvészeti tanszéket — mindazoknak, kik e tudományt el akarják sajátitani. kevesebb megterheltetésével — nem lehetne-e a jövő évben Benkő Józsefnek adni? [2])

Mely felsőbb rendeletről a kir. főkormányszék september 8-ról az illetőt értesitette a végett, hogy nyilatkozzék iránta: ha az iménti rendeletben idézett okoknál fogva nem lenne-e hajlandó füvészeti előadásokat inkább Kolozsvárott, mint Brassóban és Nagy-

---

[1]) Látható: 3906. 1775-beli főkormányszéki sz. alatt. (L. az Okirattár V. sz. alatt.)

[2]) Látható: 5515. 1775-beli főkormányszéki sz. alatt. (L. az Okirattár VI. sz. alatt.)

Szebenben tartani? egyszersmind pedig az egésségügyi országos bizottság véleményadásra lőn felszólitva. Utóbbi, september 9-én kelt jegyzékiratában, hivatkozólag fennebb érintett ajánlatára, határozottan ellene mondott az udvar azon szándékának, hogy Kolozsváron gyógyászati facultás állittatván, egyszersmind a füvészet tanitására is tanszék állittassék. „A legnagyobb egyetemeken — ugymond — a füvészetet a vegytannal kapcsolatban adja elő egy tanár, azt a nyári, ezt a téli hónapokban, s bár egyik nem függ a másiktól, minthogy mindkettőnek a czélja a gyógyszerészet: azok tanára rendesen orvos, a ki a füvekből készült szerek tulajdonait, hatását, azok elkészitését és hasznát — a mire a vegy- és füvészettan tanit meg — kimeritőbben és alaposabban tanithassa. Több egyetemeken a füvészetet, vegytant és orvostant egy tanitó adja elő. Azonban a bizottság, az általa tett ajánlat szerint, ezen tudós lelkészt csak a növények ideiglenes mutatójának — demonstrator — tekinti, nem tanárnak, mivel ő sem a betegségi jelenségeket nem képes kimagyarázni, a miken alapul a gyógyászat tudománya, sem a vegytant nyilván tanitni nem képes. Már az által is sok lenne megnyerve, ha a gyógyszerészek segédeiket és a tanuló ifjakat ezen füvészeti felolvasások és mutogatásokra feljártatnák. Ez úton a növényismeret rendkivül előmozdittatnék és elterjedne, nemcsak az által, hogy a növényeket a közel fekvő vidékeken lassankint megismernék, hanem a tanuló ifjuság közt is akadnának olyanok, a kiknek a gyógytudományra hajlamuk levén, a füvészet megtanulására nézve kinálkozó alkalmat örömmel használnák fel. „Egy rendes tanári állomás felállitása magával hozza — irja tovább a

bizottság — egy füvészkert felállitását. Lelkész Benkő József tudománya és a tőle ajánlott felolvasások erre nézve rendkivüli előnyt nyujtanak, minthogy az ez úton megismert minden növénynek a magva Kolozsvárra átvitetvén, a füvészkert rövid időn beállana, kivált ha a rendes tanár is igyekezni fogna, hogy a Kolozsvár közelében levő növényeket egybegyüjtse. A bizottság nézete szerint Erdélyben szinte egy tudományág sincs annyira elhanyagolva, mint a növényismeret. Ha van is itt-ott egy-egy jelesebb gyógyszerész, vagy idejök vagy módjuk nincs, olykor pedig életerejök hiányzik, sőt gyakran a szorgalom is. Mindenek felett hiányzanak a szakértő gyüjtők: csak czigány és hitvány gézen-gúz nép az, a mely némi örömét találja, nem a virággyüjtésben, hanem abban, hogy a mit gyüjtött, a gyógyszertárba becsempészheti. Tehát mindenek felett első teendő az, hogy e káros tudatlanság megakadályoztassék, s ezt csak egy, a növények rendszeres ismeretében jártas férfi teheti, a ki eddig magányában elrejtve volt, s csak az 1773-ban február 26-án kibocsátott főkormányszéki körrendelet következtében lépett elő, és a kinek alkalmazását a bizottság ajánlotta, még pedig Szebenben vagy Brassóban, azért, mivel ezek a legnépesebb helyek Erdélyben, hol nemcsak több gyógyszertár, s következőleg számosabb segéd és gyógyszerésztanuló van, mint az egész országban, s a hol kétségkivül az ifjuság között is a tudománynak sok kedvelője fog akadni. A nevezett lelkésznek ily czélból alkalmazását nem lehetne a kincstárra nézve terhelőnek tartani, sőt ez által sok költség kimélődnék meg, t. i. az, a mit a füvészkertbe való növények gyüjtésére kellene szükségképen forditni. Az ajánlattevő

bizottság részéről arra is figyelem volt forditva, hogy a nevezett lelkésznek a füvészet tanitása végett alkalmazása és nyilvános szolgálata ne legyen állandó hivatali alkalmazás, hanem csak rendkivüli és ideiglenes feladat, mely után nem rendes fizetés, hanem csak napidij jár, a mit bármikor meg lehet szüntetni.“ *)

Igy gondolkozott az egészségügyi országos bizottság, a mi Benkőnek hihetőleg tudtára esett, mert hosszasan nem volt képes magát választásra elhatározni. Világosan látszik ez 1775. october 8-án orvostudor Pataki Mihályhoz irt leveléből, melyben irja, hogy egy igen fontos ügyben folyamodik hozzá. A kir. főkormányszék — ugymond — Szebenben és Brassóban akart füvészeti előadásokat tartatni, de ő felsége azért, hogy a tanulás a tanulókra nézve jobb kézügyben legyen, Kolozsvártt akarja ugyanazt felállittatni, s az ottani egyetemben a füvészeti tanszéket neki ajánlotta fel. Válaszát sietteti a kir. főkormányszék és egyik ott levő barátja is; de nem olyan könynyü az, hogy tanácskozás nélkül tegye; ő magától ha kérdezi — ugymond — a tanács csak abból áll: ha biztathatja-e magát? A szebeni praelectiora már kigondolta volt a tervet, választott kézikönyvet, olyat, melyet tanitásra legalkalmasabbnak tartanak, s melynél jobb még nem jött ki. Ezt ő is érti s másokkal is képes megértetni; annyi növényt is talán talál Erdélyben, mint a mennyi abban fel van jegyezve. De hiszen, ha csak két-háromszázat ismertetne is meg most előre, szinte elég volna nálunk. Nem kivánják, hogy a Linné rendszerében levőket mind eltanitsa, hanem csak az erdélyieket. Ha pedig kert is állittatnék,

---

*) Látható: 5928. 1775-beli főkormányszéki szám alatt

az oda másunnan megszerzetteket azonnal meg lehetne ismerni. „Tudom ugyan — folytatja tovább — hogy a kik ezelőtt ismertek engem, nem gondolhatják, hol tanulhattam volna; de tudja az én sok fáradságom, tanulásom és sok költségem, jóllehet én bizony nem oly gondolattal cselekedtem ezeket, hogy a botanica cathedráról csak álmadozni is tudtam volna eleve. De ez az én magamnak való felelésem igen csonka, mivel, hogyha egy részről sok serkentő okaim láttatnak, másfelől sokak akadályai is. Én azért csak titkosan, édes tiszteletes professor uram, a kegyelmed jó lelkétől várok egyenes és minden símitás nélkül való tanácsot, melyet minden más tanácsoknak elejekbe teszek. Szebenből is két suffragiumot várok, s ugy kívánok concludálni: vajjon mit cselekedjem. Lenne-e ott kert, lakni való jó alkalmatosság, reformatusnak bátorság és csendesség? Én feleséges, gyermekes ember vagyok, igen kevés költséggel nem élhetek, avagycsak a közepes becsületre vigyáznom kell. Tudom, hogy a Chyrurgiae professornak 400 r. forint rendeltetett; rendeltetik nemsokára medicinae professor is, de nem iratik fizetése. Nekem is arról nem tétetett semmi emlékezet. Mit kell hát cselekednem? Igen bizodalmasan kérem kedves professor úr, ne sajnálja a dologba bele tekinteni, és tanácsát valamelyik postán Brassóba közleni." Végül irja, hogy a nyáron kevés hegyet-völgyet járhatott meg, azért kevés új növényre talált. A Marsilea natans, előbb pedig: Stellara passerina, Lytrum hyssopifolium, Soldanella alpina és Tryglochin palustris nevüeket. *) Sőt az erdélyi ev. reform. egyházi főta-

*) Közép-Ajtáról 1775-ben october 8-án orvos tudor és tanár

nácsot is megkérdezte e tárgyban — azon évi october 27-én költ levele által, melyben előadja : „hogy számára Kolozsváron az universitásban nem valami periodica, hanem peremnis botanica cathedra levén elrendelve, a mint csudálatosnak, úgy megköszönhetlennek is tetszik, a ki ezen hazánál küljebb alig lépett. A füvészség ugyan előtte igen kedves volt, és mind sok időt, mind pedig több költséget édesgetett ki, mint kellett volna, kivált minthán az udvar és kir. főkormányszéknek a hasznos vizek és orvosfüvek iránti rendeléseit megízelitette. De nem gondolta, hogy éppen ily következése legyen. Mostan azért nem tudja, mit kelljen cselekednie érdeme feletti megtiszteltetésével ; mert jóllehet van elég akadály előtte, a ki falura telepedése után egy egyetemet megillető dolgokban magát kevéssé foglalta és külföldön sem tanult ; mindazonáltal a tudomány és annak másokkal közlése őt nem rettenti vissza. Másfelől mégis seregestől jőnek elébe, mint papnak, feleséges és gyermekes embernek, hazájában lakó és illendő becsületben levő és a falusi élet alkalmatlanságaival s könynyebbségeivel megszövetkezett embernek az akadályok, melyek a jövendő *kitudjával* fenyegetik. Szemébe tűnnek — ugymond tovább — magából a füvészség tudományából származó nehézségek is, nem tudván bizonyosan : vajjon az ahoz kívántató kertre, avagy csak a kezdethez képest is a költség megadatik-e vagy nem ? Ellenben nincsen nagy ösztönök nélkül e hivatallal való kegyelmes királyi megkínálás is, mind e hasznos és szokatlan tudomány

---

Pataki Mihályhoz írt, s ma a Kovács István gyüjteményében levő eredeti leveléből. (L. az *Okirattár* VII. sz.)

megkezdéséért, mind pedig annak reformatus ember számára való elintézéseért, a minémühöz hasonlót más tudomány nyerjen-e, alig hihető. Mindezek ezt az író férget sok kételkedő gondokkal felfüggesztve tartják, és maga tanácsánál sokkal magasabbakéra szoritják." Kér az egyházi főtanácstól legalább ujjmutatást: mit kelljen cselekednie? Vajjon egy alázatos hálaadó megköszönéssel véget vessen-e ezen hivatalnak, s az ebből következendő és nagy emberek fáradságát kívánó foglalatosságoknak, vagy pedig oly erősnek kelljen a földi Istennek kegyelmes szavát (melyhez ő ugy nem szokott vala, mint Sámuel a Mennyeinek szavához) tartania, hogy egyenesen az elébe mért útba álljon. „Fogok — igy zárja be levelét — kegyelmességteknek oly laptája lenni, ki a mely felé repítetem, arra szárnyalok. *)

Minő választ vett barátaitól, nem tudhatni; de ő január 29-én a kir. főkormányszékhez tett jelentésében ugy nyilatkozott, hogy állapota nem engedi meg, hogy Kolozsvártt tanitói előadásra vállalkozzék; ellenben a Szebenben és Brassóban leendő leczkeadásra, valamint az Erdélyben termő ritkább füveknek beszolgáltatására hajlandó. A kir. főkormányszék erre azt határozta s határozatát azon évi marczius 5-én kibocsátott rendeletében vele tudatta is, hogy ámbár átlátja azt, hogy nagyobb haszon háromolnék a közjóra, s a füvek ismeretének nagyobb gyarapodását eszközölné, ha a tanitás állandósittatnék; minthogy azonban az illető kijelentette, hogy papi hiva-

*) Brassóból 1775-ben, october 27-kén irt eredeti leveléből. Egyházi főtanácsi j. könyvi 11: 1776-beli sz. a. (L. az Okirattár VIII. szám alatt.)

tala s házi körülményei miatt házától egész éven távol nem lehet; másfelől pedig az is megfontolást érdemel, hogy e hazában a füvésztudomány még eddigelé nincs elegendőleg kifejlődve, s következőleg ennek a gyógyászati, sebészeti és gyógyszertári eljárások tökéletesitésénél leendő alkalmazása még felette szükséges: ezekhez képest a kir. főkormányszék az időszaki előadásokra nézve tett ajánlatát látta elfogadandónak, s hogy erre nézve kisérletet tenni, és sikerét megitélni lehessen, a dolgot ugy is oda intézendőnek vélte, hogy mivel az országos főorvos Szebenben lakik, s ezen városhoz a gyógyitó füveket termő hegyek és havasok közel vannak: a füvészetben való előadások és magyarázások Szebenben kezdessenek meg; minélfogva meghagyta, hogy nem csak ez előadások módjára, hanem az azért adandó jutalomra nézve is véleményét a királyi főkormányszéknek irja meg." *)

Ennek folytán Benkő május 7-én költ levele kiséretében a rendelet első ágára nézve felküldötte „Füvészeti szikra" (Scintilla Botanica) czímü tervét, mely — ugymond ő — ha az ország főorvosának átadatik, abból látható lesz szándéka az előadások és gyakorlati mutogatások (demonstratio) helyeire, valamint tanmódszerére nézve is, a mire — elfogadás esetében — igérkezik. Véleménye a volt, hogy a folyó évi julius 11-étől négy egész hétig való idő elegendő lenne; mivel még füvész könyve sincs mindazoknak, a kiknek kedvök volna tanulni, sem azt nem képzelhetik, hogy több időre lenne szükség; de ha majd látják, hogy a füvészeti tanitás valóban elkez-

*) Látható 831. 1776-beli kir. főkormányszéki szám alatt.

dődött, ugy osztják fel idejöket, hogy erre is jusson belőle. Az érintett munkácskát — ugymond — azért irta, hogy az ifjuság az elhanyagolt füvészettudomány gyönyörüségei és hasznai iránt nagyobb buzgóságra ébredjen, hogy az — ha a kir. főkormányszék nem lesz ellenére — kinyomtattatván, az ifjuság kezébe adassék, s őket mind ő felsége, és a kir. főkormányszék szándékairól, mind a füvészet tanitásának módszeréről felvilágositva, e tudomány eszközeinek megszerzésére birja. Az erdélyi ifjuság — irja Benkő — annyira ismeretlen a füvészet történetét illető könyvekkel, hogy ha ez vagy valamely más munka szemeit fel nem nyitja, azt sem tudja, miféle szerzőket vegyen meg, s e gyönyörü tudomány megszerzésére miféle módokhoz nyuljon. A jutalmat illetőleg: napjára két rénens forintot kivánt, a miért nem csak Szebenben, de máshol is ugy fog tanitani, hogy jutalomra méltó munkásnak itéltessék. Azonban e dijjazott napok évenként harmadfél hónapnál többre nem mennének, s ennyire is csak ugy, ha tanitani fog. Azonban kénytelen utazási költségért is eleve folyamodni, mivel nincs módja, hogy a maga alkalmatosságával járjon; de ez által költsége is megkétszereződnék. „Ha — igy végzi jelentését — a kir. főkormányszék vele parancsol, s ez ideiglenes czélra valami czélszerübb nem mutatkozik: a folyó évi jul. 11-ére Szebenbe menni el nem mulasztja. *)

A kir. főkormányszék jun. 24-ről megkérdezte az országos egésségügyi bizottságot, Benkőnek pedig visszairt, hogy amíg amaz feleletét e tárgyban meg nem teszi, kijövetelét halaszsza el. Az egésség-

*) Látható: 2586—1776-beli kir. főkormányszéki sz. a.

ügyi bizottság augusztus 13-án tette meg jelentését, melyben a tanitásra kitűzött harmadfél hónapot elegendőnek, a 75 napra kívánt 150 forintot és szabályszerü útiköltséget előnyösnek, a tankönyvül irt munkácskát czélszerűnek nyilvánitja, a mit minden tanuló birhat, s éppen ezért kinyomatását szükségesnek látja; végre megjegyzi, hogy Benkő a tanitásban vezérfonalúl a híres tübingai tanár Reuss Frigyes Keresztély „Compendium Botanices" czímü könyvét választotta, mely a maga nemében legjobb. [1])

A kir. főkormányszék újból felirt az udvarhoz, előadta Benkő mindkét rendbeli nyilatkozatát, valamint az országos egésségügyi bizottság e tárgybeli tudósitásait is; felterjesztette a „Füvészeti Szikra" czímü könyvecskét eredetileg, s az ügyet ő felsége elhatározása alá bocsátotta, azon nézetének kijelentése mellett, hogy mivel a füvek ismerete a gyógytudomány gyarapodására nagy befolyással van, s Benkő ennek rendes előadására nem vállalkozik: megengedendőnek látná, hogy Szebenben az orvosok gyűlése előtt a füvésztudomány előadásából kisérletet tegyen, tanitási és más foglalkozási idején a tartományi pénztárból naponként két rénens forint jutalomdíjt huzzon, a miből aztán mind szabályszerü előfogatról, mind élelemről gondoskodnék; szállása egy nagyobb és egy kisebb szobából állana, melyet a szebeni és brassai tanács adna a tartományi pénztárból veendő házbérért. [2])

Erre az udvar ugyanazon év novembere 7-kén azt irta vissza, hogy ő felségének szándéka a kolozs-

[1]) Látható: 4054—1776-beli kir. főkormányszéki sz. a.
[2]) Ugyan ott.

vári kir. lyceumban orvosi facultást alapitni, s e végre csődhirdetést rendelt két tanári állomásra, a melyek egyike a következő évben mindjárt elkezdené tanitani a vegytant és a füvészetet, a másik a boncztant, fizetésök lenne 1000 rénens forint; a más kettő pedig t. i. physiologia és pathologia tanári állomásai az $177^7/_8$ és $177^9/_{80}$. években fognának betöltetni; a folyamodási idő május végéig tartana, és a versenyzéstől sem nemzetiség, sem vallás, sem valamely más egyetemen való alkalmazás senkit el nem zárna. Ehez képest meghagyatott a kir. főkormányszéknek, hogy e két tanári állomásra hirdettessen csődöt, egyszersmind a versenyzőknek — a kik bármely erdélyi nemzetüek és vallásuak lehetnek — adja tudtára, hogy a kik azokra folyamodnak, megvizsgáltatás végett Bécsbe kellend felmenniök, hogy meggyőződést lehessen szerezni az iránt, hogy ők könyv nélkül is képesek előadást tartani a rájok bizandó tudományokból.*)

A csőd kihirdettetett, de Benkő nem volt a folyamodók között ..... Kézi könyvül irt munkácskácskája pedig nemcsak hogy nyomtatatlan maradt, de ma a kormányszéki levéltárban nyomára sem akadhatni.

Ime Benkő életében a második csalódás, az elsőnél sokkal érzékenyebb. Az egésségügyi országos bizottság őt boldog egyszerüségében maradni nem engedte, biztatásaival egy hazafiui czél iránt csaknem tulságos lelkesedésre birva, midőn tervével s annak kivitele eszközeivel már-már készen volt arra, hogy hazájának a tudomány egy egészen miveletlen terén

---

*) Látható : 5781—1776-beli főkormányszéki sz. a.

szolgálatot tegyen, azon kérdésben : Kolozsvártt legyenek-e a füvészeti oktatások vagy Brassó-Szebenben? utobbi mellett, s az ő rejtegetett de el nem titkolhatott óhajtása ellen nyilatkozván : ez nemes röptü lelkének szárnyát szegé. Az 1773-ban és 1775-ben történt kormányi felhivásra tett felterjesztései, s jóakaróihoz irt levelei ugy tűntetik fel őt, mint egy, a jóért és szépért lángoló lelket, mint a ki égve ég egy emelkedettebb pályakörben szolgálhatni hona tudományügyét, önérzet és nemes diesvágy sugárzanak ki minden sorból! S ime, az országos egésségügyi bizottság és legfőbb kormány közt támadt nézetkülönbség az ő sorsát a szél játék-labdájává tevé, s Benkő, a lelkes és áldozni oly kész hazafi, kit amaz időben a füvészet terén mindenki mesterének ismert, kinek három füvészkertje volt, fű és virág magvait és gyökereit Olaszországból, sőt egyik barátja Balog József orvos tudor által Amerikából is szerezte — két egymással küzdő nézet áldozatja lett, oly módon, hogy az szinte megszégyenitésével határos.

A helyett, hogy elégtételt vegyen, Chenot országos orvos-tanácsi elnökről „Transsylvaniá"-jában kedvezőén emlékezett. Erkölcsi jutalma pedig a füvészet terén szerzett érdemeiért a volt, hogy jóakarói egy általa felfedezett növényt nevére nevezték el. [1])

Érdekes lesz e két tárgyról őt magát hallanunk. Egyik jeles művében [2]) Erdély füveit és virágait elősorolván : jeles czikkét ím e megjegyzéssel zárja be:

---

[1]) Nemes Benkö József — — Biogr. sat. 15 l.
[2]) Benkö Transsilvania Generalis sat. I. köt. 108—124. ll.

„Legyen elég“ — úgymond — „ezeknek jobbadán a Linné rendszere szerinti neveken való felemlitése, melyeket én csak amugy szétszórva hoztam fel, mintha a mezőről szednéd őket; de a ki ahozértő szemmel nézi, átláthatja, a növény világ mily gazdag kincseit rejti magában Erdély. Igen: rejti; mert a nagytekintetü Chenot, a természet-tudományok gondos vizgálója, ez előtt mintegy tiz esztendővel, kötelességeitől üresen maradt óráit a füvészetre szentelte volt, s az Erdélyben található ritkább füveket egybegyüjtötte; de bajai által elfoglaltatva, szándékát félbenhagyta. Tisztelendő Fridwaldszky úr, a természet titkainak figyelmes észlelője, Erdély sok hegyeit, havasait és berkeit járta be, sok növényt megvizsgált, de figyelmének főtárgya az ásványország volt; azonban a „Rhus Cotinus“-nak a hátszegi havasokban feltalálásával s arról irt értekezésével örök hálára kötelezte a timárokat, a kik eddig Oláhországból fedezték e szükségöket. Orvostudor s philosophia és mathesis tanára Pataki Sámuel úr is különbféle növényeket gyüjtött egybe. Vajha az újabb orvosok, a kik a füvészettudományban jártasok, egyesitett erővel Erdély növényvilágára világosságot deritnének. E mezőt, a melyet nálunk még kevés természetbuvár mivelt, eredményekben dúsnak fognák tapasztalni.“ [1])

„Én magam is“ — folytatja tovább — „a rám bizott nyáj őrizését olykor másra bizva, Erdély sok helyét nem fáradság nélkül bejártam,

---

[1]) Ki nem látja Benkő ez ohajtásában a leplezett gunyoru rámutatást ama kor újabb orvosaira, a kikért ő tanszék nélkül maradt, de a kiknek füvészeti érdeme az övét — ismerők előtt — maig sem árnyékolta be.

megvizsgáltam, de tett útam s kiállott fáradalmaim terheit a talált növények lethe-i feledékenységbe meritették. Mennyi külön faja ezeknek! Kit ne gyönyörködtetne nagy változatosságuk! Ugy tetszett, egyet olyat találtam, melyet eddig a füvészeknél nem olvastam, s Epilobiumnak véltem — barátaim Epilobium Benkőianumnak voltak szivesek nevezni."

IV.

Trassilvania Generalis. Előszava. Kiadója Kurczböck. Benkő megalapitja hirét. Molnár, Révai, Rát levelei. A göttingai tudósok. A harlemi t. társaság tagjává választatik. Horányi Benkőről. A Transsilvania második részének kiadására nézve segélyért fordul az udvarhoz. A kormányszék véleménye, melyet az udvar helyesel.

A fennebb érintett kir. leirat 1776-ban nov. 7-én költ, s ő „Transsilvania Generalis" czímü nagy műve előszavát 1777-ben május 28-ikán már megirta, s a rá következő évben kinyomatta. [1] E műve, életének ez időszakára a koronát tette fel, s őt a férfiui tetterő és irói munkásság délpontján mutatja. Ekkora fáradság, ily sok águ munka, a haza ismertetésének ily forró vágya, akkor, midőn annak némely fiai, igyekezetére szárny helyett békót vetettek, tiszteletet érdemel. Mintha a mik végbementek, nem is vele történtek volna, vagy mintha őt nem is érde-

[1] E művének czíme : Transsilvania, sive Magnus Transsilvaniae Principatus, olim Dacia Mediterranea dictus, orbi nondum satis cognitus, nunc multifariam ac strictim illustratus. Auctore Josepho Benkő Transsilvano Siculo, parocho Közép-Ajtensi et notario vener. Dioeceseos Erdővidékensis Helveticae confessioni addictorum ordinario Pars Prior sive Generalis. Tom. I. Vindobonae. Typis Josephi Nob. de Kurczböck, Caes. Reg. Aulae Illyr. Typographi et Bibliopolae. — Czímlap, előszó három levél, tartalom öt levél — 1—590, tárgymutató 8 levél, hiba 1 l. — Megjegyzendő, hogy itt ugyan a nyomtatási év nincs kitéve, de az előszó 1777-ben költ, midőn — a mint hátrább ki fog tünni — a nyomtatás már be volt végezve.

kelnék: új erővel, teljes komolysággal elhagyott útjára tér vissza, másik kedvencz foglalatosságában keresve üdülést. Szavaiból nem ismernők ki az iménti bántalmazások tárgyát: hazájának ön-magával a hazával, fiaival és a külfölddel való megismertetése ifju korától fogva egyik czélja életének, erre tart, ezen függ egész lélekkel: elősorolja a bajokat, melyekkel munkája alatt küzdött, s mintha bizonyos dics-súgár ömölnék el arczán, midőn szerényen, de önérzettel irja, hogy művével az irodalomban új helyet foglalt el, és sejteti ama szellemi hasznot, a mit munkája a haza tudományos életében előidézend. ... Halljuk őt, saját lelke leghívebb tolmácsolóját: „Négy év óta — ugymond — a hazai dolgok ismeretének vágyától ösztönöztetve, Erdély több helyeiről sok irást, ritka emlékeket és leveleket gyűjtöttem öszve, és saját kezemmel 400 ivnél többet leirtam, melyekből e kötetbe, valamint a következőkbe is sokat beigtattam, s még többet be fogok igtatni Erdélynek Mária Therézia korabeli történelmébe, a melyet születésem évén kezdve megirni elkezdettem. E felett ez évek alatt Erdély főuraihoz, nemeseihez, papjaihoz és másokhoz ötszáznál több levelet irtam, s tőlük szintannyi feleletet kaptam, [1]) melyek Erdély ismeretére

[1]) E gyüjteményből valónak látszik a Mike Sándor birtokában levő 56 eredeti levél, melyeket Benkö tudományos kérdezősködéseire különböző tudósok irtak hozzá, s a melyek nagy részét a Generalis és Specialis Transsilvaniába felvette. 1776 és 1778 közt lefolyt időszakban irtak hozzá: Batz Isván, Gyöngyösi János, Kovásznai Sándor, Körösi György, Sófalvi József, Szegedi György, Török István, Bayer Jakab, Roth Pál, Veszprémi István, Czirjék Sándor, Kassai Mihály, Sulczer József, Simon Samuel, Szegedi Samuel, Cornides Daniel, Józsa György, Molnár István, Kapronczai Ádám, Brúz László (A néhai Brúz Lajost, Benkőnek az ő atyjával való viszonya juttatta a Tudósitás, Küldvény-

nézve a legtanulságosabb felvilágositásokat adják. Fáradságos, de szerencsés munka!“

„E tanulmányaim és segédeszközeim által — folytatja — oda jutottam, hogy nekem nagyon is könnyü lett volna Transsilvania-m mind általános — generalis, — mind részletes — specialis — részeit lehető híven ismertetve előadnom; de a rendszerem által kötelességemmé tett rövidséget tartván szemem előtt, az előttem fekvő, csaknem megszámlálhatatlan tárgyaknak szinte csak velejét ugy szerkesztettem egybe, hogy a mik köztudomásban vannak, vagy a hazai irók közzétett munkáiból megtanulhatók, a legrövidebbben legyenek előadva; ellenben azokat, a melyek csak ritkább kéziratokban vagy iróknál feltalálhatók, bővebben tárgyaltam.“ [2])

„Az igazságos olvasó — ugymond tovább — át fogja látni, hogy én — bár kik s hogy irigykedjenek rám — az erdélyi dolgok ily rendszeres megirásával, üresen álló helyet foglaltam el. Ezek előtt nem ismeretlen az, hogy hazánk irói eddigelő vagy csak

---

Levelek, Transsilvania Specialis s más Benkőianumokhoz), Tsernatoni V. Samuel, Ajtai Dávid Mihály, Ernst hadnagy, Dr. Schwarz Gottfried rintelni evangel. püspök és a magyar s erdélyi történetek éles elmü buvára, Kappi Károly, Csapó József, Pap József, gr. Teleki Samuel, erdélyi udvari cancellár, Tankó Mihály, Szatmári P. Mihály, Szigethi Mihály, Révai Miklós, Éder József Károly, gr. Kendeffi Rákhel, Szerencsi Nagy István, Rosnyai hadnagy, Rát (igy) Mátyás, Ungi Pál, b. Vécsey Zsigmond, Nagy J zsef, Mózsa kapitány, Zilahi Samuel; 43 tudós, főúr, főrangu asszony, tudni vágyó hazafi. Csak ez egy jó kötetet tesz. Révainak van köztük egy három ivet tevő monumentalis levele. A nagyobb rész lapszámozva van. Ugy látszik: valamely több kötetes gyüjteményből vannak kiválasztva — mint Benkőre vonatkozók. Hátrább lesznek belőle idézetek. — Megbecsülhetlen kincs.

[2]) Benkő Transsilv. Pars Prior sive Generalis. Vindobonae 1777. Előbeszéd II. lap.

igen külön álló s magános érdekü tárgyakat irtak meg, vagy inkább érintették a dolgok héjját, mint velejét, és senki sem alkotott egy oly teljes képet az egész ország régi és új állapotáról, a milyen az enyim lesz. Tán lesznek olyak — jegyzi meg tovább menve — a kiknek tetszeni fog az, hogy e könyvben egy tekintetre látják a hazára tartozó érdekesebb tudnivalókat, valamint az is, hogy a nagyobb fontosságuakat az országgyülések végzéseivel s más hiteles irók emlékirataival látják bizonyitva lenni. Valamint olyak is lesznek többen, a kik művemet, melylyel a nagy közönségnek akarok használni, komor arczczal fogadják. De ezeknek miért igyekezném tetszeni, holott magam magamnak sem tetszem? Mert kettős papi hivatalom gondjai s elkerülhetlen házi foglalatosságaim miatt, melyek lelkemet csaknem minden órában lekötve tartották, igen sokat nem úgy irtam meg, a hogy ohajtottam, hanem a mint lehetett csak ugy hirtelenében, de az igazsággal megegyezőleg, azokra bizván a rendezettebb irást, a kiknek mind több idejek, mind nagyobb szerencséjek van. Ez alkalmatlanságnak tulajdonitandó az, ha munkámban némi idétlenség s olyasmi lenne, a mi ez oly igen tisztes tárgyhoz nem méltó." *)

Jellemzőleg zárja be előszavát; a midőn magát a sajtóhibákra nézve Bécsből távollétével, kéziratai utolsó részében maradott egyéb hibáira nézve pedig — ugymond — kis fiának 1775-ben aug. 5-kén történt halála feletti családi gyászával és innen eredt lelki bánatával igazolja. „Légy egésségben" — ezek zárszavai — „jóakaró olvasó! s művemet itéld meg

---

*) Benkö Transsilv. Generalis Előszó. II.—IV. ll.

jóakarólag. Irtam 1777-ben május 8-án Miklósvárszékben, Közép-Ajtán, a melyet lovas és gyalog székely határőrök, s kevés nemesi jobbágy — mind tisztességes emberek laknak; de a mely az erdélyi főiskolák, valamint a főranguak könyvtáraitól messze van, s éppen azért a hazai dolgok megirására nem eléggé alkalmatos." [1])

Az erdélyi országos muzeum birtokában van Benkőnek egy kézirata, [2]) a melyből világosan látszik, hogy e művet előbb Mária Terézia császárnénak akarta ajánlani. E végre annak előbb „Princeps Dacicus" czímet adott. Innen eddigi életiróinál az a közös tévedés: mintha a Transsilvania és Princeps Dacicus két külön munka lett volna. Azonban ez ajánlás — előttem ismeretlen okokból — elmaradt. A császárné helyett egy nemeskeblü alattvalójának, nemes Kurczböck József cs. kir. udvari nyomdásznak jutott a dicsőség, hogy a Transsilvaniát világ elébe bocsássa.

Benkő egyik nagy-enyedi tanuló- és lakótársa Kapronczai Ádám ugyanis a könyvnyomtatásra érezvén hajlamot, megtanulása végett Bécsbe ment,

---

[1]) Benkő Transsilv. Előszó VI. l.

[2]) Gr. Kemény, Collectio minor. mscriptorum Histor. Tom. V. nro. 9. Ez egy ivet tevő negyedrétü kézirat, melynek első számlapja 569, utolsó 592; magában foglalja a Transsilvania Generalis czímü könyv czímét, legelől ezen változtatással: Princeps Dacicus sive Magnus Transsilvaniae Principatus sat. A többi czím egyezik. Ezután az 570-dik lapon van egy előszó Mária Therézia császárnéhoz, „Augustissima" megszólitással; az 571-dik lapon a császárné czímei, az 572 és 573-on ismét egy más előszó, az 574—577-ig a Transsilvániában levő, olvasóhoz intézett előbeszéd, de ennek kelete 1777. május 20-ika, 578—589 lapig ugyanazon beosztás, az 590-dik lap üres, az 591-ik lapon van azon kérvény eredeti fogalmazványa, melyet később segélyért adott be a felséghez, s én hátrább ismertetni fogok, az 592-ik lap üres.

s ott a nevezett udvari nyomdászhoz került. [1]) Megemlékezvén régi barátjára, a kiről tudta : menynyire szerette a hazai dolgokat, hogy egy Erdélyt ismertető munkának kiadása már tanuló korában szándékában volt, s a végre az adatokat folyvást gyüjtötte : új elöljárójának ezeket elbeszélte ; az, igéreteket tett, a miknek folytán ő Benkőt, 1773-ban november hó vége felé irt s erős okokkal támogatott levelében felkérte, hogy munkáját sietve végezze be, küldje fel Bécsbe, ő biztositja, hogy fáradsága pótlásául 30 (!) ajándék példánynál többet fog számára kieszközölni. [2]) Benkő azonnal beleegyezett, munkásságát meggyorsitotta s már 1773 telén Chenothoz irt s ismételve emlitett levele szerént 30 ivet már leirt volt. Benkő lelkiismeretessége okozta, hogy műve kinyomtatása csak 1777-ben történhetett meg.

Benkő hirnevét s tudományos tekintélyét Transsilvaniá-ja megalapitotta. — Ettől fogva ő ismeretes

---

[1]) Kapronczai és Benkő között az iskolában szőtt barátság a sírig tartott. 1786-ban január 1-én Maros-Vásárhelyről irt levelében Kapronczai tudatja Benkővel, hogy ő Maros-Vásárhelyre telepedett, ott akar nyomdát állitani ; de csak most helyezkedett el egészen, s már vállalta is a gr. Tholdalagi Ferenczné felett elmondott halotti actiókat. Kéri Benkőt, hogy okos tanácsát tőle ezután is ne vonja meg, s a kelendőbb munkák kiválasztásában őt utasitsa. Benkő sajátkezüleg ezt irta — később időben — a levél aljára : „Ettől a barátomtól tanultam meg a spanyolviasznak készitését, melyhez ő igen jól értett, és amidőn Bécsben a Kurczböck typographiájában lakott, spanyolviaszszal tartotta az erdélyi cancelláriát. — Általa szedette rendbe a flgs Mária Therézia az örmény typographiát Triesztben, az honnan nekem sokféle csigákat hozott, a tengerből szedvén ; hozott, a mit tengeri lónak neveznek is.“ (A Mike Sándor gyüjteményéből.)

[2]) Hogy az iróknak akkor tájban mily szűk volt tiszteletdijjok — bizonyitja Szulzer Józsefnek Benkőhöz 1779-ben nov. 8-kán irt levele, melyben ez fordul elő : „Typographus Kurczböck, mint más Typographusok is megszokták, hogy példánynál egyebet tiszteletdijjul a könyvirónak nem fizetnek ; ők ingyen szokták kapni a kiadandó müveket, a mint ez veled is történt.“ (Mike S. gyüjteményéből.)

volt Magyarországban és Erdélyben egyaránt, sőt a németországi tudós világ előtt is.

Molnár János, a „Magyar Könyv-Ház“ kiadója, egy hirlapi megtámadás ellenében őt kérte fel védelemre. „Kérem az urat szeretettel és szives bizodalommal“ — igy ir hozzá intézett levelében — „némely piszkálóm ellen hiteles méltóságával segiteni méltóztassék. Szedjen öszve egy pár bizonyságot, s főképen a magáét küldje hozzám, hogy vessem elébe paizsul annak, a ki ellenem támadni merészel.“ [1])

Révai, a nagy nyelvész, egy bizalom és bensőségteljes levele során szolgálatát kérvén egy nyelvészeti munkája ügyében, egyebek közt igy szól hozzá: „Ihol, hozzád folyamodom, hogy tekintetben levő úri személyednek közbenvetésével és hathatósb ajánlásoddal igyekezetemet mennél többekkel megismertesd; az előre való fizetést is neveddel aláiratott menedék-levélnek oda adásával beszedni ne terheltessél.... Mennyi terhet küldök nyakadra! Látod, ugy vagyon ám az, a ki hazáját szereti, hogy arra elég a teher, de kevés a jutalom. Hanem a jó, hogy mi a hazaszeretéstől mintegy megrészegedvén, nem is érezzük a teher súlyát.“ .... [2])

Rát (maga irja magát így alá) Mátyás több megnevezett munkáiban való segédkezésen kívül egy általa készítendő német-magyar-latin szótárhoz azon erdélyi szókat kérte tőle, melyek az élőbeszédben és könyvekben megvannak s Páriz-Pápai szótárából kimaradtak; igérte, hogy magához váltja

---

[1]) 1783-ban, aug. 23-án költ eredeti leveléből. (Mike Sándor gyüjteményében.)

[2]) 1785-ben, jul. 11-én költ eredeti leveléből. (Mike S. gyüjteményében.)

oly áron, a mint még eddig tán semmiféle irásának jutalmát nem vette, a felett — irja — az előljáró beszédben, sőt már a czímben neki tulajdonitaná, ha terjedelmes lenne a közlés. [1])

Dénis Mihály csász. tanácsos és a bécsi cs. kir. könyvtár gondviselője — irja neki Révai, fenemlitett levélben — mióta őt irásaiból megismerte, minden onnan lejövő erdélyi ifjúnak ajánlotta őt. Paintner Mihály történetbúvár annyira tiszteli — irja ugyan Révai — hogy alig várja, hogy vele közelebbről megismerkedhessék.

A göttingai tudós társaság tagjai — irja a Magyar-Hirmondó — tudományhirdető leveleikben dicsérettel teljes itéletet tettek az ő Erdély állapotja felől irt könyvéről. [2])

Schwartz, a magyar és erdélyi történetekben mély jártasságu rintelni püspök, nem tudja — ugymond egy levelében — ha szép nyelvét bámulja-e, vagy a művében foglalt tárgyak és a dolgok bővségét? [3])

Azonban jó hirnevének a haza határain kivűl is elterjedését leginkább bizonyitja, már emlitett hárlemi tudóstársasági levelező taggá választatása. Képzetet ad erről az olvasónak maga a kinevezési oklevél. „A mi czélunk“ — ily megtisztelőleg szól felőle az — „nem más, minthogy a művészet és tudomány kedves hazánkban virágozzék, s e végre társaságunk kebelébe tudós férfiak vétessenek fel, a kik jó aka-

[1]) 1787 ben, február 28-kán költ eredeti leveléből. (Mike S. gyüjteményében.

[2]) „Magyar Hirmondó“ 1780. 464—465. ll.

[3]) 1783 ban aug. 4 kén irt eredeti leveléből. (Mike S. gyüjteményéből.)

ratjuk és munkásságuk által e czélt előmozditni képesek. Ez okból kértük fel tagtársunknak Közép-Ajtai ev. ref. pap tisztelendő és tudós Benkő József urat, a ki e kérésnek engedett is; a mit mi annyival nagyobb örömünknek vallunk, mert nem csak az ő jó czéljairól, de bebizonyitott tudományosságáról is meg vagyunk győződve, s szorgalmától és munkásságától minden szépet várunk. Ezeknek nyilvános bizonyságául adjuk neki ezen nyilt levelünket, kérve az Istent, hogy őt és munkáját áldja meg." [1])

A német akadémiákra menő erdélyi ifjutól a tanárok Benkőről kérdezősködtek elsőbben. Érdemei elismeréseül 1782-ben az erdélyi egyik leggazdagabb ev. ref. ekklesia — a tordosi — akarta őt papjává választani. [2]) Horányi pedig azt irja róla, hogy ez idő tájban czélba volt véve, hogy a tudósok tudós és jeles Moecenása, ezredes báró Orczi Lőrincz, Vilmand nevü magyarországi jószágába papnak hivassék meg; de némelyek a magyarok közül ellenzették, panaszolva, hogy a régi szokás ellen lenne, ha más országi egyházkörből hozatnék közéjök lelkész.... Erre Horányi azt jegyzi meg: „az ember mindenütt hasonló magamagához." [3])

E megjegyzés igazságát Benkő, fájdalom! azon kérvénye tárgyában is tapasztalta, melyet ő a Transsilvania I. kötete megjelenése után, a

[1]) Benkőnek a Magyar Nemzeti Muzeum könyvtárában (1265. Quart latin.) könyvtári jegy alatt levő gyüjteményéből. (Látható az „Okirattár" XIV. száma alatt.)

[2]) Brúz László szászvárosi orvosnak, Benkő barátjának, 1782. oct. 5-én hozzá irt eredeti leveléből. (Mike S. gyüjteményéből.)

[3]) Horányi, Nova memoria Hungarorum etc. Pars I. A—C. 394. l.

II-iknak folytathatása végetti segedelemadásért az uralkodó felséghez adott be. „Az Erdélyi nagy fejedelemséget“ — ugymond abban — „még soha egy iró is kellőleg le nem irta, s hogy éppen ez okból az ország a nemzetek nagyobbrésze előtt ismeretlen; ő bár gyakorlatlan tollal, de annak történeti és földrajzi leirására magát elszánta, néhány év óta, sokszor álmatlanul a legterhesebb munkát folytatta, s az ezen czélra szükséges anyag megszerzésére akkora költséget tett, hogy mint kevés jövedelmü embernek, a maga és háznépe táplálására és öltezetére alig maradt fenn valami. Hivatkozólag munkásságának már megjelent zsengéjire, s igérve, hogy többre is fog igyekezni, ő felségét, mint alattvalói minden jó igyekezetének dicső előmozditóját alázattal kérte, hogy őt hazája dolgainak megvilágositásában némi segedelemmel vigasztalja meg.[1]) Ő felsége e kérelmet márczius 4-én költ leirata mellett a kir. főkormányszékhez küldötte le, azon meghagyással, hogy mivel felteszi, hogy ez a Benkő által kiadott könyvet ismeri, annak szellemi értékéről következtetést vonva, a folytatásra nézve adjon véleményt: ha lehet-e remélni, hogy az valami különös királyi kegyelemre méltó lesz?[2])

A kir. főkormányszék márczius 31-én költ rendeletében értesitvén Benkőt arról, munkáját felkérte.[3]) Ő május 27-én Transsilvania-ja egy kötetlen példányát némi pironkodással felküldötte; azon példányt, mely neki Bécsből, kijavitás végett, ivenként

[1]) Látható: 1778-beli 1728. kir. főkormányszéki szám alatt. (L. az „Okirattár“ X. sz. a.)

[2]) Ugyan ott.

[3]) Ugyan ott.

és szakgatottan küldetvén le: sok helyt mocskos volt. Esenkedve kérte a kir. főkormányszéket: „fontolja meg: hol, minő szűk környülállások s számtalan szorongattatások között készitette ő, az erdélyi ifjuság kedvéért, e bátor gyenge művet, s tévedéseit szándékosoknak nem tekintvén: adandó véleményével inkább segitse elő igyekezetét, és ő kir. felsége kezét nyittassa meg előkészületeinek végbevihetése végett, a melyeket nem akar csak a felküldött mű három külön részére, de egyszersmind a haza ismertetésére tartozó más dolgozataira nézve is hasznositni; és pedig könyörögne, hogy e segély, ha lehetséges, bizonyos évi fizetésben állittassék meg." [1])

A kir. főkormányszék a hozzá beküldött művet az udvarhoz felterjesztette azon észrevételével, hogy mivel Benkő József fáradsága és költsége, a mit az ország állapotjai és viszontagságai megismertetésére forditott, kinyomtatva levő könyve árából bőven megfordul: ez okból számára valamely segély adását fölöslegesnek látja, annyival inkább, mivel a könyvnek kinyomtatása által a kérés oka magától megszűnt. Azonban az ő felsége kegyelmes határozatától függ. [2]) Az udvar september 23-dikán költ leiratában a királyi főkormányszék elútasitó ajánlatát — főleg a fenforgó körülmények tekintetéből — helyben hagyta, s erről Benkő értesittetett. [3]) — E ténynek, hogy a kormány oly nagy és fáradságos munka költségét, a milyen a fenforgó, 30 vagy 100

---

[1]) Látható: 1778-beli 3471. kir. főkormányszéki szám alatt. (L. Okirattár XI. sz. alatt.)

[2]) Ugyan ott.

[3]) Látható: 1778-beli 5432. főkormányszéki sz. a.

példánynyal kipótolhatónak, sőt ráadásul, az iró fáradságát is megjutalmazónak vélte, egyszerü előadása elég kárhoztatás rá, elég szomoritó a haza tudósaira nézve.

Benkőt e már harmadik csapás sem tántoritotta meg, sőt munkásságának új ösztönt adott. Mint a havasi patak zúgva tör át a futását akadályozó köveken: ugy emelkedett feljül ő is ez útjába görditett akadályon. A mit az ország kormánya vagy a hazafiak részvéte lett volna köteles tenni — a Transsilvania II. kötetének kinyomatását — még azon 1778. évben szintén Kurtzböck hajtotta végre. *)

*) Czíme az, a mi az I. köteté, csakhogy itt a nyomtatás ideje, az 1778-ki év is ki van téve. Az előszó az I. kötetben levő.

V.

Milkovia. Téli bokréta. Transsilvania specialis. Nyomatásának fennakadása. Benkőnek füvészeti újabb törekvései. A „Hármas kis tükör“ átdolgozása. Erdélyi historiás szekrény szerkesztése. Levelek, orvostudor Patakihoz. Benkő történelmi törekvései. Értekezések a török-magyar viszonyokról.

A Transsilvaniát 1781-ben Milkovia czimü egyháztörténelmi müve [1]) és Téli Bokréta [2]) czimü egyházi beszéde követték.

---

[1]) Milkovia, sive antiqui Episcopatus Milkoviensis per terram Transsilvanicam, maxima Dioeceseos suae parte olim exporrecti, explanatio. Quam ex variis certisque documentis ad illustrandas penitus res, praesertim ecclesiasticas Transsilvaniae, cujus etiam Chorographia hucusque desiderata exhibetur. Concinnavit Josephus Benkö, V. D. M. Helveticae confessionis Ecclesiae Közép-Ajtensis in Transsilvania et notarius tractus Erdővidékensis. Tomus Primus. Viennae Typis Josephi nobilis de Kurtzböck. MDCCLXXXI. Előszó. I—IX. ll. Függelék 6. lap. Betürendes tárgymutató 6. lap. Sajtóhibák 2. lap. Benkő e munkáját így mutatta be olvasóinak a Magyar Hirmondó: „Azok között a világra jött tudós munkák között, melyeknek bővebben való jelelése még hátra van, méltó elsőséget érdemel Benkö József Milkoviá-ja. Noha elég, czimjében adott bö tartalma, mindazonáltal el merem mondani, hogy az korántsem jegyzi meg mindazokat a nevezetes dolgokat, melyeket a két darabból álló könyv magában foglal. Nem vétek vele, ha mondom, hogy az Erdélyország régi s mostani egyházi állapotjának teljes megírása, sok más rendbeli jegyzésekkel megvilágosítva. (Magyar Hirmondó 1781. 633—631. l. l.)

Schlötzer, udvari tanácsos és göttingai tanár is — írja egyik barátja — dicséretesen emlékezett a Milkoviáról, az egész mivelt világtól olvasott Staatsanzeiger czimü lapjában. (Szerencsi Nagy Istvánnak Benköhöz 1786-ban sept. 27 én írt eredeti leveléből. Mike S. gyüjteményében.)

Lásd : Siebenbürgische Quartalschrift 1791. Zweiter Jahrgang. 310. lap.

[2]) Ez egyházi beszéd teljes czíme ez : Téli Bokréta, melyet a Szent Irásnak idvességre illatozó virágaiból egy temetési ora-

Milkovia hajdan az V-ik század elején alapitott, elpusztulása után a XI-ikben helyreállitott, az esztergami érsekség alatt különböző viszontagságok közt a XVI-ik század közepéig fennállott és akkor megszünt milkoviai püspökségnek ismertetése. Az I. könyv VII. fejezetre oszlik, melyeknek VI. elsője szól a milkoviai püspökségnek a római pápák alatti állapotáról, a VII-dikben függelék gyanánt leiratik az erdélyi gyula-fehérvári püspökség állása. A II. könyv V fejezetben előadja azon egyház megye kerületeinek a római egyháztól lett elszakadása után való állapotát.

Az első könyv I. fejezete szól a milkoviai püspökség kevéssé felderitett, homályos állapotáról, és az azt ismertető irók kevés számáról, a II. annak elnevezéséről és helyének kiterjedéséről, a III. eredetéről és alapitójáról, a IV. fennállásának tartamáról és viszontagságairól, az V. előjogairól és jövedelmeiről, a VI. határairól és népeiről, a VII. mint fenntebb elmondatott, a fehérvári püspökségről.

A második könyv I. fejezete szól a milkoviai püspökség kitünő részeinek a római egyháztól való

---

tio helyett való predikátzióba kötött és néhai Tekintetes Tornyfalvi Tornya Borbára ifjú úraszszonynak, életében Tekintetes Nagy-Ajtai Cserei Miklós úr szerelmetes házastársának temetési tisztességekor az 1777-ik új esztendőnek 6 ik napján a nagy ajtai unitarium templomban, az ottan nagy számban megsereglett jeles halotti gyülekezetnek élő nyelvvel elosztott Benkő József közép-ajtai ev. reform lelki tanitó. Szebenben. Nyomtattatott Hochmeister Márton, cs. kir. Typographus és Bibliopola által — 1781. 4 edrét 1—56. l. l.

A Magyar Hírmondó így tudatta ezt olvasóival: „Nagy-Szebenben, Téli Bokréta név alatt egy Botanica Prédikátzió nyomtattatott ki, melyet Benkő József uram mondott volt el halotti beszéd helyett. Ebben és az arra való jegyzésekben, a tudós iró sok új magyar szavakkal élt, melyek a székelyeknél mind szokásban vannak." (Magyar Hírmondó 1781. 38. sz.)

elválásáról, a II. az írt püspökség Erdély területén való katholikus hiveiről, a III. az ágostai hitfelekezetüekről, a IV. a helvét hitvallásuakról, végre az V. ugyanazon püspökség területén levő egység-hivőkről.

Ez Benkőnek belértékre nézve „Transsilvániája után nyomba következő örök becsű müve; s ha elgondoljuk, hogy az egy Pray-on kivül[1]) mily kevesen, s ezek is mily keveset és felülegesen írtak a milkoviai püspökségről, s ennélfogva minő munkájába kerülhetett neki, az erre vonatkozó hiteles adatok összegyüjtése: valóban bámulnunk kell az ő vas szorgalmát, mely őt képessé tette, egy az idő árjában elmosódott tárgynak tisztára derítését magába foglaló ily jeles mű egybeállitására, kivált ha tekintetbe vesszük: hogy szűkös állapota, mennyire nehezítette az e czélra nélkülözhetlen segédeszközök megszerzését.

Eleinte a volt a szándéka — irja előszavában — hogy kiadója felszólítására nyomassa ki Specialis Transsilvaniá-ját; készen is volt, három kötetre osztva, sőt már kinyomtatás végett Kurtzböckhöz fel is küldötte volt, miközben több nevezetes és szükséges adatok, melyeket részint újonnan kapott, részint kapni reméllett, szándékát hirtelen megváltoztatva arra birták, hogy azt az útról visszakérje s egészen ujra szerkeszsze[2]). Tisztán mutatja ezt Benkőnek Közép-Ajtáról 1777-ben Kurtzböckhöz írt levele, melyben írja, hogy valahára Specialis Transsilvania-ját elvégezte, de most nem küldi fel egészen, hanem csak a magyarok földét (Terra Hungarorum) magában foglaló első könyvet, mely XIII. fejezetből s 45 ivből áll, s egy kötetnek elég lesz; mert — ugy mond — értesült

[1]) Pray. Specimen Hierarchiae Hungaricae. pag. 415—435.
[2]) Milkovia stb. előszó 1-ső lap.

arról, hogy a Transsilvania Generalis is a nyomtatásnál két kötetre fog osztatni. Irja továbbá, hogy a más két könyv, mely a Székelyek és Szászok földéről szól, rövidebb lesz, úgy, hogy ha tetszik, lehessen egy kötetbe foglalni, ha pedig nem, a székelyek földét a második kötetbe, a szászokét a harmadikba. Készen van — jegyzi meg — mindkettő, de hogy a sok levélkékre irt jegyzés, pótlás, javitás, a mi e könyvben van, a többiben elkerülve legyen, rövid időn még egyszer leirva, míg az első könyv kinyomul, bizonyosan felküldendi. Kéri, hogy megvizsgáltatását és kinyomatását siettesse; biztatja a kiadót, hogy e munkája a magyar és erdélyországi olvasóknak kedvét találja: művének §-ekre osztását azért tette — ugy mond — hogy azt olvassák az idegen olvasók, a jegyzéseket pedig erdélyi olvasóiért, a kik az efféleékben csudálatosképen gyönyörködnek, de az eddigi földrajzi müvekben keveset találtak. Sőt vannak a jegyzések közt olyak is — folytatja — melyek az európai tudós olvasókat is érdekelni fogják; hallja, hogy Cserei udvari tanácsos lesz könyve vizsgálója, s irt neki műve dolgában. A szedőkre nézve több jegyzéseket tett levele mellé, melyeknek szem előtt tartását kéri; utoljára magát és dolgozatait kedvezéseibe szivből ajánlja [1]).

A Transsilvania Specialis ezek szerint fel is volt inditva Bécsbe, sőt — a mint később ki lesz mutatva — a kinyomtatás is megkezdve, de ezt később — ugy kell lenni, ujradolgozás végett — vissza kérte. És pedig ez, csaknem alapjában való átdolgozás volt. Szathmári Pap Mihály a His-

[1]) 1777-ben febr. 22-én írt eredeti leveléből. (Mike S. gyüjteményében. Látható az Okirattár IX. száma alatt

toriai Szekrény czimü munkába vett zsebkönyvről s egyszersmind a Specialis Transsilvania felől tudakozódván: Benkő így nyilatkozott: Bizony a Transsilvaniát is erősen várják; majd ugyananynyira megváltozik, hogy talán a hátra levő részek az elsővel egybe sem egyeztethetnek [1]). De mivel sokak igéreteinek halogatása miatt, ama nagy fáradsággal járó művét be nem végezhette: ez okból kellett a Milkoviá-t, mint korábban elkészült munkát adni át kiadás végett, késziteetvén azalatt a másikat is sajtó alá. „Ime tehát“ — mondja tovább — „méltányos olvasóm! bírod a Milkoviá-t, bírni fogod rövid időn a Specialis Transsilvaniát is“ [2]). E reményét hátrább a munka rendén kétszer is ismételte [3]). Sőt 1782-ben nov. 19-én Pataki Mihály orvos tudorhoz írt levelében igy emlékezik felőle: „Remélem hogy a jövő esztendőben Transsilvaniám Specialis Pars-ával is udvarolhatok.... Mindezekben én sokkal serényebben haladhatnék, ha a mi Nagyjainktól valahonnan annyi segitséget nyerhetek vala, hogy iró emberre esztendőnként bár 30 forintot fordithassak; mert már magamtól nem telik tovább az irogatás“ [4]).

Hogy Benkőnek e reménye valósulásnak indult, hogy ő Specialis Transsilvaniá-ját másodszor is átdolgozta, sőt annak kinyomatása is meg volt kezdve, adatok bizonyítják.

Cordines Daniel Maros-Vásárhelyről 1783-ban írt levelében neki, mint leghíresebb és tudósabb

---

[1]) 1785-ben márt. 14-én írt eredeti leveléből. (Mike S. gyűjteményében.)

[2]) Benkő, Milkovia stb. előszó I. II. l. l.

[3]) Benkő, Milkovia stb. 63. 273. l. l.

[4]) Orvos tudor Pataki Mihályhoz írott eredeti levél. Kovács István úr birtokában. (Látható az Okirattár XVI. sz. alatt.)

férfiúnak s legbecsültebb barátjának írt levelében szerencsét kiván az Erdélyi Diaeták-ról és a Nemzetek Uniojáról készülőben levő művéért. tőle saját dolgozataira adatokat kér, és nagy örömét fejezi ki, hogy honfi társai oly nagy számának kivánságára Specialis Transsilvaniá-jára az utolsó simító kezet reá tenni szándékszik [1].

Engel Keresztély Magyarországról írt története előbeszédében 1812-ben írja, hogy Benkő Specialis Transsilvaniájából öt ív 8-ad rétben ki volt nyomtatva, s ő mint ritkaságokat bírta is [2].

Végre, Benkő maga irta 1790-ben az ev. ref. egyházi főtanácsnak, hogy Specialis Transsilvaniájából némely árkusok ki vannak nyomtatva [3].

A magyar nemzeti Muzeumban is van egy eredeti irомány gyüjteménye, [4]) a melyben Benkő maga jeleli ki megigazitás végett, egy kinyomtatott ívhez

---

[1]) 1783 ban Sept. 19-én költ eredeti leveléből. (Mike S. gyüjteményében.)

[2]) Engel, Geschichte des Ungarischen Reichs. Erster Theil. Wien, 1834. 54. l.

[3]) 1790-ben, april 17-én költ eredeti leveléből. (Látható az Okirattár XXIX-ik száma alatt.)

[4]) Collectanea Historica a Josepho Benkö, Autographum. Ily czím és (489 Quart. Lat.) könyvtári jegy alatt van ez a gyüjtemény a Magyar nemzeti Muzeumban, melyben e helyek fordulnak elő : „Transsilvaniám 3-dik Tomusának első (nyomtatott) árkusára Tit. Egerpataki uramhoz Bécsbe im ezen jegyzéseket küldöttem. (Előszámlálja és kiigazítja a sajtóhibákat.)

Tovább : A. 1783. 28. julii (revera 31) misi per Páskul ad postam : Transsilv. a pag. 49 ad pag. 56. Tovább ismét : a 188-ik pagináig inclusive ment el most $16^1/_2$ árkus a pag. 57.

Hátrább egy darab papíron, melynek egy része le van szakadva, ez áll :. . . . . Kurtzböek ! . . . . . mittam prima occasione epistolam de his plyliris. Jos. Benkö.

Leghátul pedig ez : Pro Praefatione. Itt hét promemoriája van arról : mit említsen meg az előszóban. . . . . . stb. stb. Mind ez saját kezével írva.

a sajtóhibákat; azt is írja, hogy több ívet póstára tett, Kurtzböck nyomdatulajdonoshoz ez iránt levelet intézett, sőt még az előszó tervét is papírra tette. Fájdalom! e nyomtatás, ki tudja mi okból — félben szakadt.

Pap József nevü fogadott fia [1]) 1784-ben, augustus 24-én költ levelében így ír hozzá: „Kurtzböcknek két levelét vettem, melyben panaszol, hogy Tisztelendő atyám uramnak sok rendbeli leveleire nem vehette válaszát; egyet hozzám igazitott, mit ide rekesztek; ebben édes atyám élete felől tudakozódik, holt hírét hallván. Én válaszoltam és bizonyossá tettem, hogy nem csak él, hanem szorgalmatosan dolgozik a közönséges jóra. Kurtzböck úr nagyon óhajtja, hogy a Transsilvaniá-nak Specialis részét felküldhetné tiszteletes atyám uram. Oh! küldje is fel“ [2]). E levél mintha olyasmit gyanítatna, hogy a Specialis Transsilvaniát nem Kurtzböck kezdette volna nyomtattatni. A Nemzeti Muzeum gyüjteményei közt levő adatokból tisztán látszik, hogy Benkő Egerpataki Sámuel nevű bécsi egyetemi tanulóhoz több ívet elküldött, néhány kinyomottat ki is javitott. Én a kézirat felküldést s Kurtzböck sürgetését konstatirozó e két adatot egyeztetni nem tudom, valamint azt sem, hogy az eredeti kéziratok Bécsben maradtak-e, vagy később visszakerültek; s ha vissza, hová lettek, s ma hol lehetnek? Haneha Kurtzböck csak a kéziratok felküldésének folytatását sürgette, miután az eleje már ott volt. A kinyomtatott íveket a most élő embernyom nem látta. Az annyi gonddal s fáradsággal, költségesen egybeállított,

[1]) Látható 1795-ben, aug. 27-én orvos tudor Pataki Mihályhoz írt eredeti leveléből. (Lásd az Okirattár XXXVII. száma alatt.)

[2]) Mike Sándor gyüjteményében levő eredetiből.

s először már 1777-ben kész, 1781-ben másodszor is kidolgozott, s 1783-ban nyomtatni kezdett mű, a szerzőnek sem életében, sem halála után kiadó pártolóra nem talált. Kézírásban azonban számos tudománykedvelőnél megvan, s az abban levő sok ismeret és adat, nem egy alapos tudósnak volt már eddigelő útbaigazitója, valamint sok nyeglének kevélységi pávatolla.

Benkőt a szerencse e téren is kerülvén, újból más útra tért felkeresésére. A mellett, hogy fűvészeti ismereteit folyvást gyarapította, s e végre egyfelől Jaquin bécsi tanár és fűvésznek két rendbeli művét [1]) s némely más e szakbeli jeles műveket orvostudor Patakitól használatra elkért [2]), másfelől többekkel egyesülve egy könyvszerző társulatot alakitott, annak részére Bécsből a jelesb füvészeti könyveket ő maga kijelölte, költségén meghozatta, s azután egymás közt felosztották [3]); magokat Bécsből hozatott [4]), campanula pyramidalist, gyömbér gyökeret maga ültetett; csokros megyfa oltóágat, myrtus csemetéket, kolozsvári tanár Szathmári Pap Mihály barátjától s tisztelőjétől kapott [5]); sőt e felett 1780. oct. 12-én és 1781. sept. 18-án költ levelei szerint nyomtatás alá készi-

---

[1]) Enumeratio Plantarum circa Vindobonam crescentium stb. és ismét: Observationes Botanicae stb. (Orvostudor Patakihoz 1781. jan. 13-án írt leveléből L. Okmánytár XII. sz. a.)

[2]) Morandi historia Botanica practica. Scopoti Anni Historico Naturales. Thesaurus rei herbariae hortensis universalis. (Ugyanazon levélből.)

[3]) Látható orvostudor Patakihoz Közép-Ajtáról 1782. ápril 9-én írt leveléből. (L. az Okmánytár XV. szám alatt.)

[4]) Ugyan ahoz 1782. nov. 19-ről írt leveléből olvasható. (L. Okmánytár XVI. sz.

[5]) Látható utóbbinak Benkőhöz 1785. január 31-én és márt. 14-én írt eredeti leveléből. (Mike S. gyűjt.)

tette két füvészeti munkáját [1]) — egyszersmind pedig az erdélyi történeti adatok és írott történetek kiadására is komolyan el volt határozva, s e magasztos czéljára soha az előtt erdélyi írónál nem látott mérvü készületeket és gyüjtést tett. Losontzi István Hármas Kis Tükör czimü müvét, pártfogó barátja Pataki Mihály orvostudor felhívására (Látható az Okirattár XIII, XIV, XXX számai alatt levő levelekből) átdolgozta; az Erdélyi Historiás Szekrény szerkesztését megkezdette, s kész és képes lett volna évenkint egy-egy kötetet kiadni — (Látható az Okirattár XV. száma alatti levélből); kovásznai Sándor, maros-vásárhelyi tanárnál a Szalárdi, Kemény, Forgács, Bethlen (János és Miklós), Szamosközi, Böjte, Mikó Ferencz, Borsos Tamás és más erdélyi scriptorok eredetijei iránt tudakozódott [2]); a

[1]) Nomenclatura Botanica, Magyar Könyv-Ház I. Szakasz. 1783. 319—432. l. l. Nomenclatura Vegetabilium stb. Ugyan ott. II. Szakasz. 1783. 407—432. l. l. E két dolgozatról Molnár János, a Könyv-Ház kiadó szerkesztője 1783-ban, aug. 26-án költ levelében azt írja Benkőnek, hogy a füszeres munkák, könyvének nagy ékességei, a kassaiaknak az tetszik leginkább az első szakaszban. (Mike gyüjteményében.)

Benkőt e téren 36 évvel később szebeni gymnasiumi tanár Fuss Mihály követte két kitűnő művével:

1) Verzeichnis derjenigen Pflanzen, welche entweder ausschliesslich oder doch hauptsichlich in Siebenbürgen wildwachsend angetroffen werden, nebst Angabe ihres Fundortes und der wichtigsten Synonimen stb. első: Syringa Josikaea. Jaquin. utolsó: Cyperus Pannonicus. Archiv des Vereins für Siebenb. Landeskunde. Zweiter Band. Hermanstadt 1846. III. Heft. 349—391. ll.

2) Alphabetische Zusammenstellung der sächsischen, ungarischen, walachischen und deutschen Trivialnamen in Siebenbürgen wildwachsenden oder allgemein cultivirten Pflanzen von Michael Fuss. Archiv des Vereins stb. III. B. 2. Heft. 1847. Hermanstadt. 177—208. ll.

[2]) Kovásznainak Benkőhöz 1777-ben sept. 21-én írt eredeti leveléből. (Mike gyüjteményében.)

Bethlen Farkas erdélyi historiája folytatásának kiadásra elkészitését magára vállalta. Nagy mérvű kutatásainak ebbeli irányát önmaga fedezi fel gr. Teleky Sámuelhez 1784-ben. januar 14-én írt egyik levelében. melynek rendén: „mély titokban szándékait megsugja", s némely scriptorokat, egy másikban pedig a XI. vármegyék felosztásáról és rendszeréről szóló adatokat esedezve kér [1], s egy mártzius 14-én költ levele mellett, már köszönettel küldi vissza, s ujabbakért könyörög azon okból, hogy a három nemzet uniojáról s pecséteiről készült munkáját általok tökéletesítse [2].

És e sokféle ágú törekvés mellett, mint fennebb (a 60. lapon) maga írta, még Erdély történeteit is megírni szándékozott, születési évén elkezdve. Mindezekre nézve elég leend orvostudor Patakihoz írt három levelét idéznem, melyek elhatározásának komolyságát kétségfelettivé teszik. „Erdély historiáját" — igy ír az egyikben — „magyar nyelven, az együtt való beszéd szerint, szedegetem öszsze, de nem leszen oly hamar talán mint éppen kellene, a rajtam levő sok dolgok miatt; ugyancsak megleszen" — ugymond — „ha Isten akarandja. . . . Most a Milkoviám két tomusa van végződő félben Bécsben. Ha e kivégződik, mindjárt egyébhez fogatok. . . . Beszéll vala" — írja tovább — „t. professor uram nekem két oly Diariumot (egyik talán egy odavaló hajdani senatornak írása), melyekben nevezetes dolgok volnának megjegyezve, s Erdély historiájára valami világossá-

[1]) A maros-vásárhelyi Teleki könyvtárban levő eredetiből. (Látható az Okirattár XVII. száma alatt.)

[2]) A marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban ily könyvtári jegyű gyűjteményből: Historiae Variorum. 1169. 99—102. ll. (Látható az Okirattár XVII. száma alatt.)

got adnának. Kérem ezeket alázatosan; bizony hamarább hazaadom, mintsem gondolhatná t. professor uram [1]).

A második levele mutatja, hogy kérése teljesítve volt. „T. professor uram Msceptmait — írja annak rendén — nem sokára haza küldhetem, mert hasznokat szinte kivettem. Az Erdélyi Historiás Szekrény-be ketteje Diariumát bétettem. Az ilyen collectioknak kiadására — mondja tovább — engem senki olyan hathatósan nem serkentett (mint t. professor uram). Minden esztendőben egy tomust kiadhatunk. Már kész az első. Szebenbe akarom küldeni, az honnan is igérte a püspök úr ő excellentiája, hogy egy Msceptum Exemplum bévétetődik." Még tovább igy ír, mintegy felsóhajtva: „Leszen-e s mikor prelum Kolozsváratt ennek a munkának a continuatiojának? Magyarországon örömest kinyomtatnák két helyen is. Az ilyeneknek előre való kiadása által készítetik út arra, hogy az erdélyi historia sok szennyeiből kitisztuljon és tökéletesebb legyen [2]).

Azonban leghatározottabban fejezi ki nagyratörő szándékát tudós pártfogójához irt levelében: „Minden hazánk ismertetésére való historicum monumentumokat — ugymond — szorgalmatosan szedegetek öszve, hogy ne csak corpust, hanem talán corpusokat is csináljunk és adjunk közhaszonra belőlök. Ösztönözött erre engem M. gróf Teleki Sámuel ő nagysága éppen oly gondolatokkal, mintha tiszteletes professor urammal együtt tanács-

[1]) Orvostudor Patakihoz írt levél, költ Közép-Ajtán jan. 13-án 1781. (Látható az Okirattár XII. szám alatt).

[2]) Orvostudor Patakihoz írt levél; költ K. Ajtán 1782. apr. 9-én. (L. Okirattár XV. szám a.)

koztak volna az ilyen dolgok iránt. Már ízelitem — irja tovább — oly philosophicum regnum következett, hogy bátran ki is adhatjuk a jó dolgokat, a mint mutatják felséges császárunk böles szavai, talán nem sokat törül ki belőle a censura. Ne tartsa későnek Tiszteletes uram — igy folytatá tovább beszélgetését — hogy most semmit nem specificalok, a mit colligáltam, mert ha engem tiszt. professor uram maga berekesztve tartana is egy házban, hogy az ilyen dolgok körül fáradjak, többet nem cselekedhetném; kivévén a papi hivatalt, mely Istennek hála nekem igen könnyü s kevés időmet kívánja ugyan, de mégis a praxis idő nélkül nem járhat. Semmire nekem ilyen nagy szükségem nem volna, mintha két-három jó méltóság találtatnék, a kik egy-egy deáki alumniával segitnének meg, melylyel irókat tarthatnék bár három esztendőig, mert pénzt szerezni nem tudok. ... Már is alig van — igy ir tárgyára vonatkozólag — Erdélyre tartozó s közkézen forgó Manuscripta Historia, melyet meg nem szereztem volna, és mindenikre olvasásaim közt colligáltam adnotatiokat is. Ha azért a hírlelő-levélben [1]) e félét olvasand tiszt. professor uram, legyen értésére, hogy én jelentettem a Mscpta Historiák kiadásáról való szándékot, nem ugyan mintha én azokra magamat elégségesnek itélném, ha nem lesznek tanács-

[1]) Értve van a „Hírmondó“, melynek szándékát megirta. Miért tétette közzé e lap által — irja ezen levele utóiratában, mert tán eddig kihirdette — hogy a Manuscripta Historiáknak kiadása szándékában van? Azért, hogy ha valaki valamelyiket szándékoznék kiadni rajtunk kivül, hirünkkel essék, annál inkább, hogy ha már fáradtunk vele, nekünk engedtessék a kinyomtatás. Ez után hadd tudják meg — ugy akarom — hogy tiszteletes professor uram igazgatása alatt jőnek azok világra.

adóim, fautoraim. Bízom nevezetesen tiszt. professor uramhoz, és tanácsa s híre nélkül semmit sem cselekszek. ... A Mikó Ferencz magyar nyelven való históriácskáját négy vagy öt esztendőkkel ezelőtt cum adnotationibus elkészitettem prelum alá, de ezt sem akarom kiküldeni, mig nem conferalom vagy a gr. Teleki Samuel ur ő nagyságáéval, vagy a néhai Cserei Mihályéval, melynél igazábban leirottat nem tartanak. A Cserei Mihály historiája in autographo most nálam van, egy-egy órát lopok el estvéli álmamból, hogy magam leirjam; ugy irom pedig, hogy conpendiumba is szedem egyszersmind a menynyiben lehet az auctor szavaival, ki tudja, hátha azt is megengedik úgy kinyomtatni. Azt gondoltam — igy végződik az érdekes levél — hogy a magyar nyelven való historiákat mind egymás után s egyformára nyomtattatnók; ugy a deákokat, hogy egymás után köttetvén, mintegy Scriptores Rerum Transsilvanicarum névvel neveztethetnének. Ezen ez szándékomat Kolozsvárt tiszt. professor uramon kivül szükséges tudni Tit. Kapronczai uramnak, de kár volna talán másnak értésével lenni. ... Szebenben gr. Teleki Sámuel consiliarius úrnak tudni kell és Tiszteletes Katona Imre uramnak. A consiliarius úr ő nagyságának szavai, melyeket mondott itt a mult nyáron, bátoritottak ezekre engemet leginkább [1]).

Ime, minő fogalma volt Benkőnek Erdély historiai kútfejeinek kiadásáról, mint volt hozzá készülve, mekkora mérvben fejtette ki munkásságát. Ki nem

[1]) Benkőnek orvostudor és tanár Pataki Mihályhoz 1781-ben márcz. 29-én irt eredeti leveléből. (Mike gyüjteményében... L. „Okirattár“ XIII. száma alatt.

látja Benkő e programmjában az egy évtized mulva született erdélyi philosophistorok társasága feladatának, s a félszázad mulva gr. Kemény József és N. Ajtai Kovács István Erdélyország Történetei Tára czímü kutfő gyüjteményének embrioját? Ki nem veszi észre, hogy a mit 1850-ben a nagy szorgalmu Toldy Ferencz inditványa következtében, a Nemzeti Könyvtár derék kiadói, s később a magyar Akademia Történelmi bizottsága létre hozott, azt Benkő, a közép-ajtai igénytelen pap, azelőtt már hetven évvel meggondolta s kitervezte volt, s nem ő, de szegénysége, az idők és Maecenások nemléte voltak az okok, hogy nem létesithette. Való, hogy a példát erre Bél és Schwandtner adták, de kétségtelen, hogy Erdélyben a történetkutatás félszázadnál tovább a Benkő nyomán járt. Sőt Magyarországra is Tudósitásai mily nagy sürgést-forgást idéztek elő a történetnyomozás egész mezején, mindenki előtt tudva van.

Mindezeken kivül 1782 és 1783-ban a török-magyar viszonyokra vonatkozó két nyomtatott értekezése is jelent meg [1]).

---

[1]) Beschreibung der Örter, des ehemaligen türkischen Gouvernements Szolnok in Ungarn sat. Ungr. Magaz. Zweit. B. Drittes Stück. 1782. 303—308. ll. — Beschreibung des ehemaligen Zustandes derjenigen Theile Ungarns, welche unter dem türkischen Joche seufzten sat. Ungr. Magaz. Dritt. B. Viertes Stück. 1783. 448—490. ll.

VI.

Benkő a kormányhoz folyamodik Flora transilvanica czimű munkája ügyében. A kormány válasza. Benkő feltételei. A kormány nem fogadja el. Hova lett a Flora transilvanica? Egyházi beszédek. A Hóra-világról írt munkája.

Nem nyervén meg a felséges udvartól Specialis Transsilvaniá-ja kiadhatása végett a kért segélyt: egy más oly tudomány-ágban készült munkájára folyamodott ujabban segedelemért, a melynek Erdélyben kezdeményezője sőt csaknem teremtője volt a kormány, t. i. Flora Transsilvanica czimű, kéziratban levő műve kinyomtatása végett. Kérvényében — melyet egyenesen az udvarhoz adatott be — kijelentvén, hogy ő az erdélyi növényekről szóló, régóta óhajtott, de eddig senkitől meg nem írt növény-könyvet (Kräuterbuch) szándékszik kiadni, a mely a szükséges orvosi és gazdasági jegyzetekkel el van látva, de csekély jövedelme, sok gyermekei és egy — őt a folyó évi september 4-én ért, s javainak nagy részét elpusztitó — tűzvész miatt nincs abban a helyzetben, hogy ily drága könyvet kiadhasson; térdre borulva könyörög azért a Felség azon kegyelméért, hogy e czélja elérésében gyámolítsa, s eképpen a közös haza javát e téren is mozdítsa elő. Ő kész, munkáját a bécsi botanikai vizsgálók birálata alá terjeszteni. E kérvényt az udvar 1784. dec. 15-én

költ rendelete mellett[1], felvilágositás-adás végett ismét a kir. főkormányszékhez küldötte le azon meghagyással, hogy mivel a kérelmesnek szorgalma és tudományossága, az államra nézve hasznos munkákból ismeretes, tegyen jelentést az iránt: mi módon és minő alapból lehetne számára a kért segedelmet megadni? A kir. főkormányszék 1785. január 11-én költ rendeletében a háromszéki megyei táblát, ez meg Benkőt magát szólította fel az iránti bővebb nyilatkozatra: mily módon kivánná a kért segedelmet megadatni? Mire a felszólított, ugyan azon évi február 22-éről, Közép-Ajtáról írt jelentésében felfejtette, hogy a természet kincseinek kinyomozása és felfedezése iránt, maga a felséges császárné bocsátott volt ki 1774-ben körrendeletet, hogy ennek következtében, a fűvészet terén általa felmutatott siker felsőbb helybenhagyást nyert, hogy azóta ő szakadatlan szorgalommal saját költségén járta be az ország majd minden részeit, megvizsgálta az itt termő növényeket, megismertette azok hasznát, s szavainak bizonyságául útalt a haza azon sok főrangú, nemes és egyházi férfiaira, a kiket útjában felkeresett, a „Magyar Hirmondó"-ban 1780-ban megjelent füvészeti leveleire[2], a Magyar Könyvház-ban megjelent műveire, Téli Bokréta czimü kis munkájára, melyben a növény-ország természete és a füvészettan philosophiájának kezdete adatik elő magyarul, továbbá azon feles jó reményü ifjakra[3], a kiket ő a

[1] Látható 14631. 1784-beli udvari, és 35. kir. főkorm. széki sz. alatt (Látható az Okirattár XIX. sz. a.)

[2] Magyar Hirmondó, 1780; első levél 765. laptól 770-ig, második levél 773—776-ig. (Lásd az Okirattár XX. XXI sz. a.)

[3] Egyike volt ezen jeleseknek egy marosszéki Szent Imrei Balogh József nevü székely fiú, nagy hírü orvostudor, a ki Erdély-

füvészet tudományába bevezetett, a közép-ajtai papi telken állított füvészkertére, a melyben hatszáznál több növényt állított elő, avégre, hogy a tanulni kívánókkal főleg a gyógyító erővel bíró füveket megismertesse, s a szenvedő betegeknek füvekből készült egyszerü orvosságokkal lehessen segítségökre, a minthogy sokaknak volt is, még pedig — a mit szomszédi tudnak — soha semmi díjt érette nem véve; a mit a tűz nagyobbára megemésztett ugyan, de újból kipótolni folyvást igyekszik; utal könyvekbe foglalt élő herbariumára, a melyben szintén nagy kárt vallott; végre füvészeti jegyzéseire, a melyeket útazásai alatt tett. Mindezeknek alapján szándékszik — ugymond — 1-ör: Erdély Floráját kiadni, azaz Linné-nek Scopoli által módosított rendszere szerént, füvészettani irálylyal írt egy füvészkönyvet, a mely magában foglalja az Erdélyben honos növényeket azok leírásával, termőhelyeikkel s orvosi és gazdasági hasznaival, a mely mind a külföldi tudósoknak gyönyörüségére, mind a haza fiainak hasznokra legyen. Mivel pedig egy ily könyvet, a füvé-

---

ben az orvosi tudományokat végezvén, maga további tökéletesitése végett Bécsbe ment, s azorvos tudomány mellett a füvészetet is tanulta Jacquintől. E tudós férfi az előtt Amerikában hosszasan lakván, tanítványainak az ott látottakról sokat beszélt. Az ifjú elhatározta, hogy oda megy. Előbb azonban Hollandiába menvén, a leydai egyetemen túdori czímet nyert egy remek értekezésével, mely nyomtatva hatodfél ívet tett, s czíme: Specimen inaugurale Botanico-Medicum, sistens praecipuas plantas in M. Transsilvaniae Principata sponte et sine cultura provenientes ac ibidem usu receptas. Ajánlotta Benkő Józsefnek, kinek köszönte a füvészet tudományába való bevezettetését. Leydából Amsterdámba, onnan Dél-Amerikába ment át 1779-végén, s folyvást levelezett Benkővel; neki az amsterdami pósta útján ritka magokat s egyéb nevezetes dolgokat küldött. (Magyar Hirmondó, 1780. 589—591. ll.)

szet tudományának eddigelő e hazában levő fejletlen állapotja miatt, a hazafiak kellőleg alig értenének meg, hanemha előbb annak műszavait és a növények alkatrészeit tisztán megmagyarázva látják: ez okból 2-szor, szándékszik a füvészet philosophiájának összevont tartalmát, azaz latin, német és magyar füvészeti műszótárt — (terminologiát), s ezen műszók leirását adni a szükséges példákkal és rajzokkal együtt, mindkettőt csak azon esetben, ha a fejedelem jótékony segélye, erejét kellően gyámolítandja. Mihezképest — így végződik a nyilatkozat — a rajta való segítésnek két módja van; első: ha meghatározott mennyiségü segélyt nyervén, házában maradhat, ír, s mind a füvészet philosophiáját még az idén minélelébb kiadja; mind pedig a mondott Erdélyi Florá-ra előkészületeit oly rendbe hozza, hogy ha egy oly teljes Flora elkészitésében, a milyet elméjében forgat, s a melyet még ezutáni útazások által is gazdagítni el van határozva, véletlen halál megakadályozná is: az esetben is, műve, ha nem Erdély Florája, legalább annak zsenge mutatványa-képpen kiadható lenne. Hogy pedig ezen királyi kegyelmet meg ne hiusíthassa, az adandó segélyt lehetne évnegyedenként vagy hónaponként kiadni, azon hatóság bizonyítványára, a melynek munkáját s annak terjedelmét időről időre bejelenteni köteles lenne; második módja a segítségnek lehetne az, ha mivel még vannak némely tőle távol lévő kivált havasos hegyek, a melyeket vagy éppen nem járt meg vagy csak egyszer, azonban felette szükséges, hogy azoknak beutazása által, a kiadandó Flora mind gazdagabb, mind a császári segélyre méltóbb tartalommal jelenjék meg: ez okból ha ezen — egy ve-

zető kíséretében teendő — útazásokra meghatározott mennyiségü napidíj adatnék, oly feltétellel, hogy útazása napjairól, helyeiről és előmeneteleiről pontos számadást tegyen, valamint arra is köteleztetnék, hogy minden talált és találandó növényekből egy-egy példányt gyűjtsön egy élő herbariumba, azoknak neveit s tenyészésök helyét jegyezze meg, s szorgalma bizonyságául felsőbb helyre küldje fel [1]).

Ezeknek alapján a kir. főkormányzót és főkormányszéket kérésének a felség előtti hathatós ajánlatára kérte. A háromszéki tábla e nyilatkozatot egyszerüen felterjesztette a kir. főkormányszékhez, ez pedig april 5-én költ feliratához csatolva, azon nézete kifejezése mellett küldötte fel a felséges udvarhoz, hogy mivel a kérelmesnek tudva levő ismereteinél fogva, minden esetre remélni lehet, hogy a legfelsőbb kegyelemre méltó munkát fog irni : legyen kegyes ő felsége őt füvészkönyve teljes bevégezhetésére, a kamarai pénztárból fizetendő évenkénti 300 r. forint segélyben részesitni, oly feltétellel, hogy készitendő müvét évnegyedenkint a kir. főkormányszéknek mutassa be [2]).

Az udvar ugyanazon évben jul. 28-án költ leiratában, most is megtagadta a kért és ajánlatba hozott segélyt, oly hozzátétellel azonban, hogy mihelyt a munka annyi része elkészül, a mennyiből annak hasznos voltát megitélhetni, azt felsőbb helyre terjeszsze fel, a végre, hogy az irónak illő jutalom adathassék [3]).

---

[1]) Látható : 2180. 1785-beli kir. főkorm. széki szám alatt. (Okirattár XXII. sz.)

[2]) Látható : 2180. 1785-beli kir. főkorm. széki szám alatt.) (Okirattár XXII. sz.)

[3]) Látható : 5846. 1785-beli főkorm. széki szám alatt.

Vereségre ujabb vereség! Ide is alkalmazható a példabeszéd: a szegényt — ez esetben mondhatnók: a szerényt — az ág is jobban huzza, és ama tapasztalati igazság: a legnagyobb észhez is, ha az ember meg akar élni, szükséges egy kis szerencse. Mily másképp gondolkoztak Sigerius Péter nagy-szebeni gyógyszerész és Lerchenfeld József tudósok. Az első ugyanis az 1810—11-dik országgyülés felszólitására egy Vivum Herbarium és Flora Transsilvanica czimü munka kidolgozására latin és német nyelven, im e feltételek alatt vállalkozott: 1) az ország beútazására adjanak szabad fuvarozást, s a dijt fizesse a tartományi pénztár; 2) a tisztviselők legyenek mindenütt segitséggel; 3) mig ő útazik, gyógyszertárában a provisorát fizesse az ország; 4) rendeltessék mellé Lerchenfeld s napi dija legyen 6. r. forint; 5) az előfizetőktől fennmaradt példányokat adhassa el; 6) legyen a vivum herbariumra 50 előfizető 50 forintjával, a gyógyszerárusok kötelesek leendvén előfizetni; 7) a Flora Transsilvanicára legyen 180 előfizetője százszáz forintjával [1]). Az országgyülés nem ajánlotta ugyan meg mind ezt, de hasonlithatlanul többet, s méltányosabb módon, mint a minőben Benkő részesült volt: fuvarozást, tiszti segélyt, előfizetések beszedését s a gyógyszertárosokkal előfizettetést igért, a fölösleges példányok eladását megengedte, a magyarra átforditattásnak eszközlését magára vette. Sőt segesvári physicus Baumgarten is hasonló kedvezményben részesült. S lám Benkő, ki negyven évig dolgozott a füvészet mezején, kihez egész Erdély

[1]) Megláthatni: 1810—11 évi országgyülési jegyzőkönyv 105 és 771—775. ll

e szakban tanulni járt, két izben tagadó választ kapott!

Azonban térjünk vissza a kir. főkormányszéknek Benkő irányában való eljárására. Mit vesztett a rideg elutasitó válasz miatt a hazai tudományosság ügye! Mi más lett volna e férfi élete, ha az uralkodónak e fontos tudományügyben oly tanácsosa van, a ki előtt drága a haza becsülete, s a ki ismeri a tudomány becsét. . . . Minő hatása volt Benkőre a királyi trón zsámolyáról jött, ezen — már most harmadszori elútasitó határozatnak? nem lehet tudni; mert sehol ide vonatkozó adatot nem találtam. Annyi bizonyos, hogy ő az ajánlott ösvényre nem lépett, sőt — úgy látszik — Floráját is félben hagyta. A Magyar Nemzeti Muzeumban levő fennemlitett kéziratban [1]) látható egy magyarul irt füvészeti töredék első fogalmazványa — impurum — melynek azonban csak a 145-dik laptól kezdve a 152-ig terjedő része van meg, s magában foglalja a CXLIV. fűtől — Kurvavirág — a CLI-ig — a vad petrezselyemig. Mindenikről részletesen meg van irva: mik a nevei, hányfélék? mik orvosi és gazdasági hasznai? — Hol van az elsőtől 144-ig terjedő kezdet? Mennyire terjed a 152-diken túl a folytatás? Mi e művének sajátképpeni neve? az arra nézve fennmaradt sok varians miatt meghatározni még csak ennyit sem lehet; mert ámbár az imént emlitett pár ív Benkő saját keze irása, de csak töredék, czim és végzés nélkül. Ugy látszik, Edernek jutott valami úton kezébe, mert az ő gyüjteményéből való. Szebenben egyszer vagy máskor megfordultával hagyta ott? vagy a kormányszék-

[1]) Collectanea Historica a Josepho Benkő. Autogr. Könyvtári jegye: (489. Quart. lat.)

hez küldötte be. vagy pedig valamely tudós barátja kérte el eredetiét, s ugy maradt Szebenben, nem lehet tudni. Eder, a gondos gyüjtő, Benkőtől való minden darabka irott papirt egybeköttetett, megőrzött, s igy nemcsak irodalom-történetünk rá vonatkozó egy pár momentumára világot deritett, de a fáradhatlan iró, a sokat küzdő bajnok dicsőségét is ez ereklyék által növelte.

Hová lett e mű eredetije? A n. enyedi ev. ref. főtanoda kincseivel égett-e el 1849-ben? vagy tán Göttingába kerülvén, ott veszett kiadatlanul? Benkő ugyan is egy levelében irja n. enyedi tanár Benkő Ferencznek, hogy Göttingában mulató Gyarmati tudós hazánkfia ösztönözte őt, hogy Erdélyi Floráját valahára purisálván, küldje fel, hogy mig ottan mulatna, kinyomatását eszközölné Hoffmann ifjú, de igen tudós füvészeti tanár közbevetése által, a ki maga is Németországnak hires Floráját tette közzé, kicsiny formában [1]).

A mik fennebb Benkőnek a kir. főkormányszékhez tett felterjesztésében érintve voltak, azt gyanitatják, hogy ezazon műve, melyet Flora Transsilvanica név alatt akart, de a füvészet nagy kárára! nem tudott kiadni [2]). Sőt az imént emlitett Benkő Ferenczhez és egy az ev. ref. főtanácshoz 1790-ben irt másik levél [3]) e gyanitást teljes bizonyossággá te-

[1]) Látható: 1796-ban, oct. 12-én tanár Benkő Ferenczhez Köpeczről írott levelében. Eredetije gr. Toldalagi Viktor birtokában. (Okirattár XLIV. sz.)

[2]) Erdély ebbeli hiányát éppen 30 évvel később pótolta ki a híres Baumgarten 1844-ben német nyelven megjelent füvészkönyvével. Említést érdemel Téglási Ferencz: Nemes Tordavármegye Florája czímü füvészeti müve — szintén 1844-ből.

[3]) Írta Közép-Ajtáról apr. 17-én 1790-ben, az ev. ref. főtanácshoz. (Okirattár XXIX. sz.)

szi; ebben ugyan is ő maga mondja, hogy a Nomenclaturákon kivül, egyéb füvészeti munkát világra nem adhatott, ama másik szerént pedig még 1796-ban ösztönzik a tisztába irásra. A maros-vásárhelyi Teleki könyvtárban van Benkő gyüjteményeinek egy kelet nélküli lajstroma, ily czim alatt: „Quaedam Mscpta ex collectione Benkőiana“, melyben e müve, mint létező és bevégzett emlittetik, t. i. a 4-edrét iváek között az ötödik helyen igy: Benkő József Füvészkönyve [1]).

E két év tehát rá nézve, anyagi állásának javitása tekintetében minden siker nélküli küzdelem közt tölt el! Sorsán javitni sehogy sem birt. De munkássága nem lankadott. E tájott — 1785 — adta ki Fogarasi Pap József maros-vásárhelyi ev. ref. nagy hirű tanár felett tartott beszédét. [2]). E munkájának kétféle kiadása jelent meg egy időben: hosszú Charták (igy nevezték a szomoru jelentést) és 4-edrét alaku könyv alakjában; az elsőből 20 példányt nyomtak, s ebben nem vétettek fel a Benkő versei, s a deákokéi; utóbbiból 300 példányt, 100-at a néhainak legkedvesebb tanitványai, 200-at özvegye önköltségükön nyomattak. Ebben minden elmondott beszéd és vers benne van [3]). Sőt — ugy kell lenni —

---

[1]) Novum Supplementum Chartophylacaei Miscellan. Tom. I. 1157 $^{6}/_{7}$ pag: 859—861. (Látható: az Okirattár LVII. száma alatt.)

[2]) Benkő József, oleső érezeket aranynyá változtató, sőt Fa Garasból leghíresebb aranyat bővön csináló erdélyi magyar Alkimista; azaz tiszteletes és főtudós philosophiae professor és Doctor Fogarasi Pap József stb. 4-edrét, Kolozsvár, a reformatum Collegium betüivel.

[3]) Szigethy Mihálynak, Fogarasi egyik tanitványának Benkőhöz 1785-ben febr. 1-én Maros-Vásárhelyre írt eredeti leveléből. (Mike gyüjteményében.)

ugyan ekkor valamely más, eddigelő ismeretlen egyházi beszédét is nyomtatás alá elkészitette, s megvizsgálás végett a kir. főkormányszékhez beadván : azt a választ nyerte, hogy vigyen hiteles bizonyitványt arról, hogy semmi erkölcs-ellenes nincs benne; mely határozás az udvarhoz jutván : onnan az a rendelet lőn kibocsátva, hogy e beszéd, megvizsgálás végett bízassék a fennálló könyvvizsgálókra [1]. Nagy-Ajtai Kovács István azt irja erről, hogy az a Miklósvárszéki baróthi ev. ref. oratorium felszentelésekor elmondott beszéde volt [2].

Ez évben jelent meg az oláhokról, s különösen az 1784-diki zendülésről irt könyvének is [3]) első íve, de több napfényt nem láthatott. Én egy példányt láttam, a Nagy-Ajtai Kovács István úrét, s szivességéből e munkámnál használtam is. Említi Wass József m. akad. levelező tag is az Uj Magyar Muzeumban megjelent értekezésében [4]), hogy ugyanez ívből egy példányt néhai Pákei Lajosnál látott, s tartalmát is közli. Ez az általam használt példánynyal teljesen egyezik. Wass úr is a főmunka III-dik könyve II-dik részének véli a létező egy ív nyomtatványt.

Benkőnek a Fogarasi felett mondott verses beszéde s azon tény, hogy ő, a sok gyermekű atya, barátjának fiát, saját fiává fogadta, továbbá jutalmat nyert értekezéseinek kinyomatása feletti sok aggó-

---

[1]) Látható : 11124. 1784-beli főkorm. szám alatt.

[2]) Nemzeti Társalkodó — 1834. II. félév. „Bírálati Észrevételek" czímű értekezésében. 22. l.

[3]) Benkö József, Erdélyi oláh nemzet képe. stb. 8-adrét, Pozsony 1785. Ismertetem hátrább a kéziratok során.

[4]) Wass József, Adalékok Erdély kiadatlan magyar történet iróihoz. Uj Magyar Muzeum 1854. V. füzet. 424—425 ll.

dásai [1]) benne egy bensőleg szeretni tudó barátot, az oláhokról írt értekezése mély érzésü hazafit láttatnak. Amannak végszavai mintha némi támadozó lelki borut sejtetnének. Lehet, hogy ezt erős megilletődése okozta, mert a mint életirója feljegyezte, Fogarasit rendkivül szerette.

„Télen, falu helyen, erdei-mezei
Munkások közt lakó Poeta versei;
De ne szóhangját nézd, hanem a szívemet.
Melylyel kesergettem elszaladt hívemet.
Hív barátom, én is feléd kívánkozom,
Kevés idő mulva veled találkozom" [2]).

---

[1]) „A tiszteletes Fogarasi uram Dissertatioi dolgában" — így ír egyik barátja — „tisztcletes Esperest uram méltóztatott legelébb kegyes igéretet tenni azok kinyomtattatások iránt; de sem én nem tudakozódtam egész bátorsággal a tiszt. asszonytól, sem ő kegyelme nem eléggé sietett az alkalmatosságnak, melyben akaratját kijelentse, keresésében . . Most azonban izené nekem, hogy az Esperest úr kegyes igéretére meghajlott, s a dissertatiok kinyomtattatását ajánlja." (Szigethy Mihálynak Maros-Vá-árhelyről 1786-ban márcz. 17-én Benkőhöz írt eredeti leveléből. Mike gyüjteményében.)

[2]) Benkő József, Olcsó érczeket aranynyá változtató Erdélyi Magyar Alkimista stb. Végső versszak.

VII.

Benkő székely-udvarhelyi tanárnak választatik. Összeütközése tanártársaival és elöljáróival. A tanárságról lemondani kényszeritik. Jószágára vonul, majd köpeczi pap lesz. Levelei az egyházi főtanácshoz. Az egyházi főtanács nyugdíjt rendel Benkőnek. Köszönő levele.

Benkő életének egy válságos időszakára jutottunk. Mi okból? kinek kezdeményezése folytán, rajta vagy az illető iskola ügyén való segités indokából? elhatározni adatok hiányában nem lehet — az ev. ref. egyházi főtanács őt 1787 elején a székely-udvarhelyi collegiumba tanárnak nevezte ki. Ő habozott: el menjen-e vagy ne? De fő pártfogója báró Daniel István, azon collegium főgondnoka, őt erkölcsileg kényszeritette, különben rokonszenvének elvesztésével fenyegetvén. Végre megnyugodt rajta, s a főgondnoknak levélben hálásan megköszönte. A tantárgyakat tanártársaival ugy osztották fel, hogy neki a theologia jutott minden részeiben és igy a Catechetica is; továbbá a szónoklattanitás, a köztörténelem, s főleg a hazai; a földrajz, a természettörténetnek közhasznúbb része. Egyik levelében említi, hogy a keleti nyelv tanitását is neki akarták adni, s ő — ámbár kijelentette, hogy jobbnak látná, ha ezeket ifjabb emberre bíznák — mégis nem felette idegen tőle; a görögöt és latint nem mondja igen nehéznek; csak azért aggódik, hogy azon idő alatt, mióta a vi-

lágtól félrevonulva élt, az efféléktől el nem szoknia, szinte lehetetlen volt; azonban — ugymond — kettőzött szorgalmat fog rá forditni, tanulótársa lesz saját tanitványainak; zsidót pedig eddig sem érkezett tanulni az udvarhelyi deákság. Érdekes lesz hálāját és kérelmeit saját szavai után olvasnunk: „Nyelvem, pennám és valamivel látható jeleket tehetnék“ — irja érintett levelében — „mind elégtelenek kifejezésére annak az alázatos buzgó háládatosságnak, melylyel az Excellentiád sok rendbeli kegyelmességéből tele vagyon az én szivem. Elevenitette hálaadó indulatimat közelebbről az a kegyelme Excellentiádnak, mely szerint az udvarhelyi egyik professorság reám bízatott. . . Bátorkodom azonban“ — írja tovább — „az iránt folyamodni im ezen alázatos jelentésemmel, hogy ámbár a professori fizetés nexusa a tanitással és az ifjuság körül való munkálkodással, nem pedig a professornak külső környülállásival vagyon: mindazonáltal ha mód vagyon benne, méltóztassanak Excellentiátok az én terhes állapotomon segiteni, a néhai tiszteletes professor Kis uram egész fizetésének számomra való meghagyásával; mert nyolcz élő gyermeknek atyjok vagyok, és szükségképpen 11 vagy 12 személynek eledelekre, öltözetekre és nevelésekre kell gondomnak lenni; azonban a falusi élet módját is kénytelen leszek költségesebbre változtatni . . .“ [1]).

E levélhez később egy toldalék járult, melyben megírta, hogy a zsidó és görög nyelv is — ugy látja —

[1]) 1787-ben jun. 24-én a nagy-csáni mezőben, a midőn Kolozsvárra menne, (saját szavai) a főgondnokhoz írt eredeti levélből. Látható: 205 egyház főtanácsi jegyzőkönyvi szám alatt. (L. Okirattár XXIII. szám alatt.)

rá maradnak, tehát csak fel is újítja azokbeli régi tanulásit és megszaporítja; a deák litteratura pedig hogy' legyen, megegyezett Bodola tanártársával [1]).

Ugyan ez időtájban elkészitvén egy megelőző köz-zsinaton leirás végett rábízott agendát: azt az egyházi főtanácsnak levele kiséretében felküldötte. „Az irás" — ugymond — nem ékes, de nem tudta még egyszer leirni, mivel költözködése minden idejét, sőt majdnem kevés eszét is elvette" [2]).

Benkő tehát közép-ajtai kiterjedett gazdaságát és háza igazgatását feleségére bízván, papi hivatalát és az egyházközi esperesti levél- és pénztárt hivatali utódjának átadván: nagyobb gyermekeivel és felkelhetői egy részével kiment Udvarhelyre, s tanári állomását 1787-ben septemberhó elején elfoglalta. Barátja és tisztelője Szathmári Pap Mihály kolozsvári tanár sept. 8-án költ levelében ugy ír hozzá, mint már tanárhoz is. „Kivánom" — igy végzi szerencséltető levelét — „hogy az Ur Isten elkezdett hivatalát tiszteletes uramnak szerencsés előmenetellel áldja meg" [3]).

Ő a tanári állomást elfogadta, de tán belsejtelemtől indittatva, tán — mint mások mondák — egyéb tekintetekből, az esperesti czíméről sem kivánt lemondani. E kedvezményért Eperjesi Zsigmond közfőjegyzőhöz és az egyházi főtanácshoz egyidejüleg folyamodott. Amaz a folyamodványt — útasitást ké-

---

[1]) Ugyanazon főgondnokhoz Maros-Vásárhelyről 1787. jul. 5-én írt leveléből. Látható 205 egyház főtanácsi jegyzőkönyvi szám alatt. (L. az Okirattár XXIV. sz. a.)

[2]) Látható: 1787. sept. 22 én Székely Udvarhelyről az egyházi főtanácshoz írt eredeti levélből, 252 egyház főtanácsi jegyzőkönyvi szám alatt. (L. az Okirattár XXV. sz. a.)

[3]) Mike Sándor gyüjteményében levő eredeti leveléből.

rőleg — az egyházi tanácshoz terjesztette azon nyilatkozattal, hogy kérelme tárgyával Benkő magának némi javára s boldogságára czéloz, s bár szokatlan: de ha az egyházkör s gondnokai nem ellenzik, meg lehetne engedni. Egyébiránt minthogy az ily dolog az esperestek gyülésére tartozik, elhatározása a következendő zsinatra lenne halasztandó, hátha addig Benkő is a két felé való szolgálattételre ráunván, mostani gondolatjáról lemondana. [1]) Az egyházi főtanács a kérést Cserei József és Osváth László egyházköri gondnokokhoz küldötte ki, a kik jelentésökben úgy nyilatkoztak, hogy mivel Benkő Józsefnek mind lakhelye az erdővidéki egyházkörhöz közelebb levén, mint némely esperesteknek a maguk körökben levő sok ekklézsiájuk, mind a közlekedés, a minden héten járó alkalmatosságok által Erdővidékére igen könnyü, mind pedig a kérelmes szorgalmatossága már meg van próbálva: jónak és hasznosnak itélik, s a főtanács helybenhagyását kérik arra, hogy Benkő József felküldött nyilatkozata szerint a professorsággal együtt tartsa meg az esperestséget is — a melyből semmi jövedelme nincs — s az olykor előfordulható dolgokban, sőt professori hivatalától üres időkben a részletes zsinatokon is jelen legyen, az egyházkörnek egyházi felügyelete egy általuk kijelelendő papra bizatván. [2])

Az egyházi főtanács az ügyet zsinat elé terjesztette, a mely a tett ajánlatba beleegyezett. — Igy lőn

---

[1]) Nagy-Enyeden, 1787-ben sept. 30-kán költ, s a reform. egyházi főtanács levéltárában 284. sz. alatt levő eredeti jelentésből.

[2]) Barótbról 1787-ben oct. 16-kán költ, az egyházi főtanács levéltárában 316. szám alatt levő eredeti jelentésből.

Benkő udvarhelyi tanár és egyszersmind czímzetes esperest.

Költözködését még az évben hírlapilag tudatta a két országban levő jóakaróival és barátaival. „Szégyennel cselekszi — ugymond — hogy jelentését azok is olvassák, a kiket az nem illet; de minthogy sokakkal áll levelezésben, sokan kérték őt tudományos szolgálatokra, ő is sokaknak tett már is igéretet; azonban kevés napok alatt nem győz mindenfelé leveket irni; bátorkodik — ámbár bizony teljes arczpirulással — ez úton tenni közzé mentségét. Tudatni kivánja tehát 1) azon magyarországi jóakaróival, kiknek igéretet tett, hogy kivánságukat nemsokára részben vagy egészben teljesitni fogja. 2) Bécsben, Pozsonyban, Győrött, Pesten, Debreczenben sat. levő jóltevőit, jóakaróit, barátait, a kik tőle kiadandó munkáikhoz kértek valamit, s a kik az ő félben levő munkáinak ki- vagy nem kiadása iránt kértek tudósitást, biztositja, hogy ő mindenüvé ír s a mit lehet gyüjteményéből közől. 3) A kik tőle kéziratbeli történetirókat kértek, meg kivánja nyugtatni az iránt, hogy adni fog, kivált ha ők is viszonozzák. 4) Azoknak, a kik erdélyi országgyülési végzések leirására kérték, feleli, hogy irásukhoz már-már hozzá kezd, kivált annak, a ki neki Magyarországról a Brutus historiája megküldése iránt igéretet tett. — Eddig nem-irására nézve mentségűl közép-ajtai házának 1784-ben lett elégését, új épitkezéseit, könyveinek, irományainak, gyüjteményeinek ez idő alatt való rendetlenségét, ujabban pedig, a nyáron és őszön Udvarhelyre kiköltözését hozta fel. *)

*) Brassóban 1787-ben karácsonhava 29-én irt, s a „Magyar

Híre megelőzte őt, nevéhez a tudomány dícsfénye és a hazafiak tisztelete füződött, ez őt népszerüvé, a tanuló ifjuság kedveltjévé tette; gr. Thoroczkai Zsuzsánna főrangu urnő, Benkő sorsát segitendő, valamelyik jóakarója inditásából azon 60 forint kamatot, melyet eddigelé Kiss Gergely tanár húzott, Udvarhelyen tanuló két fiának rendelte adatni, mindaddig, mig azon collegiumban folytatják tanulásukat. *) Mindez tanártársaiban féltékenységet költött fel iránta; a féltékenység később feszültséggé változott, ebből hidegség és ellenségeskedés lett, a miről Benkő az egyházi főtanácshoz nem sokkal ezután irt egyik levelében keserüen emlékezik... A sors üldöző keze nemsokára itt is ránehezedett: pártfogója, a főgondnok meghalván, más főgondnok lett, a ki előtt vetély tanártársa volt különös kegyben. Elkezdődött ellene a titkos és nyilvános izgatás. Az ifjuság hibáiért őt tették felelőssé; ha valami baj esett, őt vádolták; egykor jóakaróihoz Dályába kirándult, ez alatt a collegium épülete felső emeletében egy szoba felső és alsó padlata megégett, s ezt is az ő vigyázatlanságának tulajdonitották. E méltatlanság őt kedvetlenséggel töltötte el, ez szórakozottá s ön becsével és kötelességeivel szemben feledékenynyé tette. Még csak egy lépés — s azon pontra ért, hol az ember magával meghasonlik, s a meghasonlott kedély magán kivüli okban keresi boldogtalansága okát, szerencsét és szerencsétlenséget számitásából kifelejt, az okok és okozatok természetes egybefüggését vagy

---

Kurir" 1788-iki január 19-ki számában 52—56 lapjain megjelent leveléből. (Látható Okirattár XXVI. száma alatt.)

*) Látható 1788-ban martius 16-án Alamoron költ leveléből. (L. az „Okirattár" XXVII. sz. a.)

nem keresi, vagy nem találja fel, s a súlyegyenét elvesztett lélek mámorban és szenvedélyben keresi vigaszát.

Benkőnek is — fájdalom! — e lett sorsa. Tanárságáról 1789. tavaszán az egyházi főtanács rendelése következtében le kellett mondania. Egyelőre Közép-Ajtán saját jószágában vonult meg, honnan három év mulva az egyházi főtanács engedelméből a köpeczi papságra ment át.*) 1789-ben május 22-én költ levelében irja a főtanácsnak, hogy a mint rendelését vette, azonnal költözködni kezdett, de az egész elköltözhetésére szükséges szekerekre szert tenni teljességgel nem tudott. Nem kiván késni — irja — merő kisértet levén az ott való lakás; de azért még valami kevés ideig ott lenni kénytelenittetik; könyörög: ne tulajdonittassék ez neki vétségül; hogy a folyó iskolai esztendőre — mely junius végével határozódik — romlásainak gyámolitásául adassék neki a professori fizetés; hogy stipendiuma ne essék ki az egyházi főtanács könyörülő szivéből; azért is esedezik — irja tovább — engedtessék meg, hogy ellene való vádakra nézve, mihelyt elköltözhetik, minden csendességgel, titkos formán és vallásának megbecsülésével magát igazolhassa. Akkor — ugy mond — sok dolgokon fog az egyházi főtanács álmélkodni és őt inkább szánni. „Megvallatja azt velem“ — igy ir tovább levele rendén — „a jó lelkiismeret, hogy sokat hibáztam, de azokra vittek engem, minden szokásom ellen az én rosz akaróimnak munkái, melyek miatt egyik hiba könnyen mást szülhetett.“

---

*) Látható: Köpeczről 1793. jun. 13-án az egyházi főtanácshoz irt leveléből, 208 egyházi főtanácsi jegyzőkönyvi sz. a.

Más helyütt ismét igy ir: „Mostani környülállásim mennyi szégyennel és bánattal boritottak el, akárki megitélheti. Mindazáltal nem levén bennem munkátlan az isteni kegyelem, reménység nélkül valóvá nem lettem. Ezen reménységemnek erősitésére pedig és vigasztalásomra rendelte az isteni irgalmasság excellentiátok és nagyságtok hozzám való különös kegyelmességét, mely is a mint sok egyéb jelekből, ugy a méltóságos főconsistorium most utoljára hozzám irni méltóztatott leveléből is valóban kitetszik. Meg is nyugodtam azért háladatos indulatal az excellentiátok rendelésében, s bölcs tanácsok szerént, szegény s tiz gyermekü terhes házamhoz Közép-Ajtára telepedtem.“ — Ezután már fennebb érintett kérését adja elő. „Végre pedig — igy zárja be levelét — jelentem alázatosan, hogy a hazai dogok körül való munkáimmal kivánom minden szorgalmatossággal magamhoz forditni excellentiátok és nagyságtok kegyelmes szemeit, mint a ki élni és halni kivánok a méltóságos Consistorium grátiájában megnyugodott alázatos szolgája, cliense.[1])

Az egyházi főtanács határozása késett, Benkő ellenei, tanári hivatalából való elmozdítása által lábat kaptak, s őt minden kigondolható módon feketíteni igyekeztek. Lelke három felől volt egyszerre ostrom alá véve. Jó hirének nevének rendszeres aláásása,[2]) a

---

[1]) Látható: az egyházi főtanácshoz Székely-Udvarhelyről 1789. május 23-án irt levelében — 110. egyházi főtanácsi jegyzőkönyvi szám alatt. (Lásd az „Okirattár“ XXVIII. sz. a.)

[2]) Nevezetes adat erre nézve az erdővidéki gondnokoknak az egyházi főtanácshoz 1789-ben, julius 22-dikén tett jelentése, melyben irják, hogy az erdővidéki egyházköri jegyző meghalt, az esperesti hivatal pedig Benkő József udvarhelyi professorrá kineveztetése óta ürességben állott, s minthogy Benkő, eltávozásakor,

sok költözködés, terhes háztartás és az év terméketlensége miatt anyagilag tönkre jutása, tudományos szolgálatainak s készültségének eléggé nem méltatása lelke nyugalmát feldulták, öntudatát megkeseritették. Csaknem kétségbeesés pontján állott, midőn az egyházi főtanácshoz a főbb vonásaiban mindjárt közlendő levelet irta. „Sok szégyenvallásaim — irja ott — és hánykodásaim után, melyeket én — ekkorácska személy — emberi gondolat felett elviselék, éjjeli-nappali kiirthatatlan gyötrelmeimben; imé az én végső veszedelmemet jövendölve, váró gondolatok és engemet végső romlásra és még elmémtől való megfosztattatásra is szorgalmaztatva késziteni kivánó hirlelések ellen szerencsém vagyon ép elmével és megujult testtel leborulnom excellentiátok és nagyságtok kegyelmes tekinteti előtt, s keservesen vallást tennem arról, hogy ámbár testi s kézi munkákra is, melyektől soha üres nem voltam, alkalmatlan nem

---

a leveleket csak diribbe-darabba adta át az egyházköri jegyzőnek, a közpénzbeli fundusoskát is magánál tartja, kérik a főtanácsot, hogy mindkét hivatal betöltését intézze el. Az egyházi főtanács jul. 26-án költ végzésénél fogva, mindkét hivatal betöltését elrendelte. De ugy kell lenni, hogy Benkő ismét folyamodott, mert az erdővidéki egyik gondnok, Cserei József aug. havában azt irja, hogy Benkő azért kérte esperesti czímét meghagyatni, hogy az ezered ne irassa adó alá a jószágát; ők tehát beleegyeztek, de ugy, hogy az egyházkör dogaiba ne elegyedjék; egyébiránt jelenti gondnok, a ki pár évvel ezelőtt Benkőnek esperességben hagyatását, jónak, hasznosnak, öt szorgalmáról ismeretesnek vallotta, most megjegyzi róla, hogy csudálkozásra méltó oly capax emberben, mint ő, hogy az elébbeni acták sokkal jobb rendben vannak, mint az ő idejebeliek; hogy a tractus pénzeiről nem volt rendes feljegyzés; irja, hogy ha a jegyzőségre vágynék is, a tractus semmiképpen el nem fogadná; végre: alkalmaztatásáról azt jegyzi meg, hogy csak annyival jobb, mint Udvarhelyen, mivel itt a bor nem olyan bőv, mint amott; egyébiránt — a mint hallja — a pálinkához is hozzá nyul. (1789-beli 192 és 332 egyházi főtanácsi jegyzőkönyvi szám alatt.)

vagyok; de ezek után, ilyen bajos időben és helyen, az hol tavaj majd semmi gabona nem termett, harmadéve pedig jégeső által elrontattatott, lehetetlen tiz személyü nyomorult házammal élnem. minekutánna a gabona köblínek öt—tiz és több forintokon való vétele elesüggesztett. Elmém, irásaim és azokhoz tartozó gyüjteményeim után kellene élnem; de a külső eszközöktől való megfosztattatásom ebben is felette igen késedelmeztet.“

„Akármint kerüljem azért — irja tovább — a szemérmetességből: kénytelenittetem a szükségtől, töredelmes alázatossággal esedezni a méltóságos főconsistoriumnak, hogy ingyenvaló kegyelméből származott levelében hozzám tenni méltóztatott igérete szerint méltóztassék engemet a kegyes pensioval felemelni terhes elesésemből, és mintegy új életre hozni, s a munkálkodásra mind inkább-inkább alkalmatossá tenni, és ebben (távol legyen tőlem a dicsekedés, a ki nyomoruságnál egyébbel dicsekedni nem tudok) az hazára kiterjedhető hasznocskát is atyaiképpen tekinteni. Ha bizonyos lehetek én pensiomnak mennyiségéről és állandóságáról; igy házi s külső foglalatosságaimot tágitván, azokba kezdek merülni, melyeket csaknem gyermekségemtől fogva szedegettem sok útazással, fáradsággal és költéssel a haza geographiájára, s a t. házamnépének gyakorta való megszűkülésével is.“

„Miolta házamhoz szorultam is — így folytatja levelét — ugyan nem ültem irásbeli munka nélkül. Mert jóllehet Bardoczon özvegységre jutott papné húgom segitségére juniustól fogva mostanig a papi szolgálatot nagy részben én tettem; (az hol az ekklésia magáévá is tenni kiván vala, de én mind különben,

mind a pensiora nézve kivántam magamat a méltóságos főkonsistorium kegyelmes leveléhez tartani) mindazáltal küldöttem oly irást Hochmeister uram kezébe a talán meglévő nyomtatás végett, melyből, és kivált utolsó szakaszszából — melyet „Jelentés“ *) név alatt készitettem — észre lehet venni mind igyekezetemet, mind megtett munkálkodásaimot. Készitettem ennek felette két munkácskát, hazánk régiségeivel és igen ritka irásokkal megrakva;

*) E mű nem más, mint a mit Toldy Ferencz az Uj Magyar Muzeum 1853-ik évi májusi füzetében a 217 laptól, a 238-ig, ily czím alatt közlött: „Benkő József tudósitása az Erdély historiája iróinak magyar nyelven találtató kézirásairól. Közli Brúz Lajos“, melynek kelése évét eddig nem tudtuk, s czímében a „Tudósitás“ szó helyett — Benkő ezen levele szerint „Jelentés“ volt írva. A két czim alatti munka egységét kétségtelenné teszik Benkőnek 1795-ben junius 13-án és augustus 27-dikén orvostudor Pataki Mihályhoz intézett, hátrább közlendő levelei, melyek elsöjében azt írja, hogy nyolcz darabból az utolsóban pedig, hogy tíz-ből (a két utóbbi Bánffy György és Vizaknai Bereczk naplókönyvei, melyeket hihetően az első levél kelése óta tisztázott) álló kézirásos munkát küld az ország kormányzójához s az Erdélyi Tudós Társaság tanácsához, melynek különösen utolsó szakaszából, melyet „Jelentés“ név alatt készitett, igyekezetét és munkálkodásait észre lehet venni. A nyolcz munka volt: I. Mikó Ferencz, II. Enyedi Pál és Laskai János, III. Kemény János, IV. Szalárdi János, V. Enyedi István, VI. Bethlen Miklós, VII. Cserei Mihály, VIII. Rozsnyai Dávid történelmi művei: krónikák és naplók, stb. utántéve hátul a IX. szakasz alatt 14. darab apróbb történelmi emlék: Bánffy Gergely naplójától kezdve Veres Gerzon éig. Az 1790 ben kinyomtatás végett Hochmeisterhez küldött munkák — ugy látszik — ismét kezeibe kerültek vissza, s másodszor 1791-ben az erdélyi tudós-társasághoz lőnek küldve; a hol az előbbinél még sanyarubb sors érte: Benkö magyar történet iróit a társaság mellőzte, s helyettek Somogyi Ambrus historiáját a Sehesaeus Ruináit adta sajtó alá; a mit ő egy életen át gyüjtött, haláláig valamely tudós kezén hevertek, halála után mint a polyva szétszórattak; a legtöbb a nagyenyedi könyvtárban égett el, néhány Kerekes Ábelhez jutott, sokat gr. Kemény József mentett meg az elpusztulástól. (Lásd magukat a hátrább közlendő leveleket.)

egyiket: a Három Nemzet Uniójáról, Peeséteiről sat.; másikat az immineáló Diaetára nézve: De Comitiis Transsilvanicis, melyek ismét mentegetni fognak az engemet kissebbiteni még meg nem szűnt némely kormányatlan nyelvek ellen. Ez utolsóban az Erdélyben celebrált Diaeták is előszámlálva találtatnak. Hogy egyebekkel ne alkalmatlankodjam: valyon nem elég volna-e ezen hivatal nélkül való nem egész esztendőmre a „Wolfgango Bethleniana Historia“ 6-ik tomussának hét Manuscriptumból és egyéb irásokból (mivel a Manuscriptumok igen depraválva vagynak) rabi munkához hasonlóval való készitése a nyomtatás alá? Ennek pedig eleje már Hochmeiszter uramnál vagyon, és a több részét is május elejével oda küldöm. Kitetszik ezen dolognak fáradsággal teljes volta az 5-dik tomus eleibe nyomtatatott praefatiom-ból.“ *)

Ezután az Erdély füvészetére nézve tett irásait emliti fel, melyeket — ugymond — a haza hegyeinek, völgyeinek, havasainak sat. sokszori költséges bejárásaival szerzett, s a melyek mind semmibe mennének, ha az egyházi főtanács segedelmétől megfosztatnék; mert a Molnár által kiadott két rendbeli Botanica Nomenclaturá-n“ kivül egyebet világra nem adhatott. Transsilvania-ja harmadik kötetének, (Transsilvania Specialis) melyet már régecskén készitett, s a Milkoviá-hoz való adalékok (Additamentum) világ elébe való jövése is annyiba kerül, hogy

*) Látható: az egyházi főtanácshoz 1790. apr. 17-én, Közép-Ajtáról irt leveléből — 145. egyház főtanácsi jegyzőkönyvi szám alatt. (L. az Okirattár XXIX. szám alatt.)

csak a levelezésre való sok költést Bécsig kiállania ereje felett van; pedig ezekből is már némely árkusok ki vannak nyomtatva. „Hogyha azért — igy végzi levelét — ezekre nézve szintén eddigvaló sok verejtékeim szembe nem ötlődnének is a Consistorium állandó kegyelmét bizonyosabban kinyerhetném. Oh! mely hasznos volna, ha Szebenben munkáimnak megvizsgálására valakit rendelnének, mig azok részszerint sajtó alá, részszerint depositoriumba mennének. Sőt azon is gondolkodtam, hogy collectioim és ritkább könyveim a consistorium keze alá jutnának, mind az evangélicusoknál a Hanerianumok.“ [1])

Ennek következtében az egyházi főtanács méltó tekintetbe vévén — a mint végzése szól — a kérelmesnek hivatal nélkül való állapotjában házának a szűk idő miatt még jobban is terhesült környülállásait, ezúttal 150 német forintot szakasztott ki, s annak kifizetését el is rendelte, [2]) a mint Benkőnek mindjárt idézendő leveléből kitetszik, azon feltétel alatt, hogy Erdély történeteit tárgyazó munkákat dolgozzék. Az egyházi főtanácsnak eme ténye, valamint a Benkő irányában, életsorsa minden nevezetesebb fordulataiban való méltányos eljárása, emelkedett felfogást, egy ily erkölcsi testülethez illő szabadelvüséget, és a magyar tudományügy iránti mély hódolatot mutat. A hazà közkincstárából a haza e derék tudósának évenként nem jutott pár száz forint,

---

[1]) Látható fennebb érintett levelében. E levél igazsággá emeli Toldynak az „Uj Magyar Muzeum“ 1853-ik évi I. kötete 240-ik lapján kimondott azon véleményét, hogy a „Jelentés“ 1788—1790 martiusa közt iratott.

[2]) Látható: Nagy Szebenben 1790-ben, pünkösdhó 2-ikán 145. jegyzč-könyvi szám alatt költ egyházi főtanácsi végzésben. (L. az Okirattár XXIX. száma alatt.)

a mi őt sanyaru helyzetéből kiemelve képessé tette volna arra, hogy gazdag készületeit feldolgozva, halhatlan munkákat irjon, s a hazai tudományosság hirnevét a világ előtt emelje : az egyházi főtanács, kegyes alapitványokból gyült pénztárából, ennek csekély erejétől kitelhető szűk mértékben bár, de megtette ezt, s e tényről s a főtanács akkori tagjairól — kiknek bölcsesége s tudomány szeretete Benkő felsegitése által, a magyar tudományosságot nem egy becses dolgozattal szaporitotta — az irodalomtörténésznek elismerőleg kell szólnia.

„A kegyesen megigért pensiót — irja ezután nemsokára, hálával telt levelében — 150 r. forintban excellentiátok és nagyságtok gratiájából tavalyi junius végén kinyertem vala. Bizván ebeli kegyelmekhez, mostan előre való kiadásáért — a mi számomra fog kirendeltetni — alázatosan könyörgök, terhes házam és gabonátlan állapotom miatt, melyért gyötrelem nélkül való napom nincsen. Ezen kivül az udvarhelyi collegium eltartotta sok pénzemet, egy részét olyan exemplárokért, mint Zakariás sat., melyeket néhai tiszteletes Kiss Gergely uram kiosztatott, és én árukat fel nem szedhettem, más részét u. m. 60 magyar forintot azért, hogy néhai méltóságos gróf Székely Lászlóné asszony ő nagysága anynyit adván néhány esztendők alatt néhai tiszteletes Kis Gergely uram fizetésének pótlására : ezt annakutána két fiaimnak alumniául forditotta, mihelyt. Kis Gergely uram megholt azt irván Udvarhelyre, hogy többé professornak nem adja, hanem két alumnusnak. Én pedig, hogy fiaimnak forditassék, soha elmémre sem vettem, hanem valamely engemet szánó jó uram vitte végbe“ ; minek bizonyságául az utalványozó

levél másolatát is közli. [1]) „Egy néhány véka búzám is benn maradott. Ezek és többek rajtam könynyen megeshettek, a ki sok gyötrelmeim közt két hétig sem ettem, sem aluttam és a viztől is részeg voltam.“ Ezután kéri, hogy a nevezett collegium számadó tisztei és közötte kölcsönös számvetés rendeltetnék el. . . . „A mi az én kötelességemet illeti — irja tovább — melyet a méltóságos főconsistorium, igért pensiom mellé tenni méltóztatott, hogy t. i. a haza historiája melett munkálkodni meg ne szünjem: tudja Isten, hogy ettől való pihenésem nincsen. Mert a mint tavalyra az országyülésről való munkám már kijött: ugy az idénre is a nagy Bethlen Farkas Cancellarius úr minden más historiánkat felyül muló históriájának hatodik tomusát is igen sok munkával recenseáltam és nyomtattatik. Ezt cselekedtem continuatioképpen Bojtinus Gáspár Historiájával is. Irtam ezenkivül deákul és magyarul a nemes székely nemzetről nyomtatás alá, mely dolog nyilván vagyon Kolozsváratt. Kész munkám van továbbá legtöbb fáradsággal az Három nemes Nemzet Uniojáról. . . . De mindezek mellett — igy zárja be levelét — ha excellentiátok és nagyságtok gratiájából valami kenyerem nem lészen, a súlyos szükölködés minden igyekezettől elfog és kedvetlen gondolatim (mint eddig is történt gyászos szomoruságomra) roszszabbá tesznek.“ [2])

Az utóiratban egyszersmind figyelmeztette az egyházi főtanácsot Fogarasi Pap Bálint elhalt

---

[1]) Látható az Okirattár-ban XXVII. szám alatt szó szerént.

[2]) Látható: Közép-Ajtáról apr. 7-én 1791-ben az egyházi főtanácshoz írt eredeti levelében $^{117}/_{89}$ jegyzőkönyvi szám alatt. (L. az Okirattár XXXI. sz. a.)

lelkésznek 14 kötetü halotti-beszéd gyüjteményére, a mi nemü — ugymond — Erdélyben bizonyára nem volt és nincsen; s ezeknek, minthogy a haza historiáját és úri nemes familiák genealogiáit majd más emlékezetek felett segítik, valamelyik collegium által leendő megszerzését ajánlatba hozta, tudatván, hogy ezt a közjegyzőnek is elméjére adta a végett, hogy az egyházi főtanácsnak bejelentse.

Ennek következtében az egyházi főtanács a 150 forint nyugdijt újból kifizettetni határozta, s Benkőt erről válaszilag értesitette; az udvarhelyi collegium felügyelő gondnokaival levelének illető pontjait közölte oly meghagyással, hogy panasza szerént találtatván a dolog: eltartott fizetését adassák ki; a most emlitett halotti actio-gyüjtemény megvásárlását pedig a nagy-enyedi főiskola tanárainak kötelességökké tette. *)

---

*) Látható: 1791-beli $^{117}/_{89}$ egyházi főtanácsi jegyzőkönyvi szám alatt.

VIII.

Bethlen Farkas historiájának kiadása és folytatása. „Diaetae sive rectius comitia transilvanica." Ez utóbbiról írt bírálatok. „Imago inclytae in Transilvania nationis siculicae historico politica" czímű munkája. Ennek bírálata. Egy uj munka terve. „Dohány" czímü munkája. „Jelentés nyolcz magyar scriptorról." A „Három nemzet uniójáról és pecsétjéről" irt müve. Bethlen Farkas historiájának 6-dik kötete. 1793—96. irt munkái. Védelmezi magát azok ellen, kik Hermányi plagiotorának nevezik.

Tanárságról lemondása után 1789-től 1792-ig két irányban látjuk Benkőt küzdeni, t. i. nyomoruságával, melynek gyötrelmes tudata őt gyakran a kétségbeesés örvény-szélére vitte; s irói nemes szenvedélyével, mely nyugodni egy perczig sem hagyta. 1789-ben kiadta Bethlen Farkas Historiája folytatását, vagy az V-ik kötetet [1]. 1791-ben Diaetae, sive rectius Comitia Transsilvanica. . . czímü müvét [2]. Az első-nek sajtó

[1] Wolfgangi de Bethlen Celsissimi Principis Transsilvaniae Consiliarii intimi, Supremi Comitis Comitatus Albensis nec non Regni Cancellarii Historia de rebus Transsilvanicis. Tomus Quintus, nunc primum e Manuscripto editus. Hunc recognovit, supplevit Praefatione ac Indice instruxit Josephus Benkő. Cum speciali Privilegio. Caes. Reg. Apost. Majestatis. Cibinii. Typis et sumptibus Martini Hochmeister Typogr. et Bibliopol. Privilegiati. 1789. Ad Lectorem Praefatio Editoris — 1—36. ll. A történetből magából XI—XII. könyv 1—537. ll. Index, Monitum 1—31 ll. Errata 1—4 ll.

[2] Benkő, Diaetae sive rectius Comitia Transsilvanica eorumque Decreta. Quae vulgo adpellantur Articuli Diaetales. Auctore Josepho Benkő, Societatis Batavo-Harlemensis Sodali. Cibinii et Claudiopoli. Typis Sumptibusque Martini Hochmeister Caes. Reg. privil. Dicast. Typographi et Bibliopolae. 1791. Praefatio 1—3. Conspectus Operis 1. 1—120 ll.

alá elkészitése és kiadása udvarhelyi tanársága idejére esik; onnan kellt ahoz irt tudományteljes bevezetése, melynek rendén a kinyomtatás késését lakhelyének megváltoztatásával s egyéb fontos akadályok fenforgásával menti; Hochmeister könyvnyomtató- és könyvárusnak pedig a közjó előmozditására való szándékát s hazaszeretetét magasztalólag említi meg, a ki nem csak a keresdi szerfelett megritkult kiadásnak X. könyvét 8-adrét alakban ujra kiadta, hanem ezt az ujabb két kötetet is, melyet a tudós világ oly régen óhajtott [1]. E művéről méltó elismeréssel szól nagy-ajtai Kovács István, egyik birálatában [2]. „A Bethlen Farkas Historiájának" — ugymond — „kinyomtatására 10 évi kiváltságot nyervén Hochmeister szebeni nyomdatulajdonos, csak hamar kiadta az I. II. III. IV. kötetet (I—X. könyv), a mi Keresden is ki volt először adva. Hátra volt a XI—XVI. könyv, a minek eredetiét nem lehetett megtalálni. Oly férfiura volt tehát szükség, a ki e hiányt kipótolni képes. A választás Benkőre esett, s alkalmatosabb azon időben nem volt választható. Az eredeti kézirat eltévedéséből következett ama másik nagy baj, hogy a létező másolatok részint a leirók gondatlansága részint tudatlansága miatt hibával tele voltak, elannyira hogy néhol sehogy sem lehetett érteni. Öszve lőn tehát szerezve öt példány, s Benkő ezek összehasonlitása által törekedett a leirók hibáját helyre hozni; de azokból sem levén képes, kénytelen

---

[1]) Előszava így végződik: Dabam Székely-Udvarhelyini, die 4-ta Decembris 1788. Josephus Benkő, apud. Helv. Conf. addictos ibidem Theol. O. O. et Hist. Prof. stb.

[2]) Nagy-Ajtai Kovács István értekezése a Nemzeti Társalkodó 1834-ik évi folyamában, 18—24 ll.

volt magokat a kútfőket felkeresni s átolvasni, melyekből Bethlen Farkas dolgozott. Sőt nem csak hibákat kellett pótolni : a XI-ik könyv egy részét másolatban sem lehetett megkapni, s ezt és az V-ik első 14 lapját neki magának kellett megirni ; s ő daczára sok évi lelki kedvetlenségeinek, s előbb házából, azután tanárságából való kimozditatásának, mégis elkészitette.

A Diaetákról írt művét 1790-ben irta és készitette el sajtó alá. Előszavában vonatkozik rágalmazóira, a kik bizonyosan kissebbitni fogják őt hirtelen irt munkájáért ; de ő — ugymond — ezek szívétől vissza nem ijed ; lelkiismerete ezer okkal nyugtatja meg az iránt, hogy őt a közjó vezérli, sőt ennek megirására való szándéka a haza legjobb fiainak akaratjával találkozott. Nem titkolja, hogy míve sietve irt munka ; de tudja, hogy keveseknek forognak kezei közt azon oklevelek és régi irásbeli emlékek, melyeket ő nagy költséggel, sok esztendők lefolyása alatt gyüjtött össze Erdély történetei megismerése végett. Az okleveleket gyakran régi irásmóddal irva adja — mondja tovább — mert a haza ifju nemzedékét, a régi kiadványok s hivatalos irásmód formáival kivánta megismertetni ; a magyar emlékeket magyarul, hogy a magyar és székely ifjuságra nézve annál édesebb legyen, magából, az eredeti kútfőből való ismeretszerzés [1]).

E müvéről némi önmegelégedéssel szól orvostudor Patakihoz irt levelében. „Van“ — ugymond e levél rendén — a Diaetáról is valami sok ritkasá-

---

[1]) Előszava így végződik : Dabam propria in aede mea, Közép-Ajta, Sede siculica Miklósvár Transsilvanorum, die 1-a julii 1790.

gokkal megtömött munkám deákul, mely talán most nyomtatódik Szebenben. Felmegyen többre 20 árkosnál. Ebből egy kis compendiumot magyarul írok, a Diaeták catalogussával együtt, és szándékom az immineáló Diaetára kiküldeni Kolozsvárra, kivált ha addig Tekintetes úr válaszát vehetem. Azt bizonynyal tudom, hogy a Diaetákról való munkáimnak, melyeket senki censurájától nem féltek, keletek lészen. Jó volna sietve kinyomtatni, s a Diaeta folyása alatt jó pénzt kapni belőle. Ha ez a tő-szomszédos okom nem volna, hogy t. i. a Diaeta mellett nyomtatódjék, elég helyen találok prelumot [1]).

A magyar lapok dicsérőleg fogadták Benkő e művét; a szász tudósok félhelyeslőleg, félkicsinylőleg. „Az erdélyi történetnyomozókra nézve“ — írja egyik folyóiratukban egy névtelen bíráló — „véghetetlen öröm volt hallani e munka megjelenésének hirdetését. A Transsilvania és Milkovia szorgalmas irója az a férfi, a kitől ha nem is lehetett várni az erdélyi országgyűlések egybefüggő történetét, de igen a jegyzőkönyvek és országgyűlési végzéseknek kivonatozását; hihetően szerző későbben fog ily munkát kiadni. A kéz alatt levő csak egy átalánosságban írt értekezés az erdélyi országgyűlésekről.“ Ezután felosztását említi meg; tudásul veszi, hogy Benkő e művének folytatását: a Politica Trinitas Transsilvaniae czimű művében egy másnak megjelenését igéri; jobb sorsot kiván ennek, mint a minőben részesült a Transsilvania Specialis, a melyet a szerző oly régóta igér olvasóinak; folytatólag némely szó-

---

[1]) Közép-Ajtáról 1790. octob. 16-án írt leveléből. (L. az Okirattár XXX. száma alatt.)

származtatási hibákat is emlit meg, s végre megdicséri fáradhatlan szorgalmát, mint a ki nem csak többi műveiben, de ebben is az erdélyi történetnyomozás számára sok fontos oklevelet fedezett fel, sok nyomtatatlan országgyülési végzést közlött és ez által valódi hasznot tett. „Sok ily irásoknak kell napfényre jőni“ — igy végzi ismertetését — „mielőtt egy Robertson vagy Schmidt történetét megirhatja; s a ki az oly munka szárazságát és nehézségeit ismeri, gyüjtő szorgalmától a dicséretet meg nem vonja [1]).

E kicsinylő hangra nézve meg kell jegyeznem, hogy az Benkő irányában éppen oly indokolatlan és igazságtalan, mint a munkájának meg nem jelenéséért való vádja jogositatlan, méltánytalan, sőt bántalmazó. Hátrább indokolva lesz e nézetem.

1791-ben kiadta: Imago Inclytae in Transsilvania Nationis Siculicae Historico-Politica stb. czimü könyvét [2]). E müvét szintén éles bonczolás alá vette az emlitett német folyóiratban egy álnevű tudós. E mű — ugymond — nem egyéb, mint a Generalis Transsilvaniá-ban,

---

[1]) Siebenbürgische Quartalschrift. Zweiter Jahrgang. Hermanstadt stb. 1791. 90—92 ll.

[2]) Benkő, Imago Inclytae in Transsilvania Nationis Siculicae Historico-Politica. Ex probatissimis Historiis, et cumprimis legibus Patriis atque Comitiorum Decretis sive Articulis Diaetalibus adumbrata. Auctore Josepho Benkő, Societatis Scientiarum Batavo Harlemensis Membro. Editio Secunda. Cibinii. (Első kiadása megjelent Szebenben 1791-ben Kolozsvártt és Nagy-Szebenben.) Typis Martini de Hochmeister Typogr. et Bibliop. Privil. Anno 1837. Conspectus Opusculi, Additamenta 1—2 l. 1—96. ll. 8-adr. A latin kiadás megjelent 1791-ben Kolozsvártt és Nagy-Szebenben, fordítva 1837-ben. E művét 1806-ban L. S. K. magyarra forditotta, s némi toldásokkal bővítve, Kolozsvártt ki is nyomtatta; ámbár Benkő egyik fennebb ismertetett levelében világosan írja, hogy e művét deákul és magyarul irta. Hová lett a Benkő — forditotta magyar példány? előttem nincs tudva.

a Székelyekről megjelent közlemény kivonata, a melyről egyelőre azt hitte, hogy az új átdolgozás által bevégzett mű válik belőle, s hogy mennyiben teljesült várakozása, észrevételeire hivatkozik. Következetlenséget vet bíráló, Benkő szemére, hogy a magyar és székely nemzetet eredetinek és örökösnek, a szászt a Statusok közé törvénynél fogva bevettnek irja; hajlandó e megkülönböztetést más általi becsusztatásnak tartani, miután Benkő e tárgyban máskor másként szólott. Kérdezi bíráló : melyik törvénynél fogva lett a szász nemzet statusnak felvéve? s hivatkozik ellenében az 1437-iki unio-okmányra s az 1744-iki 6-ik törvényczikkre, a hol mind a három nemzet bevettnek iratik; pártjára kél az oláhoknak, s őket i n q u i l i n u s-oknak tartja, nem a d v e n á k-nak; csudálkozik, hogy e kis könyvben a h u n szó héber származása feletti etymologisálásra talál, hogy szerző Attiláról 12 lapot írt, s a hol sajátképpen való tárgyáról kellene írni, ott a tér nem létével menti magát; nevetségesen érinti meg, hogy Benkő a magyar törvényekről azt irja, hogy azokra a király megesküszik, tehát azok szavaikban, mint a dogmaticai symbolumokban kételkedni nem szabad; hogy a székelyek eredetét, az ő e földre jövetelek után ezer évvel élt Thuróczi és Oláh bizonyságtételével bizonyitja; bíráló Béla király névtelen jegyzőjének az oláhokra vonatkozó irását elveti, az oklevelek betüszerint hű közlését megrójja , s nem érti : menynyivel nyert nagyobb világosságot a történet; végre nevetségessé teszi őt, hogy a székely nemzetet azután a mit ideszármazásukról Thuróczi ír, oly magasztos alakban képes látni és felmutatni. Ennyi gáncsolás után azért köszönetre érdemesnek itéli szerzőt, hogy

egy-két nyomtatatlan oklevelet s országgyűlési végzést kinyomatott, de, nézete szerint, itt is jobban tette volna, s székely nemzetére is nagyobb hírt áraszt vala, ha László király 1289-beli adománylevelét közölte volna [1]).

A ki Erdélynek az érintett időszakbeli politikai viszonyait ismeri, első tekintetre látni fogja, hogy ez észrevételek egy részét a magát megbántottnak — szerintem alap nélkül — hitt szász nemzeti önérzet, más részét némi tudósi irigység, a legnagyobbat pedig, az önmagát fékezni nem biró szenvedélyesség adta bíráló tollára, a mi azoknak tudományos értékét nagyon is alászállítja, sőt pár helyen bírálót, a megbirált irónál nagyobb tévedésbe és következetlenségbe sodorta. Alkotmányos országban, minden állandó és jogos, törvény által jő létre, s ha a szász nemzet Erdélyben alkotmányos állással bír, ahoz csak törvénynél fogva juthatott. Abból, hogy azon egy politikai kapcsolatban élő három nemzet közül, egy törvényben valamennyi bévett nemzetnek van mondva, az következik, hogy mindenik bévett, de az teljességgel nem, hogy egyik nem bévett. Az oláhokat illető inquilinus és advena szók, nem ellentétes fogalmakat fejeznek ki. Ehez hasonló majd mindenik állitása bírálónak : első tekintetre szilárdnak látszó, alaposabban megfontolva — merőben egyoldalu. De a botrányig megy, a midőn Benkőt a történeti oklevelek szószerinti híségéért rójja meg ; a mi egyátalában máskép nem szabados, ha hitelességet s kétségtelen bizonyitó erőt kivánunk közleményeinknek

---

[1]) Siebenbürgische Quartalschrift zweiter Jahrgang stb. 1791. 215—220. ll.

tulajdonittatni. A szász történetnyomozók közül többen — tisztelet a kivételeknek — bíráló iskolájából valók. Drauthon elkezdve a tiszteletre méltó Ederig, a szász okleveleket mind kivonatosan ismertették, s azok alapján a történetet úgy írták, a mint nekik tetszett; a közönségnek hinnie kellett, mert az okmány az ő levéltáraikban levén, hiányos közleményből ön szemével nem láthatott, ön értelmével nem itélhetett. Drauthnak csak az Andreanummal való önkényes eljárását említem fel: midőn a vocati szó helyébe donati-t, s még egy pár valótlan szót igtatott, a mely az irodalmi botlás azon fokát érte el, hogy Frank, szász ispán s több elfogulatlan szász tudós, nyilván kiköltek ellene s megigazitották.

Szándékozott Benkő még ez évben, a lólopás meggátlása végett, az erdélyi helységek, faluk, városok lóbélyegeit, a nevezetesebb helységek czímereivel és pecséteivel együtt rajzban s szükséges földrajzi jegyzésekkel kiadni. E végre felkérte gr. Bánffy György kir. kormányzót, a ki e kérést octob. 3-án a kir. főkormányszékhez tette át; ez october 8-án kibocsátott rendeletében meghagyta a hatóságok tisztségeinek, hogy a községeket utasítsák oda, hogy a midőn Benkő magát e czélból jelenti, a kivánt bélyegeket és czímereket lerajzolás végett neki adják át [1]). Azonban, hogy ebben több lépés történt volna: adatot rá nem találtam.

1792-ben kiadta Közép-Ajtai Dohány stb. czimü munkáját [2]).

---

[1]) Látható: 8651 számu 1791-beli főkormányszéki szám al. (L. az Okirattár XXXII. XXXIII. számn alatt.)

[2]) Benkő, Közép-Ajtai Dohány, melyet nemes Erdélyország gyülése alkalmatosságával Kolozsvárra eladni küld Benkő Jóse(f)ph

Ez időszakból tehát két nevezetes munkája maradott kinyomatlan: fennebb említett nyolcz magyar scriptora és azokhoz mellékelt Jelentés, valamint a Három Nemzet Uniojáról és Pecsétéről készült míive. Az elsőbbek közül Laskai János, Enyedy István és Rozsnyai Dávid történetrajzaik maig sincsenek kiadva; sőt Laskai Székely Mózes-ének holléte sincs tudva; hihetőleg a n. enyedi collegium könyvtárában égtek el; valamint a Benkő által ezekhez és a több kiadni szándékoltakhoz írt összes magyarázó jegyzétek is történetirodalmunk nagy kárára örökre elvesztek, a melyeknek mind ritkaságáról, mind számos és becses voltáról fogalmat nyujtanak az olvasónak a Jelentés-ben a Mikó, Kemény és Enyedi István történeteikhez csatolva volt, kissebb történeti művek. A Jelentés IX. szakában foglalt, Benkőnél egybegyüjtve volt XIV. kissebb történelmi emlék közül melyek vannak meg a gr. Kemény-gyüjteményben vagy máshol, melyek s hol adattak ki? hátrább lesz előadva.

1793-ban kiadta Bethlen Farkas Historiája 6-ik kötetét [1]).

Hárlemi Tudományos Társaság Tagja. Szebenben és Kolozsvárott. Nyomatott Hochmeister Márton Ts. kir. priv. és Dicast. Könyvnyomtató által. 1792. Előbeszéd 1—9 ll. Költ Közép-Ajtán 1790. Karácson hava 22-ik napján. Foglalat 1 lap. — 1—36 ll. 4-ed rét.

[1]) Benkő, Wolfgangi de Bethlen, a további czím mint az V-ik kötetben, eddig: Tomus Sextus et ultimus; a többi szintén az. Cibinii, Typis et Sumptibus Martini Hochmeister; itt is a mi az V-ik kötetben. 1793. Előszavát írta Közép-Ajtán, januar 12-én 1793. Ajánló levél, gr. Bethlen Gergely főkorm. titkárhoz, mint egyszersmind az erdélyi historiai társaságnak is titkárához, a nyomtató szava előszó 1—5 ll. A munka 1—536. Appendiculae 537—545 ll. Index 1—34, sajtóhibák 1—4, 4-to.

„Jelentés“ czimü értekezése írására — mely az erdélyi történetnyomozás nagy éjjelében a legelső meggyúlt szövétnek — ugy látszik, Schwandtner nagy történelmi kutfő gyüjteménye [1]) inditotta. Ennek bevezetésében írja, hogy az erdélyi latin történetirókat, már Bethlen Farkas historiája V-ik kötete előszavában ismertette; de vannak Erdély historiáját illető derék magyarul írt historiák is; azoknak is ismertetését szükségesnek látja. E közlésben pedig czélja a volt, hogy az abban ismertetett nagyobb Scriptorokat, valamelyik nyomdatulajdonossal kinyomassa; el is küldötte Hochmeisternek, de a mint fennebb érintve volt — foganat nélkül; a kisebb emlékirókra pedig pártfogói és más hazafiak figyelmét ráfordítsa, s kedvező esetben azok kiadását eszközölje. „Ezen XI-ik szakaszban“ — írja Jelentés XII-ik czikke rendén — „már elészámlált és még ezekhez könnyen számlálható apróbb rendü irásokkal miként szolgálhassak másoknak? Ha fog találtatni hív tanácsoló, s a munkácskákat hív szándékba venni kivánó, akár más rendbéli, akár könyvnyomtató jó uraim közül, könnyen hajthat engem méltó akaratjára — mind jól leírva lévén fáradságos gyűjteményem között“ [2]). „Végezetre“ — igy zárja be Jelentését — „ha kérded mire nézek e jelen-való egész tudósitásommal? Arra először, hogy vehessék észre a jó igyekezetű ifjak, a kikre főképpen vigyázok minden betüimmel, miféle írásokat szükség gyüjtögetni az haza historiájára; másodszor, hogy bár valamennyire tudhassák mások is, kik Erdély historiája körül szorgalma-

[1]) Schwandtner, Scriptores Rerum Hungaricarum.

[2]) Toldy, Uj Magyar Muzeum. Harmadik Folyam. 1853. I. kötet, Pest. 238. l.

toskodnak, hol, kiknél, és minemü irásokat lehessen keresniek? Kiváltképpen pedig harmadszor, hogy a miket én magam közhaszonra való igyekezettel, tulajdon szükséges házi dolgaimnak hátrahagyásával és sokakban való szűkölködésemre gyüjtögettem, azoknak is hasznát vehessék, a kik igen kicsint tehető szolgálatommal akarnak élni; mert halandó vagyok, és hirtelen másokra maradnak mind jelentett, mind pedig azoknál sokkal több irományaim, elébb, mintsem azokból csak a legszükségesebbeket is világra bocsáthatnám" [1]).

A Bethlen Erdély historiája 6-ik kötetéhez írt előszóból szükségesnek látom idézni azt, hogy Benkő annak késő megjelenését sem a kiadónak sem a nyomdatulajdonosnak, hanem tövises életének — Rhamnusia — kéri tulajdonittatni, a ki régóta szenved oly dolgokat, a miket kimondani nehéz, elviselni sanyaru, melyek miatt ha egészen elbutult volna is, nem lenne csoda [2]); továbbá pedig annak, hogy az első kötetet öt, ezt pedig nyolcz példányból szerkesztette össze, s mégis néhol az értetlenséget kikerülni nem lehetett. A kinek az ily összeolvasási lélekölő munkáról fogalma van, megtudja itélni mind a Benkő előtt állott és legyőzött akadályokat, mind az ő ez által szerzett halhatatlan érdemeit.

Dohányról írt munkácskájának kiadási kora mintha némi szünetelése lett volna küzdelmeinek; előszaván kedélyes, sőt gunyoros elmésség ömlik át. Annak rendén indokait s czélját előadván, ára meg-

---

[1]) Toldy, Uj Magyar Muzeum. Harmadik Folyam. 1853. I. kötet, Pest, 238. l.

[2]) Benkö, Wolfgangi de Bethlen, Historia de rebus Transsilvanicis stb. Tomus VI. elöszó az olvasóhoz I. lap.

határozását tréfásan a közönség tetszésére bízza. „Árrát szabni“ — ugymond — „dohányomnak, Kolozsvártól ily távollétemre [1]) nem tudom; de mindazáltal, minthogy honnyomban hazafini jó fonttal mértem: bízom, hogy az igaz dohányosok, kik úgyis nem szoros markuak a tubákra s pipaszerekre, nem kivánják kevés árucskámban való károsodásomat. . . . Azért tehát ajánlom Kolozsváratt minden jóknak [2]). E míve inkább mulattatásul van írva, de mint mindenütt, ugy ebben is nem egy érdekes és tanulságos adatot találhatni. Valóban a tréfás humornak a fennebbin kivűl még csak egyetlen egy szeszszenését láttam Benkő egész élete adataiban, melyet éppen ezért itt meg is említek. Bibarczfalvi Bertalan Mózes nevü jóakarójának János és József nevü Enyedre menő két fiát, különösen ajánlván Benkő Ferencz tanár rokonának, levele végén így ír: „Tisztelendő professorné aszszonyomat csókolom az alázatosságnak csókjával. A néhai tiszteletes Baricz uram“ — írja tovább — „uj esztendő napján aval áldotta volt meg hallgatóit: a tüzes menkő üssön meg szerelmes hallgatóim. Én is azt kívánom, a honnan az származnék, onnan szálljon sok millio áldás professor uram házára.“

1793-tól 1796-ig semmi kiadott míve nincs; azt hihetnők, hogy a mint előbbi míve előszavában írta, kedvetlen viszonyai őt eltompitották, tétlenségre kárhoztatták. De nem ugy van. Éppen ez idő alatt másolta le, jegyzetekkel kisérte és sajtó alá készitette a fennebb már ismertetett, nyolcz, illetőleg tíz darab kézírásbéli magyar történetírót, a kiknek művei

---

[1]) Közép-Ajtai lakására vonatkozik.

[2]) Közép-Ajtai Dohány stb. Előbeszéd 8. lap.

másfél száz ívet tettek; ekkor írta ezekhez „Jelentés“ czimü értekezését; valamint az erdődi köz- és részletes zsinat 1545—1555-ik évi végzéseit [1]. amazokat kiadás végett Hochmeister könyvnyomtatóhoz, ezt sajátul a ref. egyházi főtanácsnak küldvén.

Ez utóbbihoz írt előszavában bámulásig élesen tör ki azon rágalmazói ellen, sőt meggyőző okokkal czáfolja meg azokat, a kik őt a Hermányi dolgozatainak elsajátitásával vádolták. Valóban, inkább sajnálnunk kell e férfit, mint megrónunk e kifakadásáért, hogy neki, a ki egész életét a haza jelene és múltja ismertetésére forditotta, s e tárgyu készületben kora valamennyi jelesét felülmulta, még az irigység e bántalmazását is meg kellett érnie! Nem volt elég, hogy egyéb gyöngéit pellengérre kivánták állitni : nem átallották, még tudományában is kételkedni. „Találkozott“ — ő maga teszi e vallomást — „a tanulók közül három irigyem, gyülölőm sőt rágalmazóm, a kik látván a haza közjavára tett csekély igyekezetemet, nem szégyenlették azt sugni a mások fülébe, hogy én a Hermányi tollaival kevélykedem. Én ezek szavát semmibe veszem; mert jól tudom, hogy a történelmi és földrajzi munkákat nem szokás pusztán észből késziteni, hanem mások irásaiból, s hiteles emlékekből, a minőkkel nekem is természetesen élnem kellett. De a legszemtelenebb hazugság, hogy

---

[1]) Synodi Erdődenses Geminatae, Prior Generalis, Anno MDXLV. Altera Particularis, Anno MDLV. a Protestantibus Verbi Divini Ministris in Erdöd, Oppido Hungariae celebratae. 1—94. ll. Kézirat. Az utóbbi előszavát így végzi be : „Dabam haec et priora hoc opusculo contenta e Domo Pastorali Ecclesiae Ref. Köpecziensis, in Sede Siculicali Miklósvár. Anno 1795. Josephus Benkő, Siculus Transsilvanus.“ (Gr. Kemény, Manuscripta Historica, Tom. XXVIII. 3-ik darab.)

a Hermányi-féle gyűjteményeket e czélra avagy csak használtam volna is. A ki ellenkezőt tud, most míg élek, öntse ki mérgét nyilván, s ne csácsogjon titokban : meg fogom mutatni azonnal, minden nehézség nélkül, hogy hazug, hitvány, s mások igyekezetének irigylője. Hermányit" — írja tovább — nálamnál senki forróbban nem tiszteli, s mindig hálával vallom meg, hogy neki sokat köszönök, kivált a szent szónoklatokban, melyekben a legnagyobb mester volt; de hogy Erdély tulajdonképpeni történelmét, közjogát és földrajzát illetőleg irányában semmivel sem tartozom, bizonyságom 1) az Isten, 2) lelkiismeretem, 3) a haza tudományos férfiaival való több kötetre menő levelezésem, a melyek a haza legkülönfélébb dolgairól való tudományos feleleteket foglalják magukban. Hány tanubizonyságom nincs nekem erre nézve a hazai tudósok között?! 4) Az ő halála után történt igen sok és nevezetes változások. 5) Mindazok a kik az én tanulmányaimat közelebbről ismerik, szemmel látó bizonyságaim lehetnek" [1]).

---

[1]) Benkő Synody Erdődenses Geminatae stb. Előszó 12—14. ll.

IX.

Benkő hivatal nélkül. Köpeczi pap lesz. A kath. püspök első panasza Benkő ellen. Levele a prot. egyházi főtanácshoz.

Hadd mondjam el magán életéből is a mi keveset róla ez időből, rokon életírójától, s az egyházi főtanácshoz írt egy leveléből tudhatni.

Az udvarhelyi tanárságból kilépte után egyelőre közép-ajtai saját házához vonult meg, mezei gazdaságát folytatta, füvészkertét helyreállitotta [1]; nem sokkal azután a köpeczi papságra hívták meg, de ő félvén, hogy nyugdíját elveszti, nem fogadta el. Később kérést intézett az egyházi főtanácshoz e tárgyban, s azt a választ nyerte, hogy a főtanács örömmel venné, ha még papi hivatalt vállalna, azért nyugdíja ki fogna járni. Ebben bízva 1793-ban Szent-György napkor a köpeczi papságot elvállalta [2], oly feltétellel, hogy a mig magának kedve nem lesz onnan mozdulni, ki ne tétethessék. Ez állapotában hat esztendeig maradt meg. Ez időközben — 1792-ben — történt, hogy őt gr. Batthyiáni Ignácz r. cathol. püspök, egy catholicus nőnek reformatus férfiuval való összeesketéseért a kir. főkormányszéknél bepanaszolta. A

---

[1]) Benkő Ferencz, Nemes Benkő József.... Biographiája stb. 19—20. ll.

[2]) Látható: n. enyedi tanár Benkő Ferenczhez 1793. aug. 25-én írt leveléből. (L. az Okirattár XXXIV. száma alatt.)

panasz aug. 4-én költ rendelet mellett kinyomozás végett át lőn küldve a ref. egyházi főtanácshoz [1]; mielőtt onnan Benkő nyilatkozata felérkezhetett volna, a nevezett püspök, egyebek közt e tárgyban is, az udvarhoz folyamodott; onnan 1792-ben aug. 29-éről a dolog szigoru kinyomozása lőn elrendelve; mire nézve a kir. főkormányszék october 25-én az egyházi főtanácsnak átírt, de egyszersmind a felek kihallgatását megrendelte az illető polgári hatóságnak is [2]. Soká késvén a dolog, az udvar 1793-ban január 23-án rendeletének teljesitését megsürgette, mire a főkormányszék febr. 13-án ujabban átírt a ref. egyházi főtanácsnak [3]. E közben Miklósvárszék tisztsége azon jelentést tette, hogy a kihallgattatni rendelttek más törvényhatóságokban laknak, Benkő papon kivül, a ki pedig sok időktől fogva a külső helyeken van. A mire a kir. főkormányszék visszaírt, hogy a tisztség az illető hatóságoknak írjon át, a dolgot ez uton nyomozza ki, s az eredményt haladéktalanul terjeszsze fel [4]. Ennek következtében Miklósvárszék tisztsége március 30-án Benkő nyilatkozatát felterjesztette, a melylyel, hogy mi történt, a kir. főkormányszék levéltárában nyoma veszett [5].

Benkő ellepve a sok gyermektől, nyomva a terméketlen évektől, gyaláztatva irigyeitől, gyakran a kétségbeesésig elbúsulta magát, elannyira, hogy csak a benne élő irói ösztön, az egyházi főtanács tekintete és az ennek kegyességéből kapott nyugdíj tartotta

---

[1]) Látható : 5395. 1792-ki főkormányszéki szám alatt.
[2]) Látható : 6672. és 7505. 1792-iki főkormányszéki szám a.
[3]) Látható : 1241. 1793-iki főkormányszéki szám alatt.
[4]) Látható : 1297. 1793-iki főkormányszéki szám alatt.
[5]) Látható : 3492. 1793-beli főkormányszéki szám alatt.

fenn életkedvét. Meghatólag festi ez időbeli állapotát fenn érintett levele. „Minekutánna" — igy ír abban — „az isteni méltó dorgálás által sok és keserves változásokon által menvén, magam közép-ajtai kunyhómba rekesztettem volna, a méltóságos főconsistoriumnak 150 forint segedelempénzével, adattatott vala hivatalom egy papságra. . . A méltóságos főconsistorium kegyes válaszára elvállaltam a köpeczi papságot; az hol igaz, hogy magamnak s terhes és népes házamnak kenyere vagyon, de látja az Isten, hogy sem öltözetünkre, sem egyéb sokféle szükségeinkre jövedelmünk nincsen; minden nap szűkölködöm, ugy hogy minden naponként fejem füsti mégyen fel, miképpen folytassam hivatalomat, és miképpen használhassak az hazának sok irásbeli gyüjteményeimből, melyeknek megszerzésére forditottam egész életembeli keresetemnek nagyobb részét; kiváltképpen hogy kénytelenittettem igen terhesen meg is adósodni, a mult igen szűk esztendőkben, vévén a drága buzának köblit sok személyeinkre tizennégy s több forintokkal is. Folyamodom azért" — igy folytatja panaszos irását — „a méltóságos főconsistoriumnak könyörületességéhez, méltóztassék kegyesen megigért két esztendei pensiomot mostan, fogadott és küldött bizonyos emberem kezébe kiadni, s ezután is kiszolgáltatni, hogy igy alkalmatos lehessek, mind papi hivatalomnak jó kedvvel való folytatására, mind a nemes hazának gyűjteményemmel és irásimmal való szolgálatjára."

„Bátorkodám mondani" — írja tovább — „hogy a hazának szolgálatjára; mert ennek most is küldöm jeleit nagy méltóságu Gubernator úr Excellentiájához, és az erdélyi tudós társaság méltóságos tanácsá-

hoz nyolcz darab kéziratos, és szintén másfél száz árkusból álló s nyomtatás alá elkészitett munkákban. Küldök ezeken kivül a méltóságos főconsistorium archivumába egy munkát, az Erdődön Szathmárvármegyében 1545-ben celebrált Generalis Synodusnak confessioját, XII. artikulusokban, melyeket a protestans tudósok ez ideig elveszetteknek lenni gondoltanak, s csaknem sirattanak, mint Haner, Páriz-Pápai és Lampe ecclesiastica Historiáikban látjuk; de az isteni gondviselés ezt számomra megtartotta. Küldöm az ugyan Erdődön 1555-ben celebrált Synodusnak XX. articulusait, melyekről a mi iróink még csak nem is emlékeznek. Ezek mellé s közé sok izzadással való munkámat tettem. Ezekből láthatni — ugymond — „minémü lépést tettek legelsőbben a magyar protestansok, mikor a római ekklésia kebeléből kijöttenek. Ezek nélkül sovány a mi ecclésiastica historiánk. Ezen, mintegy 12 árkusból álló munkámat ugyan én már kinyomtatás végett Academisans Szotyori József uramtól elinditottam Göttingába, nagy hírü-nevü Correspondens uramhoz, professor és consilarius Heyne urhoz; de mégis könyörgök a méltóságos főconsistoriumnak, méltóztassék ezt a maga archivumába betétetni, sőt a kolozsvári reform. collegiummal is leirattatni, hogy ha a Göttingába inditott exemplar el találna is tévelyedni, ne veszszen el ez a két confessióból álló drága kincs."

Ez után rágalmazói ellen magát védelmezni kívánván, így végzi levelét: „Akármint fessenek is engemet a még sem szűnhető roszakarók, legyenek védelmem gyanánt szintén másfél száz árkusból álló irásaim, melyekben a haza historiájára tartozó sarkalatos dolgok vannak." Utoljára magát, csekély, de

fáradságos igyekezeteit és terhes szükségeit az egyházi főtanács kegyelmességébe ajánlja [1].

Az „Erdődi Kettős zsinat" Göttingába szánt példányának is a lett sorsa, a mi sok más művének. Szotyori Akademizáns nem vitte el?. Benkő Ferenczhez 1796-ban oct. 12-én Köpeczről írt levelében, félig-meddig szemrehányólag van említve, hogy ő azt vélte : a könyv már régen Göttingában van ; s kéri : gondoljon valami módot felküldésére [2]. E művének Göttingába felküldése az egyházi főtanácshoz aug. 25-én, 1795-ben írt levelében is említve van.

Az 1795. és 1796-ik év három tény által lett nevezetessé Benkőre nézve, e g y i k : a Közép-ajtai Szkumpia, vagy cserző növény feltalálása, s ezért legfelsőbb helyről történt kitüntetése ; a m á s i k : az erdélyi historiai társasággal való érintkezése, s ennek — nevezetesen pedig titkárának — az ő irányában való méltánytalan eljárása ; a h a r m a d i k : megyéjével [3] való meghasonlása ; az e l s ő : füvészeti nagy érdemeiért egy kis nyilvános elégtételadás ; a m á s o d i k : egy szomoru bizonyitéka ama társaság vezetői rövidlátásának és önzésének ; az u t o l s ó : egy haláláig tartó kellemetlenség soha ki nem apadó forrása. Mindenik oly fontos, hogy részletes ismertetést érdemel. Vegyük rendre.

Brassóhoz közel lakása őt Brassó tudósaival, gyógyszerészeivel s értelmiségével gyakran érintkezésbe hozta. Benkő neve e városban mindenkitől is-

---

[1]) Látható : 1795-ben junius 13-án, Köpeczről írt levelében, 208. e. főtanácsi jegyzökönyvi szám alatt. (L. az O k i r a t t á r XXXVI. száma alatt.)

[2]) Látható : 1796-ban, oct. 12. Köpeczről Benkő Ferenczhez írt levelében. (L. az O k i r a t t á r XXXVII. XLIV. száma alatt.)

[3]) M e g y e név alatt a Székelyföldön az e k k l e s i á t értik.

mert és becsűlt volt. Egy alkalommal Fronius Mihály brassói főbirónak az eczetfa vagy Szkumpia nevü általa felfedezett növényt beküldötte, a végre, hogy oda való iparosokkal annak a kordovány készitésénél lehető haszna iránt tétetne kisérletet. A főbiró átadta Fuhrmann Henrik nevü kordoványkészitőnek, a ki azzal kisérletűl több kecske és juhbőrt kikészítvén, ugy találta, hogy annak épen az a tulajdonsága van, a mi a török tartományokból behozatni szokott cserző növénynek. Ezt a nevezett főbíró gr. Bánffy György kormányzónak feljelentette azon nyilatkozattal, hogy ha a kormányzó erről meggyőződést kívánna szerezni, kész, az így készitett bőrökből mutatványt felkűldeni. A feltaláló pap állitása szerént — írja az ismételve emlitett főbíró — ha ezt a növényt akkora terjedelemben lehetne elterjesztetni, hogy a kültartományokból való szkumpia behozás egészen megszünjék, az országban legalább is 10,000 tallér megmaradna.

A kormányzó e felterjesztést a kereskedelmi és kamarai ügyekben kinevezve volt országos rendszeres bizottsághoz tette át, azon felkéréssel, hogy a kereskedelmi egyéb tárgyak között, ezen gyakorlatilag hasznosnak bizonyult találmányra is figyelmet fordítni, s az iránt a szükségeseket megtenni lehessen [1]). Ez átirat az érintett rendszeres bizottság 1795-ben julius 3-án tartott ülésében 61. szám alatt felolvastatván, jegyzőkönyvi kivonatban a végett határoztatott a kir. főkormányszéknek átadatni, hogy a mondott növény feltalálóját köpeczi ref. pap Benkő Jó-

[1]) Látható: 1794-ben december 29-én költ kormányzói elnöki közleményben 4449. 1795-beli főkormányszéki szám alatt. (L. az Okirattár XXXV. sz. alatt.)

zsefet a háromszéki főkirálybíró útján hallgassa ki az iránt: vajon ez magától, és minő földben és menynyiségben terem? vagy pedig ültetés és miféle módon való ültetés által? Mi magyar, latin, német és oláh neve? milyen külalakja? Azon esetben, ha az kellő mennyiségben található lenne, egy mázsa jól kiszáradt levél mily áru lenne? Végre, vajjon csak Köpecz környékén, vagy máshol is terem? Sőt hogy azt jobban meg lehessen ismerni, a feltalálónak meg kellene hagyni, hogy abból nehány példányt levelestől és virágostól kiszárítva s füvészileg könyvbe kötve, a nevezett főkirálybíróhoz, a rendszeres bizottsághoz leendő felküldés végett, adjon be [1].

A kir. főkormányszék aug. 19-én ez értelemben költ rendeletét Háromszék főkirálybírájához kibocsátván: ez, jelentését october 8-ról tette meg; melyben egyebek közt írja, hogy kérésére Benkő József hozzá ment, s mind az Oláhországból hozni szokott szkumpia-levélből egy ágacskát, mind pedig a kordoványok készitésére hasonló haszonnal fordítható magától most megpróbált fának leveleiből egynehányat hozván, azokat a kir. főkormányszékhez felterjeszti; egyszersmind pedig Benkő előtte tett szóbeli magyarázatjából írja, hogy e fa nem más, hanem a mit e hazában eczetfának hívnak; deákul Linné szerint Rhus Coriaria, németűl Gerberbaum oder Essigbaum; nem terem magától a mezőn, hanem a kertekben némely helyt ültetik mind czifraságra, mind pedig a gyümölcsének hasznára nézve, a melyből az erdélyi gazdaszszonyok eczetágyat szoktak

---

[1]) Látható: 1794-ben december 29-én költ kormányzói elnöki közleményben 4449. 1795-beli főkormányszéki szám alatt. (L. az Okirattár XXXV. sz. alatt.)

késziteni; mindazáltal a föld neméhen nem válogató fa lévén, akármicsoda földben megterem, s a tövéből szapora növéssel hányja ki csemetéit, s legbizonyosabban ültetés által lehet szaporítni, noha meleg helyeken a magvának elvetése által is. Kolozsvártt a kertekben lehet ilyet találni — írja tovább — s a feltaláló a gubernator bonczhidai kertjében is látott ilyet. Ezután megjegyzi a tudós főkirálybíró, „hogy ezen fa leveleinek a bőrök késziteśére való haszonvétele nem uj találmány, vannak erről sok írt könyvek; saját naturalis historiai és oeconomiai könyveimet megvizsgálván“ — ugymond „különösen Zinkens oeconomiai lexiconában annak bőv leírását találtam“, mit a dolog tökéletes megvilágositása végett kivonatban fel is küldött, egyszersmind útalt Krűnitz Encyclopédiájának 1788-beli kiadása szerint a 15-ik kötetben a Gerberbaum szó alatti tartalmára. . . . „Mindazáltal“ — igy végzi be tudósitását — „mégis dícséretet érdemel a tiszteletes pap úr, hogy ezen fának mind a kordovány késziteśnél — a mit Brassóban jó kimenetellel megpróbáltak, mind pedig a közönséges életben alkalmazható orvosló, festő, tápláló erejére és hasznaira az erdélyi publicumot is figyelmessé tette. És mivel tudva vagyon, hogy ezen hazából a szkumpiáért sok pénz megyen ki, igen hasznos lészen a passivum commercium megakadályoztatására, ha a felséges kir. Gubernium praemiumoknak igérése és más módoknak meghatározása által ezen fáknak hazánkban leendő szaporítását eszközölni méltóztatik. A sokszor említett tiszteletes pap ezen fának leírását egy nyomtatásban kiadandó dissertatiojában világra fogja bocsátani, s hasznait jobban megismertetni; addig is igérte, hogy a kir. Guber-

niumhoz ezen fából nagyobb és gyökerestől való ágokat is fog küldeni. [1])

A kir. főkormányszék ezen jelentés nyomán indulva, azon évi october 23-kán kibocsátott körrendeletében a hazai törvényhatóságokkal tudatta, hogy a Benkő József által feltalált eczetfa éppen olyan, mint a kordovány késziteséré Oláhországból drága pénzen hozni szokott szkumpia, s hogy az jóllehet e hazában ismeretes, de annyira nem gyarapodott, hogy eddigelé nevezetes hasznát vehették volna; szükségesnek találta tehát a kir. főkormányszék a közjónak előmozditása tekintetéből, hogy azon fa az országban nagyobb bőségben plántáltassék és szaporittassék; szaporitása módját és hasznait bővebben világra fogja bocsátani fennirt Benkő József egy nyomtatásban kiadandó értekezésében. Addig is pedig, míg az kiadathatnék, a kir. főkormányszék meghagyta a törvényhatóságok tisztségeinek, hogy a birtokosokat, papokat és más telkes embereket birják arra, hogy mind magok hasznukra, mind a közjóra való nézt, a fenn megirt eczetfát plántálni és szaporitani igyekezzenek. [2])

E közben a magas udvari korlátnokság a kereskedelmi és kamarai ügyekben kinevezett rendszeres bizottság jegyzőkönyvéből Benkő e találmányáról és munkájáról értesülvén: a jegyzőkönyv leküldése mellett, vonatkozólag a kir. kormányszék 6013. 1795-beli számjára, 1795. december 31-én költ leiratában megrendelte, hogy a Benkő által e tárgyban dolgo-

[1]) Látható : 6013. 1795-beli főkormányszéki szám alatt (L. az O k i r a t t á r XXXVIII. száma alatt.)

[2]) Látható 6013. 1795-beli kir. főkormányszéki szám alatt. (L. az O k i r a t t á r XXXIX. szám alatt.)

zott értekezést, mihelyt oda feljutott, az udvari korlátnoksághoz azonnal terjeszsze fel. A kir. főkormányszék 1796. január 25-én költ rendeletében annak felküldését a háromszéki főkirálybirónál megsürgette; mit ez april 4-kén teljesitvén: a kir. főkormányszék azt a Benkő kérvényével, az általa feltalált eczet-fával kikészitett bőrmutatványnyal és több gyökeres eczetfa-hajtásokkal együtt april 19-én azon ajánlat kiséretében terjesztett fel ő felségéhez, hogy a kir. főkormányszék ezen munkácskát, közhasznusága tekintetéből kormányi költségen kinyomatandónak és a nép közt díj nélkül kiosztandónak vélné, Benkő Józsefet pedig a közjó előmozditásában való fáradhatatlan munkásságáért legfelsőbb figyelemre méltónak itélné. *)

Az udvari korlátnokság azon évi junius hó 30-dikán 1971. udvari szám alatt tudatta a főkormányszékkel, hogy ő felsége kegyelmesen megengedni méltóztatott, hogy Benkő József fenn érintett értekezésének azon része, mely a mondott növény mivelésére, használatára és terjesztésére nem tartozik, kihagyatván, azon másik része, mely azoknak felvilágositására szolgál, a kik ezt a növényt terjeszteni, vagy kordoványkészitésnél használni akarják, a tartományi pénztár költségén kinyomassék és az országban díj nélkül kiosztassék, azon czélból, hogy annak használatba vétele által, a pénznek a török tartományokba való kivitele megakadályoztassék; egyszersmind Benkőnek legfelsőbb megelégedés nyilvános jeléül a 20 aranyat nyomó mellékelt arany-érmet — moneta — kegyelmesen átadatni rendelte; a kir. főkormányszék teendője lévén, az értekezés kinyomtat-

*) Látható: 2508—1796-beli kir. főkormányszéki sz. a.

tatása s az éremnek Benkő kezeibe juttatása. [1]) A főkormányszék e felsőbb rendelet teljesitéséül azon évi julius 28-án költ rendeletében, a főkormányszéki levéltár-igazgatónak a sokszor érintett értekezés kinyomatását, s annak idejében az arról való jelentéstételt kötelességévé tette. Benkőnek ő felsége kegyelmes tetszését, valamint a kinyomtatás megtörtént elrendelését tudtára adta, az érmet pedig átadás végett háromszéki főkirálybiró gr. Mikes Jánoshoz küldötte át. [2])

Ennek következtében az értekezés még azon évben kinyomatott s a törvényhatóságoknak ingyen kiosztás végett kiküldetett. [3])

Tehát élte alkonyán az agg tudós csakugyan a magas kormánytól is részesült ennyi elismerésben: ámbár én nem tudom, hogy vajjon ez akkor ugy lett volna, ha Erdély legfelső kormányán nem a tudományok páratlan Moecenása gr. Teleki Sámuel ül?! De bármint legyen: e kitüntetés tény, s ily tényektől, az elismerést megvonnunk nem szabad.

E volt Benkő munkás lelkének végső nyilvános lobvetése, önállólag kiadott utolsó munkácskája. — 1798-ban kiadta ugyan Veszelszki Antal „Fa és fű-

---

[1]) Látható: 4890—1796-beli főkormányszéki sz. a. (Lásd az Okirattár XLIII. száma a) betüje alatt.)

[2]) Látható: 4890—1796-beli kir. főkormányszéki sz. a. (Lásd Okirattár XLIII. száma b) betüje alatt.)

[3]) Czime ez: „A Közép-Ajtai Szkumpia vagy esmeretesebb néven eczetfa és annak kordoványbőr készitésre való haszna. Leirattatott Benkö József által 1796. esztendőben.“ Kis 8-adrét 1—19 lap. A nyomtatás helye nincs kitéve, de a kormányszék helye akkor Kolozsvár lévén: kérdésen kivül ott lőn kinyomtatva. A mit ez értekezésből a kir. főkormányszék kihagyatott, én az „Okirattárban“ a kinyomott részszel együtt adni jónak láttam. (L. az „Okirattár“ XLV. sz.a.)

szeres szózatoknak tartományos nevei“ czímű dolgozatát, [1]) de Benkő dolgozta-e? vagy más? s hogy jutott hozzá a gyűjtő könyvéből, ez iránt eligazodni nem lehet. Előszavában elmondván a szerkesztő könyvének czélját, azt igy végzi: „Kedves hazámfia! im a kedvedért az egész könyvet ugy rendeltem, hogy abból a régi és mostani tartományos szavainkat éppen ki nem rekesztettem, hanem a mint az időkhez egyezőbbnek találtam, a szerint cselekedtem, vigyázván arra, hogy a mennyire lehet a könyv hasznavehető lenne. És ugyanazért tetszett nekem — igy folytatja — „a Közép-Ajtai Benkő József úrnak nyelvünkön és szomszédinkén irt fűszeres lajstromát hozzá toldani (minthogy a nyelvek egyedül azok a közönséges eszközök, a melyek által a mesterségekben, kereskedésekben és tudományokban a legcsekélyebb lakosok is boldogulhatnak), hogy annyival is inkább a kinek tetszik megszerezhesse; mert igy már akárkit a növények országán keresztül-kasul elvezethet szinte azoknak lakhelyekig.“ [2]) Ez gyanítatja azt, hogy a Nomenclatura Botanica és Nomenclatura Vegetabilium czímű dolgozatokból van kivonva; de azt is igen, hogy hire s tudta nélkül, mint azóta is annyi művét, kevésbbé vagy jobban átalakitva, mások, tudtán kívűl, dijtalanul nyomatták ki s használták fel.

---

[1]) Fa és füszeres szózatoknak tartományos nevei magyar és latin nyelven, betürendben ily czimü könyvben: „A Növényplánták országából való erdei és mezei gyüjtemény, vagyis Fa- és füszeres könyv sat. Veszelszki Antal által. Pesten sat. 1798.“ 8-adr. 1—12. 13—460 ll. — E lap után van Benkő dolgozata számozatlanul 22 levelen.

[2]) Veszelszki. A növényplánták sat. előszó 11—12 ll.

X.

Benkő érintkezése az erdélyi philohistoriai társasággal. Eder levele. Benkö költeményei. Aranka György tudományos útja. Benkö gyüjteménye, ajándéka. A philohistoria társaság és Aranka méltánytalansága Benkö iránt.

Nézzük az erdélyi historiai társasággal (Societas phylohistorum) való viszonyát. Ezen hoszszas vajudás után született, tengődve élt és ismeretlen okból egy átalános szétmállás utján elenyészett társasággal való érintkezése, Benkő életének egy igen nevezetes episodját képezi. E társulatnak csak létrejötte hat évi vajudásba került. 1786-ban megpendült az eszme, de csak 1791-ben vált testté.[1]) Eder József Károly nagy-szebeni cath. gymnasiumi tanár 1786-ban Benkőhöz irt levelében egyebek közt igy ir: „Ujság nincs, mert az elég óság, hogy főnököm alatt (érti rom. cath. püspök gr. Batthyánit) itt Szebenben egy tudományos társaság alakult öszsze, melynek czélja az, hogy a mik a hazai physikai és politikai történetre tartoznak, jobban megvilágosittassanak. A miről ha bizonyosabbá leszek — mert még eddig minden függőben van — igyekezni fogok, hogy te általam a legteljesebben értesitve légy.“ [2])

[1]) Az erdélyi magyarnyelv mivelö társaság munkáinak I. darabja. Szeben, 1796. 33. l.

[2]) Nagy-Szebenböl 1786. febr. 17-kén irt eredeti leveléből. (Mike gyüjteményében.)

Végre a mondott évben megalakulván : czélul — mint a titkári előterjesztések mutatják — azt tüzte maga elé : hogy az itt-amott kéziratban veszendőben levő erdélyi történeti munkákat szedje öszve s nyomtatásban adja ki. Erdélynek minden valamire való férfia és aszszonya, a társaságnak vagy részvevő tagja volt, vagy érdeklődött ügye által. Csak szépet és jót vártak tőle a történelmi téren. A tagok az országban szerteszét lakván : ügyeit az igazgató tanács egy titkárral intézte. Gróf Bánffy György erdélyi kormányzó elnöklete alatt. E társaság a történeti kéziratok lajstromát öszveállitotta, kinyomatta, a tudósokkal közölte s őket egy vagy más kéziratnak sajtó alá elkészitésére felkérte. Ezek közt volt Benkő is, a ki 1795-ben tiz nyomtatás alá elkészitett s tisztán leirt történeti darabot küldött be a társaságnak, *) de annál gyámolitás helyett akadályra talált a derék tudósnak korát jóval megelőző előrelátása s kartársait árnyba boritó vas szorgalma.

Hogy érthetőbbé legyek, egy előbbi eseményt kell előadnom. Aranka György, a társaság titoknoka, 1792. nov. 21-én inditványozta, hogy a régi történeti emlékek kikutatására a társaság saját költségén egy szakértő emberrel Erdélyt utaztassa bé. Költ-e e tárgyban végzés? nyomába nem akadhattam. Az in-

---

*) Nagy-Ajtai Kovács István, Erdélyi Nemzeti Társalkodó, 1834-dik év II. folyam. 35. l. Benkö egyik levelében, 8-at emlit, de ha a már ismertetett Tudósitás végén levő kisebb darabokat is oda veszszük, azokból kitelhetett a IX- és X-ik darab. A tiz mellett bizonyit az is, hogy egy 1796-ban irt levelében Ostermayer Kronikáját a társasághoz felküldvén : azt 11-iknek nevezi. (Köpeczről 1796. febr. 1-én irt eredeti levélből. — (Látható az „Okiratár“ XL. sz. a.)

ditvány 1793. aug. 27-én meg lőn újitva elfogadva. s annak végrehajtására az inditványozó titoknok kineveztetett. September első napjaiban útra költ, az eredményt a társaságnak 1793. nov. 10-én költ tudósitásában mutatta be. 1797-ben ismét kiküldetett: tagok gyüjtése s a társaság ügyeinek előmozditása érdekében, jelentését a sept. 4—5-ki ülésekben terjesztette elő. [1]) Első átalános jelentésében a titoknok egyebek közt azt is mondja: ő azért volt kiküldve, hogy a Benkőnél levő azon kéziratokat, melyek iránt a társaság igazgató tanácsához irt, megnézze, s azokat a haza számára megszerezze, vagy legalább megalkudja. Kiment — ugymond — Köpeczre, de Benkőt a rajta levő forró láz miatt, oly gyenge állapotban találta, hogy harmad napig is mulatván nála, alig nyerhetett annyi időt, hogy egy-két órát vele csendesen beszélhessen; Köpeczre költözése miatt könyvei, irásai nem voltak rendben, részük ládában, részük Közép-Ajtán; végre sikerült megegyeznie arra nézve, hogy 1) ő maga rendbe szedi s lajstromozza minden kézirását, s után jegyzi: eredeti-e, vagy nem? 2) Azokat, melyek nyomtatás alá, vagy csak jó s szép másolatban vagynak leirva, megkülömbözteti a többitől, megjegyezve: hány árkusból áll? mi áruk? az utóbbiakért mit kiván? S e lajstromot hozzá sz. Márton napig Maros-Vásárhelyre beküldi. [2])

Belenézvén — ugymond Aranka — ez alkalommal maga is futólag Benkő gyüjteményébe, a többek között ezeket találta: 1) Böjti Gáspár irását Bethlen

---

[1]) Toldy Ferencz, Új Magyar Muzeum, elsö kötet 1854. Pest, 403—411. ll.

[2]) Ugyan ott.

Gábor életéről. 2) Rákóczi levelezéseit 1704—1711. 3) Bethlen János sajátkezével irt deák historiáját. 4) Ciki Cserei Mihály jegyzőkönyvét, 1631—1658-ról magyarul irva. 5) Schaesius Andrásnak a szász egyházat illető művét 1706-ról, ugyan ennek archaeologiáját. 6) Schmeitzel Compendium historiae civilis et ecclesiasticae Transsilv. deákul irt művét. 7) Haller Gábor Diariumát. — 8) Kálnoki István Diariumát 1653—1657-ről; készen van 9) Rhédei László Diariumát. 10) Kemény János Ruina exercitus Transsilv. czímű irását. 11) Vizaknai Bereczk Diariumát a kurucz világról 1703—1712-ből. 12) Török Ferencz Diariumát. 13) Szalárdi János naplókönyvét 1632-ről (csonka). 14) Dálnoki Veres Gerzon Kurucz-világról irt verseit. 15) Balog László Diariumát. 16) Egri Fodor Samuel Diariumát. 17) Schmeitzel: Collegium in Historiam ad Statum Regni Hungariae czimü művét. 18) Xylander: Historia motuum Bocskaianorum. Ezeken kivűl talált feles armalisokat és diploma-gyüjteményt. *)

Talált — irja Aranka, jelentésében — Udvarhelyen Szeles Márton kezével irt szép diplomatica historiát Udvarhely városáról, melyet irója a Társaság gyűjteménye közé ajánlott, a közjóra által is adott s ő elhozta; továbbá Hidvégi idősb Nemes János Diariumát 1657—1686-ról, egészen saját kezeirása. Ezt is igyekszik — ugymond — a Társaság számára vagy leiratni, vagy megszerezni; s végre Borsos Sebestyén és Nagy Szabó Ferencz Diariumát, a mohácsi veszedelemtől 1657-ig, ezt a gr. Haller Zsigmondné-

---

*) Toldy Ferencz, Új Magyar Muzeum, első köt. 1854. Pest, 403—411. ll.

nál levő eredeti példányból a társaság számára leiratta, minden árkusért 18 krajczárt fizetett. [1])

A második jelentésből szükségesnek látom Benkőnek a tudós társaság részére küldött ajándékait ide jegyezni. I. könyvek. a) Valkai András, Genealogica Historia regum Hungariae (magyar), mellé kötve két szép historia a nagy úr Bánk bánról, és Hunyadi Jánosról. Kolozsvár. 1580. — A régi magyaroknak első bejöveteleкről. Kolozsvár. 1579. — Historia ex Partenii Nicensis!! De amatoriis affectionibus collecta. Kolozsvár. 1573. — Valkai András: Kronika, vagy szép historias ének Barbarossáról. Kolozsvár. 1573. Kronika Prister Johannesről. b) Holmi.... 1) Magyar Postillák sat. sat. Küld 10 darab kisebb-nagyobb kézirást, s igér még három igen nevezetest. A társaság határozása e tárgyban szó szerint ez: „Tudós Benkő József úrnak szives jó akaratja s ajánlásai köszöntessenek meg, s kéressék atyafiságosan, hogy az igérteket minél hamarább keresse meg, irassa le s küldje ki. A könyvek és irások tétessenek a társaság gyüjteményei közé.“ [2]) A társaság küzgyűlése határozatát a titoknok Benkőnek, sept. 5-én költ levélben tudtára adván, igy zárja be: „ne sajnálja a tisztelendő úr is a társasággal parancsolni, és valamiben szolgálatjára lehet, nagy örömmel s atyafiságos készséggel kivánja teljesiteni.“ [3])

A társaság határozatára, valamint a titoknok udvarias kifejezéseire meg kell jegyeznem, hogy az első igen rideg és méltánytalan. Oly elaggodt és sok

---

[1]) Toldy Ferencz, Új Magyar Muzeum, I. kötet. 1854. Pest, 419. lap.

[2]) Toldy Új Magy. Muzeum, 1854. Pest, 420. l.

[3]) Ugyan ott 422. l

érdemű, elnyomorodott és megtört tudósnak, a kinek szegénysége országszerte tudva volt, s a ki az ország főnemességét magában egyesitett Társaságnak, sorsát és tárgyát tekintve ily nagyszerű ajándékot küldött, nem szóvirág, hanem megfelelő viszonosság, nem igéret, de fényes jutalom-adás lett volna helyén, kivált miután ő a hazáé mellett, ez osztálynak dicsőségéért tudományos munkái által életében annyit tett, s ha ezt nem tették, legalább nem kellett volna azt a kiméletlenséget elkövetni, hogy neki feles ivből álló kézirati dolgozatok felkeresését, önköltségén leiratását s küldését csaknem rendeljék.

De sokkal nagyobb hibát követett el mind Benkő, mind a hazai történelem irányában Aranka, a társaság titoknoka. Ő ugyan is megtudván, hogy Benkő az I-ső szám alatti Bójti Gáspár és Mikó Ferencz történetirásait — az 1-sőt 15 vagy 25 forintért, az utolsót nem tudhatta meg mi árért — már régebben el- és sajtó alá adta Hochmeister szebeni könyvkereskedőnek: azt a társaság igazgató tanácsának azon Benkőre nézve szintoly jogsértő, mint káros sugallat mellett adta tudtára, hogy az által, ha azok kiadatnának, a társaság rövidséget szenved, vagy a kiadó nagy kárt vall. Mikó Ferenczhez különösen oly sok és szép jegyzéseket tett Benkő — irja Aranka — hogy annak később a társaság által kiadása majd haszontalan költés, ki nem adása káros lenne. Ő ezt megértvén s Benkővel is megértetvén, onnan Köpeczről rögtön irt Hochmeisternek, hogy tovább való rendelésig Mikóhoz ne fogjon, s a levelet Benkővel is aláiratta; ő excellentiájoknak ennyit tudtokra adni szükségesnek látván: a többit — igy rekeszti be előterjesztése e részét — vé-

gezzék el bölcseségök szerint. [1])Ugyan Aranka, néhány szóval hátrább a Benkőnél talált kész művekről ugy nyilatkozik, hogy ez a készenlétel csak azt teszi, hogy tisztán le vannak irva, de olyan módon mint a Társaság akarja, és illik kiadni, p. o. az iró életirásával, az akkori irásmódját s történetet illető felvilágositásokkal éppen nincsenek kidolgozva. [2])

Valóban ez eljárás magán viseli a legnagyobb korlátoltság és szükkeblüség bélyegét, sőt nyilván némi tudós irigységet árul el. Azért, mert a társaságnak is szándékában volt valamikor Böjtit és Mikót kiadni a maga javára és dicsőségére, azért Benkővel, a kilencz gyerekes atyával, önjavát és hirnevét megtagadtatni, felbontatni vele egy oly egyességet, mely az ő inséggel szükölködő családja sorsán legalább pár hónapra némi javulást eszközölt volna, elnapolni, félszázadra lökni vissza egy századokig szunyadt, s Benkő munkássága által szerencsés fejlődésnek indult tudományi ügyet — nem volt egyéb, mint saját magával tépetni el koszoruját, hogy később tán Aranka, vagy más valaki tegye homlokára. Ez valóban a legsúlyosb megrovásra méltó.

De Aranka részhajló és igazságtalan is volt Benkőhöz. Ugyanezen jelentésében előbb valódi nyereségnek tartja Mikóhoz és Böjtihez irt jegyzéseit, a melyeknek ki nem adása nagy kár lenne; később pedig azt jegyzi meg, először, hogy a munkairó életrajza nem elválhatlanúl szükséges valamely krónika történeti becsére nézve. Béla király névtelen jegyzőjének ki-létét sem tudják, de azért feljegyzé-

---

[1]) Toldy Új Magy. Muzeum, I. köt. 1854. Pest, 405. l.
[2]) Ugyan ott. 406. l.

sei, a magyar történelem szegletköveit képezik; másodszor: hogy a Benkő kész másolataihoz bővebb történelmi jegyzéseket adni, azon kor valamely más történetbuvára talán igen, de Aranka sem hívatva, sem készülve rá nem volt.

Végre Aranka Benkőnek tulajdoni jogát megcsonkitotta. Maga irá fentebb — s éppen e volt részletezéseim czélja — hogy Udvarhely város diplomatikai történetének és Nemes János Diariumának eredetijét *) az illetők adták neki a társaság számára ajándékul; továbbá Benkő is Valkai András ritka verses gyüjteményét, melyben néhány oly nyomtatvány volt, a mely ma nyilván tudva sehol másutt nem létezik. — Én néhány évvel ezelőtt az Aranka gyüjteményét megvevén: nevezett két kéziratot saját eredetijökben, valamint a Valkai-féle nyomtatványokat is, a közt találtam meg; a két első ma is birtokomban, az utóbbiakot, minthogy unicumok, az erdélyi Muzeumnak adtam. Ebből az következik, hogy Aranka, mint társulat titkára, annak feloszlatásakor ezeket s hihetően egyéb gyüjteményeit is magánál marasztotta; ámbár a kir. főkormányszéknek létezik egy rendelete, melynek értelmében azon gyüjteményeknek további rendelésig a kolozsvári kir. cath. lyceum könyvtárába kellett tétetniők, és őriztetniök. Nagy-Ajtai Kovács István, egy értekezésében egyebek közt, az erdélyei történetkedvelő társaság keletkezéséről és czéljáról is szólván, igy végzi ide vonat-

*) Az erdélyi Muzeum bír Könczei Károly ajándékából tiz db érdekes Benkőféle inpurumot; egyike azoknak a Nemes-féle Diarium 1—300 lapra terjedő féleges kivonata, Benkő saját kezével irva. Ez is mutatja az ő eljárásának szabatosságát, ki leirta magának azt a mire szüksége volt, mig Aranka sajátjai közt hagyta.

kozó előadását : „Vajjon a jelenleg lenni már megszűnt phylohistorum societas gyűjteménye hol és mily álapotban létezik?“ *) Ugy vélem : az előbocsátottakban a felelet meg van, t. i. részint az Aranka gyűjteményben, részint a kolozsvári kir. lyceum könyvtárában, részint pedig a gróf Kemény József-féle, most az erdélyi Muzeum birtokában levő gyüjtemény közt.

*) „Erdélyi Nemz. Társalkodó“ 1834, II. félév 36. l.

XI.

Benkő meghasonlása a köpeczi egyházzal. Reversalisa és pöre. Egyházából kitétetik.

Vessünk egy pillantást ekklésiájával való meghasonlása ügyére. Ez 1796-tól 1798-ig, tehát közel három évre terjedett. Egy alkalommal, t. i. 1796-ban febr 17-én, vasárnap reggeli isteni tisztelet alkalmával, Benkő oly erőtlenséggel végezte el kötelességét, hogy csak valami nehezen szállhatott le a papi székből, s hallgatói vitték ki a templomból. E miatt nagy zugolódás lévén az ekklesiában, a megye biró*) a gyülésből, annak végzése következtében, nehány más ekklésiai taggal elment hozzá, s arra kérték: engedné meg, hogy mivel maga papi kötelességeit sok erőtlenségei miatt nem viheti, vagy vonná magát a maga házához, vagy ha erre nem volna akaratja, engedné meg az ekklésiának, hogy hozasson melléje káplánt, és arról adna elismerő irást, mely kérésre a válaszadást Benkő hétfőn reggelre halasztván: a meghatározott időben a megye birája, megyebeli becsületes emberekkel, midőn a templomból kijöttek, hozzá menvén és őt igéretére emlékeztetvén, józan elmével ezen két rendbeli reversálist adá az ekklésiának: 1) A

*) Ekklésia egyházgondnoka -- illetöleg algondnoka.

mennyiben rajta áll, azon részben felhatalmazta a köpeczi szent ekklésiát, hogy melléje a papi jövedelem felére káplánt hozasson, és vele egy fedél alatt tarthassa; 2) kötelezte magát lelkiismeretére, hogy valamig a köpeczi szent ekklésiában a papi hivatalt viseli, sem az ekklésiában, sem azon kivül csak egy pohár részegitő italt is bé nem veszen; melyet ha meg nem áll, legyen hatalmában a nemes ekklésiának legottan a maga házához küldeni; azt is oda tevén, hogy az elkerülhetetlen állapotokon kivül az ekklésiában jelen lesz. [1]) Az ekklésia ezek alapján april. 20-án kérte a Nagy-Ajtán akkor tartott egyházköri vizsgáló papi széket, hogy káplán vihetésre hatalmazza fel. Az, a kérés tárgya eligazitását a következő részletes zsinatra útasitotta, a midőn is — ugymond — a nemes ekklésiának, a mennyire lehet, elég tétetik. A részletes zsinat május 24-én gyült egybe; hozzá az ekklésia is, Benkő is folyamodást nyujtottak be; amaz káplán-hozhatásra kért felhatalmazást, azzal indokolván kérését, hogy Benkő a vizsgáló papi szék után is a közelebb mult pünkösd ünnepén ittason szolgáltatott úrvacsorát, a poenitentialis heteket többnyire házánál töltötte, hogy igen nagy a megszomorodás az ekklésiában, communiora is sokan más ekklésiákba járnak — sat. [2]) Benkő pedig május 23-án költ levelében mentségére azt hozta fel, hogy fenn emlitett czéduláját néhány különös feltételü hallgatója facsarta ki, a megyebírót is lépésére erőltették, hallgatóinak nagyobb része ebből akkor sem tudott semmit, most sem tud, s nem is akarja; köte-

[1]) Láthatók: az 1796-ban, május 24-én Nagy-Baczonban tartott részletes zsinat jegyzőkönyvében — 3-ik pont alatt.

[2]) Látható a részletes zsinathoz beadott folyamodásban.

lességét lábának futkosó köszvénye miatt nem teljesithette, de egéssége helyre állván, hivatalának eleget tehet; a fennebbi czédula — ugymond — egyébiránt is csak primum formulare volt, a minek teljes ekklésia gyülésben kellett volna minden feltételeket magában foglaló egyességgé válni, a maga ünnepélyes formájában megiratni s pecsét alatt kiadatni. Mi ként lehetne tehát — igy végződik az indokolás — papnak káplánt hozni, pap hire nélkül? nem olyan lenne-e ez, mint valakit híre nélkül megházasitani? Kéri tehát a részletes zsinatot, hogy kicsikart czéduláját ne vegye számba, a káplán hozáshoz ne szóljon hozzá (a déési köz szent zsinat a köpeczi ekklésiát és papját egyébiránt is egymásra bizta), a káplánság dolgának kinyomozására pedig az ő költségén rendeljen ki szózat szedőket. [1]) A bizottság kineveztetett, s ugyan azon évben junius 9-dikén költ jelentése szerint, káplánt kivánt 40 ekklésiai tag, nem kivánt 11, közönyös volt 7; azt, hogy czédulája kicsikartatott volna, tagadja 32, nem állitja egy is, nem nyilatkozott 19. [2]) Elhalasztotta-e a zsinat e tárgyban a határozathozást? Vagy tán az általa hozott itéletet Benkő fellebbezés által függővé tette? ki nem nyomozhattam; 1798-ban Szent-András hava 7-dik napján a Köpeczen tartott egyházi gyülekezet végzései első pontja szerént: „a püspöknek a fennforgó káplán-hozás kérdésében érkezett rendelete felolvastatván: jelen volt tiszteleletes professor és esperest Benkő József — mondja az illető

---

[1]) Látható: Köpeczen 1796. május 23-kán költ folyamodványában. (Lásd az O k i r a t t á r XLI. száma alatt.)

[2]) Látható, a bizottság junius 9-dikén 1796-ban költ jelentésében.

jegyzőkönyv — azon egész engedelmességgel megnyugodott s az abban kitett határozásnak eleget tenni magát kötelesnek nyilatkoztatta; ugy a köpeczi ekklésia tagjai is a püspöki határozatnak fejet hajtottak. Azonban a canon szerént az ekklésia elébb minden tartozásokat köteles beszolgáltatni, és a papi ház és telek körül való romlásokat megigazittatni, melyek késvén, magok lesznek okai az új káplán-hozás haladásának." [1])

Az ekklésia már azon évi karácsonhó 3-kán tartott papi közgyülésen bemutatta Benkőnek egy irását, az 5-ik pont alatt, melyben bizonyitja, hogy az ekklésia mind a hátralék kepét beszolgáltatta, mind a romlásokat megigazittatta. Ha ez áll, akkor nem tudom átlátni, miként történt s mi volt czélja azon esketésnek, mely az 1799. april 18-kán az iránt vitetett véghez: kik voltak a papi telken való romlások okozói? s a melynek rendén nagyobbára az ekklésia azon tagjai, kik kevéssel az előtt káplán-hozásra szavaztak s Benkő elmozditásában főtényezők voltak, u. m. Sebestyén György, Benedek Samuel, Balázs József sat. arról tanuskodtak, hogy a papi telken volt romlásoknak Benkő vagy cselédei voltak okozói; jelesen ő volt oka, hogy a nagy uteza-kapu hosszasan a földre ledölve hevert, a kapukról, ajtókról a reteszeket ellopták, a kertek fáit ő égette el, az ablakok üvegeit ő törette ki, az istáló jászlokat az ő cselédei rontották el, egy sirású kapa és úrasztalára való selyem-kendő alatta veszett el, mit meg is fizetett. [2])

Ezeket s több ily vallomásokat tettek felőle hí-

---

[1]) Látható az emlitett papi közgyülés jegyzőkönyvében.

[2]) Látható ez esketés, az idézett évi egyházi gyülés jegyzőkönyvében.

vei; mi okból? hihetően károk megtéritése iránt akartak ellene fellépni. Jellemző lenne a köpeczi ekklésiára nézve, ha, a mint fennebb emlitett nevezetes nyilatkozatát egy gyenge órájában eszközölték ki a jámbor öregtől: ugy most azt egy hasonló esetben fegyverül használták ellene. Annyi bizonyos, hogy még az 1798-ik évi decemberi egyházi gyülésben felhatalmaztatott az ekklésia arra, hogy ha az erdővidéki egyházkörben talál, onnan, ha nem', kivülről is káplánt hozhasson magának.[1]) Az 1799-ben május 27-én Bibarczfalván tartott közönséges papi gyülés jegyzőkönyvének 2-ik pontja alatt már Székely Márton mint köpeczi pap, azon egyházkör papjai közé magát felvétetni s beavattatni kérte, s meg is nyerte,[2]) miután püspök Abacs János Benkőt erőtlenségei tekintetéből elmozditván és nyugalomra bocsátván: helyére Köpeczre fél fizetésnél valamivel többecskére az imént nevezett egész szolgálatot tevő káplánt nevezte ki.[3])

A fennebbiekből ugy látszik, hogy Benkőnek a köpeczi papságból való eltávozása az 1799-dik évi szent-György napjára esik. És igy most harmadszor adott neki menhelyet, közép-ajtai saját kis birtoka.

---

[1]) Látható a fennebb idézett jegyzőkönyvben.

[2]) Látható az 1799-dik évi papi közgyülés jegyzőkönyvében.

[3]) Látható: a nevezett püspöknek 1799-ben ápril 25-kén az egyházi főtanácshoz tett jelentésében.

XII.

Kéziratban maradt müvei : „Filius Posthumus"; „Udvarhelyi novitius diák"; „Scintilla botanica"; „Transsilvania specialis"; „Baróthi Béthel"; „Az 1784-ben támadt oláh zenebonának leirása"; „Báthori Kristóf"; „Erdélyi historiás szekrény"; a „Hármas kistükör" erdélyi része; „Székelyek törvénye"; az „Erdélyi föispánok fő- és szász királybirák catalogusa"; „Közép-ajtai készitésü spanyolviasz"; „Mária Christierna fejedelmi méltóságának megalapitása"; az „Erdélyi három nemzet politikai egysége s mindháromnak pecséte"; „Erdélynek Mária Terézia korabeli története"; „Naplók és Krónikák másolatai"; „Bod Péter Magyar Athenásához irt pótlékok"; a „Székely lakodalom"; „Flora transsilvanica"; a „Székelyek nemzetségéről"; az „Erdélyi nemesek catalogusa"; Önéletrajza; Báthory István idejebeli levelek gyüjteménye. Kisebb másolatok.

Az 1799-dik év, végzetteljes év Benkő életében. Korábbi pályája s ezutáni élete folyama között, papi hivatalából kitétetése oly forma válpontot képez, mint a nap utjában a két földsarki öv : amazok határain belől egy a szellemi munkásság minden diszeivel megrakott termékeny mező; itt, kívül, a sarkpont felé, egy kietlen, növény és virány nélküli s mind inkább ridegülő sivatag. E munkás léleknek lassanként a nemesb munkálkodhatás minden téreiről való leszorítása, egy oly nagy hibája ama kornak, a mit értéke szerint csak azután leszünk képesek megitélni, ha majd elénk lesznek tárva a még hátra levő 14 év szomoru történetei is. Azonban, mig amaz öröm nélküli térre lépnénk, szedjük öszve eselekvő pályája minden virágát és gyümölcseit, átnézvén eddig nem

érintett kiadatlan kézirati műveit is, s azokkal kapcsolatban álló azon körülményeket, melyek élettörténetével egybeköttetésben vannak, és őt mint embert és irót, helyes nézőpontból megitélnünk segitnek.

Legelső kéziratban maradt műve: „Filius Posthumus, vagyis Attya halála után született fiu sat.“ *) Ajánló levelét az erdővidéki venerabilis tractushoz intézte, mint részszerint kegyes lelki atyáihoz, részszerint szerelmetes barátihoz, mindnyájan pedig az Úr munkájában hívséges szolgatársaihoz. Művét új évi ajándékúl adta, mely inkább régi dolgokat foglal magában, s kérte őket: örvendeztetnék meg sok fáradsággal gyült munkájának egész kedvvel való fogadásával, hogy feltett teljes igyekezete szerént, annál is nagyobb buzgósággal

*) Filius Posthumus, vagyis Attya Halála után született fiu; azaz, az erdővidéki Reformatus Tractusban, a Reformatio idejétől fogva a feledékenység által sok esztendők alatt eltemettetett egyházi dolgoknak, némely kevés régi jegyzésekből és egyéb bizonyságokból való föleleveníttetések; melyeket alkalmas fáradsággal, be kevés irásba foglalt és tractusbeli vigyázó s nagy szorgalmatosságu ettős tiszteletre méltó Elöljárójának akaratjából, mostaniaknak és következőknek tanuságokra, ezen Emlékezetnek Könyvébe szerkesztett Közép-Ajtai Benkő József, Isten méltóztatásából hazájabeli pap m. pr. Krisztus születése után 1770-dik esztendőben. Ajánló levele az irónak 1—2 lap, költ Közép-Ajtán, jan. 12-kén. Előbeszéd a kegyes olvasóhoz 3—4. ll. A munka 1—200 lap — 4-edrét. Az előttem levő eredeti kézirat kemény börtáblába van kötve, s végig az iró saját kézirása. Hátul még mintegy 200 lapnyi tiszta papiros van, a mi azt gyanittatja, hogy vagy ő akarta tovább folytatni, vagy arra számitott, hogy az erdővidéki egyházkörben lesznek az ő nemeben elkezdett művének folytatói; azonban 1820-ig senki sem akadt; ekkor valaki Benkő ezen munkájának két levél tárgymutatót készitett; e felett az ekklésiák története végeire, ezen mü megirása után kinevezett papok és egyházköri gondnokok neveit, két ismeretlen kéz feljegyezte. Aranyozott sarkán e czím van: MONUMENTUM VEN. SR R. ERD. Őriztetik az erdővidéki ev. ref. egyházkör levéltárában, a 16-ik fiókban és 16-ik csomóban

lehessen szemének a halál által való beköttetéseig hív szolgájok. Előbeszédét fennebb ismertettem. A munkának három része van : az I-ben átalános történetét adja a reformationak Erdélyben ; továbbá az erdélyi ekklésiák és collegiumok 1766-beli népessége számát írja meg ; a II-ban ír az erdővidéki esperestségről közönségesen, ismerteti koráig az oda való espereseket és godnokokat, feljegyez néhány nevezetes eseményt az egyházi és székely nemzeti életből ; a III-ik részben előadja az erdő-vidéki ekklésiák rövid történetét s papjaik nevét, közbeszőve mindenütt az egyházi élet mezején tett közintézkedéseket.

Időrendben következő két művéről — melyek : A Székely-Udvarhelyi novitius diák [1]) és Scintilla Botanica [2]) — már fennebb szólottam ; most még csak annyit jegyzek meg, hogy az elsőt Benkő Ferencz után ennyiben minden életirója említi, de alakjáról, tárgyáról és terjedelméről egyebet senki eddigelő nem tud, legalább világ elé nem adott, mint a mit ő maga ir felőle, idézett művében. Fűvészeti Szikra czímü művéről sem lehet egyebet tudni, mint a mit fennebb [3]) már emlitettem. Az, hihetően, jelentés alakban lőn felterjesztve; de meny-

---

[1]) Székely-Udvarhelyi novitius Diák vagy ezen iskola esmerete. Irta 1773-ban. Látható Transsilv. Gener. II. kötet 295. lap.

[2]) Scintilla Botanica, felküldötte 1776-ban a kir. főkormányszékhez azon fennebb ismertetett körrendelet következtében, melyben meg volt rendelve a hazai öszves törvényható-ságoknak, hogy a kebelökben levő tudósoktól az ott ismeretes gyógyfüvek- és ásványokról kérjék be irásbeli véleményöket. Benkö is felküldötte a háromszéki tisztség útján ismereteinek első zsengéjét, de annak nyomába akadni már ma nem lehet, hihetően az egészségügyi bizottságnál, vagy az ilyek által érdekelt valamely hivatalnoknál maradt.

[3]) Ugyan ott.

nyi volt és minő? tudni nem lehet; jelességét azonban következtethetni onnan, hogy nem csak az akkori egésségügyi országos bizottságnak, de az erdélyi akkori orvos-világnak is magára vonta figyelmét s az előbbinek rokonszenvét teljesen megnyerte.

Harmadik kézirati míive: Specialis Transsilvániá-ja *) czímét különféleképpen irják; én alább kétfélét ismertetek; melyik a hiteles: csak ugy lehetne meghatározni, ha előkerülne az az eredeti példány, melyből néhány ivet kinyomatott volt; azonban a belső felosztás minden példányban egy. Elől egy bevezetés van. Ingressio név alatt, melyben e míivet Transsilvaniá-ja első vagy Generalis részével egybeköttetésbe hozza, a kik Erdélyt helyrajzilag leirták, megnevezi, rendszerével az olvasót megismerteti, s tárgyát három könyvre osztja. Az elsőben (Liber I) leirja a magyarok földét (Terra Hungarorum), ez egy egész kötetet tölt be; a másodikban (Liber II) a székely földet (Siculi et eorum terra in genere); harmadikban (Liber III.) a szász földet (De terra saxonum); a két utóbbi ismét egy kötetet tesz.

E kézirat Transsilvania Generalis czí-

*) Kezemen két példány fordult meg: egyiknek czíme ez: Cl. Jos. Benkő Pars Posterior Transsilvaniae, sive Specialis Transsilvaniae Principatus cognitio. 8-adrét. Ez egykor Bruz Lajos sajátja volt, ma a n.-enyedi ref. főtanodáé. A másiknak czíme: Pars Posterior, sive Specialis Magni Principatus Transsilvaniae cognitio. Iv alak, két kötet, fél bőrben, sark czíme ez: Benkö Transsilvaniae Speciali (s) Terra Hungarorum (Tomus I.) (Tom. II) Terra Siculorum et Terra Saxonum. 1. 2. Ez egykor a kolozsvári nemzeti casinóé volt, ma az erdélyi Muzeumé. Meg van még egy példányban a Muzeumnak ily könyvtári jegy alatt: „Josephi C. Kemény Collectio major manuscriptorum historicorum.“ (Tom XL. vol. 2.) Ebből a harmadik könyv hiányzik.

mü művének kiegészitő része, s a mint amabban Erdélynek átalános képét adta, ugy ebben részletesen kivánja megismertetni, előadván a megyék, székely- és szász-székek, városok és faluk neveit, határát, kiterjedését, földjök minőségét, népeinek sajátságát, az egyházi, tudományos, katonai és egyéb nevezetes dolgokat. Ugy látszik, készen volt vele már a Generalis rész kinyomatásakor, s a mint fennebb is érintém, néhány ivet — 1783 körül — ki is nyomatott belőle,[1]) de előttem tudva nem levő okokból félben szakasztotta.

Hazánk egyik ritka szerencséjü régiség buvára által, egyéb érdekes részleteken kivül, nyomába jöttem egy — kevesek által ismert s eddig senki által nem közölt — kéziratbeli egyházi beszédének is,[2]) melyet 1783-ban mondott el s mely, mint szerzőtől saját kezüleg irt igen becses unicum Mike Sándor úr birtokában van, 732. könyvtári szám allatt.

Következik: Az 1784-ben támadt oláh zenebonának leirása.[3]) E műről Benkő Ká-

[1]) Marienburg szerint a Transsilvania III-dik kötetéből 5 iv volt kinyomtatva. Geographie des Groszfürstenthums Siebenbürgen I. Band, Hermanstadt. 1813. 10—11. ll. Ugy látszik Marienburg Engeltől vette át, a ki 1812-ben szintén irja, s megjegyzi, hogy ö azokat mint ritkaságot birja. Engel: Geschichte des Ungarischen Reichs I. Theil. Wien. 1844. 8. 34. l.

[2]) Baróthi Béthel, avagy Isten háza, melyet nemes Székelyföldi Miklósvárszékben Baró'on épittetett 1783-beli szent Jakab havának 13-ik napján két prédikácziókkal és azokhoz alkalmaztatott könyörgésekkel s énekekkel szépséges gyülekezet áhitatossága között fölszenteltetett Nagy-Ajtai Tekintetes Cserei József úr élete kedves párjával Raksányi Tekintetes Thuróczi Anna asszonynyal egyetemben; akkor ezen második prédikácziót mondotta el Benkö József, Közép-Ajtai Lelkipásztor. (4-edrét. 52 l.)

[3]) Ez a második könyvnek I-sö szakaszát képezi ama fennebb, a nyomtatott müvek között ismertetett ily czimü könyvnek: Erdélyi oláh nemzet képe. Ott a szükségeseket elmondtam róla;

roly azt jegyezte meg, [1]) hogy eredetije egykor szászvárosi tanár Kerekes Ábel birtokában volt. Hol van ma, tudni nem lehet. A tudós tanár gyüjteményeinek egy részét udvari tanácsos b. Apor Lázár szerezte meg, s ha tán ez ama gyüjteményben van, reményünk lehet, hogy nem sokára közkincscsé válik, a nemes báró gyüjteményét Muzeumunknak engedvén át. De ha a néhai Brúz Lajos birtokába került, a mit sejtenünk enged az, hogy Benkőnek több kéziratát, itt-ott a hazai tudományos vállalatokban, e korán elhalt ifju tudósunk közölte: ekkor nehezen hihető, hogy hozzá juthassunk, nem lévén köztudomásban, ki örökölte az ő tudományos gyüjteményét.

E helyre kell soroznom: Báthori Kristóf erdélyi vajdára vonatkozó, s eddigi életiróitól nem közölt egy kézirati müvét, [2]) melyből csak az alól csillag alá irt czímlap s az olvasóhoz intézett előszó [3]) egy része van meg; de ez gyanittatja annak mind tartalmát, mind terjedelmét. „Annál szükségesebbnek fogja ismerni“ — ugymond — „a haza dolgaiban jártas olvasó a jelen való irásnak nyomtatásra kelését, minél inkább tudja, mily röviden irtak Báthori Kristóf

itt azért foglal helyet, mivel az egész műből csak két ív nyomatván ki: méltán sorozható Benkő ki nem nyomott, sőt ugy látszik örökre elveszett kéziratai közé.

[1]) Fennebb érintett éle rajza 70-ik lapján.

[2]) Báthori Kristóf erdélyi vajda fejedelemségének kezdetére és az abban a török udvartól való megerősittetésére tartozó emlékezetes dolgok. Melyeket akkori időben nevetlen kéztől költ Irásból, rövid jegyzéseket tevén hozzájok, világ eleibe terjesztett BENKŐ JÓZSEF Közép-Ajtai egyházi tanitó. — (Megvan a magyar nemzeti Muzeumban, ily czím alatt: Collectanea Historica idiomate vario. M. M. SS Autograph. [Sec. XVIII.] W. Jankovich Miklós gyüjtem. 1830.) Könyvtári jegye: 489 / Quart. Lat.

[3]) Ez Irásocska kibocsátójának tudósitása az OLVASÓHOZ.

erdélyi fejedelem dolgairól mindazok, valakik hazánk historiájának öszve szerkesztésében véghez vitt munkájokat közhasznuvá tették"... Ez után a török portára fizetett adót és ajándékot tárgyalja: t. i. ki alatt kezdett Erdély adót fizetni? mennyit fizetett? mely fejedelmek alatt mennyire emelkedett? S arra az eredményre jut nyomozásaiban, hogy 10-től 15 ezer aranyig ment annak legnagyobb mennyisége. Ezután áttér az ajándékokra. „Ezek" — ugymond — „csak névvel voltak ajándékok, de valósággal adók; eléggé bizonyitják azon dolgok, melyek ezen irásnak IV. VIII. és IX-dik számja alatt előadattatnak.

„Az ajándékok közt — folytatja — azt a 16 sólyom madarat (Falcones Gentiles Linnaei), melyek a 17-dik szám alatt vannak emlitve, igen kicsiny dolognak tartották magokra nézve, de a madarászoknak 114 tallért kellett fizetni, csak azért, hogy Constantinápolyba épen bevigyék. Hát ezen kivül solymászokat kellett tartani a hazában, kik mindenfelé a solyommadarakat fogdossák és ezen szolgálatjok által egyéb teherviseléstől mentek legyenek. Az ajándékokat pedig nem csak a portára kényszerittettek küldözni a mi fejedelmeink, hanem a Magyarország Erdélyhez — — — —"

Itt az egy levelet tevő előszó megszakad, s tovább ama füvészeti, és a Specialis Transsilvániát illető azon töredékek vannak, melyeket már fennebb ismertettem. A műből semmi sincs meg, de a mondottakból látszik, hogy érdekes korszakot és kérdéseket tárgyazott; a kész mű I—IX szakaszocskát, vagy tán többet is tett, és sajtó alá egészen el volt készitve. Keletkezése a Transsilvania megjelenése és

udvarhelyi tanárságra kineveztetése előtti időre — 1781—1787 — esik, egyfelől akkor levén Benkő közép-ajtai egyházi tanító, másfelől ekkortájban kezdvén a hazai történelem némely ágait tüzetesen tanulmányozni. Ezzel is egygyel több hiányzik Benkő becses gyüjteményei- és kézirati műveiből, melyek egykori létezésének csak most jövünk nyomába, s nem tehetünk egyebet, mint hogy sajnálkozzunk elpusztulásukon.

Idő rendben ide illik: Erdélyi Historiás Szekrény czímü történeti kézirat-gyüjteménye, melyről már 1782-ben irta, hogy egy kötet készen van s küldeni akarja Szebenbe; ilyet — ugymond — egy kötetet adhatunk ki. [1]) Ennek kinyomatása iránt előbb Kapronczaival volt szóban. Ugyanis ez, 1782-ben, junius 14-kén hozzá írt levelében a többek közt igy ír: Prelumot a tiszteletes uram munkáinak jó szivvel adunk, nevezetesen azoknak, melyekkel a közönségnek mindenik nemben használhat; a tudós munkákban alábbis eresztünk. A Historiás Szekrény kellemetes lesz, annyival is inkább, ha a scythák bejövetelétől a mostani időkig folyhat. [2]) Ugy látszik azonban, hogy Benkő sem egyik, sem másik úton nem ért czélt; gyanittatja ugyanezt Szathmári P. Mihálynak 1785-ben hozzá írt levele, melyben így kérdezősködik felőle: „Hát a Magyar Szekrény dolga miben vagyon? Elhiszem, eddig nem csak egyik fia tölt meg, s én még semmit sem tudok felőle“; 1786. pedig ily kérdést intéz hozzá: „Hát a Magyar Szekrény felől semmit sem érthetek?“ [3])

[1]) L. Mike S. gyüjteményében. — [2]) Ugyan ott.
[3]) Szathmári P. Mihálynak Benkőhöz Kolozsvárról 1785-ben márcz. 14. és 1786. márcz. 2. irt eredeti leveléből. (Mike gyüjt..)

1790-ben elkészitette a Losonczi-féle Hármas Kis Tükörnek „Erdély“ részét, [1]) s orvostudor Pataki Mihálynak kinyomtatás végett felajánlotta. „Ugyan jól esett — irja levelében — ezen munkácskának sok változásai miatt ennyire lett haladása, minthogy már most Erdélynek sok változásai is belémentenek.“

Elkészitette továbbá sajtó alá magyar nyelven, jegyzetekkel együtt a Székelyek törvényét, mely a mint ugyanazon levelében írja — 1555-ben irásba vétetett volt köztekintély alatt. „Ez — ugymond — valami 8 árkusra megyen nyomtatásban.“

Végre az erdélyi főispánok és fő- és szász királybirák catalogusait is magyarul elkészitette, s mint időszaki dolgozatokat, több apró darabban Vármegyénként és székenként szándékozott kiadni; „melyekben — ugymond — szintén sok ritkaság van.“ [2])

Következik a Spanyolviaszról írt kézirati műve, [3]) melynek készitését, ugy látszik, Kapronczai barátjától tanulta meg. Egyik levele utóiratában ugyan is Kapronczai igy ír hozzá : „Spanyolviaszat

---

[1]) Losonczi István könyvének teljes czíme ez : Hármas Tükör, mely I. a Szent Historiát, II. Magyarországot, III. Erdélyországot summásan és világosan kimutatja. 192 l. 8-adrét. Kinyomtatta Maróthi György 1773. Posonban, Landerer Mihály Jánosnál. (Benkő, Bod Magyar Athenására való Pótlások. 421. l.)

[2]) Látható orvostudor Pataki Mihályhoz Közép-Ajtáról 1790-ben oct. 16-án, valamint később 1795-ben, aug. 27-én ugyan onnan irt leveleiben; utóbbinak kelése idejét igy jegyezte levele végére : „Közép-ajtai házamnál 27-ma aug. 1795, rosz irószerszámmal, a jobb Köpeczen maradván.“ (Látható : az Okirattár XXX. és XXXVII. száma alatt.)

[3]) Közép-Ajtai készitésü Spanyolviasz, vagy annak készitése módja, egy emlékezetes toldalékkal s valami szükséges jelentéssel. Irta 1790-ben. — Látható : Benkő József — — — Biographiája sat. 31. lap.

a bécsi csinálmányból, a mi kevés vagyon, küldök most négy rúdacskát. A tanitás módja távolról nem lehet, közelről is bajos, mert materialét nem lehet itt kapni, és költséges, különben jó szivvel." [1]) E művét én nem láttam, tartalmáról és terjedelméről nem itélhetek. Benkő Ferencznél 1820-ban, kevés hiján, még megvolt e kézirat; később Benkő Istvánhoz került; nyomoztam iránta sok felé, de sikertelenül.

Új magyar muzeum-beli „Tudósitása" alapján, ez időszakra tehetni két kézirati müvét: Mária Christierna fejedelmi méltóságának megállapitása, [2]) melyet Mikó Ferencz historiája mellett akart kinyomtattatni, hogy illőbb nagyságu és beltartalmu kötet legyen belőle; és az erdélyi három nemzetek politikai egysége s mindháromnak pecséte. [3]) Benkő Ferencznél, [4]) sőt Benkőnek magának egy más munkájában, [5]) a teljes czím ez: pecséte és czímerei. Mindkettőnek nyoma veszett; én legalább semmit felőlök kipuhatolni nem tudtam. Nem tudom tartalmukat s terje-

[1]) Kaproniczai Ádámnak Benkőhöz 1782-ben, jun. 14-ről Kolozsvárról irt eredeti leveléből, melynek végére ő maga ezt irta: „Jó barátom, emberséges typographus, M.-Vásárhelyen, az hol typographiát állit vala fel, meghala." — E megjegyzést Benkő későn, 1786 után tette, mivel Kaproniczai — mint fennebb meg volt jegyezve — ez évben telepedett M.-Vásárhelyre. (Mike gyüjteményében.)

[2]) „Maria Christierna in numerum legitimorum Principum Transsilvaniae translata." Látható: Új Magyar Muzeum 1835-ik évi füzete 219-ik lapján.

[3]) „Politica Trias Transsilvanica, seu Tractatus de Unione, tribusque trium in Transsilvania receptarum Nationum Sigillis." Új Magyar Muzeum 1853. évi májusi füzet. 24. l.

[4]) Benkő Ferencz, biograghiája 30-dik lapján e czimet igy pótolja meg: Politica Trinitas Transsilvanica, sive Unio trium in Transsilvania receptarum Nationum, triaque earum Sigilla ut et insignia. Utána a többi életirók is mind igy irják.

[5]) „Diaetae sive rectius Comitia Transsilvanica" sat. 47. l.

delmöket. Sőt az utóbbira nézve az iránt is homályban vagyok: vajjon a „Tudósitás"-ban levő értesités daczára, nincsen-e rokon életírójának igaza, a ki tán éppen az ő, Diaetákról írt műve alapján, azt írja, hogy e művébe az erdélyi nemzetek czímerei is bele voltak foglalva.

Benkő a Diaetákról írt művét 1790-ben adván ki: abban csak igéretet tett egy „Politica Trinitas" czímű munka írása iránt; de „Tudósitás"-ában világosan írja, hogy a Mikó Ferencz historiája mellett 6-ik darab gyanánt a Politica Trias stb. nevezetü kézirásának velejét adja ki. Ebből következik, hogy már akkor a három nemzet egyesüléséről, pecséteiről és czímereiről írt műve készen, s ugy látszik, egy darabban volt irva. Kiadta-e, vagy nem? maig nem tudjuk. Gróf Kemény, Toldy, Szabó Károly és Benkő Károly mind kétkedtek rajta, én sem tudok bizonyost felőle; inkább azt hiszem, hogy nem.

Megemlitem Erdélynek Mária Theresia korabeli történetét is, melyről önmaga Benkő írja, hogy azt saját születése événél elkezdette. — A maros-vásárhelyi Teleki-könyvtárban levő, hátrább (az „Okirattár" LVI-dik száma alatt) közlött lajstromban pedig leghátul, szórólszóra ez áll: „Historia Specialis Transsilvan. Jos. Benkő." Ez utóbbi hihetően a Specialis Transsilvaniával van öszvetévesztve, a másoló tollhibájából tétetvén elébe a „Historia" szó; de az elsőben nincs ok kétkednünk, mihez képest a mit abból megírt — ha írt — az is el van veszve.

Ide sorozom még azon magyar történetirókat, krónikákat, naplókat és más nevezetes történelmi

okiratokat, melyekről Tudósitásában vagy leveleiben emlékezik, s a melyeket ő többnyire saját kezeivel az eredetiből, vagy a leghitelesebb példányokból irt le, jegyzetekkel kisért, s némelyiket előszóval ellátva sajtó alá is elkészitett. Ilyenek: Hidvégi Mikó Ferencz Historiája.[1]) Ehez voltak csatolva Benkő Máté Naplókönyvecskéje, Székely Mózes életének leirása, Bocskai István fejedelem nemzetségének rövid lerajzolása, Bocskai István testamentuma; Erdélynek Báthori Gábortól való bucsuvétele 1612-ben, és a három nemzet egyesüléséről való dolgozata.[2]) Enyedi Pál énekei;[3]) s hozzá csatolva: Laskai János historiája;[4]) Kemény János maga élete historiája.[5]) Ezt az irást pedig — ugymond — nem tartja elegendőnek közleni, hanem a historia végén pótlékok módjára világra bocsát sok más megvilágositó adatokat, szám szerint pedig 16 darab igen ritka, többnyire eredetiekből másolt oklevelet és adatot

[1]) „Erdélyországnak siralmas változásai, melyeket leírt Hidvégi Mikó Ferencz.“ Új Magyar Muzeum. 1853. májusi füzet 218. l. Kiadta a Magyar Történelmi Bizottság 186—

[2]) Új Magyar Muzeum 1853. évi májusi füzet 220—221. ll.

[3]) „Ének az erdélyi veszedelemről.“ U. o. 221. l. Kiadva ily czím alatt: Erdélyi Történelmi Emlékek. — Kolozsvár, MDCCCLV. I. köt. 169—192. ll.

[4]) „Erdélyországnak szerencsés és szerencsétlen viszontagságai 1588-tól fogva 1622-dik esztendőig, melyeket megirt Laskai János.“ U. o. 222—225. ll.

[5]) Magyar-Gyerő-Monostori Kemény János erdélyi fejedelemségre emeltetése előtt készitett historiája, melyben maga életének folyását is 1607-ben karácsonhavában lett születésétől fogva 1655-ig alkalmasint leirta, de ezen kivül sok szép dolgokat foglalt be hazánk historiájára. U. ott 225—226. ll. — Kiadta Szalay László ily czím alatt: „Magyar Történelmi Emlékek.“ I. köt. Pest, 1856. I—VII. 1—543. ll.

melyek az erdélyi történelemnek ma is legszebb mozaik darabjait képezik. Következik a Szalárdi János historiája, 195 iv; [1]) Enyedi István historiája; [2]) Paskó Kristóf siralma, a mely ki is volt már egyszer nyomtatva, de megritkulván, Benkő ismételve kinyomatását szükségesnek látta, hozzácsatolt sok érdekes küldvény levéllel és országos törvényczikkekkel. [3]) Bethlen Miklós életleirása; [4]) ebből hiven kiszedegette nyomtatás alá a haza közönséges állapotját és historiáját illető dolgokat, mindenütt változtatás nélkül a maga szavaival élvén; egyszersmind akadémiai utazásakori jegyzőkönyvéből is ragasztott némely dolgokat a munka végére. Cserei Mihály historiája, [5]) melyhez ismét lényeges világositó jegyzeteket csatolt. Rosnyai Dávid ismeretes hosszu és czifra czímü historiás könyve; [6]) ehez is feles számu török levelet szándékozott — kinyomtatás esetében — csatolni. Végre

---

[1]) Látható u. ott 229—230. ll. — Kiadva az Újabb Nemzeti Könyvtárban. I. évfolyam. Első kötet. Pest, 1850.

[2]) U. ott 231—232. ll. Collectio Manuscriptor. histor. minor. Tom. XXIX. nro. 2. Gr. Kemény József gyüjteményében, az Erdélyi Muzeum birtokában.

[3]) Ugyan ott. E könyv teljes czíme ez: Paskó Kristóf siralma Erdély országának pusztitásáról, melyet 1558—1560. esztendőben a pogány Tatár chán sok koborló kozáksággal, Török és Tatár nemzettel és havasalföldi s moldvai kurtány hadakkal elkövetett. 4. s. l. 1663. Ez első kiadás megvan a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban. Lásd: Bibliothecae Samuelis Comitis Teleki de Szék Catalogus. Pars Tertia pag. 87. A kézirat holléte nincs tudva.

[4]) U. ott 232. l. Kiadva Szalay László által: „Magyar Történelmi Emlékek“ II. k. Pest, 1858. I—XVI, 1—556. III. k. 1860. I—VII, 1—434. ll.

[5]) U. ott 232—233. ll. Kiadva az újabb Nemzeti Könyvtárban: I. évfolyam, Második kötet. Pest, 1852. 1—480.

[6]) Toldy, Új Magyar Muzeum, 1853. évi májusi füz. 233—235. ll. Maig nincs kiadva.

találtattak — ugymond — néha nagy számmal oly irások, melyeket historiáknak nem nevezhet, többnyire nem is hosszura terjedők, de hazánk historiáját bővitnék és világositnák. Ezek nagyobbára naplókönyvek. Ilyenek: Losonczi Bánffy Gergely irása 1566-ról, [1]) Hunyadvármegyei Balog Ferencz követsége a török Udvarhoz 1576, [2]) Cserei Mihály jegyzőkönyve, [3]) Rákóczi György fejedelemségének kezdete 1630. [4]) Losonczi Bánffy György napló-könyve 1645-ből. [5]) Sepsi-Kőrispataki Kálnoki István naplókönyve 1645-ről, [6]) Rhédei László naplókkönyve 1657-ről, [7]) Haller Gábor naplókönyve 1629—1644-ről, [8]) Fodor Samuel irása 1633-ról, [9]) I. Apafi Mihály fejedelem naplókönyve, [10]) Török Ferencz feljegyzése 1681—1682-ről, [11]) Gulácsi Albert naplókönyvecskéje 1691—1696-ról, [12]) Vizaknai Al-

---

[1]) A gr. Kemény-féle gyüjteményben.

[2]) Ugyan ott.

[3]) A magyar tud. Akademia kézirattárában.

[4]) Holléte nem tudatik.

[5]) A gr. Kemény József gyüjteményében, az erdélyi Muzeum birtokában, ily czím alatt : Collectio Mscrptor. Histor. minor. Tom. XXIX. nro 1. 1—28. ll. Előszava költ Köpeczen sz.-Ivánh. 28. 1795.

[6]) Az én birtokomban.

[7]) Az én birtokomban. Kiadta Vass József úr. Magyar Történelmi Tár. I. köt. Pest, 1856. 211—234. ll.

[8]) Eredetije a k.-fehérvári Batthyáni-féle könyvtárban. Kiadatott az Erdélyi Tört. Emlékek IV. köt. Új folyama I. kötetében 1862. 1—102. ll. — Egy másolati példánya Benkő irásával, a gr. Kemény J.-féle gyüjteményben is megvan. Mspta Hist. Tom. XXX. 5. sz. a.

[9]) Gr. Kemény-féle gyüjt., az erdélyi Muzeum birtokában.

[10]) Vehiculum vitae Michaelis Apafi sat. — megvan a gr. Keményféle gyüjteményben. Collectio Msptor.

[11]) A gr. Kemény-féle gyüjt. Collectio Msptor. — Hist. minor. Tom. XXIX. 3. sz. alatt. Az erdélyi Muzeum birtokában. Előszava költ Köpeczen, aug. 20-án 1794. 1—12. ll.

[12]) Az előbbi gyüjt. 5. száma alatt. 1—21. ll.

bert naplókönyve.[1]) Dálnoki Veres Gerzon jegyzései.[2]) Végre egy ily czímü kissebb gyüjteménye: „Országgyülési végzések (artikulusok) és küldvénylevelek.[3])

Mely évekről való Benkő e bámulatos sokaságu gyüjteményeinek egyike-másika, meghatározni nem lehet, csak annyit tudunk bizonyosan, hogy 1791-ben irt „Tudósitása" idejében: mind részint készen, részint rövid időn elkészithetők voltak.

Bizonyosan tudjuk ellenben azt, hogy Synody Erdődienses czímü[4]) müve már 1795-ben készen volt. Ebből adta ki később Tóth Ferencz a zsinat végzéseit.[5])

Következnek azon kéziratok, melyek egyrészének keletkezési idejéhez némileg hozzávethetni, de biztosan meghatározni egyáltalában nem lehet. Collectaria czimű gyüjteményéről[6]) p. o. azt sejtem

---

[1]) Az előbbi gyüjtemény 7. sz. a. 1—52. ll. Elöszava költ Köpeczen sz.-Iván hava 24-én 1795-ben. Megjelent a Nagy-Körösi Kronika czimü vállalatban.

[2]) Holléte előttem ismeretlen.

[3]) Gyüjtötte Benkö József, kiadta Brúz Lajos. I—VII. érdekes adat, megjelent a Toldy Új Magyar Muzeumában.

[4]) Fentebb már ismertettem, itt tehát a kéziratok közt csak megemlítem; áll 1—91. ll. megvan a gr. Kemény József-féle gyüjt. XXIX. 3-dik száma alatt.

[5]) Budai Ezsaiás, Magyarország Hist. II. köt. 94—95. ll.

[6]) Collectaria ad res Transsilvanicas facientiae Josefi Benkö Parochi Reformati Közép-Ajtensis et Societatis Scientiarum Batavo Harlemensis Sodalis. Tom. XIV. in Quarto. Az én példányomban 1—630 ll. — Gr. Kemény József gyüjt. az erd. Muzeum birtokában, ily czím alatt feltalálható: Collectio minor Manuscriptorum Histor. Tom. XLIII. 1—40. Könyvtári száma 136. — Vajjon merjük-e következtetni, hogy ha ez XIV. kötetnek van irva; még XIII. ilyen kötetnek kellett birtokában lennie? Hova lett e drága kincs? Szétbontották-e elemeire hozzá értő-, vagy feldulták vandal kezek.

czíméből s egyik történelmi adat végén álló saját jegyzéséből *) indulva ki — hogy annak XIV-ik kötetét Közép-Ajtai pap korában gyüjtötte, vagy köttette be; mi ha áll, annyival inkább feltehetjük az azelőttiekről. Ebből a 280. 281. 289—312. 339—372. 384—396. 421—444. 451. 457—508. 573. 585—587. 605—617. 629—636 lapok Benkő saját kézirásai, czímlapja nyomtatva van, mi szintén a megelőző kötetek létezése mellett szól. A 453 laptól a 456-ig hiányzik két levél; tán érdekességökért vették ki. Az 509 laptól az 572-ig van Récsei Istvánhoz ifjabb Apafi fejedelem neje praefectusához Vajda-Hunyadról és Balázsfalváról 1718-ról (14), 1722-ről (6 darab), együtt 20 küldvény-levél. Ezek idegen, — később ide fogott — darabok, mivel ezeken a lapszámok íronynyal vannak feljegyezve, s nem a Benkő irása; hihetően a kicserélt fontosabbak helyett vannak ugy szólván ide csempészve. E gyanitásomat igazolni látszik azoknak értéktelensége, és az a körülmény, hogy ezek haszontalan eredetiek, míg a többiek mind válogatott tartalmu adatok másolata. Benkőnek e nyomtatott czím alatt levő gyüjteményéből — az emlitetten kivűl — tudtomra még csak egy van meg a gr. Kemény József kéziratgyüjteményében, az erdélyi Muzeum birtokában, t. i. Collectio Manuscriptorum historicorum minor. Tom. A. XXIX., melyben a következő, sajátkezüleg másolt, sajtó alá készitett, a „Tudósitás“-ban és általam is fenebb már emlitett történeti darabokon kivül vannak még, u. m. a 4-dik szám alatt: Első Apafi

*) Ugyanott a 352-ik lapon, egy történelmi adat után ezt irt-a saját kezével: Descripsi Calamo velocissimo Cibinii 1782, 6-ta octobris. Josephus Benkő, R. Parochus Közép-Ajtensis, m. pr.

Mihály erdélyi fejedelem 1663-dik Esztendőben a török udvartól parancsoltatott tábori útja Magyarországra Érsek-Újvárhoz, melyet megírt Maros-Vásárhelyi Rozsnyai Dávid török deák, most pedig rövid előljáró-beszéddel és kevés jegyzésekkel kiadott Benkő József, a Harlemi tudós társaság tagja. 1—54. ll. Előszava költ Köpeczen Sz. Mihály hava 17-kén 1794. Továbbá van a 6-dik szám alatt: Michaelis Apafi II-di Idea Brevissima Status Principatus Transsilvaniae in Familia Apafiana, quomodo videlicet idem Principatus in pie defuncto Principe ac Domino Genitore meo ortum suum sumserit, necnon qualiter ego in eodem successerim, et quo nunc tandem statu sim. 1698-ban. 1—52. ll. — Mindenik Benkő Józsefnek saját kézirata.

Azon művei, melyeknek keletkezési idejét meghatározni nem tudom, a következők: Josephi Benkő Parochi Közép-Ajtensis Adnotatiunculae in notitiam scriptorum Historiae Hungariae Clarissimi quondam PETRI BOD *), és ismét Bod Péter Magyar

*) Teljes czíme ez: Necessaria ac utilis SCRIPTORUM Historiae Hungariae NOTITIA. In qua Auctores Veteres ac Remociores, qui Historiam Hungariae ac Transsilvaniae integram vel ex parte, Civilem aut Ecclesiasticam adcurate vel minus, tradiderunt, cum crisi plerumque recensentur (Opera et Studio Viri Clar. Petri Bod, in Ecclesia Reform. M. Igenensi V. D. M.) — 4-ed rét. A czím egészen Benkő kézírása. 1—402. ll. Ezentul van a 403—404. lapon két rövid adalék (a 404. lapszám kétszer van irva), ez és a 405. l. üres. Az egész kéziratot Benkő javitotta át; a mi azt mutatja, hogy az ő tulajdona volt; a lapszámozás folytatása pedig azt, hogy az Athenás-hoz irt pótló jegyzései, ezzel eredetiben egyek voltak, s csak később választattak el egymástól.

Athenásához irt Pótlékai. [1]) E pótlásoknak egész története van, fájdalom! hogy e kipótlás még maig sincs megtéve. Nem lesz tán érdektelen elmondanom: Benkő 1783-ban Sófalvi József nevü befolyásos jóakarójától, előttem ismeretlen czélra Bod Péter Athenását kérvén: ez azt felelte, hogy nem csak hozzá való szives szeretet, hanem a publicumhoz tartozó szent kötelesség is kényszeritik, hogy kérését teljesitse; tudja — ugymond, hogy neki több additumai lehetnek az Athenáshoz. [2]) E levél mellé Benkőtől egy negyediv papiron 52 részint írónak, részint irodalmi műnek neve és czíme volt sajátkezüleg feljegyezve lehető röviden, s lapszámozva volt 453—454—455—456, tehát épen azok a lapok, a melyek következtek a fennebb ismertetett Pótlás utolsó lapjaira. Ugy látszik, hogy Benkő azokat vagy Sófalvinak küldötte el, vagy maga szándékszott kidolgozni, azért jegyezte fel e levélre. [3])

Később 1786-ban Szathmári Pap Mihály irta neki, hogy Pataki orvostudor látván az ő feles jegyzéseit, melyeket tett Bod Péter Magyar Athenására, kérte, hogy készitené el újabb kinyomtatásra; nem bánná — ugymond — ő kegyelme, ha két-három darabra telnék is, örömest kinyomtattatná. Kéri azért bizodalmasan a Benkő idevonatkozó jegyzéseit. [4])

---

[1]) Czíme ez: „Bod Péter Athenására való Pótlások", 4-edrét. 406—449, s illetőleg 452. ll., mert a 49-től az 52-ig üres. Együtt 88 írónak ismerteti röviden életét és nevezetesebb — előtte ismert — müveit. Benkő saját kézirása; a lapszámozás mutatja, hogy valamely más nagy gyüjteménynek vége felé volt. (Mike S. gyüjteményében.)

[2]) Sófalvi Józsefnek Benkőhöz Kolozsvárról 1784-diki dec. 20-kán irt eredeti leveléből. (Mike gyüjteményében.)

[3]) Lásd: az Okirattár LVII. száma alatt.

[4]) Szathmári P. Mihálynak Benkőhöz 1786. márcz. 2-kán irt eredeti leveléből. (Mike gyüjteményében.)

Ugyan azon évben, sept. 27-kén Szerencsi Nagy István szintén e tárgyban kérte Benkőt, hogy a Bod Péter Athenásának újra lehető nyomtatására az engedelem Béesből megadatván, és ő több jó uraitól annak kiadására serkentetvén: sok dolgai között is jegyezze fel neki azokat a tudósokat és munkákat, melyek mind a régiebbek, mind az ujabbak közül az Athenásból kimaradtak, vagy hibásan mentek be; az ő biographiáját különösen kérte, mind kinyomtatott, mind pedig nyomtatás alá készülő becses munkáinak feltételével. [1])

Ily bizonytalan keletkezési idejü müve továbbá a Székely lakadalom; [2]) melyről azonban csak annyit tudok, hogy létezett; Flora Transsilvanica; [3]) a Székelyek nemességéről írt műve; [4]) az erdélyi nemeseket tárgyazó műve; [5]) végre önéletrajza. [6]) Ez utóbbi müveiről csak Benkő Ferencz után tudhatni annyit, hogy ő azokat Benkő öregségében, házánál látta, tehát léteztek, sok ivre menő, s nagyobbára tisztára is irt munkák voltak; [7]) de hova lettek halála után Benkő Ferencz életrajza megjelenéséig? (1820) nem tudta ő, s én sem voltam képes kinyomozni. Kivált önéletrajzának felfedezésére mindent elkövet-

[1]) Szerencsi Nagy Istvánnak Benköhöz 1786. sept. 27-kén N.-Györröl irt eredeti leveiéböl. (Mike gyüjt.)

[2]) Székely lakodalom, vagy Székelyek menyegzöi szokásokról, asztalaikról ... Benkö József ... Biogr. 30. l.

[3]) „Flora Transsilvanica“, az erdélyi tartományos plántákról. Ugyan ott 31. lap. Hogy ez is készen volt, mutatja a gróf Teleki-könyvtárban levö — hátrább ismertetendö — kivonata.

[4]) „Nobilus siculus non pluribus obligatur in principem, quam nobilis hungarus.“ U. ott 31. l.

[5]) „Az erdélyi nemesek catalogusa.“ U. ott 31. l.

[6]) „Biographia“, (saját élete leirása). U. o. 31. l.

[7]) Benkö József — — Biographiája 31. l.

tem, de sikertelenül. Tisztelendő Vass József m. akadémiai tag úr által a Vasárnapi Újságban [1]) közölt életrajzában. a kéziratok 12-ik pontja alatt ezt irván : Önéletrajz. (saját kézirata. gr. Kemény József gyüjteményében) nem mulattam el levélben megkérdeni iránta : ha látás után irta-e ezt? s ha ugy, nem tudja-e, hová lett? mert ma nincsen meg. Mire tisztelt hazánkfia azt a választ irta, hogy 1853. novemberben néhai gr. Kemény Józsefnél levén. egyebek közt kérdezte : ha nem tud-e a Toldy által az Új Magyar Muzeum 1853-ik évi májusi füzetében a 245 lapon emlitett Benkő-felé önéletrajzról valamit? A gróf futólag azt felelte : megvan gyüjteményemben. Ott mulatása alatt — irja tovább — nem beszélettek többé e tárgyról. ő — megvallja — juravit in verba magistri : igy ment be életrajzába az ő tolláról a kérdésben forgó bizonyitatlan tény ; egyébiránt nézete az, hogy ha Benkő élete folyását feljegyezte. mire több tudós, s névszerint Szerencsi Nagy István. 1786-ban sept. 27-én őt felszólitotta volt, az másnak, mint Benkő Ferencznek birtokába nem jutott. s a tőle 1822-ben kiadott életrajz hihetően ezen alapul. [2]) Én is azt hiszem. hogy a kérdésben forgó életrajzot Benkő Ferencz felhasználván, az eredetinek megőrizését szükségesnek nem találta. mert a nélkül szinte lehetetlen, hogy képes lett volna Benkő életének legbensőbb és házibb viszonyait, legtitkosb történeteit oly részletesen ismertetni ; sőt azt tartom, hogy gr. Kemény is éppen e Benkő Ferencz által írt életrajzot értette, mint már akkor is nagy ritkaságot.

---

[1]) „Vasárnapi Ujság“ 1863 évi folyam. 52. 613—615. ll.
[2]) Költ e levél Váczon, 1864. nov. 22.

Van még Benkőnek egy gyüjteménye, melyet a Magyar Nemzeti Muzeumban levő ugynevezett Báhori-féle jegyzőkönyvből*) másolt, s a melynek keletkezési ideje szintén homályos előttem, de 1800-an elől másoltnak tartom.

E kéziratok közül az Erdői zsinat végzéseit, a Báthori-féle jegyzőkönyvből vett kivonatot, a Collectaria két kötetét, valamint a nagy számu magyar töténetirókat (scriptorokat) csak anynyiban soroztam kéziratai közé, a mennyiben ezeket leirta, hozzájok előszót, vagy magyarázó jegyzéseket irt, a mik neki bizonyára sok fáradságába és nagy táldozatába kerültek.

Kézirati gyüjteménye — ugy látszik — alakjára nézve ív- és negyedrét alaku kötetekből állott; tartalmukra nézve gyüjtő nevök volt: Collectaria sat. de azokban nem csak egyszerü történelmi adatok voltak, mint p. o. a Báthori-féle jegyző-könyv kivonata s a XIV. számu gyüjtemény sat., hanem a történetirók (Scriptorok) műveit is kötetekké foglalta egybe, s Collectaria nevet adott nekik; a gr. Kemény József gyüjteményében levő ív- és 4-ed rét alaku kéziratok nagyobbára vaskos könyvekből látszanak kiszakitva s szétválasztva lenni. Igy mutatják: sok-

*) „Centum et quinque epistolae ab anno 1572, usque 1600, quos ex sic dicto Bathoriano Protocollo Autographo desumtas descripsit Josephus Benkő de Közép-Ajta“, ívalak, 1—94. ll. — Kivonatos tárgymutatót keszitett hozzá gr. Kemény József, melyben ki van jelölve, hogy az illető oklevél, a Báthori-féle jegyzőkönyvben melyik szám alatt van. A tárgymutató negyedfél levelet foglal el; gr. Kemény saját kezeirása, a többi a Benkőé. Megvan a gr. Kemény gyüjteményében ily czím alatt: Collectio Mscrptor. Histor. Major. A. in folio. Tom. XXIV. nro 3. — Eredetije a Magyar nemzeti Muzeumban van; áll 518 levélből, s foglal magában 188 különböző tárgyu levelet; melyek leginkább Erdély történetére vonatkoznak.

nak a lapszáma, másnak a sarkán levő enyvezés, másoknál az elvagdalt könyvkötői fűző zsinor s varrás.

Megemlitendőnek látom végre még Elenchus seu Index Sensualis[1]) czímű diplomaticai másolatát, mely magában foglalja a k.-fehérvári káptalan 24 királyi könyvében, valamint a kolozs-monostori konvent levéltárában levő, s innen a kir. főkormányszék részére leiratott adomány- beirási- és királyi megegyezéséről szóló oklevelek kelteidejét, tárgyát és az illető könyvek lapszámát; melyek közül az első a kir főkormányszéknél XI, az utolsó XVIII könyvben van foglalva.

Továbbá érintem azt a ritka tudomány szeretetet, mely őt kényszeritette, hogy azon becses könyveket, melyeket ritkaságuk és szegénysége miatt meg nem szerezhetett, saját kezüleg leirja, mint Szamosi: Analecta lapidum vetustorum sat. [2]) czímü ritka és becses művét, mely nagy csínnal és pontosan leirva, ma a Mike S. gyüjteményében van.

---

[1]) ELENCHUS seu INDEX SENSUALIS Literarum Donationalium, Inscriptionalium et Consensalium e viginti-quatuor Libris Regiis Archivi Capituli Albensis transscriptarum ac in alios undecim Libros pro Archivo Guberniali relatarum, privata industria Georgii Tamási Lectoris Canonici Capituli Albensis, pro facilitando lectore elaboratus et conscriptus. Anno 1769. 4-edrét. 1—88 ll. Kevés kivétellel Benkő saját kezeirása. — Továbbá: Elenchus Litterarium Instrumentorum in Archivo Kolos-Monostoriensi reperibilium, ac in usum Archivi Regio-Gubernialis in XVIII. Tomos transsumptorum. 4-edrét 91—236 ll. Ez nem a Benkő kézirása. (Mike gyüjt.)

[2]) „Analecta Lapidum vetustorum et nonnullorum in Dacia antiquitatum." Ad Generos. et Illustr. Dominum Wolfgangum Kovachoci Reg. Transsilv. Cancellar. etc. Stephanus Zamosius. Patavii apud Laurentium Pasquatum. 1593. 8-adrét. Ajánló-levél 1—24. l. megint vers 1—4 lap. Maga a munka 1—125 lap. Index 1—12 ll. Benkő saját kezeirása.

XIII.

A köpeczi egyház panasza Benkő ellen. A zsinat határozata. Benkő a papi szolgálattól eltiltatik. Uj feladások Benkő ellen törvénytelen esketésekért. Büntetése. Ujabb feladások. Az ev. ref. püspök véleménye az egyházi főtanácshoz. Ez utóbbi határzata. Benkő közkereset alá vettetik. Benkő levelei az egyházi főtanácshoz nyugdija iránt. Megadatik. Benkő ezüst bányanyitási terve. Ujabb panaszok Benkő ellen. A főegyházi tanács feddő levele. Benkö védelme, elitéltetése.

Benkő életének azon szakához értünk, melyben folyvást borult az ég, derűs napsugár nélkül, tragikai jelenéseket látunk, egy igazságszolgáltató történetkifejlődésnek legkisebb eleme nélkül.

A köpeczi ekklésia tagjai elérvén azon czéljokat, hogy a holtig való béradási kötelezettséggel maguk közé vett Benkőt kötésök ellenére papságukból félfizetéssel elbocsássák, az első alkalmat arra használták fel, hogy magukat az ellene beadott panaszos pontokban foglalt sok törvénytelen cselekedetei, s ezeknél fogva az általa elvállalt kötelezettség megszegése tekintetéből, e fél-bér-fizetéstől is mentesitsék. Az 1800-ban Gernyeszegen tartott közzsinathoz ez iránt panaszt adtak be. A zsinati végzésben kimondatott : „Ámbár alkalmasint mutogatják a köpeczi ekklésiá tagjai a bepanaszoltnak sok enormitásait, mindazáltal a meghallgatatlan itélet eltávoztatására, s az illetőnek kérésére is a panasz pontjai a püspök útján vele közlendők lesznek, oly meghagyással, hogy a püspök

tartasson nyomozást, s ha a dolog megbizonyosul, köröztesse, hogy a kik magukat vele eskettetik egybe, új esketésre szorittatnak és egyházi fenyiték alá vettetnek; másfelől az olyak, a külső hatóságnak adatnak át megbüntetés végett, az ő fizetését pedig függeszsze fel." [1])

E panaszát a nevezett ekklésia 1801-ben a Fel-Vinczen tartott egyházi köz-zsinaton ismét megújitotta, Benkőnek sok hibáit felfedezte s azok alapján, a számára kiszakasztott fele papi bérnek szolgálattevő papja számáa adattatását kérte. Minthogy pedig a panaszok ez előtt is fenforogtak, a püspök őt ezen zsinatra ismét meghivatta, de betegsége miatt meg nem jelenhetvén, ily határozat hozatott: Helyesnek találtatván a köpeczi ekklésia kérése, az eddig Benkő József számára járt félbérnek, mostani papja részére leendő forditása megengedtetett; világos levén másfelől a zsinat előtt Benkő József ő kegyelmének szent társaságunkat gyalázó sok tilalmas cselekedete, hogy a papi hivatalhoz köttetett akárminemü dolgok folytatásába magát többé ne elegyitse: injungáltatik; a kik pedig, nevezetesen copulatio végett ő kegyelméhez folyamodnának, s ennél fogva együtt laknának, azokat, a zsinat reconciliatióra szoritja, törvénytelen közösségöket semminek tartja és a külső tisztek által leendő megbüntetésre is méltónak itéli. [2])

Minthogy a tilalmas esketések a kir. főkormányszékig hatottak, s orvoslásuk az egyházi főtanácsnál

---

[1]) Látható az irt közzsinat végzései közt 34. pont alatt, jan. 4-én költ 1803-beli főkormányszéki rendelet mellékletében. (L. O k i r a t t á r XLVI szám *a* betüje alatt.)

[2]) Látható: ugyanazon főkorm. szám idézett mellékletében (L. az O k i r a t t á r XLVI. száma *b* betüje alatt.)

sürgettetett : ez, az iménti zsinati végzéseket másolatilag, a püspök kisérő iratával együtt felterjesztette. Az egyházi főtanácsnak Benkő irányában most is — mint mindig igazságos, de a lehető legkimélőbb volt eljárása. „Szép munkáiról ismeretes“ — irja felterjesztése rendén — „s azért szép hírrel-névvel fénylett, de egy idő óta ellenkezőre is okot szolgáltatott T. Benkő József ő kegyelmének helytelen magaviseletei szembetünők levén, azoknak megzabolázásokra minemü meghatározzásokat tett a közzsinat, a mellékelt tudósitásból meglátszik“ sat. [1]) A mely zsinati végzések alapján a kir. főkormányszék a háromszéki tisztségnek tudás végett megirta, hogy Benkőnek minden papi kötelesség vitele megtiltatott.

Még az 1802-dik évben [2]) a nem egyesült görög-hitüek egyházi főtanácsa is tilos egybeesketésekért Benkőt bepanaszolván, a kir. főkormányszék a ref. egyházi főtanácscsal, ez Benkővel közölte a feladást, mire ő 1803. febr. 9-én Közép-Ajtán költ levelében magát igazolta, s igazolását ezzel rekesztette be : „A mennyei nagy Biró büntessen meg engemet, ha igazságosan nem teszem jelentésemet.“ A főtanács azon megjegyzéssel terjesztette fel e nyilatkozatot, hogy a püspök által Benkőnek értésére adatott, hogy ha még efélét cselekedni meg nem szünnék, a külső törvényszéknek fog átadatni. A kormányszék megnyugodt rajta, s az illető esperestnek a nemegyesültek főtanácsa útján megrendelte, hogy jövőben bizonyosabb adatokon és körülményeken alapuló jelentéseket tegyen. [3])

---

[1]) Ugyanazon főkorm. szám alatt.

[2]) L. 1802. 564. sz. a. jan. 28-án költ főkorm. rendeletben.

[3]) Látható : 1803-ban 3345. szám alatt költ főkorm. rendeletben. (L. az Okirattár-ban XLIX. sz. a.)

A következő 1803. évben a brassói városi főbiró előtt az odavaló rom. cathol. pap egy bizonyság alapján panaszt emelt, hogy Benkő rom. catholicus férfit lutheranus nővel esketett egybe, s ezért, mint a felsőbb rendeletek áthágóját, példásan megbüntettetni kérte. A kir. főkormányszék, a panaszlevél közlése mellett, megrendelte Háromszék tisztségének, hogy Benkőt, hivatkozólag az egyházi főtanács fennebbi végzésére, azonnal közkereset alá vesse, s ennek haladék nélküli lefolyására ügyeljen. [1]) Miklósvárfiuszék törvényszéke Benkőt febr. 7-én költ itéletében hibásnak, s mint ilyet két évi szamosújvári fogsággal fenyitendőnek határozta, s erről egyfelől a kir. kormányszékhez jelentést tett, másfelől — az itélettel egyik fél is megelégedve nem levén — felhivásuk folytán a törvényes Királyi táblára felbocsátotta. [2]) Mely törvényszék 1804. május 5-én költ itéletében, maga is ugy találta, hogy Benkő más valláson levő egyének egybeesketése által magát büntetésre érdemessé tette; mindazáltal, egyfelől azon oknál fogva, hogy ő már papságából is letétetett, másfelől egy becsületére érzékeny embernek a közkereset alá vettetés is valóságos büntetésül vagyon: az alsó törvényszék itéletében kiszabott két — nem ugy mint Benkő Ferencz irja: [3]) négy — évi szamosújvári rabságot igen terhesnek, és se a cselekedethez, se ezen ugyan most elesett, de egyébiránt igen hasznos polgár környülállásaihoz nem illendőleg mérsékeltnek találta, s

[1]) Látható 1803-ban sept. 9-én 7066. szám alatt kelt főkorm. rendeletben.

[2]) Látható: Miklósvárszék tisztségének 1947. törv. 1804-beli főkorm. szám alatt levő felterjesztésében.

[3]) Benkő József — — — Biographiája ... 21. l.

meghatározta: hogy Benkő József fenforgó hibás cselekedeteiért eleven díjján változzék; e mellett az alsó törvényszéknek szinén keményen megfeddessék, oly hozzátétellel, hogyha ennekutána fogadása s szoros lekötelezése ellen, ily törvénytelen cselekedetekre nézve magát bünössé teszi, az érezhetőbb és terhesebb büntetést el nem kerüli. [1]

Leküldetvén az itélet végrehajtás végett a Miklósvárszéki törvényszékhez, midőn felolvastatott, a jelenvolt Benkő megtörődött szívvel hallgatta végig, cselekedetét szánni, sőt mintegy szégyenleni látszott, s éppen ettől indittatva a nevezett törvényszék kérte a kir. főkormányszéket, hogy ezen magát a külföldi nemzetek előtt is nagyon érdemesitett embernek állapotját tekintetbe véve, a rá kiszabott pénzbeli büntetést annyival inkább engedje el, mivel a mi kevés jószága volt, három fegyverviselő fia közt felosztotta, s maga semmit sem bir, s csak fiai által tápláltatik. [2] A kir kormányszék, hogy a dolog érdemében határozhasson, a perfolyta levelek felküldését rendelte, a mi teljesittetvén, a kir. főkormányszék a törvényes kir. tábla által hozott itéletnek teljesedésbe vételét határozta. [3] Nem engedtetvén el — mint Benkő Ferencz irja [4] — sem eleven díjja megfizetése, sem a kezesség alól fel nem lőn oldva; lehetséges azonban, hogy ezt jóakarói fizették meg helyette.

Ez ügye még le sem folyt, már a rom. cathol. püspök két rendbeli egybeesketési panaszt juttatott a kir. főkormányszékhez; egyik költ márcz. 13-dikán

---

[1]) Látható: a törv. kir. Tábla 1804. május 5-kén tartott törvénykezési üléséről vitt jegyzőkönyv 3. pontja alatt. 146—147. ll.

[2]) Látható: a felterjesztés 1947. T. 1804-beli főkorm. sz. a.

[3]) Látható: 2727. T. 1804-beli főkorm. szám alatt.

[4]) Nemes Benkő József — — — Biogr. 22. lap.

2154. 1804-beli közigazgatási — a másik febr. 14-én 1170. Törv. 1804-beli szám alatt; mely azt Benkő megbüntetése s a kimért büntetés feljelentése végett, a ref. egyházi főtanácshoz küldötte át. [1]) A főtanács az ügyet a püspökhöz tette át, a végre, hogy jól végére járván a dolog mibenlétének, a bepanaszoltra törvénytelen cselekedeteiért szabandó büntetés módjáról adjon véleményt; egyszersmind azt is megirta, hogy szükségesnek látja, hogy a Benkőről hozott zsinati végzések, az illető helyeken oly kijelentéssel hirdettessenek ki, hogy az ő minden ezután teendő papi eljárásai törvényteleneknek és meg nem állhatóknak fognak tartatni, vagy hogy éppen papi hivatalából is végkép kitétessék. [2]) A kir. főkormányszékhez pedig ez intézkedését igy jelentette be: igen sajnálva tapasztalja — ugymond — a gyakor panaszokból, hogy egy szép hírü és valóságos nagy érdemü férfiu csaknem második gyermekségi állapotra lett jutásával, mennyire elfelejtkezett a maga becsülésére s törvényes szabadságára és kötelességeire való figyelmezésről, s helytelen és törvénytelen cselekedetei által méltó okot szolgáltatott a maga ellen való panaszra és büntetésekre; azonban mind a főtanács, mind a zsinat megtette a szükséges lépéseket az ő megzabolázására, s ha szükség, papi hivatalától való végképpen megfosztatására nézve is. Ha tehát — igy végződik a jelentés — törvénytelen cselekedeteiért még is bepanaszoltatnék, megbüntetésére nézve a kir. kormányszék intézkedjék a világi hatóságokhoz. [3]) A

---

[1]) Látható ugyanazon főkorm. számok alatt.
[2]) Látható 68. 1804-beli egyházi főtanácsi jegyzőkönyvi sz. a
[3]) Látható: 1804. május 13 án 104. egyházi főtanácsi jegyzőkönyvi sz. a. költ végzésben.

püspök a nyomozási irat felterjesztése mellett jelentvén, hogy ámbár az egyházi főtanács rendelte hirdetés megtörtént, mindazonáltal ő is az illető esperest útján értesült, hogy Benkő nem szünik meg most is megesketni akárkit a ki hozá folyamodik, ennélfogva szükségesnek látná őt a papi állapotból levetkeztetni és a külső jurisdictio alá nem csak az illető széknek, hanem a felséges kir. guberniumnak is által irni. Ez után a püspök közli az ellene 1800 és 1801-ben hozott zsinati határozatokat, melyekre ugyan meg volt híva, de betegséggel mentvén magát, egyszer is meg nem jelent. „Bizonyos vagyok az iránt“ — ugymond a jelentő püspök — „hogy ha újabban megintetnék is közzsinatunkra való megjelenésre és törvényállásra, s elkövetett engedetlenségeiért való számadásra: most is meg nem fog jelenni, hanemha valamely tiszti erő által kényszerittetik vagy vitetik az előállásra.“ Melyre nézve szükségesnek tartaná, hogy vizsgáló parancslevél (visitatorium mandatum) mellett az illető szék tisztségét megkeresse, hogy ez, ha magának módja nem volna is, a zsinat eleibe való jövetelre, vagy erőtlenségével mentegetné magát — mely hosszas részegeskedései miatt mindenkor vagyon — hatalommal is zsinatunk elébe állitná. „Abban az esetben“ — igy végzi a püspök javaslatát — „mikor a papi jurisdictio alól egészen proscribáltatnék, nem tudom megkellene-e tartani azt a régi szokást, hogy papi ruhája elvágattassék, avagy csak formatáját, ha meg volna s előadná, elszaggatni s neve után a protocollumba proscribáltatását beirni elégséges volna. Ez a relatoria oly mocskosan hozza be, hogy a megútálásig vagyon; de az engedetlensége is oly terhes, hogy ministeriumunknak nagy gyalázatjára, nyugha-

tatlanságára és vádoltatására szolgál; melyek szerént másokra nézve is szükséges volna példát tennünk. [1])

Éppen a mily kemény sőt mondhatni kegyetlen volt a püspöki javaslat: oly kimélő, tapintatos és atyai az egyházi főtanács intézkedése. Visszaküldötte ugyanis a nyomozó levelet, a zsinati végzések másolatával együtt: „azon atyafiságos útasitással, hogy Benkő a közzsinat elébe törvényesen meghivattatván, és rá az előbbeni végzés után tett helytelen cselekedeteire nézve törvény láttatván, a gyakorlott rendtartások módjával megegyező törvény szerént bűntettessék; és az ezután magukat előadható panaszok s rendetlenségek megelőzésére, papi hivatalától egészen megfosztassék, oly móddal mindazáltal, hogy személyes prostitutioja, a mennyire lehet, eltávoztassék és a papi szent hivatalnak kissebbitésére ok ne adattassék.“ [2])

Azonban Benkő ellen törvénytelen egybeesketésekért ismét több panaszok hatottak fel a kir. kormányszékhez, jelesen a brassói tanácstól 1804. jun. 12. és 1805. febr. 4., az erdély főhadivezérségtől 1804. dec. 12-én és 1805. január 11-én, a rom. cathol. püspöktől 1805 május 28-kán. A kir főkormányszék a többi panaszt a ref. egyházi főtanácshoz küldötte át részint jelentéstétel végett, részint azon meghagyással, hogy a már több izben hasonló hibában talált papot keményen feddje meg, s ugy intézkedjék, hogy

---

[1]) Látható: Püspök Abacs Jánosnak az egyházi főtanácshoz Nagy-Enyedről 1804-ben april 11-én irt leveléből. (L. az Okirattár LI. sz. a.)

[2]) Látható: az egyházi főtanácsnak 1804-ben, május 6-kán költ végzésében, 90. jegyzőkönyvi szám alatt. (Lásd az „Okirattár“ LII. szám alatt.)

többé a felsőbb királyi rendelések ellen efféle hibákat el ne kövessen, egyszersmind pedig a kiszabandó büntetésről tegyen jelentést. [1]) A főtanács a püspökhöz juttatta. [2]) A brassói tanács panaszát pedig a kir. főkormányszék azon meghagyással küldötte ki egyenesen a háromszéki tisztségnek, hogy a bepanaszolt Benkőt ezen merész és a királyi rendelésekkel ellenkező cselekedeteiért történt s hovähamarább ellátandó közkereset alá vesse, s kimeneteléről a főkormányszéket értesitse. [3])

Az egyházi nyomozások eredményéről nem birtam adatokat szerezni: de a miklósvárszéki törvényszéknél inditott közkereset folyamában Benkő bebizonyitván, hogy az ellene felhozott, s állitólag tőle írt esketési bizonyitvány, az ő nevére utánozva s hamisan volt kiállitva: a törvényszék, szept. 25-én költ itéleténél fogva, a kereset alól feloldozta, s ezen itéletet a törv. királyi tábla is 1805-ben dec. 3-án tartott törvénykezési ülésében helybenhagyta, s alperest ezen tiszti közkereset alól teljesen feloldozta. [4])

E szomoru tények egyik oka: Benkőnek ekklésiájából való kitétetése, a másik az, hogy az egyházi főtanács is — ugy látszik — egy ideig nyugdiját megvonta. Meghatóan panaszolja ezt Közép-Ajtán jun. 3-án 1803-ben irt levelében. „Nagyságtok könyörületességéből“ — igy ír — „egynéhány esztendőktől fogva volt sok kedvetlen változásaim közt való pénz-

---

[1]) Láthatók a panaszok : 4732—1821, 644, 1677 és 4682. 1805-beli főkorm. számok alatt.

[2]) Látható : 142. 1804-beli egyházi főtanácsi sz. a.

[3]) Látható : 1677. 1805. sz. alatt márcz. 4 kén költ főkorm. rendeletben.

[4]) Látható : a Törv. Kir. Tábla 1805-ről vitt jegyzőkönyve 142—143. lapjain.

beli segittetésem P e n s i o név alatt. Erre mindenkor nagy szükségem volt és leszen; de van kiváltképpen most, midőn marháimban másokkal együtt engemet is nyomos kár talált; tavaly pedig magam örökségemre (mivel zálogos jószágon lakom) újonnan épült házamat a szerencsétlen tűz elrontá. Nagyságtokhoz azért folyamodom igen alázatos könyörgésemmel, méltóztassanak mostan is abeli kegyességekkel engemet nyomoruságaimból emelni. Tudom" — igy folytatja levelét — „sok elvádoltatásimot, melyek nem mind ugy vannak, a mint feladattak; de teljes igyekezettel azon igyekezem, hogy már öregségemben az ilyeket ellenkező jobbakkal válthassam fel. Azonban igen közel vannak azok a napok, melyeken nem csak a magyar, hanem a külső nemzetek előtt is megbizonyitatik, ha szintén magam hirtelen meghalnék is, hogy nemes hazámnak újabban is használni igyekeztem, sok keserves viszontagságaim között is, kijövő munkáim által, a minémüek körül való munkálkodásimtól meg nem szünöm holtomig." *)

Azonban kérvényén semmi végzés nyoma nem látszik, mi azt mutatja, hogy foganata nem volt. Három év mulva — 1806 — tehát ismét folyamodott nyugdijáért; levelében irja, hogy már szinte négy éve, hogy nem küldött pensiójáért; maga személyesen akart — ugymond — kimenni s magát igazolni, de szegény házának sok szomoru változásai, s egésségének elgyengülése nem engedték. Kéri alázatos

---

*) Látható e levele 195—1803-beli egyházi főtanácsi szám alatt. Levelét igy végzi: „Vagyok a Méltóságos fő Consistoriumnak, kegyelmes jóltévő uraimnak igen alázatos, sok viszontagságokkal küszködő méltatlan szolgájok, Benkő József t. k. hajdan erdő-vidéki esperest." (L. az „Okirattár" L. sz. a.)

reménységgel, hogy tekintse meg a főtanács könyörületesen felettébb való nyomoruságos állapotját, mivelhogy marháiból a dög miatt kifogyott, öregségére (mivel mióta hivatal nélkül van, zálogos jószágban lakik) épitett házát elégették, a gabnátlanság sok nemesi házakat is adóságokba ejtett, gazdaságát nem viheti, mivel Mihály fia elbujdosott s nejét is eltemette; mindezeknél fogva méltóztassék a főtanács pensióbeli gratiáját kegyelmesen megújitani és fenntartani.

Ezután önigazolására tér ki. „Méltóztatott volt Nagyságtok“ — irja — „engemet olyanképpen meginteni, hogy ne copulálgatnék, jobb volna a pensiómmal élnem. Látja Isten, híven megfogadtam a kegyelmes intést. Igaz ugyan, hogy azután is fogtanak rám vagy két copulátiot, de nevezetesen egyik iránt a brassai tanács ide a szék szinére küldvén az egyik vallót, egészen elromlott vallástétele, és kijött, hogy az én nevem alatt más copulátor adott olyan irást, melyet magam is csak igen nehezen tudtam megmutatni (csak két betüinek vonásából), hogy nem az én irásom.“ Utoljára alázatos töredelmességgel kéri a főtanácsot: tekintse meg siralmas állapotját és a megadandó istenes pensióval sok szükségeiből segitse ki. *)

Az egyházi főtanács — ezek végzése szavai — „a folyamodó elnyomorodott sorsát előbbeni érdemeire nézve, méltó tekintetbe vevén, oly bizodalom-

*) Látható az 1806. apr. 10-kén Közép-Ajtán költ kérölevél, 79. 1806-beli egyházi fötanácsi szám alatt. Aláirását, mint jellemzöt ide igtatom: „A Méltóságos Fö Consistoriumnak igen alázatos és valóban szegény jótéteményes szolgájok, Közép-Ajtai Benkö József, . k. hajdan Udvarhelyi Ref. Professor.“ (L. az Okirattár LIII. zám alatt.)

nál fogva, hogy a rágalmazó nyelveknek tárgyul való maga kitételétől ezután jobban is őrizkedik, meghatározta, hogy pensiója azon időkre is, a mióta ki nem vette, az egyházi főtanácsi pénztárból kiadattassék." [1])

Mire vonatkoztak Benkő fennebbi azon szavai, hogy nem messze az idő, midőn nem csak a magyar, de a külső nemzetek előtt is megbizonyosodik, hogy a hazának újabban szolgálni kivánt: valamely nyomtatás végett külföldre kiküldött, vagy benn kinyomtattatni szándékolt műve? meghatározni nem tudom; valamint azt sem: melyek azon művei, melyeket életének ez utolsó éveiben készitett, s a melyekkel haláláig foglalkozott, ha csak nem történelmi adatgyüjteményei (Collectaria) azok, meg erdélyi Florá-ja, melyet — a mint Benkő Károly irja [2]) — haláláig folytatott, „vénségében nagy kincse volt." [3])

Azt azonban nyilvános adatokból láthatni, hogy ezüst bánya nyitására nézve ajánlatot tett a kir. főkormányszéknek, de ugy látszik, foganat nélkül. — Négy székely honfitársával t. i. Közép-Ajtáról 1804. oct. 22-éről jelentette a kormányszéknek, hogy Sepsi székben, jó fekvésü helyen, nagy bőségben levő termés ezüst kőre találtak; három darabot mutatványul mellékeltek, oly végből, hogy ha azok a bányát, munkát megérdemlendőknek, s a felséges uralkodóház és nemes haza hasznaira jóknak itéltetnek: ren-

---

[1]) Látható: az egyházi főtanács 1806. május 11 kén, 79-dik jegyzőkönyvi sz.a. költ határozatában. (L. az Okirattár LIV.sz.a.)

[2]) Benkő Károly: Benkő József életrajza, eddigi e tárgybeli nyomtatványokból, több ösmeretlen eredeti és másolati kéziratokból, magánosok utasításaikból terjedelmesen össz eszedte Benkő Károly. 1857. ívalak 176 l.

[3]) Látható ugyanott a 68-ik lapon.

deljen ki a kir. főkormányszék és a kir. kincstár ahoz értőket, a kik Közép-Ajta felé jövén, az ezüst terméseknek s a kevés költséggel lehető munkálkodásnak környülállásait megvizsgálván, törvényes móddal kezdődjék el a bányászmunka, melynek folytatásában a felfedezők és jelentést tevő Benkő is részesei legyenek, magok iránt való alázatos könyörgéseket — ugymond a jelentés — bővebben akkor fogják kijelenteni, ha látandják a dolognak kellemetes lábraállását. Kérnek tehát hozzá értőket kiküldeni, s ha ezen feltalálás az emlitett hasznokra valónak találtatik, nekik is ezen dolgot hasznukra forditani. [1]) A kir. főkormányszék véleményadásra lyceumi vegytan tanár Moger Károlynak adta át, a ki a kövekre nézve véleményét irásba foglalván, az azon kijelentéssel küldetett ki Háromszék administratorának, hogy Benkőt utasitsa arra, hogy ha a nevezett tanár vele közlött nyilatkozata szerint, a felküldött ezüst termés kövek találási helye mivelését magára nézve hasznosnak véli, annak megnyerhetése végett folyamodjék a kir. kincstárhoz. [2]) Folyamodott-e, nem-e? s ha igen, lett-e foganatja? előttem ismeretlen. Életének további folyama s lassanként a legnagyobb inségre jutása azt gyanittatja, hogy szerencséjét ez úton sem találta fel.

A mint az adatokból látszik, Benkő az egyházi főtanácsnak tett fogadását mintegy harmadfél évig tartotta meg. 1808-ban oct. 12-én ismét megesketett egy házasulási engedélylyel nem biró s szabadsággal hazájában mulató sorezeredbeli közlegényt; miért

[1]) Látható: 9089—1804-beli főkorm. sz. a.

[2]) Látható: a kir. főkormányszéknek január 29-kén 1835—1806. szám alatt költ rendeletében.

az egyházi főtanácsnál bepanaszoltatván: az egyházi főtanács az illető századosnak megirta, hogy Benkő hasonló hibás cselekedeteiért mindennemü papi hivatalától el van tiltva, a főtanács hatásköre alól kirekesztve, s csak annyiban van attól függése, hogy régi érdemeinek megjutalmazásául számára pensio szokott adatni. Ennélfogva tehát — igy végződik a visszairat — keményen meg fog feddetni és megintetni, hogyha az eféle hibás cselekedetektől meg nem szünik, pensiója el fog vétetni. *) De Benkőhöz is, ezzel egyidejüleg kemény dorgáló rendelet küldetett, melyet érdekes voltáért ide igtatok. „Kinek-kinek“ — igy szól a rendelet — „arról való meggyőződése, hogy a maga cselekedeteire nézve lelkiismerete csendességben vagyon, nagy boldogság! és a jó hirnév egy a legbecsesebb kincsek között! Kegyelmed hasznos munkái által ezen kincsből szép részt nyert vala, és mindaddig, a míg erőtlenségének hibái, józan értelmén erőt nem vettenek, hazánknak becsületére volt; de méltán lehet sajnállani, hogy szerzett szép érdemeit helytelen cselekedetei által ottan-ottan nem átalja homályba boritani. Kegyelmed noha tökéletes nyugodalomba tétetett a papi functiókra nézve oly szoros értelemben, hogy azoktól egyátaljában el is van tiltva, mégis nem szünik meg törvénytelen és felsőbb rendelésekkel ellenkező cselekedetei által a kegyelmed ellen való panaszokra okot adni, és az által a kegyelmed boldogságáról gondolkozóknak is kedvetlenséget okozni.“ — Ezután elő van adva a fennebbi eskotési tény, mire a rendelet ez érzékeny

---

*) Látható: jan. 15-én 1809-beli 41. jegyzőkönyvi szám alatt költ egyházi főtanácsi végzésben. (Látható Okirattár LV. száma *a.* betüje alatt.)

feddő szavakkal végződik: „A midőn arról kegyelmedet keményen megfeddeni köteleztetik egyházi főtanácsunk, arra inti atyaiképpen, hogy magát, az ilyetén papi hivatalt illető kötelességekbe, főképpen a melyek a királyi rendelésekkel meg vannak tiltva, többé avatni, ne merészelje, mivel különben kéntelenittetni fog consistoriumunk a kegyelmed pensiójának, melyet érdemeiért rendelt, elvonatása végett határozni s rendelést tenni, s tart attól consistoriumunk, hogy az efféleékért a külső tisztviselők által is oly móddal fog megbüntettetni, mely gyalázatos lenne.“ [1])

Az atyai szelidséggel, de egyszersmind elöljárói komolysággal tett intésnek ismét volt annyi foganata, hogy Benkő három évig nem tett ily egybeesketéseket, vagy ha tett is, felsőbb helyre iránta panasz nem hatott fel. — 1812-ben azonban január 18-és febr. 13-án a rom. cath. püspök két ily törvénytelen esketést jelentett fel a kir. kormányszéknek, s azokért a cselekvőre szigoru büntetést kért. A főkormányszék azon tekintetnél fogva, hogy Benkő a papi hivataltól teljesen meg van fosztva s egészen polgári hatóság alatt van: a bejelentett tényre tartozó ügyiratokat átküldötte a háromszéki tisztségnek oly meghagyással, hogy nevezett Benkő Józsefet legottan közkereset alá vettesse, azt mihamarább elláttassa és az itélet kihirdetés előtt felőle a kir. főkormányszéket tudósitsa, felhasználván a perfolyamnál a fennebbi második törvénytelen esketési eset adatait is.“ [2])

A miklósvárfiuszéki tisztség rendelkezése folytán Benkő ellen 1812. junius 30-kán a büntető kere-

---

[1]) Látható a fennebbi egyházi főtanácsi szám alatt. (Lásd az „Okirattár“ LV. száma *b.* betüje alatt.)

[2]) Látható: 1099 és 1641. 1812-beli főkormányi sz. a.

set meg lőn inditva ; a közvádló előterjesztette, hogy ő különbféle helytelen és törvénytelen cselekedeteiért és esketéseiért felsőbb törvényszékek itéleteinél fogva örök hallgatásra és több terhek hordozására itéltetett, s annak rendi és módja szerint megbüntettetett : mindazáltal újabban is a folyó évben, más két újabb törvénytelen esketést vitt végbe; mihezképest kéri,hogy Benkő, mint a felsőbb itéletekről, a jó rendről, maga hasznos munkáiról elfelejtkezett, megromlott, s ha szabadságban maradna tovább is, egyik vallásnak a más vallás megvetésére hanyatlott törvénytelen cselekedetü ember, kinek megtéréséhez reménység nem is lehet, oly örökös rabságra itéltessék, mely alatt a részegségnek kútfejei bezárattatván, megtérhessen, s még a hazának józan munkák és eselekedetek által, arestom alatt, jó, nem pedig szabadon botránkoztató példát adhasson, és ne adhasson tovább is a tudományokra vágyódóknak ezen szük világban oly elrettentő példát illetlen magaviselete által, hogy azoknak is végre a rendetlen életre, s az által hajadan főre és mezitlábra kellessék ily pallérozott világba jutni; egy szóval, hogy a jó rend és vallások egyenlő szentségei fentartathassanak, a tudományszeretőknek becse, magokviselete szerént jó példa adassék a közönségnek; ellenben a hibákra netalán több hanyatthomlok rohanók elrettentessenek. Mindezeknél fogva Benkő mint meg nem jelent fél, articularis büntetésre, s hetenként két-napi kenyér- és vizzel való böjtölésre itéltetett. — Ügyvéde tiltakozott az itélet végrehajtása ellen, s a vádlevélből s az okmányokból párt kért; a mi megadatván : Benkő azokra jul. 6-án védfeleletét megtette, melyben előrebocsátván, hogy ama régi helyes mondás szerént : a bűnnek

megvallása félbocsánat : vallást teszen igen megilletődött lélekkel arról, hogy felette hibázott, a vádlevélben feltett és más összeesketésekkel; de azokra korántsem annyira ösztönözték az elvett igen kevés fizetések, mint a következő okok :

1) Látta, hogy igen kicsiny vagy semmi okokra s ellenkezésekre nézve nem copuláltatván, sok egybeházasodni kivánt és hittel is magokat egymásnak kötelezett személyek, másokkal lött öszvekelések után is együtt tisztátalan életet követtek. 2) Ily környülállások alatt született sok ártatlan csecsemők mihelyt a világra jöttek, titkon megfojtattak, vizbe vettettek, s több hasonló módon elvesztettek. 3) Némely elleneztetett személyek hazájokat elhagyták, bujdosásra vetemedtek sat. Ő azért az efféléknek eltávoztatása végett, copulálgatott, de korántsem oly sokakat, mint hire kerekedett. Mely okokra nézve — ugymond — sok értelmes jó emberek ebeli hibáit megbocsáthatóknak itélték. Estenek volna oly összeesketések is, melyek hírével teljességgel nem voltak, még is az egybeköltek neve alatt hamis bizonyitványokat mutattak elő. Egyik tanunak átkozott hazugság — ugymond — azon beszéde, hogy ő két arany pénzt mutatott elé, s azt mondotta, hogy szabadsága volna akármi vallásuakat öszveesketni. De ő az egyházi főtanácshoz már a folyó 1812-ik évi május 5-én irt levelében erős esküvéssel felfogadta, hogy soha többet senkit sem esket öszsze, ha azt meg nem állja, legkeményebb büntetésre maga itéli magát. Legközelebbi esketéseit bevallja; itt — ugymond — kifogásnak helye nincs, csak a büntetés lehető enyhitésére való esedezésnek : az élő mindentlátó Istennel bizonyitja, hogy az illetők erős esküvéseikkel vették körül, hogy

ellenkezés támadván közöttök, a magok papjaik mondották, hogy lássák, akárhol eskettessék össze magokat. Töredelmes szívvel kéri azért a törvényszéket, hogy a mint hibáit a felséges rendelések szerént tartozik kikeresni s itélet alá vonni : ugy tekintse meg azt is, hogy nemzetének használni nem kevéssé igyekezett, és már nyomoruságokkal küzködő s a testnek tömlöczéből kiszabadulhatni az halál által kivánkozó öreg.

E védelemre, sept. 25-én a törvényszék itéletét meghozta, de a főkormányszék rendelete értelmében, nem hirdette ki. Annak rendén előrebocsátván, hogy miután Benkőre nézve több adatokból kiviláglik, hogy ő több rendbeli különbféle vallásu egyéneket házassági életre, a törvény és többszöri tilalom ellenére egybeesketett, és hogy ilyes cselekedeteiért még kereset alatt volt, sőt elitéltetett, s ez itélet mind a királyi tábla, mind a kir. főkormányszék által helyben hagyatott; sőt Benkő a reform. főhatóság által is ezen hibáiért gyakran megintetett, s mégis azokat tovább is megátalkodva gyakorolni meg nem szünt : ezeknél fogva mint olyan koros, és hajdan szép munkái s találmányai által magát ismeretessé tett hasznos ember, ki most az eféle hibákra elmebeli erőtlensége mellett, talán a tápláltatására megkivántató szükséges jók megszerzése tekintetéből is vetemedik, nem tápláltatván fiai által, és a kinek életének több esztendőkre lehető terjedéséhez kevés reménység lehet, hogy botránkoztató cselekedeteinek további gyakorolhatása meggátoltassék ; holtig tartó aristomra itéltetik, a hol tartása és ruházatja kiszolgáltatandó lesz. *) Ez itéletet a háromszéki tisztség

*) A nemes Miklósvárszék levéltárában levő eredeti itéletből.

1813-febr. 28-ról a kir. főkormányszékhez felterjesztvén : onnan apr. 27-kén költ azon rendelettel küldetett vissza, hogy az alesperesnek előre tudtára adandó bizonyos idő alatt hirdettessék ki a végre, hogy a végrehajtás előtt a szükséges törvényes menedékekkel élhessen. *)

Azonban az irt tisztség e tárgyban a kir. főkormányszékhez több felterjesztést nem tett : a törvényszék érzelmét hihetően a hozott itélet szigorusága bántotta, avagy tán a Benkő koros volta által a dolgot nem sokára önmagától elenyészendőnek vélte ; a mi nem sokára ugy is történt.

---

*) Látható : 1125—1812-beli főkorm. törv. sz. a.

XIV.

Benkő családi viszonyai. Neje halála után fiához vonul. Utazók látogatják. Többen hivják házukhoz, de fiánál marad. Gyüjteményét az erdélyi történetkedvelő társulatnak eladásra felajánlja. Arankának, a társulat titoknokának, eljárása. Gyüjteményeit a nagy-enyedi főiskolának adja el. Benkő mint hírlapi levelező. Halála és temetése.

Házi életéből meg kell jegyeznem, hogy nyolcz élő gyermekei közül egyik leányát egy székely birtokoshoz, mást egy székely határőrezredbeli őrmesterhez, kettőt két tizedeshez adott férjhez, egy hajadonul maradt; két fia az erőszakos besoroztatás elől elbujdosott; nejét 1805-ben elvesztette, s ezzel már hanyatló gazdasága elpusztult. Csaknem egyedül maradván e szerént, zálogban birt jószágát a tulajdonosoknak kibocsátotta; róla az épületeket, mint saját épitményeit aladta; fekvő birtokait gyermekeinek átengedte, felkelhetőit szélyelhordozták inkább, mint felosztották, s igy az általa birt jószág, még az ő értére puszta kenderes-kertté vált. Ő maga meghagyott kevés felkelhetőivel János fia mellé vonult meg egy külön szobában, s azok szolgáltatták ki eledelét és ruházatját, ugy látszik módjok engedte. Ha volt is egyben-másban fogyatkozás, nem panaszolt, roszat rájok nem mondott, még akkor is, hogy ha mások ingerelték ellenök. „Nem átkozom egyik gyermekemet is“

— monda — „mert tudom hogy bűnös vagyok, s megérdemlem, akármivel látogat Isten általok.“ [1])

Fia mellett laktában is — 1805—1814 — írás, olvasás s nevezetesen a gyógy-fűvek gyüjtése volt kedvencz foglalkozása, a miket eczetfával — szkumpia — együtt gyakran csomónként és zsákokkal küldött Brassóba, honnan az orvosok gyakran küldötték ki hozzája a betegeket és orvosszerkeresőket a kezeiknél nem levő szükséges füvekért, a kiknek ő, kivált nyárban, azonnal tudott velök szolgálni.

Itteni lakása alatt tört'nt vele, hogy a midőn egy esős időben a kertben, hirnevéhez nem illő öltözetben, plántáit ápolgatná, egy külföldi útazó őt felkereste, s kijelentvén, hogy őt látni és üdvözölni jött: Benkő szomoruan felelé: „Sajnálom, hogy nem láthatja a kit keresett és akarna látni — Aspectus minuit famam!“ [2])

Ez időtájban kereste fel őt egy más „Névtelen útazó“ is, a ki róla azt irja tudósitásában: „Ugy látszik, nincs igen sorsához illő körülmények közt. Kis füvészkertjéről sem mondhatni egyebet. Azon cserző vagy eczetfából, melynek ajánlatba hozásáért 20 aranyat nyomó érdempénzt kapott és a melyből ő munkája 21-ik lapján a közönségnek tetszés szerénti menynyiségben szolgálni igérkezik, egyetlen példánya volt. A mi talán a közönség részvétlenségének következése. De vajjon nem feltünőbb-e“ — jegyzi meg a jóakaró útazó — „hogy ily kitünő elmetehetségü embert — még valódi erkölcsi gyengeségei mellett is — nem tesznek oly állapotba, hol

---

[1]) Nemes Benkö József ... Biographiája 22—23. ll

[2]) Ugyanott 23. l

kortársainak legalább közvetve használhasson? S vajjon ő ez esetben nem érdemelné-e meg a hazai kormány figyelmét is?“ [1])

Méltánylom a névtelen útazó jóakaratu észrevételeit, de meg kell igazitnom azokból azt a mi tévedés. Benkő. ajánlatát 1796-ban tette, a midőn még saját füvészkertje volt; „e g y n é h á n y f e l é v i h e t n e k b e l ő l e“ — csak ennyit, nem többet irt — „n e m s z e k e r e k k e l u g y a n, h a n e m l ó t e r h e k k e l, és annyit, a mennyiből hamar időn többre terjedhetni.“ [2]) Amaz idő és az útazó mondott évi tapasztalása között tiz év fekszik. S minő évek? Az akkor még családos, önálló munkakörü férfi, most fiának hajlékában megvonulva él — megtörve testben — lélekben.

Egy más tudós, Marienburg L. J. öt évvel később szintén felkereste Benkőt a végre, hogy Roth Pál brassói Rector kérése következtében némely tudományos kérdésekre tőle feleletet nyerjen; XXVIII pontja volt a kérdésnek, tárgyazta Brassó, Törtsvár s több szász helységek multját történeti és diplomatikai tekintetben. Az I—VII-re felelt átalánosan a. b. c. betük alatt; a VIII—XX-ra ismét felelt, a XXI-re nem, a XXII—XXVI-ra felelt, a XXVII-re nem, a XXVIII-ra igen. Hátul azt jegyzi meg: a XXVII-ik kérdésre olvassa meg a Tartler Tamás Collectanea-it (M. S.) A felelet egy része latinul, a más németül van Benkő saját kezével irva, folyékony németséggel. [3]) Érdekesnek látom Marienburgnak előbb érintett

---

[1]) S i e b e n b ü r g i s c h e P r o v i n c i a l b l ä t t e r. Erster Band. Hermanstadt, bei Martin Hochmeister sat. 1805. 74—75 ll.

[2]) B e n k ő J ó z s e f. A Közép-Ajtai szkumpia, sat. 1796. 18-dik lap.

[3]) Látható: a Magyar Nemzeti Muzeum kézirattárában, az

barátjához e tárgyban irt leveléből némely részleteket ide jegyezni. „Mind az, a mit közlök“ — irja levelében — „Benkő Collectanea Historica sat. czímü gyüjteményéből van kijegyezve, az ő saját kezeirása, nevezetes töredékei ama nevezetes és sajnálatra méltó erdélyi tudósnak és irónak, a melyekhez ugy jutottam, hogy a mostani közép-ajtai papot, a hol Benkő a legelesettebb állapotban él, megkértem, hogy valahogy őt keresse fel egy oly órában, a midőn nem ittas, némely erdélyi dolgok iránt történelmi és földrajzi tekintetben vele egyet és mást beszéltessen el, irja le s azután legyen szives velem közölni. Azonban az 1777-iki és későbbi szelleme Benkőt elhagyta; féligmeddig csaknem folyvást ittas lévén, szinte semmiről semmit sem tud, s a mit feljebb tőle kitudhattam, félittason irta le. Ha ez eset“ — igy végződik a levél — „a fenforgó körülmények közt nem tragikai is, minden esetre nagyon nevezetes.“ [1]) Meglehet, hogy mind a közép-ajtai iskolatanitó, irigységből, mind utána Marienburg elfogultságból nagyitják a dolgot, de annyi tény, hogy egyfelől Benkő időteltével mértéktelen ivásra vetemedett, s tudományához nem illő nyomorban élt; másfelől, félittason is kész és képes volt oly történeti adatokat szolgáltatni, sőt leirni, a melyeket ők — a józanok — használatra méltónak tartottak.

Rokon életirója azt irja felőle, hogy több pártfogói hivták magukhoz, s holtáig felajánlották asztalukat, de ő szabadságát és kényelmét nagyobbra

---

Eder-féle gyüjteménye közt, ily czim alatt: Báthori Kristóf sat. (489. Quart. Lat.) könyvtári jegy alatt.

[1]) Marienburg L. J. levele Brassóból 1810. april 10-kéről. A fennebbi muzeumi gyüjteményben.

becsülvén, ez ajánlatokat nem fogadta el. [1]) Nem birok sem ez állitás mellett, sem ellene szóló adatokat, s ámbár ez életirója szépiti, s a hol lehet menti Benkő hibáit, mindazáltal hajlandó vagyok annak hitelt adni, mert természetesnek látom azt, hogy Benkő, a ki munkáival hazájának annyi dicsőséget, nevének oly nagy becsületet szerzett, miután sem kormány, sem más köztestület, sem a haza egyeteme, nagyobbszerü kitüntetésben nem részesitette, sőt megélhetésére is módot nem nyujtott: utóljára nagyobbra becsülte személyes függetlenségét és azt, hogy ősi hajlékában maradjon, annál, mintsem valamely pártfogója udvarában, mint munkátlan fogyasztó élje le hátra levő — amugy is már megszámlált napjait. — Az előbbi jellemre mutat, az utóbbihoz mindig van kötve valami, a mi ha nem is aláz meg, mindenesetre a kegyelemkenyér több kevesebb titkos keserüségeire nyujt kilátást. Benkő, a hazai köz-megjutalmazásra méltó iró és tudós, ily állapotot tán el sem fogadhatott.

Végső éveiben megkisérlette nagy bajjal s költséggel szerzett gyüjteményeinek eladása által segitni bajain. Eladóvá tette azok egy részét, t. i. a történeti kéziratok világositására s az irók életének megirásához tartozó készületeit, az erdélyi akkori tudós társaság tanácsának. Gr. Bánffy György, mint a tanács elnöke, 1793. január 27-kén költ levelében sürgeti Aranka György társasági titoknokot, hogy menjen be Közép-Ajtára, s azoknak vagy eladása, vagy valamely módon a társaságnak átengedése iránt egyez-

---

[1]) Nemes Benkő József ... Biographiája 25—26. ll.

kedjék, s eljárása eredményét tudassa. [1]) Aranka jelentését megtette; ennek tartalma szerént, Benkő gyüjteménye naponként inkább apad, s ha a társaság nem siet, félő, hogy ide-tova nem lesz mit megvenni. [2]) Nincs okunk kétleni, hogy az akkor ugy volt, de az is tény, hogy Benkő azon munkái és történelmi előkészületei közül, melyeket már fennebb ismertettem, sokak az általam megvett Aranka-gyüjteménynyel az én kezeimbe jutottak. Annak sem látom nyomát, hogy Benkő fenn ismertetett sok és nagy becsü magyar scriptorai közül csak egyet is kiadott, vagy tiszteletdíjazott volna a magyar históriakedvelő társaság: mig azt olvastam, hogy Binder János szász tudóst a kormányzó 1802-ben nógatja, hogy Scheseus latin verseit készitse sajtó alá. [3]) Eder Károly apát és szebeni normalis iskolai igazgatónak pedig Somogyi Ambrus latin históriájának sajtó alá készitéséért 30 arany tiszteletdíjt adott. [4])

Gyüjteményének és könyveinek azonban legnagyobb részét minden kézirataival, hárlemi tudós társasági oklevelével és arczképével együtt köpeczi papsága után csak hamar a nagy-enyedi főiskolának adel 700 forinton. Olcsó ár! de ő ezt részint hálából tette, mert ott tanult, s ama tanodának javalmaival élt; részint pedig azért, hogy ha Mihály nevü kissebb fia vagy valamelyik rokona oda megy tanulni, a ta-

---

[1]) Az erdélyi Nyelvmivelő Társaság eredeti jegyzőkönyvében, a kir. Lyceum könyvtárában.

[2]) Ugyan ott.

[3]) Látható: a nevezett társulat jegyzőkönyvében, a kormányzónak 1800. april 24-én kelt levelében.

[4]) Ugyanott a kormányzónak 1802. marcz. 12-kén költ utalványa szerint.

nárok legyenek rájok tekintettel. [1]) Később oda került Geitz nevü barátjától emlékül kapott azon török nyelvtana, szótára és olvasó könyve is, melyből ő vén napjaiban törökül tanult meg. Itt is példa nélkül álló tettet követett el : a helyett, hogy gyüjteményét ön sorsán való segitésre használja fel, oda adta oly árért, a mennyibe ma egy-két kronika leiratása kerül! Levelezője volt a Szacsvai szerkesztette Magyar Kurir-nak; irt több lapba és folyóiratba, az ugy nevezett Tiprotz ajjáról és Hét lépésről, [2]) s maga is csaknem haláláig jártatta a hirlapokat, melyek akkor még divatosan igy voltak hozzá czímezve: Reverendo Domino Josepho Benkő de K.-Ajta societatis Scientiarum Batavo Harlemensis sodali. [3])

Benkőnk tehát a mint szegénységben született és növelkedett fel : ugy abban élt és halt is meg; beteg soha harmadnapig sem volt; mihelyt változását érezte, orvosságot készitett magának, mitől rendesen meg is gyógyult. Most is véletlenül lepte meg a betegség. Halála előtt mintegy két órával, felöltözve bement a maga szobájából József fiához, ott magát a tüz előtt melengette s gyomor-fájdalomról panaszkodott. Baja hirtelenül halálossá lett. „Jere fiam József! ne hagyj!“ kiáltott, s fia őt átölelvén, ennek karjai közt élete szövétneke kialudt, deczember 28-án 1814-ben; a mint rokon életirója és a fejfáján levő

---

[1]) Nemes Benkö József . . . Biographiája 24. l.

[2]) Igy nevezik egy magas erdő kopasz oldalát Közép-Ajtán, és Köpecznek az Ólt vizére lejáró meritő-helyét. — Mindkét helyen paposkodván Benkö : Innen költek gyakran igen érdekes hirlapi tudósitásai. (Nemes Benkö József . . . Biographiája 25. l.)

[3]) Ugyan ott.

felirat mutatják. Haláláról a környéki papságot az esperest tudósitotta, de temetésére egy sem jelent meg közülök, azonban megjelent a vidéki nemesség. Halotti beszédet felette a helybeli pap Jósa János tartott, Máté evangéliuma azon helyéről: „J ó l e h e t a l é l e k k é s z, d e a t e s t e r ő t l e n.“ [1])

Nyomoztam e beszédet, de nem találtam meg. Benkő életirói azt irják felőle, hogy élesen s igazságtalanul itélé meg őt. Meglehet! és én természetesnek látom oly egyházkör szónokától, melynek papsága nem birt eléggé emelkedett lélekkel arra, hogy teljesitse Benkő — a hazafi tudós és iró iránti kötelességét... Abacs János reform. püspök hat hét mulva adta hírül az egyházi főtanácsnak e halál hírét. „A régen volt udvarhelyi professor és historicus Benkő József ő kegyelmének“ — irja jelentésében — „ezen folyó esztendőnek második napján történt halálát azon okból jelentem fel, mert tudva van, hogy emlitett Benkő József a méltósagos főconsistoriumtól esztendőnként pensiót szokott vala venni.“ [2]) Erre az egyházi főtanács a nyugdijt megszüntette.

---

[1]) Máté evangéliuma XXVI. r. 41. v.

[2]) A nevezett püspöknek 1815. febr. 14-ről költ eredeti leveléből, mely van az erdélyi ev. ref. egyházi főtanács jegyzőkönyve 39-ik száma alatt. Benkő halálának jan. 2-kára tevése, a fennebbi adatokkal szemben tévedésen alapul; a halál napja tán a temetésével cseréltetvén fel. (L. „Okirattár LVI. száma alatt.)

XV.

Benkő ismertetői és életirói: Horányi. Benkő Ferencz. Közhasznu ismeretek tára. Oesterreichische National-Encyclopaedie. Salamon József. Kővári László. Toldy Ferencz. Benkő Károly. Wass József. Benedek József. Pap Márton. Kemény József. Plagium vádja.

Eddig Benkő József életrajza; mennyire voltak művei irodalmunkban ismertetve, az olvasó maga megitélheti. Mint minden vidéki irónál, kettőt tapasztalunk nála is, mig t. i. munkásságát igénybe vehették, az irodalom gyakran legkitünőbb férfiai leveleikben sok szépet — nyilvánosan azonban szerfelett keveset — mondottak róla; továbbá azt is, hogy élete szövevényeibe hatni, műveinek belbecsét meghatározni nem igen igyekeztek. Horányi volt első, a ki róla s némely műveiről egyik életrajz-gyűjteményi művében nyilatkozott.[1] Később öcsese, ügyvéd Benkő Ferencz, az ő életét tárgyazó kis könyvében,[2] valamennyi későbbi életirói ez utóbbi adatait irták után, változtatott felfogással az alakra nézve, a nélkül, hogy dolgozataik által a beltartalom gazdagodék. Valóban mi nagyon szeretjük az utánmondást, s a kevés fáradság után szerzett tudást.

[1]) Horányi: Nova Memoria Hungarorum ac Provincialium et Scriptis editis notorum sat. Pars I. A—C. Pestini, Typis Matthiae Trattner. MDCCXCII. 8-adrét 387—394. ll.

[2]) Közép-Ajtai és Árkosi nemes Benkő József ... Biogr. sat.

Végre 1857-ben Benkő Károly elhunyt szorgalmas vidéki irónk beküldött az erdélyi Muzeumhoz egy tőle készitett életrajzot, [1]) melyben a köpeczi ekklésiától első alkalommal való megválasztatásakor írt bucsuzó levele, s némely törvényszéki itéletek párjai megvannak, de tanulmány és új adat kevés.

Azonban lássuk rendre Benkő életiróinak műveit.

Első tehát — mint emlitém — Horányi. Ő elmondotta születési évét s helyét; azt irja felőle, hogy Benkőt már ifjuságában áthatotta a vágy, hogy hazájának a tudatlanság sűrü sötétével fedett, sőt eltemetett ügyeit felderitse, a mit naphoz éjet téve, akkora szerencsével pótolt ki, hogy mindenek felett, a kik eddig Erdély emlékeit irásba foglalták, borostyánt érdemel, sőt bárki előtt nyertes lesz vala, ha sok jeles műveit kinyomtathatta volna; felemlíti Transsilvania és Milkovia czímü művét, szinte egész tartalmát adván czimrovataiban; hibáztatja: miért irta Erdélyt Mediterranea-nak, a miben — jegyzi meg védőleg — Cluveriust és Cellariust, Timont és Husztit követte, kiket ezért élesen is megró, az utóbbira megjegyezvén, hogy a jeles iró — érti Benkőt — sok kitünő iró munkáját nem ismerte, melyek a milkoviai, vagy inkább az argensi püspökségről vannak irva : tartani lehet attól, hogy ha a bakovi püspökség fejeit, 1370—1764-ig, a mint következtek, rendre vizsgálat alá vennék, aligha nem történnék, hogy a lengyel királynak több joga volt Moldovában, mint a magyar királynak. Azt is kár volt be nem bizonyitnia — jegyzi meg tovább —

---

[1]) Benkő József életrajza sat.

hogy Janus Pannonius valódi neve Cesinge János volt; valamint, hogy a székelyeknek a reformált vallásra térését nem adta ugy elé, mint a szászoknak a Luther vallására térését. Ezután öt darab kézirati és nyomtatott műveit nevezvén meg: ha valaki — igy rekeszti be ismertetését — e férfi Clesiust követte, nappal papsága által kenyeret keresve magának és magzatainak, éjszaka pedig a haza történetei és füvészete felderitésében virrasztván. Nem tudom kitalálni okát — megjegyzi tovább — hogy őt, a tudományokat egyébként forrón szerető honfitársai a családi élet szükségeivel csaknem folytonosan küzdeni miért engedték? Utoljára, mint valódi tiszteletreméltó szorgalmas szerzőre, hona diszére és ékességére hoszszas életet, tartós egésséget s nagy és sok elismerést kiván. *)

Két évtized telt el, mig érdemei méltánylására, s nevének az enyészettől megmentésére szózat emelkedett az irodalomban. S e szó is egy rokoné volt, értem az ügyvéd Benkő Ferencz dolgozta, már fennebb ismertetett Biographiát. Ezt én sokban kútfő gyanánt használván, s mint ilyenről nézetemet fentebb elmondván: bővebben ismertetni szükségesnek nem látom. Annyit azonban meg kell jegyeznem, hogy e figyelmet Benkő valamely más erdélyi tudóstól is megérdemelte volna.

Csaknem kilencz évvel később a közhasznu esmeretek tárában egy magát meg nem nevező iró születését s egyházi pályája fokozatait érintvén, tudományszeretetéről, valamint a haza természeti és polgári, egyházi és tudományos ismertetésére czélzó

*) Nova Memoria sat. 387—394. ll.

munkásságáról méltánylólag szólott, tanárságát s hárlemi tudós-társasági tagságát megemlitette. tilos esketéseit a boritalban való mértékletlenségének tulajdonitotta, s egyszersmind perbefogását és felmentetését megemlitette. Specialis Transsilvaniájáról azt mondván, hogy az által Erdély Beliusává lőn. Végre Bethlen Farkas historiája kiadásáért a tudományos világot vallja hálaadósának. [1])

Néhány év mulva Benkő neve egy német Encyclopaediában is előfordult röviden, szárazan. Születése helyét érintvén az iró, ugy nyilatkozott, hogy Benkőnek Erdély ókori történetei és átalában akkori állapota megismertetése körül nagy érdemei vannak; kiemelte, hogy az uralkodó császár az eczetfa leveleinek a kordovánbőr készitésénél való használhatásra nézve adott ujjmutatásaiért arany érdem-pénzt adott neki; azután jelesb műveit emlitette, megjelenésök évét is feltéve, s ismertetését szükölködése iránti rokonszenvének kifejezésével végezte. [2])

Méltánylóbb volt Benkőhöz az ősz tudós Salamon József; a ki egyházi beszédtárában [3]) a Benkő Ferencz közölte adatokat több tekintetben önállóan feldolgozva, a magyar protestáns papság, tehát az olvasó közönség ez illetékes osztálya elé terjesztette. Ez életrajz, ugy szólván, másolata a Benkő Ferenczének, de eredetijénél szabatosabb, egysze-

---

[1]) Közhasznu Esmeretek Tára sat. Második kötet. Pest, 1841. 8-adrét 191—192. ll.

[2]) Oesterreichische National-Encyclopoedie sat. Erster Band, A—D. Wien, 1835 8-adrét 259—260. ll.

[3]) Közép Ajtai és Árkosi Benkő József rövid életrajza, elől köre metszett arczképével. Irta Salamon József. A kolozsvári ev. ref. Kolégyomban a Theologiának és egyházi historiának k. r. professora. Erdélyi Predikátori Tár. IX. füzet, Kolozsváratt, az ev. ref. Kol. betüivel, 1839. 8-adrét V—XVI. ll.

rübb és tisztább, s reflexioi által amazt egészen felülmulja.

„Lelki munkásságában“ — így ir a tudós ismertető — „két fő irány látszik : a történet- és füvészettudomány mivelésére való kiváló hivatás és kedv. A természettudományok akkor még inkább parlagban voltak, mint most, s csak a rá való hajlam is ritka embernél volt meg. Állott ez kivált a füvészetre nézve, mely téren, az azon dolgozni kivánó majd semmi előkészületet nem talált. S Benkő már papsága első tiz évében Generalis és Specialis Transsilvania meg Milkovia czímű becses munkái által nevét a feledéstől megmentette, s a hazára nézve nagy érdemeket szerzett. A kolozsvári kir. lyceum füvészeti tanszékére meghivatása“ — ugy sejti a tudós iró — „az ev. ref. főconsistorium Benkő iránt jó indulattal viseltető némely tagjaiban azon gondolatot ébresztette fel, hogy őt Székely-Udvarhelyre, theologia tanárává tegyék. E választás, a hely és tantárgyak tekintetében egyaránt szerencsétlen volt, azok lettek következései is. A historiának és természettudományoknak barátját abstract tudományokra szoritni, a már 20 éves practicus néptanitót s egyházi tisztviselőt ismét iskolába vinni — valóban szerencsétlen gondolat! S ő még is elment belső ösztöne ellenére.. Deportatiohoz hasonló Közép-Ajtáról való kiköltözése... Alighogy megállapodott, saját tanártársai, önző indokból ellenséges állást foglaltak irányában, keseritni, sőt üldözni kezdették, italbeli mértékletlenkedése“ — iró szerént — innen következett... Tanársága két évig tartott... Mint hajótörést szenvedett útas, többé ki nem épült sebeivel s veszteseivel tért vissza közép-ajtai ős birtokába... Egy ekkor kezdődő új tiz év alatti készület,

gyűjtés és búvárkodás eredménye: történeti nagy gyüjteménye, Dietae. Nomenclatura Botanica, Flora Transsilvanica, sat. czímü művei... E müvek és szenvedései mutatják, hogy Benkő testben és lélekben ép férfi volt"... Az egyházköri papság azon kisszerü tüntetésére, hogy Benkő temetésén nem jelent meg, azt az észrevételt teszi, „hogy arra a keresztyénség lelke felsóhajt: Uram bocsáss meg nekik!" mit én azzal egészítek ki: nem tudták mit cselekesznek!... „Egy negyed század haladt már el" — mondatik a szép ismertetés zárszavában — „az ősi hársfa felett, mióta árnyában a nagy emlékezetü Benkőnek porai nyugosznak. Ott rázta le szerencsétlen csillagzatának jármát, s az emberi erőtlenségek is ott alusznak, de a haza és nemzet hasznára élt férfiu emlékezete már megtisztulva lebeg a sírdomb felett." [1]) Ez ismertetés becsét Benkő arczképe is emeli, melyet a gondos iró, akkor kir. főkormányszéki ügyvéd Benkő István képiró ajándékából nyert, s melyet mindazok, kik Benkőt ismerték, híven találtnak mondanak.

Alig tölt el pár év, s Kőváry László — akkor még fiatal iró — is megemlékezett róla Székelyhonról irt művében. [2]) Közép-Ajtáról irván: itt — ugymond — minden Benkőre emlékeztet. E föld az ő családja szülőföldje, hol mint pap, iró, füvész és halott mindent felszentelt; deréknek — s ha valakit Erdélyben — őt szoborra méltónak mondja. Az erdővidéki gazdasági egyesület akart is állitni, de nem létesülhetett. Még is e férfi tanulása óta mindig szenvedéseknek volt kitéve. Ezután kitüntetését emliti meg. Mennyi felfedezést tehete a históriában — igy

---

[1]) Prédikátori Tár. sat.

[2]) Székelyhonról. Irta Kőváry László. MDCCCXLI.

végződik a rövid ismertetés — ha több pártfogásra talál; de hozzá minden későn (sőt későn sem) érkezett. [1]) Ugyan ott Árokalyi átmenő irónak is idézve van Benkőről való véleménye. „Benkő József“ — ugymond — „egészen eredeti és sok oldalu tudós volt, ki a tudományok roppant tömegéből azt tevé sajátjává, a mivel hazája legkiáltóbb szükségein gondolta segithetni. Ő nem azok közül való volt, a kik a tudomány kincsein egy hosszu életen át használatlanul hevernek; a mit tudott, mind hazája hasznára igyekezett forditni. Szóval: Benkő a legnemesebb értelemben hazafi tudós volt, s ezzel róla a legnagyobbat mondtuk, a mit mondhatnánk.“ [2])

T o l d y F e r e n c z ismertetéséhez [3]) jutottam, azon férfiéhoz, a ki magának a magyar irodalom története terén oly érdemeket szerzett. Ő már nemcsak utánmondja, a miket a kútfőkben Benkőről megirva talált, hanem észrevételekkel kiséri őt és műveit. H i s t o r i a i T u d ó s i t á s-áról azt irja: hogy azt mindég tanulsággal olvashatjuk, de nem a fájdalom közbevegyülő érzése nélkül, t. i. oly irókról s történeti forrásokról és azok hollétéről értesülünk abban, melyeket részint irodalmunk egész eddigi folyamában rajta kívül soha más fel sem emlitett, részint ha létezésök tudva is volt, tartalmáról ő adott némü fogalmat, melyeket historiánk nagy kárára még most is homály borit. És e fájdalmunknak — irja tovább — több oka lehet. Látjuk, hogy nem hiányzottak soha Maro-ink, de igen Moecenás-aink!! Mily lelke-

[1]) Ugyan ott: 116. 129—130. ll.

[2]) Ugyan ott. 129. l.

[3]) Benkő József emlékezete. Utóiratúl. Toldy Ferencz, Új Magyar Muzeum Harmadik folyam 1853. Első kötet. Pest, 8-adrét 239—245. ll.

sen s kedélyesen köti a Transsilvania halhatatlan irója, földiei szivére a hazai történet érdekét, menynyit tett és fáradott, hogy ennek egy kiaknázhatlan bányát nyithasson. Készen állott több nagy kötet iró, apróbb forrásokkal és saját dolgozataival kiegészitve s felvilágositva; s íme korának lelketlensége nem engedi a szent szándékot kivinnie, sőt az irigység nem csak letolta azon pályáról, melyet Erdélyben senki dicsőségesebben nem járt, nemcsak, sőt az 1791-iki újjászületés korában Erdélyben keletkezett társaságok mellőzték őt és hosszas fáradsága gyümölcseit, hanem kétségbeejtő üldözések-, bajokba s vétkekbe sodorták, melyekből nem volt többé becsülettel menekvése.... A nyelvmivelő társaság irattára lajstromában a mindenható, s mindent tevő Aranka Györgytől csak egy Benkőhöz intézett levél említetik; *) s az is tény, hogy Eder Scriptoraiért, Benkő magyar történetiróit Erdélyben a magyar történetirás forrásai kiadására alakult erdélyi magyar társaság mellőzte! Végre is kénytelen volt 15 folio kötetnyi gyüjteményén tuladni; átadta az enyedi ref. cellegiumnak, a hol az, az utóbbi időkben rablás és lángok martaléka lett!... A mit Szilágyi Ferencz Klioja III. kötetében, Rumi Monumenta-i közt, gróf Kemény József és Kovács István Erdélyország Történetei Tárában, s az újabb Nemzeti Könyvtár kiadói Cserei és Szalárdi történetirásaik kiadása által közrebocsátottak, mi és hányadrésze annak, a mit Benkő elkészitett, s mi 1849-ben Enyed feldúlásával elveszett!?? Ez átalános bevezetés után életére tér át, s emlékezetének, mint munkás iróénak,

*) E dolgozatban lényege közölve van.

koronként megújitását szükségesnek itéli és mondja ki, egyszersmind pedig e nézetével következetesen, Benkő élettörténeteit a már ismertettem kútfők nyomán részletesen elbeszéli, nyomtatott és kézirati műveit elősorolja : amazokat 14, ezeket 11 pont alatt, s ezzel rajzát befejezi. [1])

Toldy után ismét egy rokon életiró újitotta fel Benkő emlékezetét, értem az elhunyt Benkő Károlyt. [2]) A jóakaratu fáradság méltánylást érdemel, mert egy-két új adatot egybeszerzett, a mit én is közlök, de a dolgozat egyebekben a Benkő Ferencz munkájának elmosult másolata; meg is vallja önmaga, hogy mint kevés kézen forgót, az imént emlitett művet frissitette fel.

A magyar irodalom és érdemes férfiai iránt kegyelettel viseltető Vass József figyelmét derék székely tudósunk sem kerülte ki, nagy előszeretettel irta meg egyik nagy kiterjedésü néplapban [3]) életrajzát; melyben Benkőt, ritka munkás és derék férfiunak mutatja be, székely Mabillonnak, Erdély Kovachichának nevezi őt, sőt a mult századi magyar irodalom azon egyik bajnokának, kire büszke önérzettel mutathatunk. Benkő — a lelkes iró szerint — szerény nevének történetirodalmunk mezején jeles munkáival örök díszt és halhatatlanságot szerzett, melyek egy érdekes kis családi könyvtárt képeznek. Jöhetnek ugyan utána — jegyzi meg — magasb eszméket képviselő,

---

[1]) Új Magy. Muzeum, sat. a fennebb idézett helyen.

[2]) Benkő József életrajza. Eddigi e tárgybeli nyomtatványokból, több ismeretlen eredeti és másolati kéziratokból, magánosok utasitásaikból terjedelmesen összeszedte Benkő Károly. 1857. ívrét. Czímlappal együtt 1—70 gyérirású lap.

[3]) Vasárnapi Újság. Nyolczadik évi folyam. Pest, 1861. 52-ik szám : Benkő József (1740—1814) 613—615. ll.

erősb fegyverzetü irók, de ezek csak mint újabb daliák jelennek meg a harcztéren, melyek a régi nagyságokat nem boritják homályba. ... Lelki irányára nézve megjegyzi iró, hogy rá az őstörténetek nagy hatással voltak, tetterejét jókor magukhoz ragadták. Ő hévvel foglalta el a hivatásával egyező tért, munkás keze alatt elbájoló viránya tünt fel az erdélyi magyar történet-irodalomnak. ... Ez átalános észrevételek után, a tudós ismertető is az eddigi kútforrások nyomán előadja Benkő viszontagságos életét, előszámlálja nyomtatott és kéziratban levő műveit, s végül: Emlékezést kér neki — emlékezést! mert — ugymond — „e hazában oly sok jeles sírján ingatja vándor fuvalom a feledésnek tüske bokrait.“ Erdély magasztos érzéssel mutathat az ő sírját árnyaló hársfára, hol Klio virraszt a halhatatlanság könyvével, lapján a költő ím e jós igéi:

„„Századok zengnek s maradékainknak
Áld maradéka!““ *)

Időrendben itt következik megemlitenem Benedek József erdővidéki ev. ref. esperestnek 1863-ban márczius 30-kán a Kolozsvári Közlöny szerkesztőjéhez intézett s Benkő életiratára vonatkozó levelét, melyben irja, hogy czélul tűzte ki e jeles férfiu emlékezete fentartására körében a lehetőket megtenni; e végre kiküldött közlés végett néhány életrajzi adatot, hogy azok ez eszmét életelevenségben tartsák, később többek közlését is igérvén. A megtalált szerkesztő előtt tudva volt, hogy én e czélra évek óta gyüjtök; a hozzá küldötteket a küldő engedelmével nekem adta át, s én azokat az illető megnevezé-

---

*) Ugyan ott.

sével fel is használtam, kivéve a bevezető sorokat, a melyeknek helyét itt látom.

„Megtörhetlen reményem van az iránt“ — irja a buzgó gyüjtő — „hogy Benkő Józsefnek egy kimeritő életrajza be fog következni, mely azonban korántsem oly könnyü, mint a rendes nagy emberek életleirása. Itt nemcsak külső buvárkodás nehézségei fognak előjőni, hanem gyöngéd kézzel le kell fátyolozni az emberi lélek azon sajátságát, hogy a nagy és szép elme az égnek legszebb ajándéka s magához mindenütt hasonló; de másfelől ritkán oly szerencsés, hogy a sírig tartós lehessen. A fáradatlan kutató, munkás és nagy elmetehetségek kifáradnak, elernyednek és meggyengülnek, mint erre a szép lelkü berlini tanár Beneke József, s hazánknak is több derék férfiai szivrázó példák, mikor vagy öngyilkossá lesznek, vagy élnek, de életök csak tengődés, s többé náluk a szorosan vett beszámitásnak helye nem lehet... Benkőről is, a mily kétségtelen, hogy nagy elmével birt, szintoly bizonyosság, hogy némely nagy hibái voltak; minélfogva nehéz feladvány áll életirója előtt megfejtésül, mely“ — iró szerént — „csak ugy megoldható, ha kimutatjuk, hogy ama hibáit a nagy és fáradhatlan észtehetségnek lassu elgyengülése előzte meg, s amazok csak ezek következései voltak. Nézetem szerint“ — igy végződik író lélektani elemzése — „Benkő élete leirásában ez a gordiusi csomó, mit gyöngéden felszálalni az életíró feladata, s ha kitünik, hogy az elme-elgyengülés zavaros kutfejéből folytak ki az életéhez árnyfoltokként tapadt tilos tények: akkor az ő emlékét tiszteletben tartani szent kötelességünk.“ *)

*) Benedek József eredeti leveléből.

Megemlitem Pap Mártonnak a Kolozsvári Nagy Naptárban 1865-ben megjelent ismertetését is azért, hogy a miről tudomást szerezhettem, semmit mellőzni ne láttassam. Ennek eleje s vége minden tárgyhoz illő átalánosságokat foglalnak magukban, többi részében művei vannak elősorolva, a már érintett utánmondó modorban, bírálat és újabb kutatás eredményei nélkül. — De ez irodalmunkban csaknem szokásos modor; s itt mentségét találja ama körülményben, hogy múlékony érdekü gyüjteményben, s inkább könnyü, mulattató olvasmányul volt szánva.

És most gr. Kemény Józsefnek a Benkő Transsilvania Generalis czimü művéről hozott itéletéről kell ellenkező nézetemet elmondanom. A néhai tudós gróf előadván magánlevélben, ismert naiv modorában: miként védte magát Benkő ama vád ellen, mintha érintett művét Hermányitól sajátitotta volna el, azon itéletet mondja ki, hogy azért még is plagiumot követett el. „Tudom“ — igy ír a tudós gróf — „hogy a midőn ezt erősitem, akkor egy nagy szót mondok, de az azért mégis ugy van. Benkő ugyan nem a Hermányi kézirásaiból meritette s lopogatta Transsilvaniáját, hanem annak két első darabját sajtó alá adván, egyebet nem tett, mint Schmeitzel Mártonnak ily czímü kéziratát: „Notitia Principatus Transsilvaniae geographice, historice et politice adumbrata mutatis mutandis et additis addendis, saját nevére átruházta s átformálta. A ki ez állitásomnak hitelt nem adna, vesse öszsze Benkő Transsilvaniáját és Schmeitzelnek emlitett kéziratát, és alig hiszem, hogy Benkőt a plagiatusi vád alól merőben kimenthesse. Hogy juthatott Benkő ezen hálai kézirathoz, nem tudom; talán

megvolt a Hermányi Dénes József gyüjteményében; de hogy az most jelenleg az én birtokomban van, bizonyos. De azért" — igy végződik az észrevétel — „még is fejet hajtok Benkő József előtt, mert érdemei a hazai történet mezején számtalanok, bizonyitják azt gyüjteményeimben nagy számmal meg levő kéziratai. Suum cuique." [1])

A kéziratnak, melynek átváltoztatás után elsajátitásával gr. Kemény Benkőt vádolja, valódi neve ez: Martini Schmeitzel Sciographia seu Collegium Historicum Transsilvaniae, mely a néhai gróftól az erdélyi muzeum birtokába jutván, most is megvan. [2]) Benkő ugyan Horányi után a fennebbi czímet adja annak, [3]) valamint Neugeboren Károly egykori senatornál levő példányban is eme czíme van emlitve; de hogy gr. Kemény ez alatt a Sciographia czímü kéziratot érti, 1843. junius 14-én irt — elébe függesztett — előbeszédében maga helyezi kétségen kívülivé. Ezt kell tehát a gróf felhivása szerént Benkő müvével egybehasonlítanunk, hogy e kérdésben alapos véleményt mondhassunk.

Én megteszem.

Kezdjük a czímen és beosztáson. Benkő müvének czíme: Transsilvania Generalis; beosztása a következő: Első kötet. Bevezetése szól Erdély értelmezéséről, s az első résznek négy könyve van. Az első könyv szól Erdély elnevezéséről, még pedig a mairól, ugymint magyar, latin, német neve, továbbá régi, u. m. Dácia, Gothia, Gepidia

---

[1]) Új M. Muzeum, kiadja Toldy F. VI. folyam. 1856. I. köt. Gr. Kemény J. levele Mike Sándorhoz nov. 20. 1853. 338—339. l.

[2]) Collectio Manuscriptorum com. J. Kemény. Tom. VII., in 4-to. 1—496. lap.

[3]) Benkő József. Transsilvania Generalis. Pars II. 524. l.

és politikai elnevezéséről. A II. könyv II. fejezetében Erdély mértani ismertetését adja elé, jelesen : alakját, hoszszát, szélét. határait. A III. könyv III. fejezete Erdély politikai ismeretét adja elé két szakaszban, az elsőben szó van az erdélyi fejedelmekről, öt fejezetben; a) Erdély vezéreiről, b) a magyar királyokról, kik Erdélyt birták, c) Erdél herczegeiről, kik a király nevében igazgattak, d) a nemzeti fejedelmekről, e) az osztrák házból való örökös fejedelmekről. Az V. fejezet szól az uralkodó trónkövetkezéséről, a fejedelmi jogokról, jövedelmek és kiadásokról. A második szakasz VI-ik fejezete szól a nemesek- és nemtelenekről. A II-ik kötet III-ik szakaszában s VIII-dik fejezetében szól Erdély politikai, a IX-ikben törvénykezési, a X-ben kamarai, XI-ben katonai, XII-ikben az egyházi igazgatásról, a XIII. XIV. XV. XVI. XVII-ben a rom. cathol., ev. reform., ágostai, unitárius és eltűrt vallásokról; a XVIII-ban Erdélynek különböző vallások szerénti irodalomtörténeti állapotáról, a XIX-dik fejezetben az erdélyi nyomdákról, végre a XX-ban az erdélyi tudósokról.

Az utóbbi — maig kéziratban levő — rész vagy III. kötet, a magyar, a (IV) a székely, az (V) a szászok földéről, megyékről, székekről sat. szól.

Schmeitzel kéziratának czíme: S c y o g r a p h i a s e u t o t i u s C o l l e g i i H i s t o r i c i D e l i n e a t i o; beosztása im ez: Az I. k ö n y v irodalomtörténeti, az erdélyi történelemre tartozó irókat és ezek műveit ismerteti 1—54 lapon. A II. k ö n y v tárgyalja a földrajzot. Ebben az I. fejezet szól Erdély különböző elnevezéseiről (54—64. l.); II. fejezet régi és mostani határairól (67—79. l.); III. fejezet, termékenységéről (86—87. l.); IV. fejezet, folyóiról és hegyeiről 79—

86. l.) [1]); V. fejezet, földrajzi elosztásáról, jelesen az első czikk: a szász területről, u. m. az I. a Barczaságról, II. az Oltvidékről, III. Medgyes- és Segesvárszékről, IV. Szerdahely, Szász-Sebes és Szász-Városszékekről, V. Beszterczе vidékéről (88—111.l.). A második czikk szól a magyar megyékről (113—130. l.); harmadik czikk a székely székekről (131—134. l.). A III. könyv tárgyazza a történeti részeket, jelesen az I. rész a legrégibb történeteket, u. m. az első időszak: az özönviztől, Daciának a rómaiak által lett meghódoltatásaig (134—166. l.); második időszak: a rómaiaktól a góthok birodalma helyreállitásáig. [2]) A harmadik időszak: ettől a hunok betöréseig (166—170. l.). A II. rész a középkori történeteket tárgyazza, jelesen az első időszak: Dácia állapotját a hunok alatt, a góth birodalom felállitásáig 170—176. l.); második időszak: a gépidák alatt a hunok második bejöveteleig (177—183. l.); harmadik időszak: ezek harmadszor bejövetelkori állapotjáról (183—191. l.); a negyedik időszak: a hunok harmadik kijövése alatt. Ezekkel kapcsolatban elő van adva: 1) a szászok, 2) a székelyek, 3) a magyarok, 4) az oláhok és más honlakók eredete (191—255. l.); ötödik időszak: Erdély állapotjáról a magyar királyok alatt (255—280 l.); a III. rész tárgyazza az újabb kori történeteket, és pedig az első szakasz: Erdély állapotját a nemzeti fejedelmek alatt (281—439. l.); második szakasz a német uralkodók alattit (439—442. l.) A IV. könyv I. fejezete szól az ország poli-

---

[1]) A szövegben e kettő meg van cserélve.

[2]) Ez a kéziratban hiányzik. Nem szakadt ki, vagy kopott el, de kifelejtődött.

tikai állásáról a góthok alatt (442—446. l.); II. fejezet: a rómaiak alatt (446. l.); III. fejezet: a góthok másodszori uralma alatt (447. l.); IV. fejezet: a hunok- (447—448. l.); V. fejezet: a magyarok- (448—484. l.), az erdélyi nemzeti fejedelmek (485—490. l.) és ausztriai ház alatt (490—494. l.). Az V. könyv: az ország egyházi állapotját adja elé, jelesen a régi pogány, az újabb keresztyén- és végre a reformatioi korszakban. A VI. könyv, az ország iskolai ügyét tárgyazza, a hol az iskolákról, tudósokról és a hazafiak tudományos műveiről lesz szó; de ezek egy más művében már világ elé levén bocsátva, nem tárgyalja (495—496. l.).

A két mű czímének és belső felosztásának, a tárgyalás irányának és terjedelmének öszszehasonlitása után előttem ugy látszik, hogy azok közt műalkotási rokonság nincs, anyival kevésbbé tulajdon-elsajátitás; a mi hasonlatósság a részekben itt-ott látszik, azt ugyanazon tudományi ágak rokon nevei, s a két iró végczéljának ugyanazonsága képezik, a mit egyiknek ugy volt joga maga elé tűzni, mint a másiknak. Különben is a földrajzi, statistikai és történeti tárgyak kidolgozásánál, a kutfő használat kötelesség, nem hiba. Benkő Erdély átalános ismertetését tűzvén maga elé, szükségképpen ki kellett terjeszkednie a földrajz és történet mezején ismert minden előadatokra, s hogy ő, mint mély bavár, azon téren is megfordult, melyet Schmeitzel részben már járttá tett, s a mi jót ott talált felhasználta, azt — nézetem szerint — helyesen tette.

Tárgyaik több pontban érinkezvén egymással, nekik is érinkezniök kellett kutatásaikban, de azért itt plagium nem forog fenn; csak azt látjuk, hogy

mindkét iró alaposan fogta fel tárgyát, s irói tisztét teljesitette.

De nézzük a dolgot gyakorlati oldaláról. Tény, hogy Benkőnek, műve irásakor, megvolt a Schmeitzel Sciographiája. Körösi György nagy-enyedi tanár ugyanis 1777-ben dec. 14-dikén hozzá írt levelében így emlékezik arról: „A mely munkáját emlité Tiszteletes uram Schmeitzelnek, ilyen titulus alatt: Martini Schneitzel, Notitia Principatus Transsilvaniae geographice et historice sat. delineata — meg fog nekem egy részben lenni, de mégis kedvesen veszem, ha az egészet kiküldi kegyelmed és közli velem; ugy lehet, leiratom.“ *) Benkő Transsilvaniája I. kötete már május 28-kán, II. kötete oct. 4-én készen s nyomtatása végefelé volt. Vajjon lélektanilag képzelhető-e az, hogy oly kéziratot, melynek rendszerét, sőt tartalmát — a változtatandók megváltoztatásával — elkölcsönözte, vagy az egészet ellopogatta és magáé gyanánt kiadja, ugyanazon időben tudós barátaival közölgesse, akkor, mikor az — rajta kivül — magyar kézben aligha megvan másnál? Én lehetetlennek tartom, sőt úgy tapasztaltam nagy hírnevü gyüjtőknél, hogy a megelőző gyüjtőknek még gyüjteményeit is feldarabolták, maguk rendszerébe más szók alá osztották be. Valamint azt is láttam, hogy tekintélyes irók, az általuk használt kéziratokat rejtegetik, senkivel nem közlik, sőt semmivé is teszik, hogy mások ismereteik forrására ne juthassanak.

Való, hogy a beosztásban némi hasonlatosság létezik; de ez nem azt teszi, hogy Benkő Schmeitzelt

---

*) Mike S. gyüjteményében levő eredetiből.

meglopta, hanem azt, hogy az elsőnek Erdély általános történeti ismertetéséül írt művét az utóbbi a földrajz és statistika szilárd alapjára fektette. — Ha Schmeitzel történeti ismertetésével e téren járt, nem foghatom fel, hogy lehetett volna Benkőnek, a ki a hazának egyetemes képét akarta adni, akár egy ily rendszert, akár a használt kútfőket és adatokat mellőzni? Már pedig e két pont az, melyen a két mű egymással egyben-másban találkozni látszik. Azonban szerintem, az utóbbi körülmény sem tanusit mást, mint a mi lélektanilag is áll, hogy ugyanazon tárgyat, két egyforma mély járásu elme és rokon tanulmányu fő szükségképpen egymáshoz sokban hasonlitólag fog fel. Egyébiránt is a Schmeitzel által használt szász történeti kútfőket bírta s kétségkivül használhatta Benkő is; sőt hogy talán magát a Schmeitzel művét is használta, az is szabad, mivel a történetet s statistikát főből, vagy képzeletből írni nem lehet — kútfőkből, adatokból kell azt egybegyüjteni és alkotni. Kifogás alá legfeljebb az idézések helyének ki nem jelölése jöhetne, de ez, encyclopoediai műveknél idő- és hely vesztegetés. És hogy mondjam ki az igazat: a Benkő rendszere egyszerü, előadása világos, irálya átlátszó, a Schmeitzelé bonyolult, keresett, sok helytt homályos; Benkő beosztása a dolog természetéből foly, Schmeitzelnél erőltetett, nemzete érdekének van alárendelve; Benkő tárgyait egyforma szeretettel adja elé, a legszükségesebbet róluk elmondja, s részrehajlatlanul itéli meg, Schmeitzel tollát a nemzetiségi rokonszenv vezeti, néhol igen mély, másutt felületes; Benkő öt kötetet írt Erdély ismertetéséről — testes, tömött tartalmu kötetet. — Schmeitzel egybe mind bele tudta volna ama roppant anyagot szoritni?

Teljességgel nem. Maga Schmeitzel mondja műve végén, hogy más munkát írt az erdélyi irodalomról, irókról, mondákról sat.; a melyekben Benkő oly bámulatot gerjesztő készülettel tűnt ki mások felett, s művét mintegy megkoronázta.—Szóval: Benkő compositiója, irálya oly kitünő, hogy Schmeitzelét jóval felülhaladja. Érintettem már azon európai tudósokat, a kik erről nagy elismeréssel szólottak, de magasra emeli ezek irodalmi értékét amaz angol tudós, a ki erről ugy nyilatkozott, hogy ha honáról valaki oly művet írna, Anglia ezereket adna érette jutalmul. . . . Nálunk a kiadási költség sem fordult meg.

Az elmondottakat szükségesnek láttam gr. Kemény itélete ellenében ez életrajzban felhozni. Mindkettőnk nézete elő van adva, a többi legyen az olvasó közönségre hagyva; még csak annyit jegyzek meg, hogy ha gr. Kemény gondolta volna, hogy a barátságos és négy szem közötti beszélgetés fesztelenségi előjogaival írt magán levél valaha közönség elé jut: Benkő felett oly könnyed összehasonlitás után ily könnyelmü itéletet nem mondott volna.

XVI.

Visszapillantások Benkő pályájára. Legfőbb érdemei. Külső alakja. Zárszavak.

Ennyi, Benkő Józsefet illető, évekig tartott fáradságos kutatásaimnak eredménye. A mi jót és roszat, szépet és rútat felőle s művei felől irodalmunkban közölve, vagy a hazai köz- és magán levéltárakban és gyüjteményekben kéziratképpen letéve találtam, egybekerestem s felhasználtam. Igyekeztem — nem tudom mennyiben sikerült — elfogulatlan lenni; nem mutattam kedvezést a tárgyamat emelő, nem éreztem hajlamot az azt tán eltörpitő tények elhallgatására. Itt-ott egyes állitásokra s tényelőadásokra elmondottam, adatokra s tényekre alapitott ellenkező nézetemet, azért, mert azok gyakran csekély részleteket s Benkő élete és jelleme egyes vonásait illették ugyan, de az olvasó közönség meggyőződését tán nem helyes irányba vitték volna; a mit meggátolnom igazságérzetem, adataim el nem hallgatását pedig irói kötelességem kivánta.

Azon számtalan üres szóvirágot, sokszor önmagát megczáfoló balértesitést és egyoldalu itéletet, a mikkel az ő személyét, valamint tudományos munkássága eredményeit sokan illették, egyenként felemliteni s megczáfolni, szükségfelettinek láttam, mű-

vem elején kimondott elveimnél fogva. A figyelmes olvasó — így gondolám — elolvasandja azokat, el ez iratkát is, számbaveszi kútfőinket és adatainkat, s vagy maga alkot önálló itéletet a dolgok és tények mivoltáról, vagy azt a nézetet fogadja el, a melyet helyesnek és meggyőzőnek lát. Ez oka annak is, hogy e dolgozatban egyik-másik kútfőben megirva levő sok részlet mellőzve lőn, mint vagy fontosság nélküli és részrehajló, vagy a tőlem bizonyitva felhozott tényállás után megemlités nélkül is meg nem állható s hallgatólag megczáfolt dolgok.

Lehetnek olvasóim közt olyak, a kiknek nézete szerént — szorosan ragaszkodva elől kimondott azon elvemhez, hogy nem akarok sem védiratot sem apotheosist irni — itt meg kellene szűnnöm, miután Benkő életét, ugy a mint van, könyvként feltártam, s most csak így kellene szólanom: íme a könyv nyitva, olvassátok! az ember előttetek, itéljetek fölötte! Arról meg vagyok győződve, hogy a mely alapon és tekintetekből az ő életrajziróinak egy részét e dolgozat elején hibáztattam, az eddigiek által azon alap szilárdsága s ama tekintetek történeti hitelessége kitűnt. Mihezképest sokak szerént feladatom itt be is lenne végezve.

Kettőt jegyzek meg ezekre.

Én is ugy látom, hogy ha a magyar olvasó közönség mind írókból állana, a kik mind ismerték, olvasták volna ama kútfőket, melyekből az életrajzok meritve vannak, valóban eljött volna ideje e dolgozat után zárpontot tennem. De ez nem ugy van; a a mi tehát az eredmények legalább futó egybeállitását teszi szükségessé. S ez egyik észrevételem.

Másik az, hogy én egyfelől eddig mind adatai-

mat s kútfőimet beszéltettem, magam nézetét csak olykor mondva el némely tények s dolgok felől; de éppen ez által jogom lett, sőt tán kötelességemmé vált, saját nézeteimet is kifejezni. Ez nem pártvédelem, de szabad véleménynyilvánitás — hanc veniam petimusque damusque vicissim. Sőt ha tán egyben-másban kedvezőbb eredményre is jutok, nem a részrehajlás kútfejéből jő, hanem onnan, hogy nekem tán több adatot sikerült egybegyüjtenem, sok eddig homályos életmozzanatot kitisztáznom, átalában tán elődeimnél magasabb, tágasabb nézőpontból tekintettem s fogtam fel tárgyamat.

Előttem Benkő ifjuságában sőt férfi kora első éveiben is mint szellemdús férfi, mint egész ember tűnt fel, de a kinek — mint mondani szokták — soha sem volt szerencséje; ifjuságában rá-rámosolygott ugyan az, részeltette kissebb-nagyobb kedvezésekben, de a mint az iskola falai közül az életbe kilépett, csaknem végkép hátat forditott neki. — Egy segédpapság elnyerési czéljában már akadályokra talált, cselszövény tövist szórt útjára, a mi szívét sebzé meg, az önzés életreményére hervasztó szelét fuvallotta, mint mikor meleg nyárszak után csípős dér sanyargatja meg a növénynek ahoz szokva nem volt sarjait. Némely közép-ajtai jóakarói iskolamesterségre candidálták őt, a ki már mint deák könyvet írt, s addig hallatlan szenvedélylyel évekig gyüjtötte és sanyaruság közt szerezgette később kiadott munkáihoz az adatokat. Végre is — és nem pironság nélkül — vissza kellett vonulnia.

E visszavonulás után egy ideig álmai közt látjuk lebegni a külföldre útazást, bővebb önképzést és tán a tanári pályát; mely álmak azonban nem sokára

szétfoszlottak, s ő — a ki teremve volt tudósnak — elgyengült atyján segitendő, közép-ajtai pappá lett. Nekem ez látszik az ő első elhibázott lépésének. A falusi papság magával hozta a nősülést, a gyermek ellepte, s őt sorsa csakhamar gondolkodóba ejtette. Tágasb munkakörbe vágyás vagy magán való anyagi segités ösztöne birta-e rá, hogy előbb rendkivüli tanitóként Brassóban és Szebenben fűvészet tanitására ajánlkozva, később a kir. lyceumban állítandó füvészeti tanszék elfogadásáról is gondolkozzék — nem tudom, de a kormányi hivás s a részéről tett igérkezés végeredménye a lett, hogy őt Szeben és Kolozsvár antagonismusa mind a kettőtől elejtette: a tanszékről, az egésségi bizottság ellenzése következtében, a brassói és szebeni tanitástól a hivatali huzó-halasztó eljárás miatt, kimaradt. Mindkettő oly csapás, melynek ő oka nem volt.

És most munkáinak kiadását kezdette tervezni, abból remélve anyagi gyarapodást. A Transsilvania I. kötetének egy szegény legény barátja eszközölte kiadását, a II. kötet kiadhatása végett segélyért a kir. kormányszékhez folyamodott, ez a dolgot udvar elé terjesztette, a hol kérése megtagadtatott, még pedig a kormányszéknek azon jelentése következtében, hogy a kinyomtatott kötet árából fáradsága meg lesz jutalmazva, költsége bőven megtéritve; Eder Károly Józsefnek ellenben a szász egyetem: De initiis juribusque Saxonum czímü könyvecskéért, a fejedelemtől megjutalmazást kér, Ruinae Pannoniae czímü latin verses történet kiadásáért pedig az udvartól husz aranyat érő érdempénzt nyer, a minek harmincz aranynyal megváltását maga az udvar rendelte el. — Ő ennek oka? — Nem;

keserü következménye még is Benkőre és családjára hárult.

Benkő szoros ismeretségben volt a nagy befolyásu orvos tudor, ev. ref. tanár és nyomda-igazgató Pataki Mihálylyal; ismerte ez Benkő terhes házi állapotát, sokszor kifejezte leveleiben, hogy ő szegény, neki Moecenásra, pénzsegélyre van szüksége. Láthatta minden ember, hogy ő szegény sőt elesett, s neki jövedelmezőbb életmód kell, különben lehetetlen fennállania. Párfogói és jóakarói nem vették észre, vagy tán nem akarták, s igy ő mind inkább-inkább közeledett azon pont felé, a hol a szegény mindenfelé kap, új segélyforrásokat gondol ki, keresi a menekvés eszközeit, de nem találja: a mikhez kezd, nem sikerülnek, a mit kigondol, akadályokra talál az emberekben és viszonyokban; a mely ösvényeken elindul, egy sem visz czélja felé, — az emberek pedig ha tudják is, látatlanná teszik a baj valódi okát; a körülmények s szerencse nem járnak kezére, sőt ellenére, s ilyenkor csak egy lépés, s az ember az önmagával meghasonlás örvényének szélén áll. . . . Benkőnek orvostudor Patakihoz írt egyik leveléből ama helyet idézem, mely így szól: „Minden tudományos igyekezetemben én sokkal serényebben haladhatnék, ha a mi nagyjainktól valahonnan annyi segitséget nyerhetnék, hogy iró-emberre esztendőnként bár 30 forintot fordithassak, mert már magamtól nem telik tovább az irogatás.“ Pár évvel később gróf Teleki Sámuelhez irt egy más levelében megindítólag írja le tüz által okozott nagy szerencsétlenségeit s kér tudomámányos dolgozataihoz könyvet és adatokat. Mindkettőben fel volt tárva szerény embertől kitelhetőleg, mi kellett neki. s az első benső részvéte kifejezésével,

utóbbi avval vigasztalta, hogy szerencsés azért, hogy tudós irásai s hasznos könyvei megmaradtak.*) Ámde könyvekből ház nem épül, a részvétnyilatkozatok mellett gyermekei és maga kenyér nélkül maradtak. Az ő hibája-e, hogy felégették? Nem, de keserves következményeit ő és családja viselé. Transsilvania és Milkovia czímü nagy becsü müvei már világ elébe voltak bocsátva — egy idegen nemzetbelinek jóságából, ki e felett 30 darab tisztelet-példányt is adott; nevét a hazában és hazán kivül emlegették; Hárlemből tudori oklevél jött hozzá, — de mindez vagyoni állásán nem javitott, kenyérre való nem jött, s pedig neki leginkább erre volt szüksége. Rá valóban illett Virgil verse: „Sic vos non vobis.“ Az ő hibája-e, hogy korában kevés volt hazánkban, a ki könyvet vett és olvasott, s hogy akkorban nálunk az irók jutalma egyesek hálája s elismerése volt? Az ő hibája-e, hogy nem volt tudományos központunk, hová bevonulván, szükségeihez és sorsához illő életmódra tehetett volna szert? Nem; s közállapotaink nyomorusága mégis őt és családját juttatta nyomorra. Másik kedvencz tudományához kezdett: Erdély Floráját akarta kormányi segélyezés útján kiadni; elmondottam, mint járt vele: oly igéretet kapott, mely az elutasitással egyértékü volt; nemzetiségi féltékenység állott pillanatnyi boldogulásának is útjában. Nem ő volt oka, de súlyos következményei rá s családjára háramltak. Ismételjem-e az erdélyi Historiai Társaság eljárását irányában? Kiáltó bizonyitványa ez annak: mennyire nem

*) Az első levélből fennebb volt kivonat közölve; utóbbi látható: gr. Teleki Sámuelnek Szebenből 1784-ben, október 15-kén Benkőhöz írt eredeti levelében. (Mike gyüjteményében.)

ismerik a boldog sorsban élő tudománykedvelők a szegény tudós és iró nyomorait, s hová viheti az irói féltékenység a különben becsületes embert is?

És ezek mind az emberek hidegségének — olykor rosz akaratának — s az érdekek és hazai viszonyaink ellenkezésének következményei. De azon egy pár jelenés életében, a midőn olyasmivel is találkozott, a mit becsülői teljesen jóakarólag készitettek számára, a megvalósulásnál szerencsétlenség forrásává vált rá nézve. Egyike ezeknek udvarhelyi tanárrá lett választatása, s a nemes szivü gr. Thoroczkai Zsuzsánnának fiai részére tett ajándékozása; a másik pedig köpeczi papságra vitetése s később elüldöztetése; a mi előttem — a ki csak irom Benkő életének eseményeit, de nem szenvedem az ő általa kiállott kínokat — oly elszomoritó, s ama kort és embereit oly sötét szinben tünteti fel, hogy az arra való visszaemlékezés bennem csak a legmélyebb méltatlanság érzetét költi fel. Vonjuk el belőle az oktatást, fejezzük ki fájdalmunkat, de boritsuk rá az engesztelődés fátyolát.

Benkőre nézve — a mint én életét felfogom — udvarhelyi tanárságából elmozdittatása volt a sorshatározó esemény; a mit ő addig tett, az csak olyasmi volt, a mikre rosz óráiban a legerősebb lélek is eltántorodik; de ha a sors üldözőbe nem veszi, újból felkél s diadallal küzd tovább. Tény, hogy neki az egyházi főtanácstól kapott nyugdíj életkedvét s jellemerejét még egyszer felüditette, s jó szerencséjének e pillanatnyi mosolyára munkás lelke az erdélyi történetkutatás parlag mezején a legdúsabb virágzatot idézte elő. Ha az országnak a történetmivelő társaság alakitásához kötött reményei teljesülnek vala, ha

ez hivatását felfogja, s ugy indul el valósitására, a mint azt Benkő több levelében körvonalozta, s a mint módjában állott: akkor az ő Specialis Transsilvaniája, Historiás szekrénye s tiz magyar irója, Füvészkönyve is Erdély és a magyar történelem dicsőségére, nyomtatásban még akkor megjelent, s jövedelme, az élvezett nyugdíjjal, neki és családjának tisztességes életmódot biztositott volna, lelkének pedig nemes elfoglaltatást, s tudományos czéljainak kivitelére ösztönt adott volna. Mindez nem történt. Benkőnek — az éhezőnek — tiszteletdíj helyett szép szókat küldött az erdélyi tudós társaság, s ő szivének búja s tovább nem birhatott életterhe alatt lélekben megtörött. Ez időre esik ama két levél, melynek némely helyeit ismételnem kell, s melyeket megilletődés nélkül nem olvashatni. „Papi hivatalomból igaz ugyan — igy szól egyikben — hogy magamnak és terhes és népes házamnak kenyerem van; de látja az Isten, hogy sem öltözetünkre, sem egyéb sokféle szükségeinkre jövedelmünk nincsen, minden nap szűkölködvén, ugy, hogy minden nap fejem füsti mégyen fel, miképpen folytassam hivatalomat s miképpen használhassak az hazának sok irásbeli gyűjteményemmel, melyeknek megszerzésére forditottam egész életembeli keresményem nagyobb részét.“ Máshol megint így önti ki panaszos kétségbeesését: „Sok szégyenvallásim s hányódásim után, melyet én ekkorácska személy emberi gondolat felett elviselék, éjjeli nappali kiirthatatlan gyötrelmeimben, íme az én végső veszedelmemet jövendölve váró gondolatok s engem végső romlásra s még elmémtől való megfosztatásra is szorgalmatosan késziteni kívánó hírlelések ellen szerencsém volt ép elmével s megújult testtel

leborulnom s keservesen vallást tennem arról, hogy ámbár testi s kézi munkára is képes vagyok, de oly bajos időben, oly helyen, hol semmi gabona nem termett, lehetetlen tíz személyü nyomorult házamnépivel élnem!“

Megrázó sors! Dolgozni tudni és akarni, de nem kapni gyümölcsöző munkát; izzadni s nem kapni meg veritékink diját; keresni a munkásság legnemesb mezején életmódot, és nem tudni a mindennapi kenyérhez jutni; kérni a haza és tudomány nevében gyámolitást a kormánytól, s visszaútasittatni a hazafiaktól, s meg nem hallgattatni; belefektetni életünk legjavát, szellemi erőnk egész tőkéjét egy hazai vállalatba, a mely — meggyőződésünk szerint — a nemzet teendői közt első helyen áll, azon reményben, hogy az majd megadja kamatát: és később tapasztalni, hogy a tőke kamatostól elveszett, hogy ifju és férfi korunk küzdés és szenvedés volt, s életalkonyunk inséggel és nyomorral közelg felénk; — mindezt látni és elgondolni, érezni és elviselni, halandó erőnél több kell. A férfit az élet ily helyzetében nem önsorsa aggasztja, hanem az övéié, kik magukra fennállani képtelenek, a szűkölködő család, melynek sorsáért felelős annak feje. A mint a munkásság, a szűkölködés, a megélhetés minden tisztességes neme és eszközeinek megkísérlése, Istenben való hit és az emberek segélye, minden-minden ki van merítve, s a hozzánk tartozók mégis éheznek és fáznak: ilyenkor a lélek súlyegyenét veszti, s két út közt van választása: kétségbeesik, vagy a rosz útjára tér. A mi ezen túl történik, e lelkiállapot komoly számbavételével jöhet csak itélet és beszámitás alá. A ki biztos magáról, hogy Benkő helyzetében máskép cselekedni

bírt volna, ám vessen követ fejére! De én ezt tenni nem merem. Sőt ama bátraknak és erőseknek is, kik erre magukban hajlamot éreznének, azt ajánlom, hogy túlszigoru itélet helyett, kérjék az erő örök kútfejét, hogy ne vigye őket kisértetbe, de szabaditsa meg a gonosztól.

Ezek Benkőt — mint embert illetik. Nézzük őt mint gyűjtőt és irót, vizsgáljuk a magyar s kivált erdélyi történelem terén kifejtett munkásságának termékenyitő hatását s tudományos értékét. Azok után, a miket az olvasó művem eddigi folyamában idevonatkozólag a részletekre tán túlon-túl kiterjedőleg előadva látott, kimondom azon nézetemet, hogy szerintem a tudományos erdélyi történeti kútfőnyomozás megalapitója Benkő József. Elismerem, hogy voltak előtte érdemes gyűjtők, irók és kiadók; de tény az, hogy a kútfőnyomozás és a nemzet történeti tudásának szükségessége öntudatával, annyira mint Benkő, előtte egy erdélyi iró sem birt. Levelezései, előszavai, munkáiban s könyveiben szétszórt észrevételei erről bárkit képesek meggyőzni. Félszázada már, hogy ő pihen, historiai Tudósitását az előtt két évtizeddel irta; irodalmunk jeles képviselői többen 1848 óta feszitett igyekezettel dolgoznak kútfőink napfényre hozásán, s még nem haladtak azon túl, a hol Benkő állott, még számos magyar történetiró van, a kinek művét ő ismerte, birta, jegyzetekkel magyarázva sajtó alá elkészitette volt, s mi, ma hollétét sem tudjuk. Számos jelek mutatják, hogy gr. Kemény Józsefnek és Nagy-Ajtai Kovács Istvánnak az Erdélyország Történetei Tára szerkesztésénél a Benkő gyűjteménye nevezetes forrás volt. S újabb történetnyomozásunk erdélyi ága

1850 óta nem az ő nyomdokain halad-e? A Nemzeti Könyvtár kiadói, Toldy, Kazinczy Gábor, nem a Benkő által gyujtott fáklyavilágnál mentek-e? Későre jő el az idő, mikor nyomozó történészetünk mind kezébe adja a történetkedvelő közönségnek ama gazdag anyagtárt, a mely Benkő közép-ajtai szűk hajlékában már a mult század alkonyán egybegyűjtve volt, s a mit az erdélyi tudós társaság a helyett, hogy megszerzett és kiadott volna — vagy elveszni hagyott, vagy szép szóval fizetve érette, megszerzett, s később ismét szétszóratni engedett.

Gondoljuk el már most, hogy mind e kincset egy szegény enyedi deák kezdette gyűjteni, akkor, a mikor még iskolai kegyes alapitványokból élt; folytatta mint kevés vagyonu ifju pap, nagyra nevelte mint tíz gyerek tartásának s nevelésének gondjaival elboritott apa; ráforditotta idejét, annak szentelte lelkét s testi erejét; nélkülözött érette és lemondott az élet kényelmeiről; dolgozott velök nappal és ellopta magától az éjjeli álmot; elment felkeresésökre — többnyire gyalog — napi járó földekre, százanként folytatta levelezését szűk keresményéből, ezer meg ezer ívet másolt többnyire saját kezével — keserü kenyéradó papi hivatala folytatása mellett; nem találva történeti műveinek más — mint ingyen kiadót, nem részesülvén az ev. ref. egyházi főtanács adta nyugdíjon kivül semmi jutalomban, nem, egy emlékpénzen kivül semmi hazai megtiszteltetésben!

E körülmények Benkőnek a történetnyomozás terén kifejtett úttörő munkásságát sokszorozott értékövé teszik, s őt bámulat és hálás tisztelet tárgyává emelik. És ez Benkő egyik oly positiv érdeme, melyet senki tőle igazsággal el nem vitathat, a melynek

tudományi becsét semmi alá nem szállitja. Valóban, ő és senki más az erdélyi történetnyomozás megalapitója!

Másik fő érdeme: Transsilvania Generalis czimü művének írása, mely mű irója előtt én — sok birálója és némely kisebbitője daczára is — kénytelen vagyok kalapot emelni. Ime okaim.

E művét ő, tíz híján száz év előtt adta ki, midőn Erdély átalános ismertetését tárgyazó munka egy sem volt, a tudós világ némely pártirók szemüvegén át látta hazánkat és viszonyait. És ez egyik döntő tekintet e munka becse mellett. Látta az olvasó, hogy ő erre tíz évig készült, számos levelét ismertettem, melyeket kora legjelesebb férfiaival e tárgyban váltott, tőlük kérve s kapva kimeritő hiteles tudósitásokat. Nemzetünk őskorára nézve használt, s előttem ismert történeti adataim és saját tanulmányaim alapján mondom, hogy azok amaz időben nagyon meg voltak választva, eléggé s önállólag megbirálva, s a mit Erdélynek politikai és egyházi, közigazgatási, katonai és tudományos állapotairól tudni szükséges és akkorban lehetséges volt, mindazt röviden és velősen előadva fel lehet találni. A történeti és statistikai ismeretek folyóirataink által ma kétségkivül messze eléhaladtak; azokból, mik Benkő e művében el vannak mondva, némelyeket meg kell igazitani, másokat új, azóta tisztára derült adatokkal és tényekkel kell felcserélni, meg másokat egészen elhagyni; de kivált hazánk politikai és egyházi igazgatása, s irodalomtörténeti akkori viszonyaink leirása oly átlátszó, hű és kimeritő, hogy alig van valami erdélyi e tárgyu kérdés, a miről e könyvben, ha mindenütt nem kielégítő is, de érdekébresztő ismeretközlést ne lehessen

találni, elannyira, hogy én szerencsésnek mondanám magunkat, ha a mit abból megtanulni lehet, hazánkfiának nagyobb része tudná, vagy tán e félszázadban is megtanulná. E dolgozatban idézve volt sok tekintélyes tudósnak Benkő szóban levő művére vonatkozó méltányló észrevétele. Azok közt kétségkivül legnagyobb fontosságu a hárlemi tudós társaságtól kapott megtiszteltetése; azonban még egyet-kettőt felemlitek.

Kovásznai Sándor maros-vásárhelyi tanár 1777-ben sept. 1-én költ levelében ezt irja neki: „Ő — ugymond — mindent szivesen ad Benkő tudományos dolgozatához, s a ki azt nem teszi, részéről nem tartja jó lelkiismeretü embernek, de jó hazafinak sem; ugy örvend — írja tovább — hogy nem tudja kimondani, hogy annyi apróság, jesuita s más könyv után Benkő oly munkát írt Erdélyről, a mely egy summában mindazokat felyül haladja“ .... [1]) Peitner Mihály bécsi tudósról s a hazai dolgok és történetek nyomozójáról azt írja hozzá halhatatlan Révaink, hogy rendkivüli tisztelője Benkőnek, s alig várja, hogy ismeretségébe jusson. „A milyennek ábrázoltak téged — írja ugyan ő — gyönyörü munkáid, az az emberséges egyenes, közjót szerető s tettben való derekas embernek mond ő téged. Ez az ő igaz képzete felőled.“ [2]) Denis, a bécsi császári könyvtár egykori őre, többször nyilatkozott Benkő felől a legnagyobb elismeréssel, s főleg azért szerette és magasztalta őt — írja szintén Révai — hogy nem volt részrehajló irásában, egyaránt elismervén a jót vallási és

---

[1]) Mike gyüjteményében levő eredetiből.
[2]) Révainak fennebb már emlitett eredeti leveléből.

nemzeti megkülönböztetés nélkül minden iróban és szemérmes emberséggel egyenesen mondván meg azt is, hol a tévedés. De legékesebben szól e mű tudományi becse mellett az, hogy Európa tudósai maig ez után ismerik Erdélyt, sőt hazánkban is száz meg száz olvasó, tudós és iró használta eddigelő munkáinál s olvasmányainál. Ez előttem Benkőnek oly érdeme, mit kisebbithetni ugyan — a minthogy akadtak is ócsárlói — de annyira törpitni nem lehet, hogy e műve őt hazai irodalmunkban, mint kitünő irót ne mutassa fel mindenha! Valóban ő és senki más az erdélyi honismertetés megalapitója.

Eme kettős szolgálat őt a magyar haza jeles fiává, a hazai irodalom tisztelt nevü irójává teszi: míg kislelkü gyalázóit megrovólag emliti a történetirás, nevöket pedig közönséges lényökkel együtt. már is eltemette a feledés pora!

Hátra van még külsőjét állitnom az olvasó elé. Közép termete. ép, erős testalkata, barna haja — melyet hanyatló korában az idő megfehéritett vala — magas homloka, közép, sima orra, kék szeme, éles és tartós látszerve volt, ugy, hogy ifjú korában holdvilágon is folyvást olvashatott, s késő vénségében sem szorult szemüvegre. Érczes, csengő hangja, beszéde tiszta és oly szabatos volt, hogy szónoklata alkalmával soha egy szavát sem kellett ismételnie vagy helyreigazitnia. Ifjú deák korában lábát a hideg megvette volt. s köszvényt kapván, sokat szenvedett öregségében is; e miatt nyárban ritkán öltözött fel, hanem csak egy köpenyt vett magára. s papucsban vagy báránybőr-csizmában járt. Igy járni maga is illetlennek tartotta. azért mikor az idegenek ily öltözetben találták, igen átallotta; egyébiránt

deák, pap és tanár korában igen tisztességes és állásához illő ruhát viselt. Társalgási modora nyájas, tréfás és előzékeny, sőt átalában oly emberbecsülő volt, hogy midőn valakivel találkozott: senki őt a köszöntéssel meg nem előzhette; a mint mondani szokta volt, amaz elvet követte: „sis omnibus suavis, nemini gravis, paucis familiaris.“ Gyermek s ifju korában feltünően hajlékony teste volt, s ruganyos izmai kitünővé tették őt az ugrásban; sőt még késő vénségében, 70 éves korában is, kedvencz foglalatosságát, a füvészetet űzve, könnyen járta a hegyeket.

És most csendben és békében nyugszik ő, az életében hona tudományi ügyéért annyit nyugtalankodott férfi, a közép-ajtai helvét hitvallásuaknak egy hegyoldalon fekvő s egyik előde, Benkő György által 1622-ben ajándékozott temető helye felső részében, a hol 1826-ban még fennállott azon nagy hársfa, melynek terebélyes ágai több vérrokonaiéval az ő sírját is árnyalták. „Midőn én — írja nekem Nagy-Ajtai Kovács István ur — Benkő sírját 1826-ban meglátogattam, domb nélkül volt; kelet felőli végénél nyolcz ujjnyi szélességü sírfa, de annyira meghasadozva, hogy a rajta levő feliratot alig olvashattam el; híven leírva ím ez: Itt fekszik nagy emlékezetü Professor Benkő Josef. Anno 1814. Die 29-ik Decembri.*) A sírt zöldelő csalyán, bürök és vadmuskáták boritották. Találtam közöttük egy bokor kerti violát is.... Vajjon ki ültette ide e violát? kérdém egy akkor oda érkezett

*) A Benkő Ferencz irta Biographiában a 27-ik lapon levő felirat nem egészen hü.

nőtől. A néhainak Borbála nevü leánya — lőn a feleletet — a ki édes atyját nemcsak míg élt, de halála után is nagyon szerette, tisztelte, virágokat ültetett sírjára, azokat öntözte; már elhalt — mint hajadon!...." Néhány év mulva ismét felkereste e sírt ama tudós hazánkfia; már ekkor nem volt ott a viola, s a hársfának csak törzse állott, koronája levagdalva, azért — ugy mondák — mivel lombjai alatt a sírokat nem lehetett szárazan tartani..... 1858 nyarán ismét ama vidéken járván tisztelt Kovács István úr, puhatolódott a sír felől, szándéka lévén — ugymond hozzám írt levelében — vidéki ismerőseit egy tisztességes egyszerü sírkő közösen leendő készitetésére felszólitni; azonban értesült, hogy az utódok Benkő nyúghelyén újitásokat tettek. Felkereste tehát harmadszor is, és a sírhalmot és fejfát megújitva találván: szándékától az utódok kegyelete iránti tiszteletnél fogva elállott. *)

Tán hagyjuk is el — hogy ő, a ki életében a természet és egyszerüség embere volt, maradjon halálában is magához hasonló. Őrizze porait a föld, mely bölcsője fáját nevelte. Az agg hársfa ágainak halk zöreje enyhe dal, az életét oly szakadatlan ostromlott fergeteg zúgásához képest. Némuljon el sírjánál a zaj; kortársainak — a kik őt félreismerték, s gyöngeségeiért nagy érdemeit elismerni vonakodtak — utódai zarándokoljanak sírjához, kérjenek engesztelő bocsánatot bántott emlékezetétől. A sár és kő, melyeket rövidlátás és irigység rádobált, a tövis és tőr — melyeknek szúrásával végzetes balsorsa szívét a két-

---

*) Nagy-Ajtai Kovács Istvánnak 1864-ben nov. 26-án hozzám irt eredeti leveléből.

ségbeesésig vitte — tömörüljenek egygyé azon nemes szellem tüzfolyamában, melyet én ez igénytelen rajzban az olvasó elé állitottam, váljanak az ő emlékkövévé, s őrizzék e földön emez egyszerü férfiunak a halhatatlanság honába szállt szellemalakja emlékét, míg a nemzet gondoskodó figyelme, egykor a magyar tudományosság Pantheonában emelend, más jelesekkel együtt, neki is érdemlett oszlopot.

OKIRATTÁR.

I.

KÖZÉP-AJTAI Réformata Szent és Nemes Eklé'sia; Minden becsületre méltó, s a Kristus Jésusban a mi Édes Idvezitőnkben Szerelmes Drága Atyámfiai!

Mindenestől fogva igaz, mert az Igasságnak Szájától, JÉSUStól származott Beszéd ez: Egy Próféta is nem kedves a maga Hazájában. Luk. 4—24. De másfelől a bévételre mindenestől fogva szükséges Beszéd az is, a mit a Nemzetségeknek Apostola Szent Pál igen hathatosan kimondott a maga példájában mind azoknak, valakik az Evangyéliomnak szolgálatjával KRISTUS követségét akarják viselni, hogy tudniillik az Isten Szolgáinak kell magokat viselni, sok tűrésben, nyomoruságokban, szükségekben, szorongattatásokban, háboruságokban, ditsőség és gyalázat által, szidalom és dítséret által. 2. Kor. 6. Én is azért tapasztalván magamban az én kimondhatatlan méltatlanságomhoz és idétlenségemhez képest az Egyházi Szolgálatra gerjesztő Isteni Hivatalt, ennek a Menynyei Jutalmat sok Isteni Igéretekből tsalhatatlanúl váró Egyházi Szolgálatnak hol ditséretes, hol gyalázatos terhétől félnem és magamat vonnom, bélyeges hitetlenségnek tartottam; és egyetemben inkább választottam, magamnak, hogy az Isten' Népével együtt nyomoruságokkal illettetném, hogy nem mint a bűnnek ideig való hasznával élnék, a Világ dolgaira való ereszkedésemmel. Ugymint, ki nagyobb gazdagságnak itélem lenni a KRISTUS-ért való gyalázatot, nézvén, a Szent Móses okulárján, a Jutalomnak fizetésére, hogy nem mint e világ Egyiptomának kintseit. ('Sid. 11. 25. 26.) De azonban az ISTENI kegyelemhez való bizodalommal erőssen feltettem magamban, hogy mind addig az ISTEN nyá-

jának Pásztorlására magamat ne alkalmaztassam; mig a külső Országoknak Tudománybéli kintseiből ha tsak valami kevés részt is nem vennék, a mi nemzetünkhöz nagy Lelki Indulatot viselő Akademiákban; és így magamat alkalmatosabb Eszközzé késziteném valamely szegény Hazánkbeli Eklésiának Legeltetésére; mely igyekezetemnek felsegitésére minden érdemem nélkül méltóztatott, szép Igéretet is vettem Kegyes Pátronusom, Méltóságos Gróff és Vice-Colonellus Bethleni BETHLEN GERGELY ur ő Nagyságától.

Nem azért tehát, mintha kedvetlen vólnék ahoz a Népes és Szent Eklésiához, mellyből én is eredetemet vettem, és a mellynek betsületes Tagjai, nagyobbára Vér szerént való, mindnyájan pedig a JÉSUS KRISTUS-ban és Lélekben buzgón szerető Atyámfiai, s a kikért én átok is kész volnék lenni, Róm. 9. v. 3. hanem az emlitett okra nézve, ha ISTEN-nek kegyelmesen tetszik, még ezen fényes hirt viselő Nagy-Enyedi Böltsesség HÁZÁ-ban maradnom énnékem szükséges lévén egy ideig, én azon Szent Hivatalra bé nem mehetek. A Szent Eklésiának pedig nagy szeretettel gerjedező Szívből és Lélekből köszönöm, és meghálálni, míg e Világ engemet testben tartóztat, igyekezem, hogy mind engemet, ki az én Hívséges URam JÉSUS KRISTUS Saruja kötőjének megoldására, ezerképen méltatlan vagyok, megtisztelt, mind pedig szemeinek fogyatkozási miatt, negyven-nyolcz Esztendeig való Papi Hivataljának lefolyása után, már többet az ISTEN Oltára körűl nem szolgálható Tiszteletes Öreg ATYÁM uramat az én hivatalommal megvidámitotta. Mellyben némű-némüképen a jelent ki, hogy én kedves Próféta Fiú volnék magam Hazámban: melyet háladatosan említek. Azonban azt kivánom ISTEN előtt megjelenő könyörgésemmel, a mit nagy esedezéssel kiván vala ISTEN-től a Szent Móses az Izrael' Gyűlekezetének, így szóllván: Az UR, a' Lelkeknek és minden Testnek ISTENE rendeljen Férjfiat a KÖZÉP-AJTAI Gyűlekezetnek. A ki ki-menjen Ő előttök, és a ki bémenjen Ő előttök; a ki ki-vigye Őket, és a ki bé-vigye Őket, hogy ne légyen az UR Gyűlekezete ollyan, mint a Juhok, mellyeknek nin-

t s e n P á s z t o r o k, 4. Mós. 27. v. 16. 17. Ezen buzgó kivánsággal maradok

A Szent Eklésia' minden becsületre méltó
Nagyobb és kissebb Tagjainak, nagy
részben Vér szerént való, mindnyájan
pedig a KRISTUS-ban szerető Atyámfiainak

holtig háládatos szívet viselni kivánó
Szolgájok és Atyjokfiok
Közép-Ajtai BENKŐ JÓ'SEF,
Nagy-Enyedi T h e o l o g u s Deák.*)

Nagy-Enyed. 1766.
Mind Szent Havának
28-dik Napján.

II.

N. Baczonini sedria quindenalis celebrata anno 1769. die 22. 9-bris sub Praeside Rev. ac Claris. D. Seniore Alexandro Sz. Dálnoki.

Causa levata summe venerandi ac clarissimi Dni Alexandri Sz. Dálnoki venerabilis dioeceseos Erdővidékiensis senioris consummatissimi, ratione officii sui ut actoris in Rev. ac Cl. Dominum Stephanum Simon, Ecclae. ref. Barotiensis parochum tamquam inctum, pro summe rev. ac Cl. Dno actore advocatus Josephus Benkő de K.-Ajta ecclesiae patriae parochus, per quem solemni praemissa protestatione proponit in sequentibus:

Noha szívbeli fájdalommal, de azonban mind erős hitemben álló hivatalomtól, mind pedig Tisztelendő elöljáróimnak el nem mulatható parancsolatjoktól kényszerítettem a megnevezett T. atyámfiával perbe szálani ily terhes okokra nézt:

I) Hogy ő kegyelme meg nem rettenvén amaz a p o s t o l i i n t é s t ő l: A r é s z e g e s e k a z J é z u s o r s z á g á n a k ö r ö k s é g é t n e m b í r j á k. 1. Kor. 6. 10, a részegeskedésben a jó keresztyénséggel, és annyival inkább a jó példaadást kivánó sz. papi hivatallal össze nem férhető módon elmerült,

*) A Mike Sándor gyűjteményében lévő nyomdai kefelenyomatból, mely Benkő saját kezével van kijavítva.

minthogy a részegség LXXXII. Canon szerint, omnium vitior. fomes ac nutrix est. a Tiszt. Atyámfiában a részegségnek ezen siralmas szüleményei lettenek:

1) Hogy ő kegyelme a templomban is igen sokszor részegségben találtatik, az Istennek ama tilalmazó törvénye ellen 3. Móz. 10. 9. Igy adatott a papok eleibe: Bort és részegitő italt ne igyatok mikor bé akartok menni a gyülekezet sátorába, hogy meg ne haljatok: örökké való rendtartás legyen ez a ti utánatok valóknak, lásd Ezekiel. 44, 21 Az egyiptombeliek pogányok voltanak, még is a részegitő italt papjaikban meg nem szenvedték.

2) Hogy ő kegyelme, a mi nagyobb, az Úri szent vacsorának kiszolgáltatásakor is tapasztaltatott botránkoztató részegnek, holott ez olyan bűn, hogy a Korinthusbeli hallgatóknak ilyen hibájokat kárhozatra való egybegyülésnek nevezi sz. Pál apostol, annál inkább apostoli szolgálatban lévő papi emberben ez éppen a legirtóztatóbb vétkek közül való.

3) Ő kegyelme, papi jövedelmének nagyobb része részegitő italra kelvén, illetlen papi ruhában teszen szolgálatot az Úr házában, holott a LXXXVI. Canon ezt a kötelességet szabja a papnak: Habitus eorum sit ordini et vocationi sacrae conveniens, non nimis sordidus etc.

4) Ő kegyelme háza népéről illendő gondot nem viselhet, és nem is visel, sem most sem jövendőre nézőleg, az emlitett okon értekéből otten-ottan kifogyván; sz. Pál pedig a hitetlennél alábbvalónak nevezi azt, a ki az övéiről gondot nem visel.

5) Ezzel a szent társaságnak mocskoltatására okot szolgáltatott; már ugy látszik, hogy ha egyik pap mértékletlenül iszik, azt hozzák ki belőle, hogy a papok részegesek.

II-ik fő oka keresetemnek ez: Az egyházi szent igazgatásnak minden pap alája vagyon rekesztve elannyira, hogy a papi hivatalra való béálláskor is minden pap hittel kötelez' magát püspökjének és esperestjének engedelmességre. — De a megirt T. Atyámfia a LXXXV-ik Canon példásképen való megrontására a szent igazgatás ellen való engedetlenségének ilyen keserű gyümöleseit termette:

1) A partialis Synodusokra való hivatalt semmibe hajtván, azokban alig jelent meg vagy egyszer.

2) A generalis szent visitatiókon is ő kegyelme meg nem jelent.

3) Midőn némü-némü hibáiról levelem által corrigáltam volna, engem akarván kisebbiteni s gyalázni, pecsét alatt küldött levelemet házról házra küldözte; úgy tetszik pedig hogy ez sokkal nagyobb az engedetlenségnél, mert ez ellenem való támadásnak speciesse.

4) Ezzel prostituált egy nekem küldött levelében: Ne tapogassak csak mint a vak a sötétben. Ezt pedig akár Theologice akár politice magyarázzuk, súlyos mocskoló szónak találjuk.

5) A jelenvaló törvényszéket is contemnálta, mert noha világosan hirdettem currentálisomban, hogy az ide citált személyek oly készülettel jelennének meg, hogy minden apróság exceptióknak hely nem adatik; de ő kegyelme nem hogy személyében de levele által is meg nem jelent, szándéka is a megjelenésre nem volt, a mint azt bizonyos relatiokból észre lehet venni; annakokáért megkivánom a szent Törvényszéktől, hogy a Canonok ereje szerint a vétkek szem-béhúnyás nélkül megnézetvén, büntetés nélkül ne hagyattassanak, hanem a Tiszt. I. atyánkfia a sz. hivataltól amoveáltassék, és engedetlenségének solemniter való engedelmességével ellent mondjon, elvett becsületemet visszaadván coram S. Sede, mert sz. Ágoston szavaként: non remittitur peccatum donec restituatur ablatum. — Hogyha pedig a Tiszt. I. atyámfia ezen actiómban valamit tagadna, kész vagyok törvénybeli eszközökkel megmutatni. Ceterum jus mihi sit omnibus juridicis instrumentis causam praesentem tueri — et protestatur.

Pro I. Nemo.

Deliberatum. Admonetur Clarissimus in actione mentionatus Stephanus Simon, ut proxima adfutura Sede compareat, secus luet poenam canonicam.*)

*) Az erdővidéki Papi-szék eredeti jegyzőkönyvéből.

III.

Excellentissimo ac undique Doctissimo Domino, Philos. et Med. Doctori Experientissimo, Rei Sanitatis Transsilvaniae Consiliario Physicoque Regio etc. etc.

Domino D. ADAMO CHENOT.

Summo conatuum Suorum Fautori, Salutem ac geminata millies Bona precatur Josephus Benkő.

Litteras TUAS, Excell. Dne, ultima Novembris anni elapsi datas, ineunte licet labentis Januario acceperim, et paucis post interpositis diebus, etiam duo Cranezianorum Operum Botanicorum tomi ad me allati fuerint: officii tamen me mei inmemorem ne quo pacto pronuncies, per quam humillime TE obtestor; nulla enim mihi Coronam vel Cibinium fida expediendi occasio Suppeditata fuit.

Est mihi consolatio ingens, quod vir tantus, ac eximiae procul dubio humilitatis, homuncionem me observare Supra opinionem dignatur. Quot profecto verba TUA, tot Consilia, ea quidem ambabus a me manibus amplexa: TE tamen celare non me decet, nisi atro ingratitudinis lapillo notari me velim, praeterito a Decembri, Aprilis ad exitum, esse me navum Botanices cultorem haud posse. Aliquot Scilicet abhinc annis, quum Studiorum causa Enyedense incolerem Collegium, inchoaveram res Transilvaniae, patriae meae, colligere, ex iisque Ejus Notitiam publicae exponere luci destinaveram; nec abhac collectione in hodiernum usque diem destiti. Viderat meum hoc propositum quidam contubernalium meorum, juvenis bonae spei patriarumque rerum amantissimus, Typographiae nunc Viennae in Aulico Typographeo operam navans; collectionesque meas non ubique (absit verbo arrogantia) obvias observaverat; datis ille ad me literis exeunte Novembri anni praeteriti, haud contemnendis solicitavit rationibus, quatenus opus meum festine Viennam mitterem, ejusque inpressionem indubie promisit, transquietoque esse me jussit animo, super 30 (sat certe paucorum) exemplarium, in mearum compensationem fatigationum, donatione. Facile assensi, ac in id diligenter incubui, ut dictum la-

borem absolverem ante, quam vegetabile reviviscerct Regnum: triginta iam philyras descripsi, totidem adhuc circiter restant. Dum Atmosphaeram Transilvanicam descripsissem, TUIS, Doctor Doctissime, vitulis, maximam partem, arare ausus sum: ne tamen inscio TE id fecisse videar, en, acclusam eam operis mei particulam transmisi, cogniturus sincere, an non mihi controvertas?

In describenda interim Atmosphaerae cognitione instituti ratio non me sivit prolixiorem; quum aliquot centenae rerum varietates describendae mihi fuerint. His ita perspectis, ne me Prometheum, ne in horas varium putes, velim: tantum enim abest Botanicae me rei oblitum esse; ut potius ea mihi calcaris instar sit ad Transsilvano-Geographicum opus quantocius absolvendum. Sed nec possum interim non aliquid temporis suffurari, volvendoque Praestantissimi Domini Crancii Operi consecrare. Sed tempus jam est interrogationes TUAS attingendi. IS Attidem Sedis nostrae Circulus non procreat, nec alibi reperi: at Dominus Becker Pharmacopaeus Coronensis in quadam Districtus Barciae parte versus Ó-Sántz sita frequentem crescere asserit, mihique eam, ut et Arnicam promisit. Rubia Tinctorum non paucorum hac regione rusticorum in pomariis locum invenit, et tingendis ovis, ceu lignum Brasilianum et Fernambucum aliis in locis, inservit. Habeo alias quoque plantas coloribus Sacratas, quarum e numero est etiam Rubivides Linnaei, sed nihil fere adhucdum colorum expertus sum, TUIS jam consiliis experturus. Vino quidem et Spiritibus, reliqua inter tentamina, Helianthi annui (corona Solis Tournefert) Seminibus cortice nigricantibus, rubrum conciliare colorem, sic satis quidem elegantem ac tenacissimum, proprio didici experimento; non aliter, quam maceratis in quolibet spiritu, iisdem seminibus. Hoc itaque meum dico inventum, quatenus vel nusquam legi, vel meam observatio effugit diligentiam. Lintes vero expresso e baccis Phytolaccae succo imbuto Tornam solis imitatus sum; at elegans ille color in liquidis inconstans est. Glycyrrhizam in Háromszék non observari, in sede Udvarhely aliquot locis, prout etiam Bethlen-Szent-Miklósini in horto Ill. Comitis et Vice Colonelli Gregorii Betlen dudum et copiosam vidi, questus tamen gratia, licet bene posset, non colitur. Rhoem

coriariam bene multi Magnatum in Transilvania horti suppeditant; ea vero Spontanea multiplicatione se propagat, ut Olasztelekini ac Nagy-Ajtae videre est. Rhaponticum e montibus Passum Ojtozensem respectantibus copiosum adsportari curabat quatuor abhine annis, Schnel quidam Apothecarius Coronensis: sed communicata ab eo mecum radix jam fere exsucca vitam meo in horto resumere potuit minime. Rhabarbari seu Rhei vero Semina Coronae maturata habeo, praesenti decrescente mense terrae committenda. Viventem Jovis Florem vidi nunquam. Porro, dum piam TUAM de plantis noxiis et suspectis monitionem considerassem, occasionem arripui TIBI mittendi ac declarandi plantam non ubique nascentem, scilicet Selaginem Linnaei Lycopodii Speciem, cujus ingentem in montibus sedem Bardotz a Csik, discriminantibus copiam cum Fratre meo reperimus: hanc vulgus Részeg-György füve, id est, Herbam Georgii ebrii nominat, juxta Pagum Parajd habitantibus autem Serke fü audit. Decocto hujus, in obstinatissimis chronicis quibusque morbis alvum sollicitare, rusticis harum regionum in more positum ac ordinarium ferme est: vi sua tormenti instar agente ac mortalium vix non latera (ut Reverendus Genitor meus, juvenis tentaminis reus, saepe meminit) extrudente, profuit quibusdam, nocuit pluribus. Idem multi factitant cum tantillo radicis Belladonnae decocto, quo praeterita proxime aestate rationem omnem post aliquot horas redeuntem et vitam prope, mulier quaedam hac mea in patria amiserat. — Miras illa habuit imaginationes disturbationem rationis suae initio. Quantum ad Mineralia: Ea quoque mihi perplacent, habeoque quasdam Lapideo e Regno collectiones. Aliquod hujus, juxta ac Regni Animalis Specimen, in praememorato meo de Transilvaniae opere, dedi. Fortassis plura, Deo juvante, aetas, quam 33 annorum habeo, mihi suggeret, dum aliquem aliquando habeam, cum quo talia conferre valeam.*)

---

*) A Mike Sándor gyűjteményében levő eredetiből.

IV.

2061. 1775.

Excellentissime Domine L. B. Regie Plenipotentiarie et Praeses, Excelsum Regium Magni Principatus Transilvaniae Gubernium, Domine, Domini, Benignissime, Gratiosissimi!

Commissionales Excelsi Regii Gubernii sub numero 9942, ex repraesentatione Inclitae Sanitatis Commissionis, ad me indignissimum datae, et humillimo obsequii cultu 28. Febr. acceptae, ingenti me adfecere gaudio, non ex eo solum, quod Supremus magni hujus Principatus Magistratus, cum singulari complacentia, quantulamcunque in Re Botanica meam notitiam, et ex ea, ad communicanda quaevis, advenientibus Singulis, proclivitatem, juste intelligere non dedignatus fuerit; sed, et maxime quidem, quod paterna prorsus sollicitudine ad promovendam Botanicem, Scientiam videlicet utilissimam, sed hac in Provincia adeo hactenus neglectam, curas converterit. Hoc namque felici et composito ad Scientias Seculo, dum omnibus ferme Europae angulis, Vegetabile ac reliqua duo Naturae Regna ad Leges et notitiam complurium composita conspiciatur; nostra Sane Transilvania, paucis Eruditorum exceptis, quid Historiae Naturalis nomine intelligendum veniat, haud mediocri Scholasticae imprimis juventutis damno, ignorare cogitur.

Quanto itaque, hac in ora, Scientia Botanica est jejunior; tanto mihi, naturali licet ductu Scientiaeque tam amoenae utilitate ad eam proclivi, ejus cultura extitit difficilior, nec ideo ultra Botanophili nomen adsurgere mihi licuit: diligenti tamen plantarum Sponte nostra regione provenientium et in hortis cultarum investigatione, Botanicorumque recentiorum lectione, ut et plantarum nonnullarum hoc Solo non crescentium in hortum meum conquisitione, adjutus, eam me adquisivisse notitiam, qua huic se Scientiae addicentibus aliquid prodesse possim, non sine crubescentia quidem, at ad benignum Excelsi Regii Gubernii jussum, ingenue confiteor. Nec diffiteor interim, magnum mihi coninuandi hujus Studii calcar additum fuisse commissionalibus

Excelsi Regii Gubernii, A. 1773. 12. Junii datis, quibus ex providentissimo Matris Augustae mandato, praeter aquarum Soteriarum explorationem, Herbarum quoque Specialium inquisitio, quoad fieri posset, Circulis omnibus injungebatur, Simulque curiosis rerum Naturalium amatoribus, earundem investigatione, opportuna bene de Patria merendi occasio offerebatur. Tunc proinde Declarationem ego quoque meam Excelso R. Gubernio devote Submiseram.

Nunc ad commissionales Ejusdem Excelsi R. Gubernii, quibus quaeritur: An publicas in arte Botanica Praelectiones Cibinii et Coronae suscipiendi animum habeam, ita quidem, ut illas a 1-ma Julii usque 15-tum Septembris Anni 1775. Ordiendo, Sequente tandem anno 1776. easdem Coronae continuare illis itidem Mensibus posse credam, quibusque Sub conditionibus hujus generis Praelectionibus vacare possim?

Declarationem meam, Punctis Sequentibus exhibeo humillime:

I.) Licet nihil mihi prius sit, quam Superiorum voluntati obsequi, publicaeque utilitati, in Re cumprimis Botanica, Si quid valeam, consulere: juxta tamen praescriptam Normam, pro anno praesente, obligare fidem meam capax non sum. Praeter enim curas minores, domesticas v. l. et hortenses illas, quas plantis in hortum meum illatis dicare soleo, Pastoratus, simulque in Dioecesi Erdővidékensi Notariatus officium, dimidium, et duos continuos menses me abesse haud sinunt. — Totidem tamen Mensibus partitè Supputatis, dimidiatis scilicet, Majo, Junio, Julio, Augusto et Septembri, Rem Botanicam pro publica me tractaturum utilitate, juxta sequentia puncta, prompte promitto: cum hunc in modum Solemnioribus Officiorum meorum negotiis adesse possim.

II.) Quum igitur distantior loci situs tot mihi vicibus Cibinium eundi occasionem praecludat: facile patet, non ultra Coronam Praelectionum mearum Sphaeram, hoc saltem, prout dixi, anno, extendere me posse, coronae vero, aut hoc anno praesente modoque praemisso, aut juxta Punctum IV-tum me vel maxime velle. Et est in his idonea quaedam ad promovendum Institutum

commoditas, tam quod Coronae Herbariorum vivorum compositio apud juniores quosdam Pharmacopolas, me ductore, sub incude sint, quam quod ante 1-mum Julii plantae quaedam vel prorsus evanescant, vel absolvant fructificationem, ex qua essentiales characteres peti debebant.

III.) Sed ne me Cibinio abstrahere velle, et fallere fidem meam, eludereque paternam Excelsi R. Gubernii Intentionem videar; dummodo mandetur mihi, veniam omnino anno labente Cibinium, ea aestatis parte, quae pro Herbationibus erit opportunior, commoraborque ibidem, quamdiu plantas in territorio Civitatis reperibiles, discere aventibus, pro Specimine monstrabo, cum iisque de tractando Studio Botanico, de comparandis Botanicis Auctoribus et huc pertinentibus aliis circumstantiis consultando conferam, et ulteriorem Excelsi Regii Gubernii dispositionem intelligam, meque ad futura determinare valeam.

IV.) Obligatam Punctis 1-mo et 2-do fidem meam solvere licet paratus sim: praestaret tamen, ut mihi quidem videtur, currente anno 1775-to instituere Adparatum, quo futuris temporibus, negotium Botanicum utilius tractari posset. — Forte scilicet praestaret, si cum Puncti III-tii et V-ti implemento, quasdam adhuc Excursiones Botanicas et itinerationes, locis nondum a me perlustratis, et maxime Cibinio advicinantibus facerem; Plantas (immo quasdam etiam opes Lapidei et Animalis Regni) colligerem non hactenus repertas sed fors reperiundas, Siccos Hortos sive Herbaria, et unum quidem pro Dicasterio Rei Botanicae curam gerente, aliud pro Auditorio Cibiniensi construerem, Sicque Cibinium aliquando adirem ditior: cum enim non omnes ferat tellus Cibiniensis plantas, nec discentibus, peregre pro Herbarizationibus abesse contingat, consequitur, utilius cum hoc aut simili Adparatu subjectum Institutum fore processurum.

V.) Esset certe gaudium ingens mihi, si gratuitam in his negotiis operam, taliterque meum erga patriam amorem ardentissimum contestare liceret: ast quoniam Pastorali meae functioni aliquis mercede per me conducendus et substituendus, porroque itinerum et excursionum, similiter et fatigationum ac expensarum molestiae mihi devorandae futurae sint; non possum Augustissimae Majestatis et Excelsi Regii Gubernii Benignitati, ex bene

placito suo prorsus quidem promanati, non me commendatum velle humillime.

VI.) Postquam Regia fultus fuero Benignitate, praelectionumque et investigationum botanicarum occassione munitus; ut in dies rationem reddam occupationum mearum, dabo sollicitam omnino operam, dabo et industriam, ut curae meae, aliquid Saltem tandem aliquando conferant. a) In usum Pharmaceuticum (Officinis Scilicet coronensibus) quatenus Plantae nondum Pharmacopolis notae, quarum virtutes Celebres Medici forsan, ut fieri consvevit, elicient, et in Officinas inferent, manifestabuntur; aut vulgo commendatae, monstrabuntur. Exempli gratia: Petasites de radice non pridem commendata et ab Excelso R. Gubernio publicata, nostro vicinisque circulis nota nemini, a me monstrata erat.

b) In usum Oeconomicum. Nec plura dicam; intra decursum anni labentis docebo forte, Rhoem coriariam, non raram in Transilvania, nec cultura difficilem plantam, Cerdonibus vero maxime commodam; et Rhoe Cotino, vulgo Szkumpia dicta, — a R. P. Fridwaldszki laudabili industria reperta, usibus coriariis longe aptiorem, qua Cerdones Hispani, ac precipue Cordubenses (unde pelles hac planta paratae kordovány dici consveverunt) utuntur, oeconomicum exhibere usum.

c) In usum Litterarium; erudito Siquidem Orbi Naturalis Transilvaniae status et decus nativum, his similibusque mediis innotescat.

Jam demum, cum premissae Declarationis, meique ipsius indignissimi, in Benignitatem et Gratiam Excelsi Regii Gubernii submissione emoriar

Excellentiae Vestrae et
Excelsi Regii Gubernii

Servus humillimus
Josephus Benkő
Parochus Ecclesiae Helv.
Confess. Közép-Ajtensis m. p.

Köpetz, 1775. 12. mart. *)

*) Az eredetiből.

V.

3906. 1775.

Suae Matti Sacramae.

Cib. 6-a Julii 1775.

Inter alia Rem Sanitatis respicientia momenta repraesentatum cum initio a. c. fuerat Gubernio per hujatem sanitatis Commissionem, Magnum huncce Principatum quoad Regnum etiam Vegetabile certa gaudere prae aliis Ditionibus praelatione, complures enim hic existere Herbas salutiferas in variis Provinciis haud reperibiles, proprosuitque hac occasione praelibata Sanitatis Commissio Josephum Benkő Ecclesiae Reformatae Possessionis Közép-Ajta Sedi Siculicali Miklósvár ingremiatae Parochum velut Botanicum praestantissimum, qui singularem in Re Botanica acquisivisse notitiam, et suscepta, explorandarum herbarum fine per Sedes Siculicales, Districtumque Coronensem itineratione, hortum proprium sibi comparando ultra quadringentas herbarum Species ac inter eas exoticus etiam eo inplantasse fertur, Herbariumque Siculicum nuncupandum, Herbas salutiferas in Siculia provenientes continens pro bono communi edere meditatus, interea etiam ex adepta herbarum cognitione amore Patriae ad communicanda quaevis advenientibus singulis proclivem se exhibens. Quibus intellectis commendato huic subjecto perscribendum, ejusque Informationem hauriendam existimabamus, super eo: an publicas in hac arte Praelectiones Cibinii et Coronae (cum in his duabus Civitatibus numerosiora habeantur Pharmacopolia) suscipiendi animum habeat, ita quidem: ut illas a 1-a Julii usque 15-m 7-bris anni 1775. Cibinii ordiendo, sequente tandem anno 1776. easdem Coronae continuare illis itidem Mensibus posse credat? quibusve sub conditionibus, quove tempore hujus generis Praelectionibus vacare possit? Advenientem subinde ejus Declarationem Sanitatis Commissioni eo fine communicantes: ut cum Se memoratus Benkő ad suscipiendas in arte Botanica praelectiones sub certis Conditionibus proclivem offerat, Consessus Medicus Conditiones illas propositas uberius examinet, et suam tam de modo promovendi hujus Instituti, quum etiam de Subsistentia aut elargienda aliqua Consolatione Opinionem Gubernio commu-

nicet; e cujus Communicatione tandem intelligentes fructuosum censeri, si repetitus Benkö sub declaratis Conditionibus, et per eos Menses, in quibus ab ordinario Officio abesse posse se obtulit, pro informanda Juventute artem Medicam et Chyrurgicam addiscere volente huc Cibinum accerseretur, eique pro ulteriori dilatando hocce studio, aliorumque excitatione Consolatio quaedam determinaretur. — Cui opinioni nos quoque accedentes, ad assequendum scopum, et promovendum hoc in Re Herbaria Institutum, ac ut alii etiam ad utilia ejus generis Studia excitarentur, existimabamus Eidem Praelegenti penes assignationem Hospitii in duobus Cubiculis definiendi e cassa Provinciali bonificandi, pro singulis Diebus quibus Informationibus incumbet 2 Rflos aeque ex Cassa Provinciali largiendos fore. De quibus autem dum Majestatem Vestram Sacrmam demisse prius informare, Altissimamque Ejus annuentiam exorare, sustinemus, fideli subjectione perennamus. *)

VI.

5515. 1775.

a) D. Josepho Benkő Ecclesiae Reform. közép-Ajtaiensis Parocho Cibinii 1-mo 7-bris 1775.

Ad demissam Gubernii Repraesentationem, quoad Praelectiones circa Rem Botanicam per D. Vestram Cibinii et Coronae instituendas Majestati suae Sacratissimae sub 6-ta Julii a. c. substratam, dignata est Altissima Eadem medio benigni Decreti Aulici 9-na Mensis Augusti A. C. emanati Gubernii Regii Opinionem depromendam benigne jubere; an non, considerato eo, quod Juventus Artem Medicam et Chyrurgicam addiscere volens Claudiopoli, ubi Magister Chyrurgiae jam stabilitus et Professor quoque Medicinae juxta Intentionem Regiam sucessu temporis constituetur, facilius huic quoque Studio vacare possit, Cathedra Botanices D. Vestrae potius Claudiopoli, cum minori omnium, qui in hac Scientia progressum facere intendunt aggravio anno futuro assignanda esset? Cujus supremae Ordinationis Regiae tenorem D. Vestrae cum in finem communicandum duxit Guber-

---

*) Az eredetiből.

nium: quatenus Declarationem suam, an ex recensitis in Regio Decreto rationibus tradendas in Re Botanica Praelectiones potius Claudiopoli, quam Cibinii aut Coronae suscipiendi animum habeat? Gubernio quantocyus submittere haud intermittat. *)

993. 1775.

b) Sacratissimae Caesareae, et Regiae Apostolicae Majestatis Dominae, Dominae nostrae clementissimae Nomine, Regio in Magno Principatu Transylvaniae Gubernio intimandum:

Quantumvis praelectiones circa rem Botanicam Cibinii vel Coronae instituere relate ad Pharmacopolas juxta tenorem informationis ddo 6-a Julii anni currentis numero 3906 signatae utilius visum sit, occurrit tamen ex altera parte consideratio, quod juventus artem medicam, et Chyrurgicam addiscere volens, Claudiopoli, ubi Magister Chyrurgiae jam stabilitus, et Professor quoquae Medicinae juxta Altissimam intentionem successu temporis constituetur, facilius huic quoque studio vacare posset. Jubet proinde Altefata Sua Majestas, ut praelaudatum Regium Gubernium ulterius opinionem suam depromat, an non Cathedra Botanicae Josepho Benkő, potius Claudiopoli, cum minori omnium, qui in hac scientia progressum facere volunt, aggravio, anno futuro adsignanda esset, etc. etc.

VII.

Tiszteletes Doctor és Professor Uram! nékem minden érdememés isméretségem nélkül méltóztatott nagy Jó Fautor Uram!

A Kegyelmed drága szép könyveinek olvasását és azokból sok árkos írásoknak kiszedését, ezelőtt nem kevés napokkal elvégezvén, valóban utánna vigyáztam az alkalmatosságnak, melyen viszszaküldhetem vala, de mintsem annyi kézen fordulyon meg, jobbnak tartám várakozni egy kevés ideig (azonkivül is az idő, mely ezen könyvekhez tartozott vólna, már eltelvén) valami Árkosi ember után, kinek az Unitarium Colleginmban ta-

*) Az eredetiből.

nuló fijához bizonyosan útja lészen éppen Kolosvárra. Alázatosan kérem azért Tiszteletes Professor Uramat, muljék el ellenem méltán származhatott nehézsége. Szégyenlem is, de bánom is, hogy kételenségből igy betévém magam előtt kegyelmed megnyilt ajtaját.

Mégis mindazáltal ugyan azon zörgetni bátorkodom újabban is más színű és fontos dologban: nóha eléggé képzelem, hogy én soha semmivel magamnak nem kötelezvén Tiszteletes Professor Uram kegyességét, nagy szemtelenség és orczátlanság nélkül ezt nem cselekedhetem. A dolog ez: Felséges Aszszonyunknak submittálván a Felséges királyi Gubernium maga szándékát, mely szerént Szebenben és Brassóban B o t a n i c a P r a e l e c t i ó k a t akarna általam tétetni nyári holnapokon, inkább tettszett Ő Felségének, hogy a Tanulóknak jobb kezek ügyiben léteért Kolosváratt lennének a Praelectiók, és 9-dik Augusti költ Rescriptum által akarja kegyelmesen nékem adsignáltatni az ottani Universitásban való B o t a n i c a C a t h e d r á t. Erre való válaszomat sietteti a Felséges királyi Gubernium, és ugyan azont javallja Tiszteletes Málnási Uram is Szebenből, de nem olyan siető hogy tanácskozás nélkül tégyem azt. Magamtól ha tanátsot kérdek, a tsak abból áll, biztatom-é magamat? A Szebeni Praelectióra már kigondoltam volt az Ideát; választottam vala magamnak Manualist is, ú. m. R e u s s i i C o m p e n d i u m B o t a n i c u m: ez a Tubingai Professor tavaly 28 árkoson in 8-vo kiadott munkájában, T e r m i n o l o g i á t ád elő, igen jól és világosan, s Németül is exprimálván a Botanicus Terminusokat L i n n a e u s „Philos. Botanic." és L i p p-nek „Enchiridion"-ja szerént, azután P l a n t a s G e r m a n i a e i n d i g e n a s (de a mint látom, korántsem mind) recenset secundum Classes Linnaeanas, ugy pedig, hogy mindenik occurált plantának először g e n e r i c u s c h a r a c t e r e i t, juxta G e n e r a P l a n t a r u m L i n n a e i előadja, s mindjárt mindenik genusnak utánna vetegeti a Német földön találtatott S p e c i e s e k e t a Linnaeus descriptióival, oda tévén Német neveit, virágzása idejét, termő helyét, Ereit, s Oeconomicus hasznait. Ugy tartatik, hogy I n s t i t u t i ó r a in Re Botanica, ennél jobb ki nem jött; ezt pedig jól értem, másokkal is megértetni tudom: annyi plántát is talám találok Erdélyben, mint benne vannak feljegyezve. De

hiszem, ha tsak két, háromszáz félét esmértethetnék is most elsőbben másokkal, szinte elég volna ezen a földön. Nem kivány nyák, hogy a Linnaeus Systemájában valókat, melyeket ő maga sem látott mind egyig, mind eltanitsam, hanem tsak az Erdélyben valókat. Ha pedig kert jó móddal erigáltatnék, a mi oda másunnan megszereztetnék, azonnal meg lehetne ismérni. Tudom ugyan, hogy a kik ez előtt ismértek engemet, nem gondolhatják hol tanulhattam volna; de tudja az én sok fáradságom, tanulásom és ezek mellé ragasztott sok költségem: jóllehet én bizony nem oly gondolattal tselekedtem ezeket, hogy a Botanica Chatedrával tsak álmodozni is tudtam vólna eleve. De ez az én magamnak való felelésem igen tsonka, mivelhogy ha egy részről sok serkentő okaim láttatnak, másfelől sok akadékok tűnnek előmbe a conditiónak amplectálása felől. Én azért tsak titkosan, Édes Tiszteletes Professor Uram, a Kegyelmed jó Lelkétől várok (Szebenből is két Suffragiumot még ehez várok, és úgy kivánok concludálni) egy egyenes és minden simitás nélkül való tanácsot, melyet minden más tanátsoknak bizonyosan elejekké tészek. Valyon mit tselekedjem? Lenne-é ott kert, lakni való jó alkalmatosság, Reformátusnak bátorság és tsendesség? Én feleséges, Gyermekes ember vagyok, igen kevés költéssel nem élhetek, avagy tsak a közepes becsületre vigyáznom kell. Tudom, hogy a Chyrurgiae Professornak 400 Rh. forint rendeltetett. Rendeltetik nem sokára (a királyi Rescriptum tenora szerint) Medicinae Professor is, de nem iratik fizetése. Nékem is arról semmi emlékezet nem tétetett. A sok egyéb difficultásokat elhallgatom, melyeket Tiszteletes Professor Uram nálamnál százszor is jobban meg tud hányni, vetni.

Mit kell hát tselekednem?

Igen bizodalmason és alázatos szívből kérem Tiszteletes Doctor és Professor Uramat, ne sajnálya e dologba belé tekinteni, és tanátsát velem a Postán Brassóra közleni, által adván a betsületes Typographus Legénynek Közép-Ajtai Szabó Györgynek (kinek is e felől írtam) a Levelet, hogy Ő kegyelme a maga pénzin feltégye.

Kevés hegyet völgyet járhattam meg a nyáron, azért kevés olyan plántákra is akadtam, melyeket eddig nem találtam vólna. Találtam ugyantsak a napokban M a r s i l e a m N a t a n

tem, ezelőtt pedig: Stelleram Passerinam, Lythrum hyssopifolium, és a tavaszon Soldanellam alpinam, Trigloechin palustrem (de talán ezeket más Levelemben is irtam vala) és még vagy kettőt.

Várván Tiszteletes Professor Uramnak ingyen való kegyes favorát, és abba magamat bizodalmas szívvel ajánlván, vagyok

Tiszteletes Professor Uramnak
Nagy Jó Fautor Uramnak

kegyességével meg-kötelezett
alázatos szolgája
Benkő József,
Közép-Ajtai Ref. Pap m. k.*)

Közép-Aján,
8. October 1775.

VIII.

11. 1776.

Erdélyi Nagy Fejedelemségbéli Méltóságos Fő Consistorium, Nagy Méltóságu Kegyes Atyák; igen Kegyes Patronus Uraim!

Az Apostoli Felségnek, és a Felséges királyi Guberniumnak nagy kegyelmessége, melyel, a mint vélem, nem valami periodica, hanem perennis Botanica Chatedrát, méltóztatott számomra a Kolozsvári Universitásban el rendelni, a mint tsudálatos előttem, ki ezen Hazánál külyebb alig léptem, úgy megköszönhetetlennek is tetszik. A Fűvészség előttem igen kedves volt, és talám mind időt, mind pedig tsekély állapotomhoz képest költséget tőlem többet édesgetett ki, mint kellett vólna, kiváltképpen, minekutánna a Szentséges Udvarnak és a Felséges királyi Guberniumnak, az hasznos vizek és orvos füvek aránt való Parantsolatját megizelitettem vólna! de nem gondoltam, hogy éppen ilyen következése légyen. Mostan azért nem kevés gondolatok foglalták el elmémet, mit kelljen tselekednem ebben az érdemem felett való megtiszteltetésemben Mert jóllehet, méltó akadályokat kell képzelnem nékem, ki falura való telepedésem után, egy ilyen Universitást megillető

*) Az eredetiből.

dolgokban magamat keveset foglaltam, és idegen éggel az előtt is magamat nem simogattam: mindazáltal az a kies Tudomány és annak másokkal való közlése engemet rettenteni nem tud; de másfelől sergesleg jőnek előmbe nékem Papnak, Feleséges és Gyermekes embernek, hazámban lakó s illendő betsületben lévő és a Falusi életnek alkalmatosságaival s könnyebbségeivel meg szövetkezett személynek, az akadályok, melyek a jövendő „kitudjá"-val fenyegetnek; szemembe tűnnek egyszersmind magától a Füvészség Tudományából származó nehézségek is, bizonyost nem tudván az aránt, ha valjon az ahoz kivántató kertre való költség, és legszükségesebb dolgok a Füvészség Tudományához, avagy tsak szűkölve is és a dolognak kitsin kezdetéhez képest, megadattatnak-é vagy nem. Ellenben nintsen nagy ösztönök nélkül az Hivatallal való kegyelmes királyi megkinálás is, mind annak az hasznos, de szokatlan Tudománynak megkezdéséért, mind pedig annak, Reformatus ember számára való el_ intéztetéséért, a minemühöz hasonlót más Tudomány nyerjen-é, alig hihető. Mind ezek, ezt az Iró férget sok kételkedő gondolatokkal felfüggesztve tartyák, és maga tanácsánál sokkal magosabbakra szoritják.

Alázatosan könyörgök azért Kegyelmességteknek és Nagyságtoknak, méltóztassanak nékem kegyesen meghatározni, vagy legalább ujjal való mutatást tenni, mit kelljen tselekednem. Valyon egy alázatos háláadó Megköszönnéssel véget vessek-é ezen Hivatalnak, és az ebből következendő s Nagy Emberek fáradságát kivánó foglalatosságoknak; vagy pedig, oly erősnek kelylyen a Földi Istennek kegyelmes szavát, (melyhez én, mint Sámuel nem szokott vala elein a Mennyeinek szavához, nem szoktam) tartanom, hogy egyenesen az előmbe mérettetett útba álljak. Fogok Kegyelmességteknek és Nagyságtoknak oly laptája lenni, ki a mely felé repítetem, arra szárnyalok; és a ki igen alázatos engedelmességgel Grátiájokba örökösön megmaradni igyekezvén, vagyok

Kegyelmességteknek és Nagyságtoknak

alázatos és tiszta engedelmességü szolgája, Benkő Josef, m. k.
Közép-Ajtai Pap.*)

Brassóban,
1775. 27. Octobr.

*) Az eredetiből.

IX.

Perillustris ac Celeberrime Domine, Domine mihi Colendissime!

Jam tandem operis mei Partem Specialem Transsilvaniae absolvi, quam tamen non integram Vestrae Illustritati hac occasione transmisi, sed primum tantum Librum Terram Hungarorum complectentem, et XIII. Capitibus absolutum, in 45 philyris: certus enim sum ex Epistola Tit. Domini Kaprontzai Partem Generalem jam in duos Tomos divisam esse, et intuitu hujus considerationis, hic primus Liber pro uno Tomo sufficiet. Reliqui duo Libri breviores sunt divisim, quam hic primus, ita, ut in unum Tomum excudi queant, si placuerit; sin minus vero, Terra Siculorum in altero, Terra Saxonum in tertio Tomo prodeant. Paratos habeo alios quoque duos Libros, quemadmodum hunc, quem mitto; sed ut in iis scheda seu appendices, correctiones et cancellationes (quales in hoc Libro conspiciuntur) caveantur, de novo describam intra paucas hebdomatas, donec Primus hic Liber sub censura et Prelo desudabit, pariter Viennam transmissurus. Rogo confidentissime Illustritatem vestram, dignetur operam dare, quo tam Censura, quam impressio hujus aeque ac reliquorum Tomorum admaturetur. Meo quidem judicio tenui, res quam plurimae in hoc Tomo comparent, quae partim e tenebris in lucem revocavi, partim in oblivionem ire non sivi; ut proinde nihil dubitem, lucubrationes has meas gratiam apud Hungaros Transsilvanosque, imo etiam apud alios, adepturas. Paragraphos scripsi pro Lectoribus extraneis, qui notarum lectionem praetermittere possint, ipsas autem Notas, variis rarisque observationibus plenas pro Hungariae civibus, ac cumprimis popularibus meis Transsilvanis, qui hujusmodi Observationibus miro modo delectantur, sed hactenus paucas et jejunas in Geographicis nostris Libellis repererunt. Sunt complures in ipsis Notis observationes, quae ceteros quoque Europaeos Lectores Eruditos adlicient.

Scripsi Illustrissimo Domino Wolffgango Cserei de Nagy-Ajta, consiliario Aulico Tit. Epistolam, cujus admanuationem

Domino Kapronczai commendavi: edoctus enim sum eundem Illustrissimum Dominum futurum esse Censorem P a r t i s S p e c i a l i s mei operis. Notationes quasdam, alteri folio hujus Epistolae adposui, quas D. Typotheta observare debebit sedulo. Nunc adeoque me, pariter et Scripta mea, favori Illustritatis Vestrae commendo cordicitus, Illttem autem Vestram et Inclytam Domum Suam Divinae Benedictioni in perpetuum, perennoque. . . .

Illustritatis Vestrae

Servus humillimus
Josephus Benkő, m. pr.
V. D. M. Közép-Ajtensis
in Transsilvania.*)

Közép-Ajtae, 1777.
22. Febr.

O b s e r v a n d a.

1. Pagina 11. haec verba: LIBER I. DE TERRA HUNGARORUM pariter pag. 12. 279. et 307. ubi SECTIO PRIMA. DE COMITATIBUS etc. leguntur, majoribus caracteribus imprimantur, quam ceteri tituli Capitum.

2. Voces, quas una lineā subduxi (e. g. r — m e n s.), cursivis excudantur.

3. Quas duabus lineis subduxi voces atque literas (ut *Deus*, = pietas) majusculis imprimantur, ut: DEUS. Pietas.

3. Compluribus in locis, voces quasdam duabus lineolis notavi, sed postmodum alteram lineam transfixi aliquoties, ut pag. 159. W o l f d e B e t h l e n, quo significare volo, tales voces non majusculis, sed cursivis tantum imprimendas esse.

4. Litteram *L* et *s* in initio vocum scripsi, Dominus Typotheta, pro more communi, litteram initialem minusculam *s* semper exprimat per *longum L* hunc in modum L o l u s, L a l u s,**) etc.

5. Saepe usus sum his notis: („) Gallis G u i l l e m e t dictis. Observandum probe, ubi Auctorum sententias his notis clausi,

*) Mike S. gyüjteményében lévő eredetijéből.

**) E jegy az eredetiben hoszszu *s*-et tesz.

uti pag. 20. haec verba: „A n n o p r a e n o t a t o." Forsam ad curatius ante punctum eaedem notulae ponentur, sic: „A n n o p r a e n o t a t o." Ut sic cognoscatur has notas ad praemissa, non ad sequentia referri. Ex. gr. in 3-tia philyra P a r t i s P r i o r i s, pag. 35. lin. 17. ante voces E t m o x, habentur hae notulae, quasi ad has voces referrentur, cum tamen ad vocem n o s c u n t u r, pertineant.

6. Signum „" notat dividendas esse voces prope nimium calami errore notatas, e. gr. ad„"dictum, ad dictum.

7. Signa parentheseos ( ) et exclusionis [ ] probe observentur, nec invicem permutentur.

8. In P a r t e P r i o r e litteras y et ű, rubro colore notaveram, quo magis errores praecaverentur, hoc modo: y ü. Sed hoc in Tomo hunc colorem adhibendum supervaconeum censui; cum absque hoc etiam D. Typotheta, et DD. Correctores, menda evitare facile queant.

NB. Hae Observationes tenebuntur in sequentibus quoque Libris, quos dehinc transmissurus sum.

9. Aliquot locis ita N o t a s c o n c i n n a v i, ut praeter numeros 1. 2. 3. etc. adhibuerim etiam *a. b. c.* etc., ut patet pag. 13 et sequentibus. Hae ergo Litterae non ad marginem ponantur, ut (pag. 13.) 2, sed interius, ut eadem in pagina (*a.* Ego quidem in scriptis meis hunc modum non ubique observavi; sed poterit D. Typotheta observare. Si tamen aliter placuerit Illustritati Vestrae, libenter adsentior.

10. Ubi lineolas interjeci, sic — — — — — — diligenter adhibeantur, nec usquam omittantur.

D. Typothetae precor Bona Omnia cumulatissime!*) Irtam volt ezt a Bétsi Typographusnak Kurtzbeck Urnak (Ur; mert sok ezerekkel bír, és Bétsi Nemes Ember) kiis az én munkáimat nyomtatta.

N o t a n d u m. P a g. 180. §. 107. n o t. 4. habentur haec verba: Q u o n i a m i n d a t o C a t a l o g o — — — t e x e r e p l e n i o r e m. Sed, si Catalogus Rectorum Scholae Claudiopolitanae Unitariorum, e Supplementis meis, notis §-phi CCLXV.

*) E három sor jegyzés is Benkő írása, de — úgy tetszik későbbi időbeli; s csak az olvasó elutasitása végett van ezen üresen maradt helyre beigtatva.

Partis I. insertus est; tum not. *b.* quae continet eundem Catalogum, omittatur, et verba haec sic mutantur:

Quoniam in dato Catalogo Pastorum Claudiop. Unitariorum, plurium Superintendentium mentionem facimus; placet eorum quoque (licet Part. I. dederimus) Catalogum nunc texere pleniorem. Compareant ergo Nomina Superintendentium:

1. Franciscus Davidis. etc.*)

X.

1728. 1788.

Sacratissima Caeo. Reags. Apost. Majest. Dna. Dna. Clementissima!

Magnum Transsilvaniae Principatum Ssmae Matti Vtrae haereditarium, a nullo unquam auctore congrue descriptum, ac ideo apud plerasque gentes firmé incognitum historico, geographicoque Scribendi genere, rudi ego calamo periclitatus, ac jura Augustissimae Domus Austriacae, immensamque providentiam, et clementiam Ssmae Mattis Vestrae, ac divorum Suorum majorum in felicitatem hujus Regionis praestitam, Singulis ferme paginis complexus, graves Sane, et insomnes labores ab aliquot annis sustinui, et tantas impensas ad collectionem litteralium instrumentorum operi meo inservientium feci, ut mihi profecto, parum proventus habenti, domesticisque meis, vel ad victum ac amictum res angusta manserit, Sacratissimae igitur Majestatis Vestrae Benignitatem, quae bonis conatibus fidelium Subditorum in omni institutorum genere, celebranda per omne aevum exemplo, favere non desinit, ego etiam, dum aliquas jam laborum meorum primitias cum publico communicavi, et ad plura quoque intenderem, Supplex oro, quo Sacratissima Majestas Vestra conatus meos in rebus Patriae illustrandis promovere, et aliquod Subsidium elargiendo, me consolari clementer dignetur. Deum interim immortalem precibus ardentissimes invoco, ut Majestatem Vestram Sacratissimam in decus orbis, imperii Augustae-

*) A Mike Sándor gyüjteményében lévő eredetiből.

que domus gloriam, et populorum Salutem, diu sospitet, fideque nunquam emoritura perenno.

Sacratissimae Majestatis Vestrae

humillimus perpetuoque fidelis
subditus
Josephus Benkö, Trans. Siculus.*)

XI.

3471. 1778.

Excellentissime Domine L. B. Gubernator Regie! Excelsum item M. Principatus Transsilvaniae Regium Gubernium!

Domini Domini Patroni Gratiosissimi!

Juxta benignas Commissionales Excelsi Regii Gubernii, EIDEM Excelso Regio Gubernio, humillime submitto operis mei Transsilvaniae titulo insigniti, Exemplar, et quidem, quoniam praeter hoc unicum nullum adhuc aliud ex Typographo longinquo obtinere quivi, non sine verecundia mea, maculosum illud, cujus phylyrae partitim et diversis vicibus a Typographo ad auctorem pro revisione transmissae, multa labe per diversas manus adspersae sunt. Suplex autem oro, Excellentiam Vestram, et Excelsum Regium Gubernium, dignentur benigne ponderare, quo loco, quasque inter res angustas, et quam innumeris sollicitudinibus, tenue licet, at pro Juventute Transsilvanica non prorsus inutile hoc opus elucubraverim, errataque operis pro commissis non reputare, sed potius gratiosa SUA opinione, ad sublevandos conatus et promovendos adparatus meos, quos non in tres tantum Tomos Partis Specialis hujus submissi Operis, sed in alia quoque argumenta Rerum Patriarum, instituti, clementissimas manus Regias aperire, pro subsidio, et quidem, si fieri possit, in annualibus Pensionibus, benignissime mihi impertiendo; qui devota et confisa mente Excelsis Gratiis commendatus perenno,

Excellentiae Vestrae et
Excelsi Regii Gubernii

humillimus servus
Josephus Benkö. m. pr.
Parochus Közép-Ajtensis.**)

Közép-Ajtae, 1778.
27. Maji.

*) Hivatalos másolatról.
**) Az eredetiből.

XII.

Tekintetes és Tisztcletes Doctor Professor Ur, nékem Bizodalmas Nagy Jó Fautor Uram!

Erdély Históriáját Magyar nyelvenn, az edjütt való beszéd szerént, szerzegetem öszve, de nem lészen oly hamar talám, mint éppen kellene, a rajtam levő sokféle dolgok miatt: ugyan tsak meg lészen, ha Isten akarándja. Igen kivánnám én is tudni, mire méne az Erdély öt Mappájának dolga, s Erdélynek Losontzi István Uram szerént való leírása: kérem is alázatosonn, hogy ha maga T. Uram írni sokfélé való dolgai között nem érkezik, méltóztassék mondani valamit az Hum. Michäel Intzének és ő kegyelme engem tudósit. Nékem most a Milkoviám két Tomussa van végződő félbenn Bétsben. Ha e ki-végződik, mindjárt egyébhez fogatok.

Kolosváratt létembenn, nem lehetvén másodszori s többszöri szerentsém T. Uramhoz, hirtelen Válaszutra való kivittetése miatt, némely szükségeimet nem jelenthetém: de jelentem mostan, és bizodalmason kérem, hogyha Bétsi Professor Jacquin Urnak vagyon Tiszteletes Professor Uramnál ily könyve: Enumeratio Plantarum circa Vindobonam crescentium, ismét: ejusdem Observationes Botanicae; méltóztassék, jól betsináltatván, rövid haszon-vételemre elküldeni. Vagy ha azok nem, de im ezek vólnának, avagy pedig valamelyik közülök: 1) Morandi historia botanica practica. 2) Seopoli anni Historico-Naturales. 3) Thesaurus rei herbariae hortensisque universalis. Kérem alázatoson, valamelyiket elküldeni méltóztassék: meg mutatom, hogy hoszszas tartóztatás nélkül és kimélve haza adom. Én is, a mik nálam lésznek, azokból igen örömest adandok a kis Botanophilus Pataki Uramnak. E felett, beszéll vala T. Professor Uram nékem két oly Diariumot (edjik talám edj hajdoni oda való Senatornak irása), melyekbenn nevezetes dolgok volnának megjegyezve, s Erdély Historiájára valami világosságot adnának. Kérem ezeket is alázatosonn; és bizony hamarább haza adom, mintsem gondolhatná T. Professor Uram. Igen jó s bátorságos alkalmatosság van most a béhozá-

sokra, hasonlót igyekezem szerezni ki-küldésekre is. Tudniillik, T. Sepsi Unitarius Esperest Uram jó gondviselés alatt elhozza. Az Hum. Intze pedig öszve kötözi, tsinálja, s elküldi.

Továbbá kivánok az Ur Istentől állandó jó egésséget, és minden áldásokat T. Professor Uramnak s Drága kedveseinek, és magamat favorába ajánlván, maradok örökös tisztelettel

Tekintetes és Tiszteletes Dr. Prof. uramnak

alázatos szolgája
Benkö Josef. m. k.*)

Közép-Ajtánn 1781.
13. Jan.

XIII.

Tekintetes és Tiszteletes Doctor Professor Úr, nékem igaz nagy Jó Fautor Uram!

Nagy örömmel vettem vólt Tiszteletes Professor Uram Januarius végén hozzám írni méltóztatott Levelét, melyre hogy ily késön válaszlok (holott bizony napom sints, melyen eszemben ne forogjon T. Professor Uram, és a reám bizatott két vagy három rendbéli dolog), botsánatot kérek.

A Gesner Sacra Phytographyájának 11 darabból álló tsomóját köszönettel vettem, köszönettel is kivánom viszsza adni, minekutánna belőlök dolgomat végezem kimélllve.

A Losontzi Uram Munkácskáját megjobbitom, a mint tölem kitelhetik, a Tiszteletes Professor Uram, és a Méltóságos Halmágyi István Ur tudós jegyzéseikből, és Pünköstre az Enyedi Sokadalom utjánn Kolosvárra elküldöm. Tovább halad az Historia, melyet vállaltam; de ennek dolga is annyiban vagyon, hogy nem kell mást keresni ezen munkára. Mindenikkel hamarébb bánnám, ha a T r a n s s i l v a n i á m hátra lévő Tomussai nem distráhálnának, és ha mostanság el nem vontak vólna a már ki jött Milkoviám két Tomussai, melyekből egy exemplárral jó szivvel szolgálok, és többel is, ha kelletik, Tiszteletes Professor Uramnak, mihelyen az exemplárokból hozathatok.

*) Az eredetiből.

Minden hazánk esmeretére való Historicum Monumentumokat szorgalmatosan szedegetek öszve, hogy ne tsak Corpust, hanem talán corpusokat is tsináljunk és adjunk közhaszonra belőlök. Ösztönözött erre engem Méltóságos Gróf Consiliarius Teleki Sámuel Ur ő Nagysága is, éppen oly gondolatokkal, mintha T. Professor Urammal edgyütt tanácskoztanak vólna az ilyen dolgok aránt. Már, úgy ízelitem, oly Philosophicum Regnum következett, hogy bátrabban ki is adhatjuk a jó dolgokat, a mint mutatják Felséges Császárunk bölts szavai; talám nem sokat töröl ki belőlök a Censura. Ne tartsa későnek Tiszteletes Professor Uram, hogy most semmit nem specificálok, a mit colligáltam: mert ha engem Tiszteletes Professor Uram maga bérekesztve tartana is egy házban, hogy az ilyen dolgok körül fáradjak, többet nem tselekedhetném, mint igy tselekszem; ki vévén a Papi Hivatalt, mely (Istennek hálá) nékem igen könyü s kevés időmet kivánja ugyan: de mégis a praxis idő nélkül nem járhat. Semmire nékem olyan szükségem nem vólna, mintha két vagy 3 Jó Méltóság találtatnék, a kik edgy edgy Deáki Alumniával segitenének-meg, melyel irókat tarthatnék bár 3 esztendeig, mert pénzt szerezni nem tudok. Gondolkoztam én nevezetesen Méltóságos Gróff Bethlen Gergely (Vice Colonellus) Ur Ő Nagyságáról, mint Deák koromi Patronusomról, Méltóságos Gróff Székely Ádám Ur Ő Nagyságáról, stb. hogy jelentetném magamat és ajánltatnám ilyen Gratiájokba, de az utat ki nem találtam.

Továbbá, alig van már Erdélyre tartozó s közkézen forgó Mssa Historia, melyet meg nem szerzettem vólna, és mindenikre, olvasásaim között, colligáltam adnotatiókat is: ha azért az Hirlelő Levélbenn e félét olvasand Tiszteletes Professor Uram, légyen értésére, hogy én jelentettem a Mssa Historiák kiadásáról való szándékot; nem ugyan, mintha én azokra magamat elégségesnek itélném, hanem lesznek segédeim, Tanátsadóim, Fautoraim. Bizom nevezetesen Tisztelt Professor Uramhoz, és tanátsa s hire nélkül semmit nem tselekszünk. A Bethlen János Mssa Historiáját még nékem conferálnom kell vagy egy jó exemplárral, mert a melyeket eddig olvastam, mind hibások vóltak. Valyon az originált nem lehetne é megtalálni? Méltóságos Gróff V. Colonellus Bethlen Gergely Patronus Uram Ő Nagy-

ságának én irattam vólt edgyet Enyedi Deák koromban, bár azt szerezhetném kezemre: irok is Ő Nagyságának; de azonban kérem Tiszteletes Professor Uramat, hogy Ő Nagyságával találkozván, vegye reá, hogy a maga Bethlen Jánossát adja bé Kolosvárra, s onnan nékem által adatni engedje meg. El hozatom Szebenből is a Cosiliarius Gróf Teleki Sámuel Ur Ő Nagyságáét. Hosszas adnotatiókat edgyre sem tészek, hanem némely hoszszabbatska Instrumentumokat (ha másoknak is tetszéndik) hátul adnectalunk, oly módon, mint K a z y-ban. A M i k o F e r e n t z Magyar nyelven való Históriácskáját négy vagy öt esztendőkkel ez előtt cum adnotationibus, elkészitettem prelum alá: de ezt sem akarom addig kiküldeni, mig nem conferalom, vagy a Méltóságos Gróf Teleki Sámuel Ur Ő Nagyságáéval, vagy (a mely Ő Nagysága kezénél volt) a néhai Cserei Mihály Ur maga tulajdon irásával, mely most Frátán van, és a melynél igazabban le-irattat nem tartanak.

N o t. A maga Históriája in authographo most, nállam van: edgy edgy órát lopok el minden estvéli álmomból, hogy magam leirjam; úgy irom pedig, hogy Compendiumba is szedem edgyszersmind, a menyiben lehet az auctor szavaival; ki tudja, hát ha ezt is megengedik igy kinyomtatni. Azt gondoltam, hogy a Magyar nyelven való Históriákat mind egymás után, s egyformára nyomtattatnók: ugy a Deákokat, hogy egymás után köttetvén, mint egy Scriptores R e r. T r a n n i c a r u m névvel neveztethetnének. — Ezen én szándékomat Kolosváratt Tiszteletes Professor Uramon kivül szükséges tudni Tit. Kaprontzai Uramnak; de kár vólna talám másnak értésével lenni. — Szebenben Gróf Teleki Consiliarius Urnak tudni kell, és Tiszteletes Katona Imre Uramnak.

A Consiliarius Ur ő Nagysága szavai, melyeket mondott, itt a mult nyáron, bátoritottak ezekre engemet leginkább. Eddig lett valami a kolosvári Diáriumból, melynek leirattatását számomra Tiszteletes Professor Uram igérni méltóztatott vala. Vagynak nálam is nevezetes Diáriumok. Egy tsonkát, melyet valamely Ur, I. Rákótzi idejében irtt, megnyertem a kolosvári Bibliotheca számára oly okkal, hogy az igérő Urnak szépen leirassam abból, melyet én a régiből magamnak leirtam.

Ez az irás felette sietve esék, az alkalmatosságnak eleve

nem tudása miatt; de az én reménységem az, hogy Tiszteletes Professor Uram elégnek tartja, ha gondolataimat megértheti.

Én tiszta szivvel minden Jókat kivánván Tszls Prof. Uramnak és Uri kedvesseinek, magamat Favorába ajánlom, s vagyok

Tekintetes és Tiszteletes Doctor Professor Urnak

igen elkötelezett hív szolgája

Közép-Ajtán, 1781. 29. Mart. Benkő Jósef. m. k.

Miért tétettem hirré a Hirmondó által (mert talám eddig kihirdette (hogy a Mssa Históriáknak kiadása szándékban van? Azért, hogy ha valaki valamelyiket szándékozik kiadni rajtunk kivül, hirünkel essék annál inkább; vagy ha már fáradtunk véle, nekünk engedtessék a kinyomtattatás. Ezután hadd tudják meg (ugy akarom) hogy Tiszteletes Professor Uram igazgatása által jönek azok a világra.

A Huszti András V a j v o d a e T r a n s s i l v a n i a e nevü munkáját is leirattam jó és helyes exemplárból, ugy hogy prelum alá adhatjuk, de ezt bezzeg kellene augeálni; nálam nem sok van, mivel, de Koppi Ur is (most R o s n y a i t iratja számomra) Kolosvárról irta, noha szándékomat nem tudta, hogy Vajdai Diplomákat küld nemsokára.*)

XIV.

Copia Diplomatis Societatis Eruditorum Batavo-Harlemensis, ex Belgico in Latinum translati:

Societas Scientiarum Hollandica, quae est instituta Harlemi, universis, qui has Litteras videbunt, legent vel audient Salutem dicit.

Quemadmodum summus noster scopus est, ut Artes, Scientiaeque utiles in chara nostra Patria floreant, et alantur: sic etiam bene intelligimus, quam utile sit, ut Viri Docti, qui consilio suo et labore bono huic scopo prodesse possunt, velut membra (Leden) in hanc Societatem adsumantur.

Hanc ergo ob rationem 21 maji anni 1781 reverendum ac

*) Mike Sándor gyüjteményében levö eredetijéből.

Doctissimum Dominum Josephum Benkö, V. D. Ministrum in Ecclesia Reformata, quae est Közép-Ajtae, etc. etc. Membrum (consocium) petivimus, et summa cum voluptate ejus propensionem, quod nobis invitantibus hujus Societatis Membrum esset, audivimus, eo magis quod non solum de bono ejus scopo, sed etiam de probata Eruditione, certiores facti sumus plenissime, ac de ejus Sedulitate industria-que omnia fausta speramus.

In manifestum Signum Ejus adsumtionis, tamquam consocii hujus Societatis, Domino supra memorato hasce litteras patentes tradidimus, plane bene sperantes de ejus optimo Consilio et auxilio, enixeque Deum rogantes, ut Personae huic ejusque lab(ori) benedicat. Dedimus Harlemi 5-a Septembris A. 17 (81) Nomine totius Societatis subscripsimusque et Sigillo Solito confirmavimus.

Praesidens C. A. van Sypestayse
Secretarius CC. H. van der Aa

Leges societatis, Belgica itidem lingua exaratae et Typis mandatae, constant 12 foliis in 8, quas, unacum Diplomate Dominus Secretarius transmisit penes honestissimas suas Litteras.*)

XV.

Tekintetes és Tiszteletes Doctor Professor Ur, Nagy Fautor Uram!

A mult Őszszel jelentettem volt T. Professor Uramnak, az

---

*) Benkö Józsefnek a magyar nemzeti muzeum kézirattárában 1265 quart. lat. könyvtári jegy alatt levö gyüjteményéböl.

Humanissimus Intze által, hogy össze-állván, T. Professor Uram kedves Fija ifju Pataky Sámuel Uram számára, T. Professor Pataky Mó'ses Uram, az Humanissimus Intze, és én magam, vennénk meg edgy néhány jó Botanicus könyveket, azokat egymás között osztanók fel, és azután rendre egymásénak is vennök költsönös Hasznát. Azt irta levelemre az H. Intze, hogy tetszett ez a dolog T. Prof. Uraiméknak. Én azért vétettem Bétsben válogatott jó Botanikusokat, melyeknek Specificatioját oly véggel küldöttem ki Intze Uramnak, hogy Tiszteletes Professor Uraiméknál hordozza el. Valamint tetszik megosztani Kolosvárott, én azon meg-nyugszom. Gmelin Sibirica Floráját és Haller Bibliothecáját ugyan a Bibliotheca számára kellene meg-venni, mind nagy hasznokért, mind költségesetske voltokért. Tudom, könnyen tud erre T. Prof. Uram fundust szerezni. A mely Botanicusokat én vásároltattam, azok tartattatnak ma legjobbaknak a Botanicának tanulására. Méltóztassék válaszolni T. Professor Uram, hogy a könyveknek Académiákra menők által felküldendő árrokról és lehozatásokról szorgalmatoskodhassam. T. Professor Uram Manuscriptumait már nemsokára haza küldhetem, mert hasznokat szinte kivettem. Az Erdélyi Históriás Szekrénybe ketteje Diariumát bé-tettem. Az ilyen Collectióknak kiadására senki engem oly hathatósan nem serkentett, mint T. Professor Uram. Minden esztendőben edgy Tomust kiadhatunk. Már kész az első. Szebenbe akarom küldeni; az honnan is igérte a Püspök Ur ő Excellentiája, hogy edgy Manuscriptum exemplum bé-vétetődik a Censurára. Lészen-é s mikor prelum Kolosváratt ennek a Munkának és Continuatiójának? Magyar Országon örömest kinyomtatnák két helyen is. Az ilyeneknek előre való kiadása által készitetik út arra, hogy az Erdélyi História sok szennyeiből kitisztuljon és tökéletesebb légyen. Nem tudhatám meg azt is, ha az 5 Mappák Bétsbe felmenének-é Kurzbecknek. Emendatus Losontzit én nem sokára kiküldhetem Kolosvárra, tsak a mappák ne késnének.

Doctor Weszprémi Úr irja Debreczenből, hogy Biographiájának 3-dik Darabját számomra küldötte T. Prof. Uramhoz, nem kell annak M. Vásárhelyre küldésével fáradni, ha eddig meg nem esett, tsak az Hum. Mich. Intzének kell kezébe adni, s Ő kegyelme Enyed felől könnyen bé-küldheti.

Jelentéseimet, Kéréseimet, és egészben minden dolgaimot eléggé tapasztalt Gratiájába ajánlván, vagyok egész el-köteledzéssel.

Tekintetes és Tisztelendő Doctor
Professor Uramnak

alázatos szolgája
Benkő Jósef*)

Közép-Ajtán 1782.
9. Apr.

XVI.

Tekintetes Doctor Ur! Tiszteletes Professor Uram, igaz Jó Fautorom!

Mig Szebenből haza jöttem, mind a Campanula pyramidalisból (noha késötskén szokott nálunk virágozni), mind a Bonus Henricusból kifogytam, ebből az elein valo el-érés, amabból a barmok legelése miatt. Irtam volt ugyan Campanula mag aránt Bétsbe, s ha hagyott a nagy szárazság, reménylem, hogy küldenek. Bonus Henricusnak ugy vélem idei magból nőtt füvét ugyantsak találtam Nagy-Batzonban lett járásommal, és specimenűl imé küldöttem. Küldök egy hüvelyketske leg-aprobb féle Faszulykát is. Borsót és nehányféle magokat is bizonnyal küdök más alkalmatossággal. Azok között fog lenni sárga Répa mag is, a minémüt a Bartzárol kivánt a Tekintetes Asszony: Répát ugyantsak magát két párt küldöttem magnak Kolosvári Betsületes Deáktol Demeter Uramtol a mult Héten.

Ha az én Milkoviáim megérkeztek, Tekintetes Ur számára belőle adni irtam Intze Mihály Uramnak. Reménlem, hogy jövő esztendőben a Transsilvaniám Specialis Parsával is udvarolhatok. Mind ezekbenn, régen bátorkodott jelentésem szerént, sokkal serényebben haladhatnék én, ha a mi Nagygyainktol valahonnan annyi segitséget nyerhetek vala, hogy iró emberre esztendőnként bár harmintz forintot fordithassak; mert már magamtol nem telik tovább az irogattatás.

---

*) Az eredetiből.

Ha Tiszteletes Professor Uram maga személyesen találna menni 'Sukra, jo lenne (méltoztassék is kérem) vinni egy Milkoviát az enyimekből. Transsilvániát magam vittem volt. Ő Nagysága engemet szépen segitett volt, mert Szederjesről 20. m. forintot küldetett: de én még meg nem köszöntem hálaadó Levelemmel, akarván menni Ő Nagyságához személyesen Potstelkére. Ugyantsak a Levél irást el nem mulatom. Ezek után magamat Gratiájába ajánlván, vagyok.

a Tekintetes és Tiszteletes Urnak

alázatos hiv szolgája
Benkő Josef.

Közép-Ajtán
1782, 19. November.

Én most igaz Gyömbér gyökereket plántáltam: nem tudom mire vihetem; mert Treibhaus kellene nékie. *)

XVII.

Méltóságos R. sz. B. Grof Consiliarius Ur, Kegyelmes Patronus Uram!

Soha nékem nagyobb szükségem nem vólt könyvre, mint Nagyságodnak két Manuscriptum Volumenjére, az

1. S i m i g i a n u s Ambrus Historiája, mely is nálam hibáson és talán nem is egészen van leirva.

2. S z a m o s k ö z i i P e n t a d e s, melyből ninesen nálam egyéb valami excerptumnál. Ez egyben ugyan kettős nagy kérés. De hogy nem esak jó alkalmatosság lészen az adandó könyveknek el-hozására (annyira, hogy nem lehet a kártól félni) bátorkodom hozzá tenni:

3. A. B o d Scriptorum Historiae Hung. Notitiam in 4-to.

4. R e l a t i o n e m H i s t o r i o P o l i t i c a m — von Johann Hyeronym. Im-Hof, von Merlach-Sultzbach 1684 in 4-to.

5. Dissertationum ad Histor. Hungar. (a minemü 4 Tomus drága Colectioja van Nagyságodnak in 4-to) T o m u m II-d u m, melyben legelől van A t t i l a H u n n o r u m R e x; sok ez és drága.

---

*) Az eredetiből.

De Nagyságos Uram! minthogy már a T r a n s s i l v á n i á m S p e c i a l i s P á r s á n a k kéz írásban való egész készülése (ki szülögeti már a Typographeum is) után, egészen arra forditottam elmémet, hogy minden kitelhető szorgalmatossággal, rész szerént ki kezdjem adni a jó M s s u m o k n a k jobbjait, rész szerént pedig a többekből adnotatiokat tegyek hozzájok sat. a mint Nagyságod is ezt méltoztatta vólt jová hagyni, és segedelmemre kegyelmes igéretét tenni; most van a legszükségesebb idő reá, hogy az a, nem csak Nagyságodnak és Nagyságos maradékainak (KIKET, Nagyságtokkal egyetemben az Isten hoszszu és boldog élettel szeressen!) hanem a közjónak számára szerzett drága Bibliotheca, számomra megnyiljék. Bizony megbecsüllöm a könyveket ugy, hogy soha ember inkább nem; nemis sinlődtetem magamnál, és kész leszek arra fogadandó emberem által kiküldeni, ha ily bizonyos és jó alkalmatosság nem lenne.

Azonban, Nagyságos Uram, kegyelmes Patronusom! szégyenemre lenne s tsaknem kissebbségére annak a könyvháznak, ha a mi abban az én tzélomra készen áll, azt a közjóra nem forditnám.

Közelebb, minthogy a Bethlen Farkas nyomtatás alatt sinlödő, vagyis, ottan igen késedelmező C o n t i n u a t i o j á j á n a k megvizsgálása, s jobbitgatása (bizony sok helyen hever sok szókban láthatóképpen az hiba; de nem kell félnünk tőle) sőt egy helyen kipótolása is (de én azt különös titok módjára bátorkodom Nagyságodnak alázatosan jelenteni) az én tsekélységemre vagyon bízva; erre nézve és némelyik kért darabkönyvre valóban nagy szükségem vagyon. Ha valahogy látnók, hogy Hazánkban fegyveres mozdulatok lennének; ugy is legottan egytől egyig haza küldeni el nem mulasztanám.

Ha megnyerhetem azon könyveket; ugy bíztam Tit. nobilis K o v á t s L á s z l ó Uramra, hogy nem tsak az hogy Ládájában hozza el, hanem e felett, jó takarókat is végyen, és félthetetlenekké tégye a romlástól.

Bezzeg nem érdemlek én ezek közűl egyet is: mert a reám Nagyságodtól bízattatott dolgokban kevéssé jártam el. A mivel ditsekedni akartam, az az Enyedi István manuscriptuma, s eddig setétségben hevert Históriája (melyet igen szükséges volt leiratni; ámbár az eleje felől való dolgok jó részint Szalárdiban

is meg vannak) (mert az hátulsó felében főként, másutt nem találtató dolgok vagynak) de ezzel is ugy járék ez órában, hogy két árkos belőle, a réájok dölt tentám miatt kárba mene.

Mind az által igy is küldöm, hogy már feltettem tzélul; és a közben elmaradó hét árkust újra iratván, négy nap mulva Nagy-Ajtáról Szebenbe induló Tekintetes Cserei Miklós Ur által elküldöm. Akkor nevezetes bajaink felől, melyek Religiónkat illetik, feladásunk is lészen Nagyságtok eleibe.

A mely nap Szebenből haza indultam volt, azon találtam azon ritka könyvetskére: Gesta S. Nicetae, egy Catalogusban, Diaconus Miser Uram közölvén velem; a könyv megvételét bíztam vala Cancellista Pap Jósef Uramra, minthogy akkor kézre nem tudám keriteni: méltóztassék Nagyságod ő kegyelmének azon könyv iránt parantsolni.

A más könyvek megszerzése rajtam haladott: mert soha tsak Brassóig való menetelre is még időt nem veheték. Magamat és tehetetlen igyekezeteimet Nagyságod kegyelmességébe ajánlván vagyok

Méltóságos Gr. Consiliarius Ur Nagyságodnak

alázatos szolgája
Benkő Jósef.*)

Közép-Ajtán 1783. 14. Jan.

XVIII.

Méltóságos R. Sz. B. Gróff Consiliarius Ur, tselekedettel és valósággal Gratiosus Nagy Patronus Uram!

Nagyságod Gratiájának bővségéből vettem igen jól becsinálva, s következőleg mindennemü roncsolódás nélkül, im ezen könyvbeli darabokat:

1. Simigianus Ambrus mssa Históriáját, in folio.
2. Szamosközi Pentadesseit, fol. Mss.
3. P. Bód Notitia Scriptor. Rer. Hung. ms. NB. kár ezt complete ki nem dolgozni, s adni.

*) A gr. Teleki könyvtárban levö eredetiből másolta b. Apor Károly kir. táblai elnök úr.

4. Imhoff Relation des Hungarischen Krieges 4-to.

5. Collectiones Dissertat. ad Hist. Hung. interquas 1-a est de Attila.

Melyeket ki nem fejezhető alázatos háladatossággal azért kivánok feljegyezni, hogy mig haza küldhetem a könyveket, ezen írásom recognitionalis gyanánt legyen.

Most újjolag kéntelenitt engem Nagyságod terhelésére ilyen dolog. Már egy nehány apróság írások kerültek szemeim elébe, melyekben a szász írók azt akarják állitani, hogy 1) A más két nemzet a szászt megtsalta, s minekutánna 400 esztendők alatt a Szász Natio, boldogul tsak magára, külön vállva lett volna, réá vétettetett volna az uniora, még pedig 2) I. János király idejében 1538-ban. 3) A szász natiót állitják elébb való gradusunak voltnak lenni, mintsem a Székely natiót; melyre hamissan hívják bizonyságul a Három natiók Petséteinek inscriptióját, t. i. hogy a magyar-vármegyékején e volna: N e m e s-H á- a Szászokén: r o m N e m z e t b ő l á l- a Székelyekén: l ó E r d é l y o r s z á g a. Közelebb az Hammersdorffi Pap S e i v e r t Uram is ezekkel kedveskedett hazájának, az U n g r i s c h e s M a g a z i n n a k tavalyi utolsóbb, az az negyedik Darabjában.

Mind ő, mind mások, a mennyiben láthatom, vették ezeket az ok nélkül való vádakat, és egyéb illetlenségeket, e Johannis Kinder, de Friedenberg, brevi et diplomatica Historia Nationis in Transsilvania Saxonicae (melyet, ha nintsen Nagyságodnak örömest leiratok) melynek valami kitsin részét már refutáltam Transsilvaniámnak prelum alatt forgó 3-ik Tomussában. De tsak arra nem hagyhatom, hanem minden szelidséggel, minthа ellenünk nem is írtak volna, akarok ellenek egy rövid munkát kiadni kevés idő alatt, a N a t i o k U n i o j á r ó l é s P e t s é t e i r ő l — megis készitettem a munkának Inait és Tsontjait, melyben megmutatom tzáfolhatatlanul 1) hogy nem 1538 tájatt lett az Unio. Mert Trapoldinus irásai között feltaláljuk az 1459-beli medgyesi Unionis instrumentumát az 3 nemzetnek. 2) Hogy a Petsétek inscriptióját nem igazán citálják. Mert a régi Petséteken, melyeket titkon láttam 1779-ben az országos Archivumában a Főméltóságos királyi Guberniumnak, ugy találtam, hogy az emlitett Epigraphеből egy betü is nintsen a Vármegyék Petsé-

tén. A Székelyekén van pedig a kezdete, mert azon ezek olvastatnak: Ió Erdély Országa. Ha- a Szászokén pedig: rom nemzetből ál.

De hogy ebbeli munkám tökéletesebb legyen, mind tanáttsa, mind segitsége Nagyságodnak igen szükséges: Ugymint: 1) kellene nékem adenratum exempluma az emlitett 1459-beli Unionis instrumentumnak. Annál inkább 2) ha még régibbet is tálálnánk az Unioról. Ezt pedig ugy hiszem, tudja Nagyságod; tudni kell erről azoknak a nagy Uraknak is, a kikkel conversatioja vagyon, Nagyságodnak. — 3) Kellene spanyor viaszba nyomva a régi Petséteknek formája, melyek is egy ládában állanak a régi Archivumban. — 4) A magyar Vármegyék, és Szász (mert a Székely natioját bírom) Natio ujabb, vagyis mostani Petsétjének is képei. Mindezek in dupló lennének jók; hogy a mi egyik nyomott képen jól ki nem látszik, tessék meg a másikon. — 5) Szeretném tudni (de a könyvek meg nem tudnak tanítani) mikor formáltattak volt, mind a régibb, mind az ujjabb Nationalis Petsétek. Azt is 6) Minemü instrumentumok vagynak (bizonynyal találtatik egy, ha több nem is) erről a Fejérvári Káptalanban.

Nagyságos Uram! Patronusom! Várok kitelhető segedelmeket. — Kissebbségére lenne a Nagyságod állásának, ha ebben Nagyságod segedelme engem nem vezetne.

Más dologgal is kéntelenittetem terhelni Nagyságodat, lelkemismeretének ilyen nyughatatlanságából (melyet nem mérek egyenesen az egész Főméltóságos Consistorium eleibe terjeszteni: de méltóságod, ha jónak itélendi, jóra forditani bővebben is méltóztatik), hogy Ecclesiastica visitatiók folynak gyakran, mint mostan is megnyertük Nagyságtok intercessiojával. De, oh! mely kevés haszonnal! részszerént azért, hogy nem birunk sok dolgokkal; más részről, hogy a melyekkel bírnánk azokon sem iparkodunk. Én tsak ezt bátorkodom jelenteni: Hogy semmiért nagyobb szükség nem vólna a visitatióra, mint a papok, mesterek, és oskolák jobbitására. Tsekély projectumom: 1) Meg kellene kivánni, s visitalióban elökérni hitelesen minden Innepi és vasárnapi alkalmatosságokkal miről predikállottak; sőt miből dolgozták, és miképpen munkájokat. Kitsin fáradság, erről egy Papnak catalogust késziteni. 2) Adnák elő könyveiknek catalo-

gussait, hogy mindazoknak számát, mind haszonvehetőségeket, meg lehetne itélni, mind pedig azt, ha ujitják é, szaporitják-é? E két positió alatt való dolgokat submittálná osztán a visitatió is a Főméltóságú Consistoriumnak. Ezekre, avagy csak az ifjabb Papokat, 15 vagy 20 esztendeig igen hasznos vólna szoritani. 3) Számba kérni az ifjabb Papoktól, mesterektől, minemü könyvek olvasásával szokták a restséget üzni? 4) Istenfélő jó ifju Papokat (ha esperest és notarius aetássa nem elégséges arra) talán hasznos vólna Tractusonként nevezni, kik az oskolákat, néha néha megvizsgálják: mert a szokott examenek, melyekre, mint valamely szinmutatásokra készittetnek a Tanulók, kevesebb hasznuk van.

Ezek a visitatiót illető dolgok. Vajha Nagyságtok ezekben még jobb utat mutatni, s intést tenni méltóztatnának! mert ámbár a mi Tractusunk effélét akar elkövetni, de nincsen auctoritásunk.

Im más szinü dolgok is:

A miatyánkot, a mennyi Pap, majd annyiképpen, némely hibáson is, mondja, mely külömbség mindig eloszlatja az Hallgatónak figyelmezését. Ennek jövendőre, oh! mely könnyü vólna az Orvossága, ha Nagyságtok auctoritásából a Deáki seregek mind egyformán betüről betüre tanulnák elmondani az Uri imádságot. Söt az Apostoli Hitformáját, és Parantsolatokat is szükség volna egy Stilussal tanittatni, az ifjusággal.

A mi Atyánkat és Parantsolatokat talán ugy a mint a szent irásban vagynak forditva.

2. Különös ez is, hogy egy Udvarhelyi, vagy más Deák, Papnak mégyen, és azt is ritkán tudja, hogy köszöntsön bé, Agendához stb. is száz közül alig szoktatta egy magát. Ennek a Collegiumban kellene a fundamentom. Az Ecclésiába való introductiót talán nem volna szégyen megtanulni a szászoktól.

De én mindezekben való alkalmatlanságomról, véghetetlenül könyörgök Nagyságodnak az engedelemért! Papokról szóllottam, magamat is ide értem in infimo gradu. Bizony az Clerusnak kellene az halkal való, s mint egy észre se vehetőképpen való Reformatio. Most ugyan igyekezik a Pápista Felsőség a maga Papjait kötelessége mellé szoritani. Nekünk is Protestans Papokul most annál inkább kellene igyekeznünk.

Már ismét könyvekről:

Enyedi István volt Felső-Bányai Nótárius 1660 tájatt, és a maga idejébeli Históriát írta hitelesen. Láttam én magam az autographumot. Jól irattatott le a miénk is belőle. Nem rég írtam, Bányára, hogy Enyediről többet tanuljak; ha tanulok, Nagyságoddal közleni el nem mulatom.

Nem emlékszem, hogy láttam vólna Nagyságod Collectiói között ezt:

Extractus Articulorum et Diplomatum Super Religionis negotio in inclyto Regno Hungariae. Én Bartel Bibliopoliumában vettem. Azért emlitem, hogyha nincsen, vétethessen Nagyságod. Az ember nehezen várakozván, még ezt írám, igen kelle sietnem

Könyörgök bocsánatért! és vagyok

Nagyságodnak kegyelmes Patronus Uramnak

Sokkötelességü alázatos szolgája

Közép-Ajtán, 1783. Benkö Jósef. m. k.

14. martius. Kis-Ajtai Ref. Pap.*)

XIX.

14631. 1784.

Majestät!

Durch meinen unverdrossenen Fleiss bemühe mich nicht nur die Geschichte Siebenbürgens, und dessen geographische Beschreibung (davon ich bereits in den zu Wien herausgegebenen Abhandlungen über Transsilvanien und Milkowisches Bisthum eine Probe gab) ans Licht tretten zu lassen, sondern auch ein besonders von Siebenbürgischen Pflanzen handelndes, und obwohl schon oft gewunschenes, doch bisher noch von Niemanden geleistetes, jetzt mit nöthigen medicinischen und vornehmlich oekonomischen Anmerkungen bereichertes Kräuterbuch herauszugeben, jedoch sowohl, mein gar geringes Einkommen, (bei welchem dass ich ein kostbares Werk der Welt zu liefern mich

*) A maros-vásárhelyi Teleki-könyvtárban levő ily könyvtári jegyü Gyüjteményből: Historiae Variorum, 1169. pag. 99–102.

unterfange, sich viele wundern) wie auch die Menge meiner Kinder, und überdiess die unglückliche Feuersbrunst, die mir den 4-ten September v. J. den grössten Theil meiner Habschaft verzehrte, setzen mir zu grosse Hindernisse, als dass ich mein angefangenes, und mit vieler Arbeit und Reisen fortgesetztes botanisches Werk gänzlich zu Stande bringen könnte: bitte daher kniefälligst, Euer Majestät möchten nach Höchst derselben angebornen Grossmuth, und Mildthätigkeit gnädigst geruhen mich zu unterstüzen, und auf diese Weise das gemeine Beste unsers Vaterlands auch in diesem Stück zu befördern.

Ich bin bereit meine vorhabende Arbeit zur Prüfung der Wiener Botanischen Censur einzuschicken. So bittet und flehet

Euer geheiligten Majestät

gehorsamster und demüthigster Unterthan Joseph Benkö, der Helv. Confess. Verwandten Prediger zu Közép-Ajta in Siebenbürgen in dem Háromszéker Comitat.*)

XX.

I. Erdélyi Tudománybéli Tudósitások.

Minthogy az Erdélyben termő Fák' és Füvek' felkeresésébenn és leirásábann foglalatoskodó fáradozásomat annyira méltóztatta a Tudós Magyar Hirmondó, hogy azt a maga Érdemes Olvasóinak hirré tenni nem sajnállotta, és némellyeknek arra is okot szolgáltatott, hogy hozzám küldött Leveleikben tudakozódjanak ezen dologról: imé bátorkodom, sőt némellyekre nézve tartozom, kinyilatkoztatni, nem tsak azt, mennyire vihettem tsekély igyekezetemet az Erdély Florája**) készitgetésébenn, hanem azt is, minémü alkalmatosságok kezdették magokat előadni Erdélybenn a Füvészségnek (Botanica) tanulására.

---

*) Hivatalos másolatból.

**) Flora nevet visel ma közönségesen az ollyan könyv, mellyben valamelly tartománybann termő Fák és Füvek illendő renddel előszámláltatnak.

Sokat fáradtam, megvallom, tíz esztendőktől fogva, s kevés jövedelmemhez képest, magam megeröltetésemmel is költöttem utazó alkalmatosságimra, az esméretlen hegyekenn, havasokonn, és egyéb helyekenn vezető emberekre, s több e félékre, hogy kitanulhassam, és ugy irhassam le magam látásomból, minémü Fái s Füvei teremnek Erdélynek. Bé is jártam már Hazámnak nagyobb részét, és tsaknem minden nevezetesebb helyeit. Megvizsgáltam a Nemes SZÉKELY FÖLDÖNN, Háromszéknek (S e p s i n e k, K é z d i n e k, és O r b a i n a k) mezős és némely erdős helyeit is; néhol egyszer, néhol négyszer s többször is megfordulván. M i k l ó s v á r Székbenn, a mellybenn lakom, és B a r d o t z-Székbenn, az hol gyakorta kell járnom, alig buvhatott el valamelly fü előttem. Jártam Bardotz-Széknek M e z ö-H a v a s s á n is, mely ettől a kettős Csik-Széket elválasztja, s a szomszédos nagy erdőkönn. Békerültem U d v a r h e l y és M a r o s Székeknek tartományjait, nagyobb részint; és ezen helyekről lefolyó két H o m o r ó d vizeinek, két Küküllő folyamatjainak, a míg ezek más vizekbe öntenek, egész völgyeibenn, s a közöttök fekvő hegyes völgyes földekenn, nemkülömben a M a r o s mellyékénn, M a r o s-V á s á r h e l y t ő l fogva D é v á i g, füveket vizsgálva, lejártam. Nem kerültem el A r a n y o s-S z é k e t is, és az Aranyos vizének tér tartományját.

A Nemes MAGYAR VÁRMEGYÉKNEK is mindenikébenn tettem széllyel fordulásokat, még pedig némelyeknek részeibenn egynehány rendbenn. F e l s ő F e j é r Vármegyének lakásomhoz közel lévő helyeinn, ugymint: B o d o l a, H i d v é g, S z u n y o g s z e g: Ü r m ö s F e l s ő s a l s ó - R á k o s, és ezekkel szomszédos faluk határai között, nem egyszer mulattam füvészéssel magamat. Még félenn eső helyeitől is, a minémü A l m a k e r é k, K e r e s d, R é t e n stb. útazásomat nem kiméllettem. A l s ó F e j é r-vármegyének, egy rendben felső szélénn, a F o r r ó i s M a g y a r-H e r e p e i völgyönn, és ennek tájékánn fáradoztam; másszor közepe tájatt, B a l á s f a l v a, B u z á s B o t s á r d, C s o m b o r d körül szemlélődtem, és N a g y-E n y e d felöl lemenvén K á r o l y v á r vidékére, amaz híres füves B i l a k hegyet is, a mellette fekvő mezőkkel egyetemben, ámbár nagyobb sietéssel, mint kívántam vólna, gyalog eljártam; harmad úttal, alsó szélénn, V i z a k n a, K o n t z a, A l v i n t z,

Csóra, s több helységek határainn, menőleg is jövőleg is keresgéltem a zöldelékeny Birodalomnak (Regni Vegetabilis) javait. Vizsgálódtam tzélomra Hunyad-vármegyének jó darab földében. Küküllő-vármegyének terméseit alkalmasint számba vettem. Torda és Kolozsvár környékeit, hasonlóképen e két városról neveztetett vármegyéknek, úgy Dobókának is, a Mezőségenn eső s más nevezetes helyeit, sok verejtékeimmel öntöztem. Belső Szólnok vármegyének Dés körül elterjedő földeinn jártam, és onnan a Szamos völgyén mentem Kolozsvárra. Útamat folytattam Fogaras-Földénn is hoszszára végig, és ugyanakkor, mind menet, mind jövet, láttam füveit a Sárkány nevü nagy erdőnek.

A Nemes SZÁSZ NEMZET FÖLDÉnn hasonló járásaim vóltanak. — Szeben-Szék lapályainak nagyobb részénn dólgaimat követtem, de sajnálva kéntelenittettem akadályok által elszakadni, hegyeinek és havassainak lábaimmal való nyomdoklásától. Szerdahely, Szász-Sebes, Szász-város, Medgyes, Segesvár és Kőhalom-Székeknek útamba ejthető tartományjaiban is tzélomat kergettem.— Nagy essők és árvizek által tiltattam el a kisded Új-egyház-Széknek, és Nagy-Sink-Szék egy részetskéjének be repdesésitől.— A Bartza vidékenn, sokszori járásaim utánn, már ujságot nem igen találhatok; söt a Brassai és Zernesti nagy havasokra is, nem sok van, a miért többször kimásszak. — Az Erdélyi három Nemzet földénn tett illyen utaimban azon igyekeztem, hogy az aféle füveknek, mellyek az én lakásom földén nem termenek, vagy gyökereiket, vagy magvaikat hozzam, avagy arra hagyott Jó-akaróim által magamnak megküldessem, és termesszem kertembenn: az hol is illy móddal már a Füvek számát hat százig felszaporitottam; de az ollyanokét nagyobbára, melyek a mi egünket megszenvedik, módomban nem lévén üvegháznak az idegen Plántákért való tartására.

Azt mondhatná már valaki, hogy ennyi járásaimra, kiadhatom az Erdélyi Flórát; és magam látom, némelly tartományoknak kevesebb utazásokból készült Flórájit: de, ha tehetem, nemsokára még utazásomat szaporitom Csik, Gyergyó és Kászon-Székeknek a Székely földönn, Görgény vidékének Torda vármegyébenn, és a Szász-Földönn Beszter-

eze tartományjának, s még némely helyeknek megjárásával. Mert ámbár ugy vélekedhessék is némelly ember, hogy a melly Füvek, Erdélynek előszámlált feles és tágas tartományjaibann fel nem találtatnak, azok egyéb részeiben talám szintén tsak hijába kerestetnek: de nem ugy vagyon a dolog, hanem a mint a Füvészek (Botanici) tapasztalva tudják, néha egész országnak minden más tartományjábann hiába kerestetik valamely olly füvecske, a melly eggyetlen egy halmotskájánn, vagy tótsájábann azon országnak feltaláltatik. — Elég szép része Erdélynek Három-Szék és Erdő-vidéke) ez Miklósvár és Bardotz-Székeket foglalja magábann) de én sok rendbéli járásaimra is még nem láttam sehol ezekenn az helyekenn, körkölyt (Myagrum perfoliatum Linnaei) és Vadzabot (Avena fatua Linnei) mellyek a mezőségenn ollykor némelly gabonákat tsak nem elfojtanak. Nem látunk itt, hanem ha a tőlem imitt amott elhányattatott magból kezdett szaporodni, Ökör-nyelv-füvet (Anchusa officinalis L.) sem kék Moly-füvet (Verbascum phoeniceum L.), sem Szarvas-Mákot (Chelidonium corniculatum L.), sem Kapor-Rózsát vagy sárga kükörtsint (Adonis Vernalis L.), sem Bértse virágot (Clematis integrifolia L), sem Matska tövisset vagy Ördög rokolyát (Eryngium campestre L.) *) és némellyeket, mellyek kűljebb szintén mindenik vármegyében bővön találtatnak. — Továbbá, onosma echioides és Caucalis grandiflora nevü füveket, tsak Hunyad vármegyébenn, Fólt környékébenn szemléltem bővön; Caucalis platycarpos nevezetüt, Sárd, Igen, Botsárd, Krakko stb. határainn a Bilak körűl; Acer tartaricum nevü fát is a tájatt, s nevezetesenn a Vajasd felett való kis berekbenn; Veronica austriacat Szerdahely felé; Szelid-sisak füvet (Aconitum anthora L.) sem egyebütt, hanem Udvarhely-Székbéli Homorod Almás nevü falu erdejénn lévő ama hires és igen tsudálatos kőlyukaknál, mellyeket én leírtam, Imago Spe-

*) Ezelőtt 8 esztendőkkel, sok szemeskedéssel is illyen tövisset nem láttam Udvarhely-széknek a Nagy-Küküllő nn innen való részébenn: de már most a két Homorod között is nem ritkán kezdettem látni. Ugy hiszem, hogy a szél hajtotta erre magvát.

enum Transsilvaniae admirandorum titulusa, világra jövendö munkátskámban.— Mindezek a példák tsak annak mutatására valók, hogy szükség volna még némelly helyeit Erdélynek szorgalmatosan felbolyonganom; de ha nem tselekedhetem, ennyi készülettel is a Florát világ eleibe botsátom. Lésznek talám jövendőbenn, a kik azt pótolgatják, a tőlem fel nem kereshetett Füvek neveinek megirásokkal, adja Isten! mert a hol én jártam is, nem lehettem olly száz szemü Árgus, a ki előtt tsak egy Fü is láttatlanul ne maradhatott volna. S ezenn kivül is, nem azon egy időbenn szoktak minden füvek zöldelleni és virágozni: hanem némellyek tsak tavaszszal, mások ősszel; nagyobb részint nyárbann vagynak önnön magok korokbann. Ennyiben vagynak a Fákkal és Füvekkel való dolgaim. Következendő levelembenn azt tészem hirré, minémü alkalmatosságai kezdettek lenni Erdélybenn ezen kies és hasznos tudomány tanulásának. — Irám Közép-Ajtánn, Sz. András Havának 10-dik napján, 1780.

Benkő Jósef.*)

XXI.

I. Tudománybéli Tudósítások.

Magam kötelezésem szerént, tudósitást tészek már az alkalmatosságokról is, mellyek adódnak Erdélybenn a Füvészség-nek tanulására. Elsők ezek között azok a kertek, mellyekbenn az idegen, és üvegházakba tartható plánták kezdettek szaporodni; a minémüek Hazánkbann atyáinknak idejekbenn nem vóltanak. Mert gyönyörüséges dolog, a nálunk önként termő Fákat és Füveket látni és esmérni: de annál kedvesebb, midőn az Indiákról s más messze országokról ide hozattatott nevezetes plántáknak látásával és haszonvételével is ujithatják magokat az efélékbenn gyönyörködők, s az Isten bölts teremtéseit mentől több tsuda dolgokbann szemlélhetik és tisztelhetik. Másutt irok én az Erdélyi jelesebb kertekről: most tsak a fővebbről szóllok.

*) A Magyar Hírmondó Első Esztendejo. Az az 1780-ban kelt tudósító levelei Posonbann. Patzkó Ferentz Ágoston betűivel 95 levél. 765 770 ll.

Az Erdélybenn eddigelé hallatott, és mostan látható kerteknek fejedelme, vagyon az Ólt mellett, F o g a r a s Földe végébenn, F e l l e k (Németül F r e e k) nevü, S z e b e n-széki falubann. Ezt maga szép palotái mellé épittette, szép forrásu s kristály színü vizek folyamatival bővölködő igen kies és nagy helyre, M. Báró B r u c k e n t h a l S á m u e l Erdélyi Gubernator Ur ő Excellentiája; és nem tsak közönséges téli üvegházakkal, s azokba illő sokféle Fákkal és Füvekkel gazdagitotta meg; hanem, ezeknek felette, nyárbann is bémelegittetni szokott házzal, mellybenn vagynak ama ritka s drága izü sok A n a n á s nevü gyümöltsök; C a c t u s,*) P a s s i f l o r a, és sok egyéb idegen plántáknak külömb-külömbféle nemei, a minémüeket soha ez ideig Erdély nem látott; künn telelő, s a mi levegő egünkhöz szokott, de azonbann nem közönséges Fák és Füvek is, a konyhai veteményekenn kivül, oly sokasággal vagynak, hogy a ki eféléket kiván tanulni, meszsze helyről is ide méltán elfáradhat — Érzéketlen légyen pedig bár az, a ki itt gyönyörködést nem találhat. Nem kevés bezzeg a költés, melly erre ment s mégyen, és mellyet ezen kertnek mivolta szerént való, s felső országról hozattatott kertész vészen. Nagyon fogja ez utánn segiteni az eféle Tudományt is, és az egész Természeti Históriát, az ő Excellentiája sok ezer árru Szebeni könyves háza, mellybe mindenféle hasznos tudományokra való drága könyveket szerzett, és most is szüntelenül szerez, olly kegyes véggel, hogy arra való emberek azoknak szabadoson hasznokat vehessék. — Könyves ház is soha Erdélybenn ollyan nem volt, mint ez. Sem ollyan, mint ugyan Szebenbenn (oda vitetvén Sáromberkéről) a Méltóságos B. Sz. B. Gróf Széki Teleki Sámuel Guberniális Tanáts Ur ő Nagysága könyvbéli vagyonja, a mellyre sok ezer költség ment fel, és mégyen is minden esztendőnként: ennek is ottan minden jó emberek hasznát vehetik ő Nagysága kegyességéből. Szép ke-

*) Ennek edj neme, mellynek C a c t u s g r a n d i f l o r a a neve, arról emlékezetes, hogy tsak edj éjtszaka virágzik; mikor a virág tokja megnyilik, akkor fél mértföldnyire is el hat körös körül annak kedves illatja. Én azt, a Göttingai Universitásnak füves kerjében 1776-ban láttam virágozni. Kis-Asszony havának 3-ik napjánn, délesti 6 órakor nyilt vala meg; másnap reggel pedig, mint edj 5 óra tájbann, szép nagy virágja viszont elhervadott, és fonnyadottan hanyatlott s hullani kezdett. —
A M. H. j e g y z é s e.

gyességek ezeknek a Tudós és:Nagy Méltóságoknak!*) kik a Tudományoknak terjedésébenn gyönyörködnek. — Bóldog ideje van külömben is Erdéllybenn a könyvek szaporodásának. Ezelőtt ötven esztendőkkel, nem hiszem, hogy egész Erdélynek annyi könyve lett légyen, tsak a Magyar Históriára is, mint most vagyon egyedűl ama Tudós királyi Professornak, az Áhitatos Oskolákbéli P. K o p p i K á r o l y Urnak, ki is a kolosvári k. Universitásbann kiváltképpen való ditsérettel tanitja az Históriákat.

De hadd térjek a Füvekre.

A Füvészség Tudományjának lábra kaptatására, különös drága gondolatait és sajnálatlan bőv költését kezdette forditani M. Boros-Jenői Gróf és H. K. komornik S z é k e l y Á d á m Ur ő Nagysága; ki is feles és nagy áron könyveket hozatott a Füvész Tudománynak és Természeti Históriának jó móddal való tanulására, olly elintézéssel, hogy a könyvek a Kolosvári Református Tanuló Társaság (Collegium Scholasticum) számára valók legyenek.

Ezeket kívánnám az Erdélyi Füvészésre tartozó dolgokról jelenteni. Örömmel írnék arról is, mit tselekszik Amerikai Levelező, Balog Jósef Doctor Uram, az oda való füveknek szedésével; de régetske, hogy levelét nem vettem; talám azért, hogy utólszori tudósitása szerént, a B e r b i c e i lakságból (Colonia) fogott útazni a C a r i b a c a i (karaibi) szigetekbe. Utolsó levelébenn C a s s i a o c c i d e n t a l i s nevű, s még egy meg nem nevezett plántának magvait küldé, és azt írá, hogy „Szándékozik küldeni egynehány száz plántákból való részeket, úgy száz kikészitett madarakat, és annyi halakat is, talám egyebeket is: mert (úgymond) itt bajos a meleg és nedvesség miatt tartani megveszés s rothadás nélkül.“

Irám Közép-Ajtánn, Sz. Márton napjánn, 1780.

Benkö Josef.**)

---

*) Az erdélyi Muzeum birtokában levő Könczei-féle ajándék III. számu kézirata némi fogalmat ad e gyüjteményekről.

**) Magyar Hírmondó stb. 1780. sz. 96. levél 771—776. ll.

XXII.

2180. 1785.

Ad Gratiosum Ex. R. Gubernii De 11. Januarii A. 1785 sub Nr. 35 exaratum Decretum per consultissimam Tabulam R. Comitatus Háromszékiensis mihi transmissum de Subsidis in Opus Botanicum Transsilvanicum, ab Augustissimo Imperatore nuper Orato Sequentem Eidum Exc. Gubernio Declarationem perquam humillime submittit infrascriptus.

Exquo Augustissima quondam magna Princeps Maria Theresia, Patriae nostrae Mater Providentissima, naturae hac in Provincia Producta Sparsis Anno 1774. Gratiosis Gubernialis Decreti exemplis indaganda, et notificanda clementer jusserat, ac post modum, tam Sacratissimae suae Majestati, quam Excelso Regio Gubernio, meus in re Botanica conatus extiterat probatus, uti patet e Gratiosis Decretis Gubernialibus Anno 1775 Die 12. Januarii, sub Nr. 9942 item Die 1-ma Septembris. Sub Nr. 5515 ac Anno 1776. Die 5-ta Martii sub Nr. 831. nec non Die 14-ta Octobris sub Nr. 4994 emanatis dedi operam, in hunc Diem haud lassatam, ut susceptis proprio meo inpendio itineribus botanicis, Plantas in Transsilvania provenientes, inquirerem, et ad publicam notitiam proferrem. Fatigiorum meorum et itinerum Botanicorum testes sunt.

1) Non exigua pars Illustr. Patriae hujus, Magnatum Nobilium et Parochorum, quos in itineribus salutavi.

2) Quaedam Epistolae meae Botanicae Ephemerinibus Hungaricis Posoniensibus Magyar hírmondo dictis Anno 1780 sub Nris 95 et 96 insertae.

3) Nomenclatura Botanica Nomina Plantarum Latina, Hungarica, Germanica et Gallica, juxta methodum Linnei exhibens; in qua plura vocamina Hungarica Vegetabilium, ante me libris nunquam comprehensa ex usu Incolarum, patefeci; edidit hoc opus Illustrissimus ac Reverendissimus Dominus Abbas Regius Consiliarius etc. Joannes Molnár in suae eruditae Collectionis Magyar Könyv-Ház nuncupatae Tomo 1-mo Posonii 1783.

4) Nomina Vegetabilium Tomo 2-do ejusdem Ma-

gyar Könyv-Ház ibidem eodem inpressa; quo in opusculo praeter nomina plantarum Latina et Hungarica etiam Valachica nunquam ante hac vulgata, multo labore ac laberiosa investigatione, a me collecta omnium primus Orbi erudito publicavi, nec immerito, quum Gens Valachica plurimus herbas in officinis Pharmaceuticis nondum receptas in usus medicinales trahere consveverit.

5) Opusculum Téli Bokréta inscriptum et Anno 1781 Cibinii 4-ta Forma editum, in quo Natura Regni Vegetabilis et initia Philosophiae Botanicae lingua hungarica panduntur.

6) Optime Spei Adolescentes, quos Rudimentis Rei Herbariae, gratis initiavi, equib. nominare placet Samuelem Andrád et Paulum Egerpataki in Universitate Viennensi, Michaelem Intze in Pestiensi Medicinae precipua laude operam navantes.

7) Hortulus Botanicus, quem in hujate fundo Parochiali erexi, et Sexcentis circiter Plantis, eo fine effectum optatum sortito instruxi, ut discere cupientibus et adventantibus pro sanitate herbas cumprimis medicatas redderem notas; et morbo gravatis opem Simplicibus ex adparatu herbarum, medicamentis ferrem. prouti etiam tuli perquam plurimis, nulla unquam accepta mercede: id quod omnis, late vicinia confitetur, doletque fatali nuper incendio, hortum hunc magna sui parte destructum esse, quem tamen in Dies restaurandum suscepi.

8) Plantae pro vivis Herbariis collectae, et partim in Libros relatae quibus similiter dolendum, licet damnum intulit, memoratum incendium, possideo tamen specimina haud contemnenda, quumque deinceps colligendis complenda ac in aliorum, usus porro quoque convertenda.

9) Schedae et notationes quas manu mea feci ex itineríbus et observationibus botanicis. Ex his jam praeparamentis adnitor concinnare.

1-o Transilvanicam Floram, hoc est, stilo botanico Librum Herbarium, methodo Linneana, cum Scopoliana temperata, qui complectatur vegetabilia in Transilvania habitantia, cum eorum descriptionibus, locis natalibus praecipuisque usibus medicinalibus ac oeconomicis et qui tam extraneis Eruditis voluptati, quam Patriae hujus Civibus desideratae utilitati deserviat.

At quoniam Liber tali modo componendus ob leniter tractatam, hucusque in Transilvania Scientiam Botanicam, haud rite, a patriotis intelligi queat, nisi prius Artis hujus Terminos, et plantarum partes distincte explicatas, habuerint: ideo conor Florae premittere.

2-o. Philosophiae Botanicae Compendium, id est Terminologiam Botanicam, Latinam, Germanicam et Hungaricam, nec non terminorum descriptionem, ac exempla cum necessariis figuris; imitaturus Christiani Friderici Revss Compendium Botanicos Ulmae a 1774. editum, Terminologiam vero Hungaricam noviter additurus. Ita scilicet utrumque opus ad votum, et pro materia dignitate absoluturus; si benignum Magni Principis Nostri Subsidium vires meas clementissime auserit.

Quibus Sic constitutis in planum evadit, Sequenti duplici modo mihi per vices Subveniri posse.

Primo. Si certa pecunia Subsidiaria Suppeditabitur, qua adjutus, apud domum meam mansurus, et scripturus, tam commemoratum, Philosophiae Botanicae Compendium quantocyus hoc Anno edam, quam dictae Florae Praeparamenta, in justum ordinem ita redigam, ut si completam talem Floram, qualem mente concepi, et quem futuris meis itineribus adhuc ditare constitui, mors inopinata praeveniret; tamen scriptum meum si non Florae, saltem Speciminis Flora Transsilvanicae titulo in lucem emitti mereatur. Ne autem Caesareum Subsidium per me eludi possit, Angariatim, vel menstruatim illud suppeditari posset, penes Testimonium Dicasterii, cui operationes meas, earumque quantitatem, de tempore, in tempus demonstrare obliger.

Secundo. Quia restant adhuc quaedam Loca, praesertim Alpestria, et a me remotiora, quae vel nondum vel simplici tantum vice peragravi; multum vero intererit, ut ex eorum peragratione Flora et ditior, et Caesareis Suppetiis dignior in lucem prodeat: propterea subsidium in certo diurno, et perficienda cum adjungendo viae ductore itinera, si elargietur iis sub conditionibus, ut singulorum itineris dierum et locorum profectuumque exactam rationem reddere, nec non ex omnibus repertis et reperiundis Plantis Specimina in Librum, vulgo Vivum Herbarium dictum, cum adnotatione nominum, et natalis loci colligere, et

Augustissimo Imperatori in testimonium diligentiae submittere adstringar.

Oro igitur mente devota Excellent. Dominum L. Baronem Gubernatorem Regium, atque Exclsmum R. Gubernium ut hanc praefatam a me subveniendi Modalitatem, pro felici precum mearum Augustissimo Imperatori humillime submissarum eventu, penes gratiosam suam informationem, suae Majestati Sacratissimae porrigere dignentur benignissime. Dabam Közép-Ajtae, die 22. Febr. 1785.

Josephus Benkő m. pr.
Minister Helveticae Confessioni addictor. Közép-Ajtensis.*)

XXIII.

205. 1787.

Méltóságos L. B. Status Consiliarius és Fő Curator Úr, Kegyelmes Nagy Patronus Uram!

Nyelvem, pennám és valamivel látható jeleket tehetnék, mind elégtelenek kiadására annak az alázatos buzgó háladatosságnak, mellyel az Excellentziád sok rendbéli kegyelmességéből tele vagyon az én szivem. Elevenitette hálaadó indulataimat közelebbről az a Kegyelme Excellentziádnak, mely szerént az Údvarhelyi egyik Professorság reám bizattatott. Erről ugyan Excellentziádhoz és a Méltóságos Fő Consistoriumhoz hálaadó Levelemet felbocsátani el nem mulatom, mihelyen jobb iró helyet találok ennél a Csáni mezőnél: de addig is bátorkodom alázatosan folyamodni Exezellentziád Kegyelmességéhez ím ezen alázatos jelentésemmel, hogy ámbár a Professori fizetésnek nexussa a tanitással és az Ifjuság körül való munkálódással, nem pedig a Professornak külső környülállásaival vagyon; mindazáltal ha mód vagyon benne, méltóztassanak Excellentziátok az én terhes állapotomon segiteni, a néhai Tiszteletes Professor Kiss Uram egész fizetésének számomra való meghagyásával. Mert 8 élő

*) A hivatalos másolatról

Gyermekeknek attyok vagyok, és szükségképpen 11 vagy 12 személyeknek eledelekre, öltözetekre s nevelésekre kell gondomnak lenni; azonban a falusi élet módját is kénytelen lészek költségesebbre változtatni. A mi az általam tractálandó Tudományokat illeti, minthogy az oskolaiaktól ennyi esztendők alatt képes nem volt alkalmasint el nem szoknom, és igy különös szorgalmatosságot kell mostan reájok adnom; az Orientalis Nyelveknek tanitásához, ugy, a mint egy Professortól várhatni, avagy csak egy elsőben, nem foghatok, kivált a 'Sidóhoz (mert a Görög nékem nem igen nehéz) de továbbad, ha nékem marad ez a Sparta, fogok tanuló társok lenni benne a Deákoknak. Ugyantsak, ha kitelik, jobbnak látnám ifjabb emberre bizni ezen Nyelveket. A Deák Literaturát, a mennyire a mostani aetásban szükséges, igen szivesen tractálnám. 'Sidót tanulni eddig sem érkezett az Udvarhelyi Deákság.

Vállaltam a Theologiát egészen minden részeiben, és így a Catecheticát is: nem is jó, hogy a Catechizatiót két Professor vigye, a mennyiben Deák koromban experiálhattam. Vállaltam a Concionandi Methodust, melyre nagy szükség van, minthogy már Udvarhelyről is Papjaink kezdettek szaporodni. Vállaltam az Históriát universim; különösen az Hazáét. A Geographiát. A Naturalis Históriának Principiumait, és haszonra leginkább forditható czikkelyeit. De ezekre igyekezném rendkivűl való órákat szabni, hogy a cardinalisabb Tudományok ne szenvedjenek miattak. Ezeknek alázatos jelentésekkel, magamat és Instantiámat Excellentziád Kegyelmébe ajánlván, vagyok mélységes tisztelettel

Excellentziádnak

alázatos cliense
Benkő Jósef t. k.
Közép-Ajtai Pap.

A N.-Csáni mezőben
midőn Kolozsvárra mennék.
1787. 24. Junii. *)

XXIV.

203. 1787.

Kegyelmes Uram!

Bizonyos okból ezen Levelemet Kolozsvárról el nem küld-

*) Az eredetiből.

vén, magammal hoztam M.-Vásárhelyre; jól is esett: mert itt holmiket corrigálok benne. Úgy látom Tiszteletes Bodola Uram Leveléből, hogy a 'Sidó és Görög Nyelvek reám maradnak; tsak fel is ujitom azokbéli régi tanulásaimat, és meg is szaporitom. A Deák Literatura hogy légyen, megegyezünk Tiszteletes Bodola Urammal. M.-Vásárhelyen, 1787. 5. Julii.*)

XXV.

252. 1787.

Méltóságos Fő Consistorium. Kegyelmes Nagy Patronus Uraim!

Már régetskén vettem vala Excellentziátok és Nagyságtok kegyelmes parancsolatját, hogy a közelebb múlt Generális Synoduson reám a leirás végett bizatott Agendát, Tiszteledő Püspök Uram által, a Méltóságos Fő Consistoriumba felbocsátanám. Szégyenlem valóban, hogy okot szolgáltattam a Méltóságos Fő Consistoriumnak ezen nyughatatlanitó gondoskodásra, holott régen el kellett vólna késziteném. De minthogy a Synodus igen kivánta volna látni az három Synodusokon készült Agendát, mellyet ez előtt submittáltunk Excelentiátoknak, és nevezetesen Méltóságos R. Sz. B. Gróf Teleki Josef Deputatus Urunk ő Nagysága is nagyon gondoskodik vala látása aránt: mind eddig szorgalmatoskodtam, hogy azt megkerithetném, és az is ujonnan a Méltóságos Fő Consistoriumba fel menne e jelen való ujabbal együtt. De sem annak P u r u m á t itten Udvarhelyen néhai Tiszteletes Kis Gergely Uram Irásai közül, sem i m p u r u m á t magamnál meg nem találhatám, mivelhogy a Közép-Ajtai Papi uj Háznak bészakadása, s azután következett költözködő rakodásaim miatt, igen öszve hányodtanak irásaim.

Már azért a Gernyeszegi Synodus végezése szerént való Agendát (mert tetszett ezt a titulust meghagyni a Synodusnak) küldöm a Tisztelendő Püspök Urannak kezébe, hogy onnan Excelentiátok eleibe promoveáltassék. De hogy Excelentiátok ez

---

*) Az eredetiből.

avánt bizonyosabbak lenni méltóztassanak, ím küldöm annak mássát a Méltóságos Fő Consistoriumba is, mellyis az Enyedre küldettetettel szóról szóra megegyez. E pedig legkissebb pontig írva vagyon a Generalis Synodus megegyezett értelméből.

Az irás nem ékes; mert leakartam ujra írni; de költözködésem minden időmet s majd kevés eszemet is elvette. Méltóztassanak Excellentiátok és Nagyságtok ezen nagy hibáimat kegyelmes feledékenységbe meriteni. Mellyel magamat Kegyelmekbe ajánlván, mélységes tisztelettel vagyok

Excellentiátoknak és
Nagyságtoknak

alázatos méltatlan szolgájok
Benkő Josef t. k.

Székely-Udvarhely 1787. 22. Sept. *)

XXVI.

Hiradások.

Szégyennel tselekeszem, hogy a Ujjság-levelekben jelentsem mentségemet, kiváltképen ez okból, hogy sok Érdemes Urak és Aszszonyok olvassák ezeket, a kikre nem néz az én jelentésem. De minthogy, ellenben olyanok is sokak olvassák, a kik velem Levelezést tartottak, és bizonyos dolgokat is parantsoltak nem kevés felől, hogy azokban, gyenge tehetségemhez képest, szólgálnék; azonban pedig én, kevés napok alatt, nem győzök minden-felé feleleteket írni: tsak reá bátoritám magamot, ámbár bizony tellyes Ortza-pirulással, hogy itt és mostan tégyem hirré mentségeimet ezekben.

1. Vagynak Magyar-országon ollyan Érdemes Uraim, a kik rész-szerént magok Familiájokról közlöttek velem nevezetes irásokat bizonyos végre, részszerént pedig tőllem tudakozódtanak magok nemzetségeket illető dolgok aránt, minthogy M. országnak azon részein laknak, melyeket Erdélyi Fejedelmeink birtanak, és így ditséretes Eleik vagy Erdélyben laktanak a Fejedelmek szolgálatjában, vagy legalább itt viseltenek dolgokat, és ezek-szerént

*) Az eredetiből.

itten hagyták jó emlékezeteket. Tudtokra adom azért egész tisztelettel, hogy jóllehet még némelyeknek parantsolatyokra keveset; másokéra semmit sem érkeztem szolgálni, az alább megirandó akadályok miatt; de már nem sok idő mulva különkülön mindeneknek meg-fogom mutatni, mennyire mehettem a parantsollt dolgokban, edgy Tekintetes Familián kivül, mely-is engemet edgy Tisztelendő katólikus Pap Ur által keresett vólt meg, és a melynek diszesitésére semmi Irásokat nem tudok elé venni az én Gyűjteményeimből.

2. Találkoznak igen számosan még ez Hazában is, sokkal inkább pedig ezen kivűl, és főképpen Bétsben, Posonban, Győrben, Pesten, Debretzenben, sat. jóltevőim, Jóakaroim, Barátim, kik-közűl némelyektől kérettettem, hogy kiadandó Munkájokhoz én-is valamit adnék azokból, a mik nálam találtatnak; másoktól, hogy magam félbe szakadott Munkátskáimnak ki vagy nem adásokról tudósitanám; másoktól más okokon vettem Leveleket; igérem mindeneknek hogy egésségem maradván, a jövő Husvétig mindenüvé irok, s a mi tőlem ki-telik, egész készséggel közlöm.

3. Némelyek kértenek, hogy bizonyos ritka Manuscriptumokat a Magyar Históriára pénzes irók által szereznék meg számokra: ez-is meg-lészen ha békességben maradhatunk; legjobb szivvel pedig azoknak, a kik költsönösön iratnának másokat számomra. Én továbbat közlöm is a Magyar Tudósokkal némely még eddig esmeretlen de nagy hasznu Manuscriptumoknak neveiket, melyeket sok utánna való járással és költéssel szerezgettem öszve. Mert ha így nem tészünk edgymással, sok hasznos írások hirtelen elveszhetnek, hazánk kárával.

4. Kértek némelyek Erdélyi Diaetalis Articulusokat (melyek t. i. Erdélynek Magyarországtól lett elszakadásától fogva költenek), igyekezem iratni; minthogy nálam jól leirva, némelyek in originalibus is, mások nyomtatásban is találtatnak. Ezek pedig oly dolgok, melyek nélkül Erdélynek Históriáját nem lehet jól tudni. Ime mely bővön és könnyen igérék! Ez utolsókat kiváltképen oda, az honnan nékem is igérték Felső-Magyarországról. Brutus Manuscriptumát.

5. Hogy eddig nem szolgálhattam, mentségem van azoknál, a kik tudják, hogy 1784-dikbéli Sz. Mihály havának 4-ik napján a szerentsétlen tűz elrontván engemet, s azután új Ház

épitéséhez kezdvén a Közép-Ajtai Ekklésia (melyben 21 esztendeig viseltem a Papi Hivatalt), minden könyveim és írásaim öszvehányva s ládákba rakva állottanak szintén mostanig; mely miatt igen bajoson lehetett valamit munkálódnom. A közelebb múlt nyáron és őszön pedig Udvarhelyre költözvén által, ismét nem nyúlhattam könyveimhez. De már ezután nyúlhatok, és jó Uraim parantsolatjokra munkálódni igyekezem; ha szintén senki nem kötelezett is engemet jutalommal. Azért

6) Ha kik engemet ezután akarnak Leveleikkel megszóllitani, az Erdélyi Posta-utat igy alkalmaztassák a Levél borítékján: per Hermanstadt, Schaesburg, a Sz.-Udvarhely, mert Brassó felől már igen késöre vehetném.

7. Rágalmazást szenvedtem némelyektől, az Erdélyi Calendarium Majus Titulare végéhez az Esztendő elején ragasztott Elenchusért, mely elé adja: Nomina Civitatum, Oppidorum et Pagorum, in Comitatibus M. Principatus Transylvaniae (én így szoktam irni Transsilvaniae) juxta Circulos et Processus existentium, prout Hungarice, Latine, Germanice, et Valachice submissa sunt, exhibens. De a kiknek a szemek a fejekben vagyon, látníok kell, hogy nintsen nékem részem azokban a soha eddig nem hallatott, hanem most költettetett Deák és egyébb nevekben, minthogy azokat az egész Erdélyi Processualis Szolga-Biró Uraktól kérték, és igy mindenfelé költvén, ugy küldötték bé Szebenbe, ki keze alá? nem tudom; ott pedig ismét sokat változtatták. Meg kell vallanom magam mentségemre, hogy ez a Munka sok kárt tett az Helységek Neveikben. Mi szükség vala olyan neveket adni, melyeket soha nem adtak magok a Lakosok? Deákul, Németül, Olhul, miért nem tarthatjuk meg valamely Magyar Falunak Magyar-nevét, ha eddig más nyelven való nevei nem voltanak? mi szükség szaporitani a szót az elme terhelésére? Ki hallotta valaha, hogy Közép-Ajtának Deák neve Mediolanum lett vólna, mint itt adattatott? vagy oláhul Köz-ajton? holott az oláhok mind Fel-ájtának nevezik. Az én Milkoviámat hijába emlited; mert abban a különböző nyelveken való Neveik az Helységeknek tsak azok, a melylyek szükségesek, szokásban vóltak és vagynak; a melyeket va-

lami bővitéssel adok ki nem sokára az én Transsilvaniam Specialis Parsában. — Költ ezen Elenchus, edgy kéz irás, ily név alatt: Ilias in Nuce, az az, Erdélyben egész Világ; mert t. i. a mostani ujj nevek között találtatnak: Albania, Nicopolis, Hellespontus, és igen sok illyenek.

8. Ezelött is, a Postától távol lakván, sok bosszuságot és kárt vallottam Leveleimben; de legnagyobb a múlt nyári történet, midőn a Paraszt annyi eszet kapott, hogy Postára küldött Leveleimet elsikasztotta, s a postapénzt magára költötte. Melyből már ez a bajom is van, hogy nem tudhatom bizonnyal, hová irott Leveleim vesztenek el. Azért, a kinek dolga vagyon hozzám, méltóztassék ujolag irni. Ezek után, a kikért ezen Mentségemet készitettem, azoknak kegyességekbe s békességes tűrésekbe magamat bizodalmasan ajánlván, vagyok hív tisztelettel, elkötelezett szolgájok

Benkő Jósef m. k.

Irám Brassóban 1787. karátson Havának 29-ik napján. *)

XXVII.

Copia.

Hogy a Nemes Udvarhelyi Reformatum Collegium számára általam conferált 1000 ezer m. forintoknak Interesse, melyet mind ez ideig néhai Tiszteletes Professor Kis Gergely Uram maga Professori fizetésének pótlására esztendőnként percipiált; Ennekutánna az mostani Tiszteletes Professor Benkő Jósef Uram két Fiainak, Benkő Jósefnek, és Benkő Sámuelnek számokra percipiáltassék mindaddig, mig az Nemes Udvarhelyi Reformatus Gymnasiumba tanulásokat folytatytyák, arról való Tettzésemet kivántam ezen Irásom által jelenteni mind azoknak a kiknek illik.

Signatum Alamor 1788. Die 26-a Mensis Martii

G. Toroczkai Susánna

(L. S.)

(Az Originált küldöm vala; de féjtvén az útban való el-

*) Magyar Kurir, 1788. január 19-ki szám, 52—56 ll.

veszhetéstől, bátorkodom tsak a Copiát küldeni. Hogy pedig e betűről betűre ugy van, igaz hitem szerént irom)

Benkö Jósef t. k. *)

XXVIII.

Méltóságos Fö Consistorium, Kegyelmes és Nagy Patronus Uraim!

Mostani környülállásaim mennyi szégyennel és bánattal boritottak el, akárki megitélheti. Mindazáltal nem lévén bennem munkátlan az Isteni kegyelem, reménység nélkül valóvá nem lettem. Ezen reménységemnek erősitésére pedig és vigasztalásomra rendelte az Isteni Irgalmasság Excellentziátok és Nagyságtok hozzám való különös Kegyelmességét; mely is a mint sok egyébb jelekből, és ide rendeltetésemből, megvilágosodott, ugy a Méltóságos Fö Consistorium most utolján hozzám irni méltóztatott Atyai Levelének minden betűiből is valóban kitetszik.

Meg is nyugodtam azért háladatos indulatokkal az Excellentziátok Rendelésében, és böles tanáttsok szerént szegény s tiz gyermekü terhes házamhoz Közép-Ajtára telepedem. Könyörögvén Excellentziátoknak és Nagyságtoknak ezekért:

1. Ne tulajdonittassék nékem vétségül, hogy még itten vagyok, és valamely kevés ideig még itten lenni kéntelenittetem. Mert jóllehet, mihelyen a Rendelést vettem, azonnal költöződni kezdettem: de teljességgel nem tudtam szert tenni elegendő szekerekre egész elköltözésemre. Én ugyan itt nem kivánok késni, merő kisirtetem lévén az itt való lakás.

2. Ezen oskolai esztendőre, mely is Junius végével határozódik, méltóztassanak Excellentziátok nékem adatni a Professori fizetést, ily romlásaimnak gyámolitására, s arról (ha megnyerhetem) kegyelmes Commissiójokat hozzám küldeni.

3. A kegyelmesen megigért Stipendiumom ne essék ki Excellentziátok és Nagyságtok könyörülő szivekből.

4. Méltóztassék elszenvedni a Méltóságos Fő Consistorium, hogy az ellenem való vádakra mostan semmi mentségemet nem

*) Az eredetiből.

submittálom. Mihelyt innen elköltözhetem, bátorkodom mindeneket megírni, minden tsendességgel, titkos formán, és Vallásomnak megbecsülésével. Akkor sok dolgokban fog Excellentiátok álmélkodni, s engemet inkább is szánni. Megvallatja azt velem a jó lelkiesméret, hogy sokat hibáztam, de azokra vittek engemet, minden szokásom ellen, az én roszsz-akaróimnak munkái, melyek miatt edgyik hiba könnyen mást szülhetett.

5. Tartoznám, tartozom is, mind külön külön írni, a Méltóságos Fő Consistorium nagy Méltóságu Tagjainak; melyet el sem mulatok: de hogy ezen alázatos kötelességgel késleltet mostani bolyongásom, az aránt való kegyes botsánatjokért Excellentiátoknak alázatosan instálok.

Végre pedig jelentem alázatosan, hogy a Hazai dolgok körül való munkáimmal kivánom minden szorgalmatossággal magamhoz forditani Excellentiátok és Nagyságtok kegyelmes szemeit, mint a ki élni és halni kivánok

A méltóságos Fő Consistorium

gratiájában megnyugodott
alázatos szolgája, cliense
Benkő Josef. t. k.*)

Székely-Udvarhely,
23. Maji, 1789.

XXIX.

145. 1790.

a) Erdélyi Méltóságos Fő Consistorium!

Kegyelmes, Nagyságos és Fő Méltóságu Patronus Uraim és részszerént Tisztelendő Fautor Uraim!

Sok szégyen vallásaim és hányódásaim után, melyeket én ekkorátska személy emberi gondolat felett elviselék éjjeli, nappali kiirhatatlan gyötrelmeimben; ímé az én végső veszedelmemet jövendölve váró gondolatok, és engemet végső romlásra s még elmémtől való megfosztattatásra is szorgalmaztatva késziteni

*) Az eredetiből.

kiváNó hírlelések ellen, szerencsém vagyon ép elmével és megujjult testtel leborulnom Excellentziátok és Nagyságtok Kegyelmes tekinteti elött, s keserves en vallást tennem arról, hogy ámbár testi s kézi munkákra is, melyektől soha üres nem voltam, alkalmatlan nem vagyok; de ezek után ilyen bajos időben és helyen, az hol tavaly majd semmi gabona nem termett, harmadéve pedig jégeső által elrontattatott, lehetetlen tiz személyü nyomorúlt házammal élnem; minekutánna a gabonák köblinek öt, tíz s több forintokon való vétele eltsüggesztett. Elmém, Irásaim és azokhoz tartozó Gyüjteményeim után kellene azért élnem; de a külső eszközöktől való megfosztattásom ebben is felette igen késedelmeztet.

Akármint kerüljem azért a szemérmetességből, kéntelenitetem a szükségtől, töredelmes alázatossággal esedezni a Méltóságos Fő Consistoriumnak, hogy ingyen való Kegyelméből származott Levelében hozzám tenni méltóztatott Igérete szerént, méltóztassék engemet a kegyes Pensioval felemelni terhes elesésemből, és mintegy újj életre hozni, s a munkálódásra mind inkább inkább alkalmatossá tenni, és ebben (távol légyen tőlem a ditsekedés, a ki nyomoruságnál egyébbel ditsekedni nem tudok) az Hazára kiterjedhető hasznocskát is Atyaiképpen tekinteni.

Ha bizonyos lehetek én Pensiomnak menyiségéről és állandóságáról; igy házi s külső foglalatosságaimot tágitván, azokba kezdek merülni, melyeket tsaknem gyermekségemtől fogva szedegettem sok utazással, fáradsággal és költéssel az Haza Geographiájára, Históriájára stb. Házam népének gyakorta való megszükösitésével is.

Mióta házamhoz szorultam is ugyan, nem ültem Irásbéli munka nélkül. Mert jóllehet Bardotzon özvegységre maradott Papné Hugom segitségére, Juniustól fogva mostanig, a Papi szolgálatot nagy részben én tettem (az hol az Eklésia magáévá is tenni kiván vala; de én mind különben, mind a Pensiora nézve kivántam magamat a Méltóságos Fő Connistorium Kegyelmes Leveléhez tartani), mindazáltal küldöttem oly Irást Hochmeister Uram kezébe a talám meg lévő nyomtatás végett, melyből és kivált utolsó szakaszából, melyet Jelentés név alatt készitettem, észre lehet venni mind igyekezetemet, mind megtett munkálódásaimot. Készitettem ennek felette közelebb két Munkátskát,

Hazánk régiségeivel és igen ritka Irásokkal megrakva; edgyikét az Három Nemzet Uniojáról, Pecséteiről stb. másikat az imminealó Diaetára nézve De Comitiis Transsilvanicis, melyek ismét mentegetni fognak az engemet kissebiteni még meg nem szünt némely kormányatlan nyelvek ellen. Ez utolsóban az Erdélyben celebrált Diaeták is elészámlálva találtatnak. Hogy egyebekkel ne alkalmatlankodjam: valyon nem elég volna-é ezen Hivatal nélkül való még nem egész esztendömre a Wolffgango-Bethleniana Historia 6-ik Tomussának két Manuscriptumból és egyéb Irásokból (mivel a Manuscriptumok igen deprávalva vagynak) rabi munkához hasonlóval való készitése a nyomtatás alá? Ennek pedig eleje már Hochmeister Uramnál vagyon, és a több részét is Május elsejével oda küldöm. Kitetszik ezen dolognak fáradsággal teljes volta az 5-ik Tomus eleibe nyomtattatott Praefatiomból.

Hát az ilyen Historicumokon kivül, hova lésznek az Erdélyi Botanicára tett Irásaim, melyeket szerzettem az Haza hegyeinek, völgyeinek, havassainak stb. sokszori költséges eljárásaival, ha Excellentziátok és Nagyságtok segedelmétől megfosztattatnám? Mert egyebet világra nem adhattam a két rendbéli Botanica Nomenclaturákon kivül, melyeket néhai Molnár János Ur nyomtattatott ki Magyar-könyv-Házaiban.

Mig Transsilvaniám Specialis Parsának (melyet már régetskén készitettem) 3 Tomussai, s Milkoviámhoz való Additamentumom világra jö, csak a Correspondentiára való sok költést is Bétsig kiállanom szintén erőm felett vagyon. Ezekből is már némely árkusok ki vagynak nyomtatva.

Hogy azért ezekre nézve ha szintén eddig való sok verejtékeim szembe nem ötlődnének is, a Méltóságos Fő Consistorium állandó Kegyelmét bizonyosabban kinyerhetném, oh mely hasznos volna, ha Szebenben (mert a közel való szomszédosság gyakorta legártalmasabb) az én Munkáimnak revisiojára, valakit vagy valakiket rendelni méltóztatnék, mig azok rész szerént praelumra, rész szerént depositoriumba mennének. Sőt gondolkodtam, hogy sok Collectioim és ritkább könyveim a Méltóságos Fő Consistorium keze alá jutnának mint az Evangelicusoknál az Hanerianumok. Ha a Méltóságos Fő Consistorium méltóztatott engem Kegyelmes Resolutiojára, vagy a Pensiora is,

Hochmeister Uramnál leszen a bátorságos hely. Végre magamat kegyelmekbe ajánlván, vagyok mélységes tisztelettel

A Méltóságos Fő Consistoriumnak

legalázatosabb méltatlan szolgája

Közép-Ajtán, Benkő Jósef. t. k. *)

17. Apr. 1790.

145. 1790.

b) Közép-Ajtai Tisz. Benkö József Atyánkfiának!

Néhai Gróf Székelly Ádám Úrtól, Fő Consistoriumunk szabad rendelése alá hagyott ingó Jókból béjöhető Pénzbeli Fundusnak mennyisége még nem tudódhatván, az Instánsnak maga Személlyére Fő Consistoriumunktól megígért Segedelem Pénzt is mind eddig meghatározni nem lehet. Méltó tekintetbe vévén mindazáltal az Instánsnak mostani Hivatal nélkül való állapottyában, Házának a szük idő miatt még jobban is terhesült Környülállásit: ez úttal 150 német Forintokat kivánt Kegyelmednek jelen való Szükségeinek felsegéllésekre Fundorum Consistorialium Administrator Tiszt. Málnási Atyánkfiához a szükséges rendelés meg is tétetett.

Költ N.-Szebenben Pünkösd Havának 2-ik napján 1790.**)

XXX.

Tekintetes és Tiszteletes Doctor és Professor Ur, Kegyes Nagy Fautor Uram:

A régen félbeszakasztott levelezést bátorkodom ujitani, melyet sok változásaim megakadályoztattak vala. Utolsó Levelemet Udvarhelyről 1788-béli Kolosvári nyári Sokadalomra küldöttem vala Kállai Györgyné nevü Tsizmadiánétól, a néhai Tiszteletes Professor Kis Gergely Uram könyvei közül vett három (többet meg nem vehetvén, sokkal drágább árrok miatt,

*) Az eredetiből.

**) Ugyanott.

mint Tekintetes Ur fixe committálta volt) darabokkal edjütt, melyre választ maig sem vehettem: holott nem igen kételkedhetem meg menése felöl, megmenvén ugyan azon alkalmatossággal akkor Kolosváratt volt Leányomnak küldött Levelem.

Már a jelentés tölem ez: hogyha az Hármas Tükörnek edjik része u. m. Erdély kis Tüköre tetszeni fog, kiküldhetem. Ugyan jól esett ennek (sok változásaim miatt) ennyire tett haladása; minthogy Erdélynek sok változásai is röviden belé mentenek. Mind erröl, mind a következendökről, ha tetszeni fognak jelentéseim, Levelét Tekintetes Ur könnyen küldheti, akár a Dominus Josephus Intzének, Kolosvári Jó igyekezetü Deáknak advån által, akár pedig, ha szorgos lenne, a Brassai Postára.

A Székelyek Törvénye is, mely 1555-ben irásba vétettetett vólt publica auctoritate, készen van nálam prelum alá cum notis, magyarul. E valami 8 árkusra mégyen nyomtatásba.

Az Erdélyi Fö Ispányok, és Fö- s Szász Király Birák Catalogussai is magyarul; melyeket sok apró darabokban a Vármegyék- és Székenként, mint periodicum Scriptumot, kivánom kiadni. Sok ritkaság vagyon bennek.

Van a Diactáról is valami sok ritkaságokkal megtömött Munkám deákul, mely talám most nyomtatódik Szebenben. Felmégyen többre 20 árkusnál. Ebböl egy kis Compendiumot Magyarul irok (a Diacták Catalogussával együtt) és szándékozom aż immineáló Diactára kiküldeni Kolosvárra, kivált ha addig Tekintetes ur válaszát vehetem. Azt bizonnyal tudom, hogy a Diactákról való Munkáimnak, melyeket senki censurájától nem féltek, keletek lészen. Jó volna sietve kinyomtatni, s a Diacta folyása alatt jó pénzt kapni belöle. Ha ez a tőv-szomszédos okom nem volna, hogy t. i. a Diacta mellett nyomtatódjék, elég helyen találok prelumot.

Jelentéseimet és magamat, Gratiájába ajánlván, vagyok örökös tisztelettel

Tekintetes és Tiszteletes Urnak

alázatos szolgája
Benkő Jósef, t. k.

Közép-Ajtán 16. Oct. 1790.

Követem alázotosan maculált irásomról, mely is az eleve nem tudott, futó alkalmatosság miatt esett.*)

*) Az eredetiből.

XXXI.

117. 1791.

Méltóságos Fő Consistorium, Kegyelmes és Nagyméltóságu Patronus Uraim!

A kegyesen megigért Pensiót 150 Rforintban Excellentiátok és Nagyságtok Gratiájából tavalyi Junius végén kinyertem vala. Bízván ebbéli kegyelmekhez, mostan előre való kiadásáért, a mi számomra fog kirendeltetni, alázatosan könyörgök, terhes házam, és gabonátlan állapotom miatt, melyért gyötrelem nélkül való napom nintsen.

Ezenkivül, az Udvarhelyi Collegium eltartotta sok pénzemet, edgy részét olyan Exemplárokért, mint Zakariás, stb. melyeket néhai Tiszteletes Kis Gergely Uram kiosztatott, és én fel nem szedethettem; más részét ú. m. 60 M. forintokat azért, hogy néhai méltóságos Gróf Székely Lászlóné Aszszony ő Nagysága, annyit adván nehány esztendők alatt néhai Tiszteletes Kis Gergely Uram fizetésének pótlására, azt annakutánna két fiaimnak Alumniául forditotta, mihelyt T. Kis Gergely Uram megholt azt írván Udvarhelyre, hogy többé Professornak nem adja, hanem két Alumnusnak; mint ezt Tiszteletes Kassai Sámuel Uram, és Domesticus Curator Ardai Pál Uram előre nékünk Professoroknak által adták. Én pedig, hogy fiaimnak forditassék, soha elmémre sem vettem, hanem valamely engemet szánó jó Uram vitte végbe egy emlitésével a néhai Gróf Aszszonynál; mely adományról ő Nagysága Irásának mássát ide kaptsoltam. Edgy nehány véka buzám is benn maradott. Ezek, és többek rajtam könnyen megeshettek, a ki sok gyötrelmeim közt két hétig sem ettem, sem aluttam, és a víztől is részeg voltam.

Könyörgök azért, méltóztassanak Excellentziátok és Nagyságtok e részben is velem jól tenni, s kirendelni, hogy írt Ardai Pál Uram (a ki velem külömben mindenkor igen becsületesen tselekedett, és talán ezeket is valami igézésből tselekedte) velem oly számot vessen, melyet a Méltóságos Fő Consistoriumba vihessek.

Ebben Méltóságos Gróf, Fő király Biró s Curator Bethlen

János Úr ő Nagysága Gratiáját főképpen ki instálom, Excellentziátok és Nagyságtok intézése szerént.

A mi az én kötelességemet illeti; melyet a Méltóságos Fő Consistorium igért Pensióm mellé tenni méltóztatott, hogy t. i. az Haza Históriája mellett munkálódni meg ne szünnyem; tudja Isten, hogy ettől való pihenésem nintsen. Mert a mint tavalyra az Országos Gyűlésekről való Munkám már kijött; úgy az időre is (igy) a nagy Bethlen Farkas Cancellarius Ur minden más Históriáinkat feljül muló Históriájának hatodik Tomussát is igen sok munkával recenseáltam, és nyomtattatik; ezt tselekedtem continuatioképpen Bojtinus Gáspár Históriájával is; Irtam ezenkivül deákul és magyarul a Nemes Székely Nemzetről nyomtatás alá, mely dolog nyilván vagyon Kolosvárott. Kész Munkám van továbbá legtöbb fáradsággal az Három Nemes Nemzet Uniojáról.

De mind ezek mellett, ha Excellentiátok és Nagyságtok Gratiájából valami kenyerem nem lészen, a súlyos szűkölködés minden igyekezettől el fog, és kedvetlen gondolataim (mint eddig is történt gyászos szomoruságomra) roszszabbá tésznek. Ezek szerént várván a Kegyelmet, vagyok örökös mély tisztelettel

A Méltóságos Fő Consistoriumnak

legméltatlanabb alázatos szolgája
Benkő Jó'sef.

Közép-Ajtán, 7-a Aprilis
1791.

Magam ügyem felett jelentem alázatos buzgósággal, hogy néhai Tiszteletes Fogarasi Pap Baló Bálint Uram könyvei között valami 14 Tomus olyan Halotti Actiók Collectiója maradott, a minémü bizonyára Erdélyben nem volt és nintsen. Ezek minthogy az Haza Históriáját és Uri s Nemes Familiák Genealogiáit majd más Emlékezetek felett segítik, méltóztassanak Excellentiátok és Nagyságtok valamelyik Collegium Thecájába bé vétettetni. Ezt Tisztelendő Generalis Notárius Urannak is régetskén elméjére adtam vala, hogy a Méltóságos Fő Consistoriumnak bejelenteni ne terheltessék.*)

---

*) Az eredetiből.

XXXII.

8651. 1791.

Méltóságos Főigazgató Tanácsnak.

Közép-Ajtán lakozó Benkő József ő kegyelme hozzám utasitott irása által a többi között az iránt kért meg, hogy a Méltóságos Főigazgató Tanácstól azon hathatós parantsolatnak megtételét eszközöljem ki, melynek erejénél fogva ezen Nagy Fejedelemség Helységeiből Városonként, s Falunként a Ló Bélyegek össze szedettetnének, és minthogy azokat valamely rövid Geographiabeli hasznos jedzésekkel, söt még a nevezetesebb helységek Tzimereinek s Petséteinek is hozzáadásokkal együtt, a mennyire tudniillik ezekhez is a Méltóságos Főigazgató Tanátsnak ereje által juthatna, ki készitteni szándékozna, a most emlitett Tzélra nézve kezéhez szolgáltatnának.

A fenn nevezett Könyörgő reménli, hogy ezen általa készittendő írásnak kinyomtatására, s hozzája tartozandó képetskéknek kimetszésére edgy az előadott munkát maga nyereségére felválalandó könyvnyomtatóra talál; de remélli főképpen aztot, hogy midőn könyvetskéje ezen Nagy Fejedelemségben elterjedni fogott, különösen a lovak lopásának kinyomozásában is a Tartománybéli külömbféle Tisztségeknek nagy könnyebbségek lehet.

A sokszor emlitett Benkő Jósefnek fenn eléadott alázatos kérését, arra végre kivántam a Méltóságos Főigazgató Tanács eleibe terjeszteni, hogy a mit abban a dologban parantsolni szükségesnek itélne, meg is tehessen.

Kolosvár, 3-ik october 1791.

Gr. Bánffy György.*)

XXXIII.

8651 1791

Kerülő Levél.

A Vármegyék, Székelly és Szász Székek Tisztyeihez, és a Városok Magistratusaihoz.

*) Az eredetiből.

Közép-Ajtán lakó Benkő Jósef ő kegyelme szándékozik ezen Nagyfejedelemség Ló Bélyegeit, valamely rövid Geographiabéli Jedzésekkel, sőt a nevezetesebb Hellységek Czimereinek s Petséteinek is hozzáadásokkal elkészitteni; e végre bényujtott alázatos esedezése által megtalálta ezen Fő Igazgató Tanátsot is az iránt, hogy az emlitett Ló Béllyegek ezen Nagyfejedelemség Hellységeiből a most emlitett czélra szedettetnének öszve és vélle közöltetnének: mellyre nézve kegyelmetek kötelessége fog lenni (ha azt valami különös megfontolást érdemlő okok nem ellenzik) az írt Benkő Jósefnek midőn magát jelenteni fogja illő segitséggel lenni, hogy a kivánt Béllyegeket, és Czimereket a kegyelmetek segedelme által a lerajzolás végett megkaphassa.

Kolosvártt 8-ik 8-ris 1791.

Gr. Teleki László m. k.
Secr. *)

XXXIV.

Tisztelendő Professor Ur! Kegyes Fautor Uram!

Ily sok időnek lefolyása után bátorkodom levelezésemet ujitani innen Köpetzről, az hol Sz. György naptól fogva Papi Hivatalt viselek. De mit írjak? Cicero szerént a Levélnek az is argumentuma lehet, ha megírják, hogy nintsen mit írjunk. Lehetne írnom aprólék dolgokról; de azokkal nem terhelem. Elég nagy, és nékem igen kedves ez, hogy ezelött hat Héttel Tiszt. Professor Uramnak kellemetes egésségét örömmel érthettem, melynek állandóságát sok esztendőkre igen szívesen kivánom.

Ezen levelemet megvivő igen betsületes és nagy igyekezetü s reménységü Keller Bálint nevü Deákot, ki is ide való Nemzetségü, nagy bizodalommal ajánlom favorába, mint magamat is, ki nagy tisztelettel vagyok

Tisztelendő Professor Urnak

alázatos szolgája
Köpetz, 25. aug. 1793. Benkő Josef, t. k.

Kivül: Tisztelendő és Fő-tudós Professor
Benkő Ferentz
Urnak, teljes tisztelettel. N.-Enyed.**)

*) Az eredetiről.

**) A gr. Toldalagi Victor birtokában levő eredetiről.

XXXV.

4449. 1794.

Ad Inclitam Deputationem Regnicolarem in Objectis Cameralibus, et Commercialibus Operantem.

Dominus Michael de Fronius, Civitatis et Districtus Coronensis Primarius Iudex sequentia mihi retulit:

„Parochus Ecclesiae Reformatae Köpetziensis Josephus „Benkő transmiserat mihi Herbam quandam, quam C o r i a r i a m „nominabat, ut cum eadem, loco hactenus in praeparando Cor„debiso (vulgo Corduan) usitatae Herbae S z k u m p i a dictae, „Probam instituerem: an non ejusdem foret Effectus?

„Non defui igitur eandem Herbam Coriario vel Cordebisi „Fabricatori hujati Henrico Fuhrmann admanuare: qui post in„stitutam cum nonnullis Pellibus Caprinis et Ovinis Probam, „retulit mihi: quod eadem Herba pro conficiendo Cordebiso ad„modum apta, et ejusdem plane sit Effectus, uti Szkumpia ab „exteris turcicis Ditionibus invecta, prout in majorem isthujus „assertionis Fidem, Si desideraretur, Pellem etiam Ovinam tali„ter praeparatam submittere non deero.

„Quodsi vero juxta Declarationem praenominati Parochi „haec Herba in tanta abundantia propagari, procrearique valeret „ut Invectio Szkumpiae ab Exteris Provinciis ex integro evitari „posset, annuatim ad minimum 10,000 Leonini lucrari possent, „et Provincia haec maximum exinde caperet Emolumentum.“

Haec Inclitae huic Deputationi Regnicolari finem in illum communicanda esse volui, ut in serie Objectorum Commercialium hujus quoque, uti superius perhibetur, comprobati Inventi usus haberi, et ea, quae e re fore videbuntur, ideirco disponi possint.

Claudiopoli Die 29-a X-bris 1749.

Gr. Bánffi. *)

---

*) Az eredetiből.

XXXVI.

208. 1795.

Erdélyi Nagyfejedelemségbéli Méltóságos Fő Consistorium Kegyelmes és Nagyméltóságu Patronus Uraim!

Minekutánna az Isteni méltó dorgálás által sok és keserves változásokon által menvén, magam Közép-Ajtai kunyhómba rekesztettem volna, a Méltóságos Fő Consistoriumnak 150 rh. for. segedelem pénzével, adattatott vala hivatalom edgy Papságra; de azt szomoru környülállásaimban nem vállalhattam; félvén hogy a megigért Pensiót is elszalasztom. De azután a Méltóságos Fő Consistoriumhoz folyamodván és tanátsot kérdvén méltóztatott vala idvezült Méltóságos Báró Consiliarius és S. Consistorii Praeses Bánfi Farkas Ur Excellentziája kegyesen azt válaszolni maga kezeivel, hogy örömmel fogná venni a Méltóságos Fő Consistorium, ha még magamra Papi hivatalt vállalnék és azzal a megigért Pensiomot is el nem veszteném. Ehez való bizodalommal azért két esztendővel ezelőtt vállaltam a köpetzi Papságot; az hol igaz, hogy magamnak, s terhes és népes Házamnak kenyere vagyon; de láttya az Isten, hogy sem öltözetünkre, sem egyébb sokféle szükségeinkre jövedelmünk nintsen; mindennap szűkölködöm, ugy hogy minden naponként fejem füsti mégyen fel, miképpen folytassam Hivatalomat, és miképpen használhassak az Hazának sok Irásbeli Gyűjteményeimből, melyeknek megszerzésére forditottam egész életembéli keresetemnek nagyobb részét; kiváltképpen, hogy kéntelenitettem igen terhesen meg is adósodni a mult igen szűk Esztendőkben, vévén a drága Buzának köblit sok Személyeinkre tizennégy s több forintokkal is.

Folyamodom azért a Méltóságos Fő Consistoriumnak könyörületességéhez, méltóztassék kegyesen megigért két Esztendei Pensiómat mostan, fogadott és küldött, bizonyos Emberem kezébe kiadni, s ez után is kiszolgáltatni: hogy igy alkalmatos lehessek mind Papi hivatalomnak jó kedvel való folytatására, mind a Nemes Hazának, Gyűjteményeimmel és Irásaimmal való szolgálattyára.

Bátorkodám mondani, hogy az Hazának szolgálattyára, mert ennek most is küldöm jeleit Nagyméltóságu Gubernátor Ur

Excellentziájához, és az Erdélyi Tudós Társaság Méltóságos Tanátsához 8 darab kézirásos, és szintén másfél száz árkusból álló, s nyomtatás alá elkészitett Munkákban. Küldök ezeken kivül a Méltóságos Fő Consistorium Archivumába edgy Munkát, az Erdődön, Szathmár Vármegyében 1545-ben celebrált Generalis Synodusnak Confessióját, XII. Articulusokban, melyeket az Protestans Tudósok ez ideiglen elveszetteknek lenni gondoltanak, és tsak nem sirattanak, mint Haner, Párizpápai, és Lampo Ecclesiastica Históriáikban látjuk: de az Isteni gondviselés ezt számomra s a közhaszonra megtartotta. Küldöm az ugyan Erdődön 1555-ben celebrált Synodusnak XX. Articulussait; melyekről a mi Iróink még tsak nem is emlékeznek. Ezek mellé, s közzé sok izzadással való munkámat tettem. Ezekből láthatni minemű lépést tettek legelsőbben a Magyar Protestánsok, mikor a Római Eklésia kebeléből kijöttenek. Ezek nélkül sovány a mi Egyházi Históriánk.

Ezen mint egy 12 árkusból álló Munkámat ugyan én már a kinyomtatás végett, Academizáns Szotyori Jósef Uramtól elinditottam Göttingába, nagyhirü s nevü Correspondens Uramhoz-Professor és Consiliarius Heyne Urhoz: de még is könyörgök a, Méltóságos Fő Consistoriumnak, méltóztassék ezt a maga Archivumába bététetni, söt a Kolosvári Ref. Collegiummal is leirattatni; hogy ha a Göttingába inditott Exemplar el találna is tévelyedni; ne vesszen el Hazánkban ez a két Confessioból álló drága Kints.

Továbbá akármint festsenek engemet, a még sem szünhető roszakarók; légyenek védelmem gyanánt szintén másfél száz árkusból álló Irásaim, melyekben az Haza Históriájára tartozó sarkalatos dolgok vagynak, mint fennebb is jelentettem.

Ezek után magamot, tsekély de fáradságos igyekezeteimet, és terhes szükségeimet Kegyelmességekbe ajjánlván mélységes tisztelettel vagyok

a Méltóságos Fő Consistoriumnak
Kegyes és nagy Patronus Uraimnak

legméltatlanabb alázatos szolgájok

Köpetz 13. Junii 1795.

Benkő Josef. t. k.
Köpetzi Prédicátor.*)

*) Az eredetiből.

XXXVII.

Tekintetes Doctor Ur!

Különös Nagy Jó Uram, Fautorom:

Bezzeg megfelelék a Becsületnek! Ennyi Esztendeig tartám magamnál az Erdély kis Tükörét; már, ha az uj kiadattatása aránt való szándéka Tekintetes Doctor Urnak meg nem változott, tessék parancsolni, és a mint kikészithettem, kiküldöm a nállam állott Irásokkal edgyütt. Ha mostan honn nem találná Levelem; tessék kikérem bizodalmasan, akármi kitsin Válasz tzédulát adni T. Pap Josef Ingrosista Urhoz, kedves fogadott Fijamhoz, és onnan híven el fog jőni. A Mappát most küldöm, alázatoson bocsánatot kérvén nálam ily hoszszasan való állásáról. A könyveket is nemsokára haza küldöm, tsak azt várom, hogy Magyar Országról vehessem edgy ide igért exemplárját a Bar-tha Boldisár krónikájának, melynek igen sok hija van a Tekintetes Doctor Urében, és abból a tsonkaságokat kipótolhassam. Sok Confusióim között és miatt haladott eddig e kis munka: jóllehet olyan állapotomból való felébredésemig s újulásomig is nem hevertem, a mint kiadott Munkátskáim is bizonyitják, melyeken kivül Mikó és Bojtinus Históriájit is sajtó alá elkészitettem, sok Adnotatiókkal. A Tudós Társaság Méltóságos Tanátsának is beadtam már Gyűjteményeimből tisztán leírva tiz Darabot. Ezek között vagynak a Bánfi György és Vizaknai Beretzk Napló Könyveik, melyeknek elöljáróbeszédeikben illendőül megjelentettem, hogy azoknak Originaljaikat Tekintetes Doctor Urtól nyertem ki.

Készitettem 13 árkosra még edgy Munkát a Reformatiónak Magyar Országon való kezdetéről, melyben eddig homály volt, az első, ú. m. Erdődön 1545-ben tartatott Synodus Confessiojának, a mint Eccl. Hist. Iróink vélték, elveszése miatt.

De ezt én Munkámba belé írtam, az 1555 ben ugyanott celebráltatott Synodus Confessiojának 20 Articulusaival edgyütt, melyekről még tsak emlékezet sintsen a mi Iróinknál. Ezen Munkámat a kinyomtatás végett Göttingába utasitottam,

nagy Correspondens Jó Uram Heyne Professor és Consiliarius Urhoz, Academiákra ment. Szotyori Josef nevü érdemes Ifju által: de hogy valamiszerént el ne vesszen, edgy exemplárt belőle a Fő Consistoriale, mást a Püspöki Archivumba, 3-dikat a Brassai Gymnasium Bibliothecájába is bététettem.

Ezekután hozzám gyakorlott Kegyességének megujitását teljes szivvel kikérvén. Tekintetes Úrnak áldott hosszu életet kivánván, és magamat nagy Jóságába bizodalmason ajánlván vagyok nagy tisztelettel

Tekintetes Doctor Urnak

elkötelezett alázatos szolgája
Benkő Jósef. t. k.
Köpetzi Prédikátor.

Közép-Ajtai házamnál, 27. Aug. 1795. roszsz iró szerszámmal, a jobb Köpetzen maradván. *)

XXXVIII.

6013. 1795.

Felséges Királyi Fő Igazgató Tanáts!

A Köpeczi Reformatus Pap Tiszteletes Benkő Josef Uram Által a kordoványnak készittésére a más Országból drágán hozni szokott Szkumpia helyett éppen olyan haszonnal feltaláltatott Plánta iránt méltóztattván a Felséges Királyi Gubernium Augusztusnak 10-dik napján 4440-dik Szám alatt költ Parantsolattjában kegyesen parantsolni, hogy fenn emlitett T. Benkő Josef eő kegyelmétől járnék annak végire, hogy azon Plántának mi volna az neve? hol és mitsoda mennyiségben teremne? hogy lehetne azt szaporitani? és hogy abból egynehány szálat a Felséges Királyi Guberniumnak papirosra lenyomtattva beküldenék; alázatos kötelességem szerént el nem mulattam azon fenn tisztelt Rendelésnek vételével tösstént az mult Hónapnak 22-dik napján fenn nevezett Reformatus Pap eő kegyelmének intimálni, hogy ide én

*) Mind az eredetiekből szó szerént híven.

hozzám azon Plántából egynehány szálat hozván, itten én előttem a fenn megirt Kérdésekre nyilattkoztatná ki magát, hogy a szerént a Felséges Királyi Gubernium parantsolattjának én is eleget tehettnék: A ki is ezen Rendelésemnek következéseül hozzám által jővén, mind az Oláh Országból hozni szokott Szkumpia levélből egy ágatskát, mind pedig az kordoványok készittésére hasonló haszonnal forditható fennemlitett magától most próbáltatott fának leveleiből egynehányat hozván, valamint azon Leveleket papirosra nyomtattván ide zárva alázatosan a Felséges Királyi Guberniumnak által küldeni kivántam: Ugy Benkö Josef Uram magyarázattyából irhatom, hogy ezen kérdésben forgó fa nem más, hanem a mit ezen Hazában Eczet fának hivnak, — Deákul Linnaeus szerént Rhus coriaria. Németül Gerber-Baum oder Essig-Baum. Nem terem közönségesen a Mezőn, hanem a kertekben, némely helyt ültetik mind czifraságra, mind pedig a Gyümöltsének hasznára nézve: a melyből az Erdélyi Gazda Asszonyok Eczet ágyat szoktak késziteni; a föld neméhen mindazonáltal nem válogató fa lévén, akár mitsoda földben megterem s a tövéből szapora növéssel hánnya ki tsemetéit s legbizonyosabban ültetés által lehet szaporitani, noha meleg helyeken a magvának elvetése által is lehet termeszteni. Reménlem, hogy Kolosvártt a kertekben lehet ilyent találni, s nevezetesen Méltóságos Gubernátor Ur eö Excellentziájának Bonczhidai Kertyében emlékezik Benkö Josef Uram, hogy bizonyosan látott volna. Hogy ezen Fa Leveleinek a bőrök készittésére való haszonvétele nem újj találmány légyen, bizonyityák azon Könyvek, melyek azon fának hasznairól irnak; közelebbről itten lévő kevés könyveim között a Naturalis Históriáról ós oeconomiáról szóllókat megvizsgálván, minémü bővebb leirást találtam légyen ezen fának Czinkens Urnak Oeconomiai Lexiconnyában, azt onnét ki irattván, a kitett kérdések tökélletes megvilágosittására nézve alázatosan ide zárva küldem; hasonló módon ezen fának és annak hasznainak leirását találtuk itten nállam levő Krünicz Ur Oec°nomiai Encyclopediájának a Brüni 1788-beli edetio szerént a 15-ik Thomussában a „Gerber-Baum“ szó alatt. Mely könyvet mivel Kolosvárt is lehet találni, abból ezen leirást kiirattni szükségesnek lenni nem tartottam; mindazonáltal mégis ditséretet érdemel a Tiszteletes Pap ur, hogy ezen fának hasz-

naira, a melynek mind a kordovány készittésére (a mint ezt Brassóban jó kimenetellel megpróbálták,) mind pedig a Közönséges életben, orvosló, festő és tápláló ereire s hasznaira nézve jó hasznát lehet venni; az Erdélyi Publicumot is reá emlékeztette. És mivel tudva vagyon, hogy ezen Hazából a Szkumpiáért sok pénz megyen ki, igen hasznos lészen a Passivum Commerciumnak megakadályoztatására, ha az Felséges Királyi Gubernium praemiumoknak igérése és más módoknak meghatározása által ezen fának Hazánkban leendő szaporitását eszközölni méltóztatik. A sokszor emlitett Tiszteletes Pap Ur bővebb leirását ezen fának egy nyomtatásban kiadandó Dissertatiojában világra fogja bocsáttani s annak hasznait a Publicummal jobban is megismértettni: az alatt is megigérte, hogy a Felséges Királyi Guberniumhoz ezen fából nagyobb és gyökerestől való ágakat is fog Imreh Domokos Pupillaris Exactor Ur által Kolosvárra küldeni. Melyeknek alázatos Jelentése után mélységes tisztelettel maradok

A Felséges Királyi Guberniumnak

alázatos szolgája
G. Mikes János. *)

Uzon 8-va 8-br 1795.

XXXIX.

ad 6013.

Circulares. Claud. d. 25. Octbr. 1795.

A Köpetzi Reformatus Pap Benkő Jósef ő kegyelme által a kordoványnak készittésére Oláhországból drágán hozni szokott Szkumpia helyett éppen olyan hasznos Plánta találtatván fel ezen Hazába, tudniillik: az Eczetfa: Deékul, Rhus Coriaria, németül Gerber-Baum oder Essig-Baum; mely jóllehet ebben az Hazában ismeretes, de annyira nem gyarapodott, hogy eddigelé nevezetes hasznát vehették volna; szükségesnek találta ezen K. Gubernium a közönséges Jónak előmozdittására

*) Az eredetiből.

való nézt, hogy az fenn irt Eczet fa ebben az Országban nagyobb bövségben plántáltassék és szaporittassék. Ezen fának szaporitását és hasznait bövebben világra fogja bocsáttani fenn irt Pap Benkö Jósef egy nyomtatásban kiadandó Dissertatiojában.

Addig is pedig mig az kiadattatnék kegyelmetek az Birtokosokat, Papokat és más embereket is, kik fundusokat birnak és mivelnek, arra birják, hogy mind magok hasznokra, mind a közönséges Jóra való nézt, a fenn megirt Eczet fát plántálni és szaporitani ügyekezzenek.*)

XL.

Föméltóságu Királyi Gubernator Ur! és Méltóságos Tudós Társaság Tanátsa! Kegyelmes Uraim, Jóltévöim!

Excellentziátok és Nagyságtok hozzám régen eljött méltóságos Parantsolatja szerént, kellett volna sokkal ezelött 4 darab írásokat bémutatnom: de ketteje azoknak a néhai Tiszteletes Roth Pál, Szász Hermányi Prédikátor sok szép könyvei s gyüjteményei között lévén; minthogy mind azokat öszveséggel a Brassai Gymnasium számára hagyta, s onnat e mái napig is mind ki nem rakattathattak, a Bibliotheeának nagyobbitatása várattatván; nékem azokhoz még szerencsém nem lehetett. Én pedig azokból tsak a nékem tettszett dolgokat jegyeztem volt ki magamnak. Rosnyai Dávidnak is tsak az 1663-ra való kitsin, de különben igen szép históriátskáját küldhettem volna fel. Az ö nagy, és igen sarkalatos Munkáját pedig most írogatom, magam, az ö régi, s már az olvasásra igen bajossá lett írásából; ritkán találván magam mellé alkalmatos segitöt ezen az igen Falusi helyen: mert különben eddig, ugy érzem, hogy sok kézírásokat bocsátottam volna a Méltóságos Tanáts eleibe. Ezeket mentségemre elöl botsátván alázatosan:

Most ugyantsak e kitsin darabot, mint tizenegyediket, u. m. Hieronimus Ostermayer, hajdon Brassai igen hires neves organista Krónikáját mélységes tisztelettel küldöm. Az irás melyböl által irattam, régi, s igen nehezen olvasható, melyen

*) Az eredetiböl.

magam elsem mehettem vólna, ámbár Brassóban a legértelmesebb Deákok keze által költ: mindazáltal a leírásban némely hibák estenek. De a Brassai Gymnasium Tudos Rectorának, T. Teutsch János uramnak szemessége, s keze által mindenütt tökéletesen megjobbittattak. A mely kivonások és jobbitások miatt csaknem impurumnak tetszhetik, de már ebből igen könnyü nyomtatás alá tisztábban leírni.

A mi magát a munkát illeti, az én rövid látásom szerént, elég szép és jó. Mert noha nem sok dolgok vagynak benne, melyek másokban is meg nem találtatnának; de hiszem annál hitelesebbek a dolgok, mentől többek azoknak bizonyságaik. Továbbá, csonkának vehetné valaki a munka eleibe tett Jegyzésből: „In welchem weder der Anfang, noch das Ende zu finden ist," és lehet, hogy 1520-nál fennebb kezdette irását; de ha tizzel, és több esztendőkkel kevesebb időre írt volna is; nem volna csonka Irás, a magában foglalt dolgokra nézve. Ha kinek tetszik, szabadságában áll, tsak edgy vagy két esztendőre való Krónikát írni. A mi pedig nézi ennek végét, Ostermayerre nézve éppen nem tsonka: mert 1561-dikén végezi, s ő is abban az esztendőben megholt. Hanem bizonyos, hogy azt valaki szaporitotta volt 1570-ig; a mint ezt magam is futólag láttam vala sok idővel ez előtt, Teutsch Jósef nevü szász Hermányi Pap' maradékainál Brassóban; az előtt nem is tudván semmit e kisded munkáról. És ez az oka, hogy Transsilvániám 2-ik Darabjának 622-ik lapján azt írtam, hogy Ostermayer 1570-ig vitte volna; nem olvasván én hirtelen, és így észre nem vehetvén az ő 1561-ben történt halálát. Bátorkodám erről ily hoszszasan írni, a végre, hogy midőn idővel a munka ki fog nyomtatódni akkor a ki ennek Elöljáró Beszédet írand, innenis netalán valami kis világosságot vehessen.

Ezeknek jelentésével, magamat, és tsekély igyekezetemet meg-esmért kegyelmességekbe ajánlván, vagyok mélységes tisztelettel

Excellentiátoknak és
Nagyságtoknak

igen alázatos és legméltatlanabb
szolgájok Benkő Jósef. t. k.
köpetzi prédikátor.

Köpetzen Böjtmás Hav:
első napján. 1796.

Litterae hae ex ipsis originalibus (quas possidat Dominus Samuel Demjén Praefectus Bonorum Excellentissimae Dominae Comitissae Catharinae Bethlen, viduae quondam Comitis Samuelis Kemény) retenta orthographia exscripta sunt Gerendini 15-a Septembris 1832.*)

XLI.

Tekintetes Curator Úr! Tisztelendö Esperest, és Pro Senior Uraim! és Tiszteletes Sz. Partialis Synodus!

A köpeczi Nemes Eklesia képében, némely Becsületes Hallgatóim fogják béadni egy Tzédulámat, kivánván azzal bizonyitani, hogy Káplánnak mellém való hozására, a mennyiben rajtam állott, facultáltam vólna. De azon én Tzédulám ennyi tekintetben koránt sem igaz; mert

1) Ennek ki-facsarására hozzám edgy nehány különös feltételü Hallgatóim ugy jöttek, a Becsületes Megye Biránkat is erre erövel eröltetvén, mintha egész Eklesia akaratját adnák elömbe: az Eklesiának nagyobb része pedig a mint ebben akkor semmit sem tudott; ugy ma is teljességgel nem akarja; látván azt, hogy ha akkor lábamnak futosó köszvénye miatt nem egészen teljesithettem is (tsupántsak a Mives napi) Szolgálatomat, — de már egésségem tökéletesen helybe állván, Hivatalomnak épen eleget tehetek.

2) Azon Tzédulára hoszszas unszolással engemet, mint igen confusus Beteget, koránt jó reggeli fel-ébredésemkor, oly okvetés alatt eröltettek és vettek, hogy az egész Eklesiát összegyüjtvén, és azzal Tzédulámat eleve közölvén, annakutánna magamat is oda hivnának, és ottan edgyütt (a mint az én szóm volt) nyelbe ütnök; azaz, minthogy ezt tsak ugy adtam volt, mint primum formuláré t, ottan bövebben és a szükséges Conditióknak (melyeknek sok meg-határozás kivántatnék) fel-tételével irnók meg, pecsét alatt. De egész Eklesia Gyülése teljességgel

*) Gr. Kemény József sajátkezü másolatából, mely van az ugyan töle sajátkezüleg másolt Ostermayer-féle krónika elébe igtatva (az Erdélyi Muzeum kézirattárában,) ily jegy és czim alatt: Ios. Com. Kemény Collectio Mtor MS Hist. Tom. IX.

nem volt; engemet is oda nem hívtanak. Miképpen lehetne tehát Papnak Káplánt hozni, Pap híre nélkül; nem olyan volna ez, mint valakit maga híre nélkűl meg-házasitani?

Méltóztassék azért a Sz. Partialis Synodus azon erővel kicsikort Tzédulámat számba sem venni; s ennek felette megtekinteni, hogy (a mint nevezetesen Tisztelendő Esperest Uram jól tudja, s a nálam lévő resolutio bizonyitja) a Dévai Generalis Sz. Synodus a Köpeczi Eklesiát és annak Papját egymásra bizta, és a Káplán hozáshoz nem szólani. Azt pedig különösön instálom, több Hallgatóimnak kivánságokra, hogy a Káplánság dolgának investigatiójára, Votorum Collectorokul két Tiszteletes Atyafit, a kivántató napra, kirendelni méltóztassék az én szives költésemre. A többit én a Mlgos Fő Consistoriumnál hamar el-igazitani kívánom. Melyeknek jelentésével, magamat kegyességekbe ajánlván, vagyok hiv tisztelettel,

A Sz. Partialisnak

Köpecz, 23. Maji, 1796. alázatos szolgája

Benkő Jósef t. k.

Köpeczi Pap.

XLII.

3833. 1796.

Nagyméltóságu Gróf Királyi Gubernator Úr! és Felséges Királyi Gubernium! Kegyelmes Uraim!

A Felséges K. Guberniumnak még az 1793-dik Esztendőbeli B. Asszony havának 22-dikén költ Parantsolatját vette vala Nemes Háromszék is, az aránt, hogy egy nehány ritka s még addig Hazánkban meg nem találtatott Diaetalis Articulusokat, ha itten valakinél lennének, botsátanák fel a Törvényekben foglalatoskodó Méltóságos Systematica Deputatio kivánságára.

Az én Dietalis Articulusaim, melyeket igen keveseken kivűl, vagy Authenticum kézirásokból gyüjtögettem öszve, vagy Nyomtatványokból állanak, akkor nagyobb részént más jó Uraimnál el széledve lévén, nem tudtam vélek a Felséges Parantsolatra szolgálni.

Mostan pedig, ha végképpen el nem késtem volna vélek, e végre, a Rendelés szerént, fogadott emberemtől küldök három rendbélit, ugy mint, a melyek költek:

1) Anno 1540, Festo Beati Adalberti Episcopi et Martyris, Thordae.

2) A. 1540. Dominica post Festum Bartholomaei, Segesvár.

3) A. 1542. In Crastino Conversionis S. Pauli Apostoli, Székely-Vásárhely.

Ezek közül az elsőt irtam-ki abból az Originálból, melyet maga Verbőtzi István hires Itélő mester Ur subscribált, és petsételt volt meg. Azért, ha a Mlgos Deputatióhoz el késni találtam is véle; méltó fog lenni arra, hogy a Flgs K. Gubernium Archivumában bététessék.

Melyeknek felküldések mellett, magamat kegyelmességekbe ajánlván, vagyok mélységes tisztelettel

Excellentiátoknak

legméltatlanabb és alázatosabb szolgája

25. Maji. 1796. Benkő Jósef t. k.

Köpetzi Predikátor. *)

XLIII.

4890. 1796.

a)

Sacratissimae Caeo Regiae et Apostol. Majestatis, Domini Domini nostri Clementissimi Nomine, Regio in Mo. Principatu Tranniae Gubernio intimandum.

Ad Relationem Gubernii Regii circa Dissertationem Helveticae Confessioni addicti verbi Divini Ministri Josephi Benkő, de usu Plantae Rhus Coriaria dictae, ad praeparandas pelles Corduan nominatas, sub 25-a Junii a. c et Nro 2508. horsum submissam, Dignata est altefata sua Mattas Clementissime indulgere, ut memorata Dissertatio, in quantum illa pro iis, qui fruticem hunc aut plantare, aut in elaboratione Coriorum adhibere vellent, pro instructione servit, omissis reliquis ejusdem punctis,

*) Az eredetiből.

ad culturam, usum et propagationem hujus fruticis minus necessariis, sumtibus Cassae proalis Typis excudatur, et in Provincia gratis distribuatur, quo per introducendum ejus usum, pecuniae pro Szkumpia in Turcicas Provincias evectio praepediri possit. Ipsi Josepho Benkő autem in Signum Altissimae complacentiae Regiae adjacentem hicce Monetam auream Viginti Ducatorum, transponendam Clementer jussit. Quod ipsum Gubernio Regio ad ejusdem Relationem penes acclusorum readvolutinem pro procuranda Dissertationis Divulgatione, ac praedeclaratae Monetae admanuatione hisce rescribitur. Cui in reliquo Summefata Mattas Gratia sua Caeo Regia ac Principali bgne propensa manet. Datum Viennae Austriae, die 30-a Junii 1796.

Samuel Comes Teleki.

C. Joannes Nepom. Eszterházy. *)

4890. 1796.

b)

Josepho Benkő Ecclae Helveticae Confessioni addictor. Köpetziensium V. D. Ministro.

Dissertatione de usu plantae Rhus Coriaria dictae ad praeparandas pelles Cordovan vocatas applicandae per D. Vram concinnata, et medio supremi Judicis Regii Sedis Siculicalis Háromszék horsum exhibita, prout etiam Specimine eatenus isthic producto, suae Matti Ssmae demisse representatis, eadem altefata virtute benigni Sub 30-a Junii a. c., exarati Decreti clementissime indulsit, ut memorata Dissertatio, in quantum illa iis, qui fruticem hunc aut plantare, aut in elaboratione Coriorum adhibere vellent, pro instructione deservit, omissis reliquis illius punctis ad culturam, usum, et propagationem hujus fruticis minus necessariis, Sumtibus Cassae Provincialis Typis excudatur, et in Provincia hac gratis distribuatur, quo per introducendum ejus usum pecuniae pro Szkumpia in Turcicas provincias evectio praepediri possit; ipsi autem D. Vrae in Signum complacentiae Reae, et in recognitionem praevia ratione cum promotione emolumenti publici connexae ejusdem industriae et impensi Laboris 20. Ducatorum monetam auream clementer transponere dignata est.

*) Az eredetiből.

Editis proinde de impressione hujus Dissertationis suis locis necessariis dispositionibus, altissimam hanc resolutionem Dvrae ea cum declaratione Significari, quod antelata Moneta Aurea fine consignationis sub hodierno, supra fato Sedis Háromszék Judici Regio transposita exstiterit.

Claud. d. 28-a Julii 1796.

Danczkay. *)

XLIV.

Tiszteletes Professor Úr, Kedves Drága Uram Öcsém!

Kiirhatatlan vigasztalódásommal vettem igen becses levelét T. Prof. Uramnak, melyet a közelebb mult Sz. Mih. Havának első napján, nékem kedvességgel megsózva irni méltóztatott. Annak kezdete méltó panasz, a Levelezésnek félbe-szakasztásáról; oh! újuljon meg az! E jelenvaló pedig, hogy T. Professor Uramat kellemetes békességben és környül állások között tisztelhesse; teljes szivemből óhajtom; most csak mint egy vendég képpen (K. Ajtai terheink másképpen nem engedhetvén) velem lakó kedves Feleségemnek is buzgó köszöntését ide ragasztván.

A Közép Ajtai vén Templomban találtatott Scithiai betükkel költ Irást most ugyan nem küldhetem, K. Ajtai házamnál lévén; de előadandó legelső alkalmatossággal kiküldeni el nem mulatom mind Enyedre, mind Göttingába T. Gyarmati Urnak; parantsolván onnan ez a nagy érdemü Barátunk Urunk aránta, s egyszersmind ösztönözvén, hogy az Erdélyi Flórámat is már valahára purizalván, felküldeném; hogy míg ottan mulatna, kinyomtatódnék, Hoffman ifju de igen tudós Botanices Professor közbenvetése által, ki maga is Német Országnak hires Floráját tette közönségessé kitsin formában.

Az Erdődi Synodusokról, és így a M. Országi Reformationak kezdetéről való Munkámat bé-tétettem egy exemplárban a Fő Consistoriumi, másban a Püspöki Archivumokban, harmadikban a Brassai Bibliothekába, negyedik magamnál vagyon inpure; az Ötödiket pedig Szotyori Jósef Uramra ugy bíz-

*) Az eredetiből.

tam, hogy T. Prof. Uram kezére adván, ha mód lészen benne, az Enyedi Bibliotheca számára leírattassék; hogy igy ennyi helyen lévén, ez a ritkaság annyival inkább el ne veszhessen. Az Enyedre küldettet pedig Szotyori Uram vinné vagy küldené Göttingába Heyne Professor és Consiliarius Ur kezébe; reménylvén, hogy azt ottan ki fognák nyomtatni, vagy legalább gondosan megtartani. Kérem azért nagy bizodalommal Tiszt. Pr. Őtsém Uramat, méltóztassék hibátlan irókkal le-íratni azon Enyedi Collegium számára, az én Irásomnak pedig (melyet már régen Göttingában lenni véltem) felküldésére módot gondolni. Én Bétsig a Deligencet gondoltam; onnan pedig vagy Tit. Bikfalvi Sám. Uram, vagy más Jóakaróm Heyne Urnak talán elküldi.

Köszönöm nagy indulattal segitségemre való maga kedves ajánlását T. Prof. Uramnak, melyre sok szükségem van. Közelebbről, igen bizodalmasan kérem, hogy egy értelmes Deákkal méltóztassék leiratni, az Angliai Bibliából summás értelmét a Predikátori könyv XII-dik Részének, t. i. a Vénségnek mesterséges leírását, és a mikor módom lészen, én megkerestetem. De talán egy jó serény Deák most tsak egy éjszakán is végbe vihetné; minthogy igen rövid extractust kívánok; és így ezen levelemet megadó köpetzi Benkő Márton jó atyámfia elhozná, 4 vagy 5 kövér szőlő fából való késalja fával.

Tkts Bibartzfalvi Osváth László Ur igen sokat fáradott és költött vala T. Prof. Uram levelére az Enyedi Collegium Batzoni, Balói adósságának felvételében; most azon instál közel kedves vér Attyafiának Tompa Lászlónak egy Principiát nyerhetne, instálok én is — méltóztassék válaszában erről emlékezni, hogy számot adhassak véle. — Magamat kegyességébe ajánlván, vagyok örökös hív tisztelettel

Tisz. Professor kedves
Uram Ötsémnek

alázatos szolgája
hív attyafia
Köpetz 12. Oct. 1796. Benkő Jósef. t. k.*)

---

*) A gr. Toldalagi Victor birtokában levő eredetiből.

XLV.

ad 2508. 1796.

A Közép-Ajtai Szkumpia vagy esmeretesebb Neven Etzet fa és annak kordovány Bőr késziţésre való haszna. Leíratott Benkő Jósef által. MDCCXCVI Esztendőben.

E kis munkának foglalatja 1-ső Rész A Szkumpiának neveiről, formájáról, Terméséről és Hazájáról.

2-ik Rész: A Szkumpiának hasznairól.

1. Rész: A Szkumpiának Neveiről, formájáról, Terméséről és Hazájáról.

§. I.

Erdéllyben közönségesen Szkumpiának neveztetik a Növények között egy ollyan Tsemetének, avagy helyesebb névvel Fatságnak Neme, melynek ifju vesszős ágaival és leveleivel szokta nállunk minden Timár a kordovány Bőrt késziteni. Ennek nevei a Füvészeknél (Botanikusoknál) Deákul: Coeconilla, Coecygria, Cotinus coriaria; Linneusnál pedig ujabb meghatározással Rhus Cotinus. Németül Färberbaum, Prickenbaum; Magyarul: Szkumpia, vagy szkompia, melly név az Oláhoktól jött hozzánk; a Szkump nállok Drágát avagy Árrost, jelentvén. Ez ugyanis Oláh Országban termesztetvén, és önként is teremvén (mint szintén az Olasz Országi Lombárdiában; az Appeninus nevü Havasok aljain és Karnioliában) s onnan hozzánk drága árran hordattatván által az Harmintzadokon; az árruval edgyütt a nevét is által vettük. E pedig maga edgy szép növény ugymint a melynek piroslo sima fiatal Jövésein, avagy veszszein és ágain kerekded zöld, és végre ősszel szépen megpirosuló, hosszu szsru levelei nőnek illendő sürüséggel. Látni fogunk erről többetskét is a XI. szám alatt.

1-ső. Az Élőfák, füvek, Mohok (musei) Gombák és egyéb efféle Termések, deákul vegetabiles mind öszvességgel Vegetabile Regnum alatt adatattak elő a Tudósoktól: magyarul pedig némely időnkbeli Irók, kik nyelvünknek bővité-

sén ékesittésén igyekeznek Nötevénynek mások Növötenynek, és legközelebbről tisztelendő (már néhai) Bojti Antal ur a Magyar nyelv Tudományában, úgy T. Földi János Orvos Doctor ur is a Füvek Tudományáról való Magyar kritikájában s Rajzolattyában Növevénynek írák a Vegetabilet; és ezen utolsót, minthogy ettől a szótól Növök igen helyesen jö, méltó lészen állandóvá tennünk.

2-do. Meg ne borzadjon Valaki midőn a Fatságot hallja, mert nem új; de nem is hellytelen szó ez; a mint ez előtt is közép-Ajtai Dohány nevezet alatt Világra botsátott Munkátskámnak 6-ik lapján megjegyzettem vala. Ugyanis, más az Élöfa Deákul Arbor, németül Baum; minékünk a Tser-Bükk, Körös, Alma és több sok ölekre magassan felnevekedő s széljesen elterjedő Fák! más a Fatság Deákul Frutex németül Strauch avagy Staude, millyenek a Rosa, Egres, Magyaro, Borza, Kánya, és más sok törpe s vékony növésü Fák; millyeket szoros értelemben Fáknak sem mondhatnánk. Tudom ugyan, hogy a mi nyelvünkön való Szótár (Lexicon)ainkban, a Frutex magyarul Tsemetének és kórónak fordittatik, de nem helyesen; mert a Tsemetén értetik az Élőfának akár tövéből, avagy Tőkéjéből (truncus), akár derekából (caudex) kijövő gyenge, mintegy esztendős vesszeje, minemüeket látunk bővséggel az Füzfákból, melyeknek héjjokat a Gyermekek lehántván meg is eszik. A Csemetét azért, az igaz Diák Surculus-nak, Stol o-nak, és a régi Varro Római Tudóssal Flagellum-nak is nevezi, Kórónak pedig senki nem mondja nállunk, valamelly Fának vagy Fatságnak nemét, hanem akár melly vastagabb rendbeli Fűnek a Földről felemelkedett, felmagasodott, avagy huzalkodott részit; mint látjuk ezekben, Garáditskóró, Somkóró, Katangkóró stb.

Mellyre nézve, ha netalám másutt, vagy felhagyták, vagy nem is éltek a Fatság névvel, hanem tsak a Székely Földnek némelly szélső faluiban lakó, s kiváltképpen idősb Emberek; kikközzül való volt az én néhai Tiszteletes atyám, Benkő Mihállj Esperest is, kitől sok régi hathatós szókat tanultam; ne engedjük mindazonáltal meghalni az illyen szükséges és hatós szókat.

§. II.

De a Közép-Ajtai Szkumpián nem értem én a már megnevezett Cotinust, hanem a Coriaria nevü Plántát, melly kettő semmit nem edgyez külső formájára nézve, mindazonáltal egy nemnek (genusnak) Fajai (Speciessei) Rus lévén mindezeknek nemi neve, melly név alatt a Néhai mások felett hires neves Svetziai füvész Linne Károly, még e kettőn kivül tizenhárom fajokat számlál, de azoknak leírásokra itten semmi szükségünk nintsen.

Nem csak illő azért, hanem szükséges is tudnunk, hogy ezen mi Szkumpiánknak ím e következő nevei vadnak.

A Deák nyelven 1-o Rus Coriaria vagy Coriariorum, mint hogy ezzel a Coriariusok azaz Tímárok Bőrt készitnek. 2-o Rus Rubrum Veres Rus. 3-o Rus Culinaria konyhai Rus. 4-o Summach Arabum Arabsok Summachja, azaz melyet így neveztek az Arabsok. 5-o Summach Obsoniorum-nak azaz ételekhez való Summach, mivel ennek Gyümöltseivel ugy éltenek a régiek, az ételeknek megízesitésére, mint különös jó ízü gyenge sóval. De már Linne szerént a mostaniaknál meghatározott neve Rus coriaria.

Német nyelven 1-o Gerberbaum azaz Tímárok fája, mert Tímár németül Gerbernek neveztetik. 2-o Selingbaum. 3-o. Summach. 5. Essigbaum. 5. Hirschbaum, Hirschkornbaum, Hirschkolbenbaum azaz Őzfa, vagy Őzszarvfa azért hogy midőn ennek ágainak hegyei Tavasszal szintén kinyílni kezdenek, sőt egyébkor is nagyon hasonlitanak az őz ollonak, és fiú Őznek szőrös szarvatskáihoz.

Frantziául 4-o Summach. 2-o Rouchs (így!) vagy Rour des Corieurs. Spanyolul és Olaszul 1-o Summach, 2-o Summagre.

Nállunk ha kevesen is a kik ezt esmerik, Étzetfának nevezik; én pedig közép-Ajtai Szkumpiának bátorkodtam nevezni, de bizony minden ditsekedés nélkül Szkumpiának, azért hogy drága, és mint a Cotinus (§. 1-o) hasznos, sőt hasznosabb a kordoványnak készitésére. 2-o Közép-Ajtainak, mert én ennek hasznát még régen kitanulván, szert tettem

reá, s magam kezdettem legelsőben e mi Hazánkban közép-Ajtai kertemben jó móddal termeszteni, ollyan bizodalommal, hogy ez még idővel közönséges haszonra fogna fordittatni.

§. III.

Formáját avagy termetét ennek a mi illeti: Ez is csak Fatság avagy kisded törpe Fának neme: (§. 1. 2.) nagyobbra nem nevekedvén mint a közönséges Borza fa, gyökere follyó (Repens) az a földnek külső boritékja, vagy színe alatt nem pedig méllyen a föld) mintha ugyan mászna könnyü szaporodással terjedő Czöllönkjei vagy vesszei (Deákosan Truncuh) nagy béltiek és töredékenyek, ifiantan Gesztenye, vagy inkább seprő színüek és igen szőrösök, vénülvén pedig szürke szabásnak és simák, közel mint a szilvafák, melyek eléggé széljel ágoznak, az ágok hegyei teljesek, levelei, melyek Pünkösd havánál elébb ki nem nyílnak, szárnyosok (folia pennata) azaz állásokra nézve hasonlók a Büdös Berkenyének (Sorbus aucuparia) Körös-fának stb. leveleikhez, melyek egy száron sok apró levelkéket párosan nevelnek. — Ennek nevezetesen egy száron nem tsak öt s hat, hanem tizenhat pár levélkéi is nőnek a kövér földben; melyeket feülről páratlan végez bé; mind ezek pedig alólról fehérlők és szőrösök, felyülről zöldek, és nem annyira pelyhesek. Virágjai az ágok hegyeiben zöldellő sárgák, édes izüek, és tsomólékban vagy bokréta formában vagynak. Gyümöltsei hasonlóképen sürü kemény, vereslő szőrös, savanyú ízű bojtokból, avagy bokrétákból állanak, melyek sok apró gömbölyü síma magokat teremnek.

§. IV.

Továbbá, termése felől főképen ezeket jegyezhetni meg: hogy minden kényesség nélkül való növevény, és ámbár kősziklán meg ne teremjen, mint a Tudós Páriz Pápai Ferencz vélte, Dictionariumában, az hol bizonyoson erről szóll, így írván: Rhus, egy kóró, melly a kősziklákon szokott felnőni: de mindazáltal jól tenyészik a követses hellyeken, kiváltképpen ha azokban puhaság vagyon, megterem a legsová-

nyabb hellyekenn is: de csak úgy, a mint részesűl a földnek 'sirjában. Edgy szóval, akármelly földbenn megterem ugyan, mindazonáltal a kövérben és puhában legjobban és bővebben.

§. V.

Végezetre, ennek H a z á j a azaz, a melly Tartományokban úgy terem önként, minden emberi munka nélkül, mint nállunk a Borza fa, Tsigollya stb. Ázsiában 'Sidó ország és Siria; Európában Olasz és Portugallia, de főképpen Spanyolország. Itt mindazáltal, kivált Salamanka körül, ugy mivelik a vélle való kereskedésért, mint a Szöllőhegyeket. A mi Magyar és Székelly Tartományainkban pedigg, hogy erdökön, mezőkön magától egy Szálatska is nevelkedett volna valaha, vagy nevelkednék, azt senki ne vélje; hanemha némelly Fő Emberek kertyeikbe külső földről hozattatott volna bé ritkaságnak okáért. A mi levegő egünket külömben jól szenyedi; ha szintén gyümöltsöt nem éppen minden esztendőben hoz is; mint a közelebb mult esztendőben tsak edgyet sem láttam.

II. RÉSZ.

A Szkumpiának hasznairól.

§. VI.

Ezen Növevénynek H a s z n a i négyfélék, u. m. k o n y h á r a, o r v o s l á s r a, f e s t é s r e s k o r d o v á n y k é s z i t é s r e valók. 1. Konyhai h a s z n á r ó l vette Német nevét, t. i. E s s i g-B a u m és E s s i g-Z a p f e n: minthogy ennek kelleme tes gyenge etzet ize vagyon, és ezzel sütöményekben, s gyenge főzelékekben, nem tsak a Régiek éltenek, hanem ma is élnek némely hellyeken, Németországban. Ezen Deák neve is R h u s C u l i n a r i a és S u m m a c h O b s o n i o r u m, az ételekhez való hasznáról adattak. 2. Hogy az Erdélyi Patikákban O r v o s s á g o k a t készitenének belőle, sehol nem vettem észre, a melyekben megfordultam, de a külső országi Patikák mindenfelé élnek véle; én itt tsak azt jegyzem meg róla, hogy ennek gyü-

möltse megtörettvén és valamiféle Lévben bé vétettetvén, igen hasznos a hasfollyás, vérhas, vérpök és vérvizellet ellen; kivülről is gonosz kelevényekre. 3. Festésre való hasznáról semmit sem szóllok.

A Tudósabb, és német nyelvet értő olvasói jelen irásomnak, mind ezekről, és az Eczet Fának leirásáról, bővön láthatnak, az hires Krünitz György Oeconomische Encyclopedie nevü sok hasznu munkájának 15-ik kötetében avagy darabjában; Zinken Oeconomisches Lexicon-jában, és másutt.

§. VII.

De 4. mindenekfelett, és kiváltképpen való haszna vagyon a kordovány Bőrnek készittésére. Jól tudják azt az olvasott Emberek, hogy a Kordovánnak készittése Spanyol Országnak Korduba vagy Corduba nevü emlékezetes várossában találtatott; s ugyan onnan nevezzük mi Kordoványnak és a Németek Kordvánnak: ezt pedig ottan eleitől fogva ezzel a Coriaria vagy Etzetfa nevü Növevénnyel készitteték, és készitik; nem külömben mindenütt a több napnyugoti Országokban, minden kétségen kivül helyeztetett dolog is az, hogy jobb ez a Cotinusnál avagy oláh Szkumpiánál, mellyel a mi Timáraink közönségesen élnek; a lévén az ehez értőknek értelmek, hogy az hol nintsen Coriaria, ott Cotinussal is élhetni.

Nagy érdemü Orvos Doctor Mátyus István Ur ugyan a maga Tudós Diaeteticájában ugy értett erről, hogy az Erdéllyi Timárok is a Coriariával dolgoznák a kordoványt; de azt az értelmét könnyen megváltoztatta az én jelentésemre.

§. VIII.

Hogy pedig az az Eczetfa elégséges haszonra forditatthassék: ennek esztendős tsemetéit, mellyek edgy ölni magasságnak, és ha tetszik azon Esztendei ifiabb jövéseit is, Leveleivel edgyütt Juliusban, mikor t. i. a Levelek tökélletesen megnöttek, és azonban szép zöldek, szép száraz időben össze kell szedni, aratni, és hogy a napnak fénye erejeket el ne vegye, árnyékban vékonyon elteriteni, s egyszer, vagy többször is, hogy össze ne füljenek,

avagy penészedjenek, megforgatni, és illyen módon jól megszárasztván, porrá törni. Ebből a porból készitik osztán a Timárok azt a Varga levet (Németül Lohe), mellyet az össze varrott ketske börbe töltvén, és kinyomogatván a kordoványt vélle kikészitik.

1. A mint leirám, ollyan móddal szedik össze, szárasztják, és törik porrá a Spanyolok is, kik nem tsak ott az Országban forditják haszonra: hanem az ollyan port 'sákokra rakván, Amsterdamban, Hámburgban és több Tenger mellyéki tartományokban igen nagy kereskedést üznek vélle. A virginiai Szumákról (Rhus Typhinum) is azt irják, hogy ehez hasonló hasznu.

2. Nem tartozik ide, hogy a Timároknak ezzel való eszközléseket, és a bör készitésnek módját elöadjam: minthogy itten csak a vagyon czélul téve, hogy az Eczetfa ez Hazában esmeretessé tétessék, és azután szaporittassék. Nem szükség ebben tanitani a Timár Mester Embereket: minthogy a kik az oláh Szkumpiával élni tudnak, ezzel is éppen ugy készithetik a Kordoványokat; tsak ez edgyet teszem ide, hogy az Etzetfához harmad, vagy még negyed rész ifiu Cserfa héját is lehet elegyiteni.

§. IX.

Én mindezeket illy messze földröl által látván, sok jó könyvekből való visgálodással szerzettem Közép-Ajtai kertemben, s egynehány esztendőtöl fogva ottan alkalmasint szaporitottam, melly dologról én tudósitván Brasso Várossának és Bartza vidékének különös érdemü Fő Biráját Mlgos Fronius Mihály Consiliarius Urat, küldvén is ennek a növénynek tsupán tsak Leveleiből, azonnal próbát tétetni méltóztatott Brassóban egy Prussiából oda származott, és házasodott Heinrich Fuhrmann nevü jó mesterember által, ki jóllehet elöre nem igen bizott, hogy szerencsésen menne ki a próba; minthogy az én honn nem lakásom miatt és rendelésem ellen, öszi harmatok után harmadánál több megsárgodva szedettetett volt le; mégis mind az által olly alkalmasan talált véle készitteni egy kordoványt, hogy azt Mlgos Biró Fronius Ur nem átallatta Nagy Méltóságu Gróf királlyi Gubernator (Titt. titt.) Urunk ő Excellentiájának Kolosvárra küldeni holott is, a mennyiben értettem, jónak találtatott.

§. X.

Értésére esvén ezen munka a királlyi kamara, és kereskedés dolgaiban munkálkodó Méltóságos Deputationak (Systhematica Deputatio, Regnicolaris in Cameralibus, et Commercialibus ordinata); jelentésit és kérését botsátotta a Felséges Királyi Guberniumhoz, hogy méltóztattnék ide parantsolatot adni annak feladásáról, és megjelentéséről minemű s nevű Plánta volna az, mellyet én a Brassai Mester Embernek a kordovány készitéséhez adtam. A F. K. Gubernium is azért a közelebb mult 1795-ki Esztendőbeli Kisasszony Havának 19-én Rendelést tévén ez aránt Ns Háromszéknek böltsen Igazgató Fő Királly Bírájához, Mlgs zabolai Mikes János urhoz, én Ő Nagyságánál Uzoni Udvarában megjelentem: az honnan is, mint a közönséges S z k u m p i á b ó l avagy C o t i n u s b ó l (mellyet ugyan közép Ajtai kertemben tartok) mind ezen Etzetfából Pappirossokra Leveles Ágakat raggatván, jelül Kolosvárra küldettük. Erre tehát ujabban is méltóztatott a F. F. K. G. parantsolni, hogy azon Etzetfáról való munkámat felküldeném; imhol azért jelen vagyon arról ez a kisded tsekély munka.

§. XI.

Ezen Munkátskához ragasztom pedig íme következendő Jegyzéseket: 1. Az Etzetfát igen könnyü szaporitani, és ha az Hazabelieknek igyekezetek lészen mellette, tsak kevés esztendők alatt annyira vihetni, hogy az Erdéllyi Ember még ne is gondolkodjék az Oláh Országi Szkumpiáról, mivel hogy ennek gyökerei, ha egyszer megragadnak a földben, oly gyorsan terjednek, sok ujj jövéseket bocsátván ki, hogy méltán csuszó mászóknak (repens-eknek) neveztettenek a Füvészektől; és ha a gyökerek ki hányatattnak is a földből, de valami romladék részecskék benn maradnak, esmét tsak hamar szaporodva kiujjulnak. Az én Házamhoz tartozók látván, hogy ez a növény egy nehány Esztendőtől fogva helyet foglala kertemben, mégis semmi hasznot sem hajt az erszénybe, tsak tavally is jótskán kiirtottak belölle, de semmit sem fogyott a miatt. Egy közép Ajtai Oláh nem régen

panaszolja vala nékem, hogy az enyimből ő is ültetett effélét a maga kertébe, s a mult Tavasszal ki hányta, de talán még több nőtt helyette. Mely példákat azért hozék elő, hogy bizonyitanám termesztésének könnyü voltát.

2. Sokkal könnyebb ezt szaporitani, mint az Oláh Szkumpiát; amaz érdemes, és munkáiról esmeretes néhai Jesuita Fridvaldszki János szerzett Oláh Szkumpiát, és ahoz alkalmas helyen termesztett a Vajda Hunyadi uradalomban, de hogy ottan sokra terjedett volna a termés, semmi jelét nem tudom; ő erről illyen nevezet alatt való irást adott ki: Dissertatio de Szkumpia, seu Cotino Coriaria. Claudiopoli, Typis Collegii Reformati, 1773. in 4-to.

3. Nintsen ennek ollyan természete, hogy a földek között sok válogatást tenne; nem kell ennek számára szántó földeket foglalni: jól tenyészik martokban, mesdékben, omlásos helyeken s a t. az hol soha senki semmi hasznot nem vett.

4. Ha e mi Hazánkbeli Timárok szorgalmatosak lesznek ennek mivelésében, kevés idő mulva sok ezer forintokat tartóztattnak meg Erdélyben Oláh Országtól.

§. XII.

I g é r e t.

Ha fognak találkozni akár Tzéhek, akár magános személyek, kik ez (hogy már) Uj Szkumpiát termeszteni kivánják, töllem illendő okkal vihetnek egy nehány felé; nem szekerekkel ugyan hanem Ló terhekkel; de mindazonáltal annyit, a mennyiből hamar idön eleget tehetnek szándékoknak.

Rövid Toldalék.

Némely külső Országi Tudósok, és értelmes Mester Emberek, minémüek a Németek, Frantziák, Anglusok sat. a kordoványnak (Deákul Cordebisus, és Cordovisus) és egyéb böröknek kimivelésére a már leirt Szkumpiákon, és Tserfának héján kivül találtanak sok féle fákat, és Füveket; mellyek ha magokra nem elégségesek is erre a munkára, avagy tsak amazok tétettetvén,

segitségül és szaporitásul vétettethetnek. Illyenek a Nyirfa, Egerfa, Kökényfa, Büdös Berekenye (Scorbus ancuparia); Náspollya, Somfa, Áfonya, Havasi megy (vitis idea), Szály fü (vinca minor), Fekete nadály (Symphytam (igy) Officinale), Pipehur (Popentilla anserina), Vad sállya (salvia pratensis), Vizi Tök (nymphca lutea), Ördögborda (Pteris aquilina) és többek; a minemüeket Succow nevü Tudós, Oeconomische Botanicá jában 46 ig számlál.*)

XLVI.

134. 1803.

a) 1800 ban. A Gernyeszegi Gen. Synodusban.

34-szer. Felvétetik a Köpetzi Ns Eccla instantiája, melyben bizonyos feltételek mellett, holtig való bér adásra való, magok elkötelezésekkel, magok közzé vitt, és annakutánna fél bérrel, magok közzül elbocsátott Papjok, T. Benkő Jósef eő kegyelme ellen beadott pontokban igen sok törvénytelen tselekedetei felfedezésére, és azok által maga kötelezésének megrontásáért, a holtig való béradásra lett kötelezés alól való felszabaditásokért esedeznek.

Válasz.

Ámbár alkalmasint mutogatyák a Köpetzi Eccla tagjai, a bepanaszlott Atyafi sok enormitássait; mind azon által, a meg halgatatlan itélet el távoztatására, s a maga missilissiben tett kérésére is, a Panaszok pontyai vélle közöltetnek, T. Püspök Uramnak pedig ajánlja G. Sz. Synodusunk, hogy az excessusok valósága ki tanulására, addig is investigatiot parantsolni méltóztassan és comperta rei veritate mind in Ecclesiastico Circulari tétesse közönségessé, hogy a kik magokat vélle copuláltatyák, ujj Copulatiora szorittatnak, és Ecclastica disciplina alá vettetnek; mind pedig a concernens külső Jurisdictioknak is az olyanak megbüntettetése iránt irni ne terheltessék, és fizetését is suspendálya.

---

*) A hivatalos másolatból.

b) 1801-ben —

35-ször. Felvétetik a Köpetzi Eccla Instantiája, melyben ez előtt, a Benkö Jósef eő kegyelme számára szakasztatott fele Papi bérnek mostani fungens Papja számára lejendő adattatását kéri, és Benkö Jósef eő kegyelmének sok más féle hibáit is felfedezi, mellyek ez előtt is fen forogván, meg hivatta vala ad comparendum, a T. Püspök Ur ezen Synodusra, de egéssége gyengeségeivel mentvén magát, elnem jött, ugyantsak ezen dologban lett illyen

H a t á r o z á s.

Helyesnek találtatván a Köpetzi Eccla kérése, az eddig Benkö Jósef eő kegyelme számára járt fél bérnek fungens papja számára való forditása megadatik, világos lévén másfelől, a G. Synodus előtt T. Benkö Jósef ő kegyelmének, szent Társaságunkat gyalázó, sok tilalmas tselekedete, hogy a papi hívatalhoz köttetett akár minemü dolgok folytatásában magát többé ne elegyitse injungáltatik, a kik pedig Copulatio végett nevezetesen, eő kegyelméhez folyamodnának, és az eő kegyelme copulatioja mellett Cohabitálnának, azokat G. Synodusunk reconciliatiora szoritya. Törvénytelen házasságokat semminek tartya, és a külső tisztek által lejendő megbüntetésit is méltónak iteli, melyre a Concernens papi tisztek is vigyázván, azoknak által adni el ne mulassák. *)

XLVII.

Közép-Ajtán 13. maji 1802.

Tisztelendő Professor Úr!
Kiváltképpen való kegyes Uram és Jóltevőm!

Nemrégiben becsületes Deák Tanitványaitól küldött igen kedves Levelét, a mellette való szép küldeményeivel edgyütt vettem vala tisztelettel és nagy szivességgel; melyeket mostan is köszönök telyes szivből. Az oltó ágatskáknak ugyan nedvességek

*) Az eredetiből.

elszáradása miatt, nem fogjuk hasznokt érni: de ugy köszönnyük, mintha azoknak sok termésseikkel éltünk volna.

Én ezuttal semmit sem tudok küldeni, a Feleségem sem egyebet, hanem vagy két főzet haritska lisztet, melynek nem kell szitálás. Bizony melléje uj Turót is szándékozom vala küldeni, de megtsala az előre fizetést vett Báts, és még tsak 8-ad napja is, hogy az Júhokat esztenára vitték. Az Ur Isten minden Javai között éltesse Tiszt. Személyét és virágoztassa Uri Házát! igaz szivvel kivánja

Tisztelendő Professor Urnak

hiv attyafia alázatos szolgája
Benkö Josef, t. k.

Vertatur.

Ezen ide rekesztett és a mi erdeink közzül sokakon bövön termö, s zöldségét télenis megtartó suffrutex valjon Enyed tájékán terem-é? s ha igen, minek nevezik ottan? szeretném tudni (mert nem emlékezem, hogy láttam volna) és már heven készülő Florámba bétenni.

E levél külsö czimje: Tisztelendő Tudós Benkö Ferencz Urnak, a Nagy-Enyedi Nemes Ref. Collegiumban, az Historia Naturalis és Geographia Professorának, és a Jénai Természet vizsgáló Társaság érdemes Tagjának egész tisztelettel.

Ezen levél mellé tartozik a Haritska Liszt.

Nagy-Enyed.*)

XLVIII.

Tisztelendő Professor Ur!
Atyám helyett való Drága Ötsém Uram!

A nyári idő töltésemről nem elébb, hanem Gálnapi Sokadalomkor akarok számot adni. Előre mindazáltal azt akarom hirré tenni, hogy a Minerologiában nyomdokait követni

*) A gr. Toldalagi Victor birtokában levö eredetiből.

kivántam az Urnak, és másokat is azon nyomdokra vezetni, ezek közül való Bibartzfalvi Bertalan Mózes igen különös jóakaróm, ki is sokféle Collectiokat tett, és ezután az Urral közli; két fijai vagynak János és Jósef, Atyai lelkekre kötöm, minthа az én fijaim volnának. — Itthon szük a kenyerek, bövitse meg az Isteni Gondviselés Tisztelendő Professor Uramék kezek által. Az engemet érdemem felett megbecsüllött Tisztelendő Professorné Asszonyomat tsokolom az alázatosságnak tsokjával. Ismét azt irom, hogy Gálnapkor többet; csak most érettem. Bertalan Jánosnak szolgáljon. — Néhai Tiszt. Baritz Uram Uj Esztendő napján ezzel áldotta volt meg hallgatóit: a Tüzes menkö üssön meg szerelmes hallgatóim; az honnan ez származnék, onnan szálljon sok millio áldás a Professor Ur Uri házára. Ezek után magamat továbbra is szivességekbe ajánlván vagyok

K. Ajtán 22-a Aug. 1802. igaz jóakarója

Benkő Jósef, t. k.

E levél külső czímje:

Tisztelendö Benkő Ferencz Enyedi
Professor Urnak, Titt. Titt. Drága jó
Uramnak, nagy tisztelettel

N.-Enyed.*)

XLIX.

3345. 1803.

Fő Tisztelendő Püspök Urunk parantsolatjából, Tisztelendő Bitai Péter Erdő Vidéki Esperest Uram személyesen házamhoz jövén, és velem a Tit. Tit. Felsőbbség Parantsolatját közölvén, alázatosan és nagy tisztelettel felelem arra e következendőket - 1) Veszy Pojant hogy valakivel copuláltam légyen, bizony nem emlékezem, sőt tsak hogy nevét hallottam volna is, nem tudhatom.

2) Fel-Ajtának e mi Közép-Ajtánkat hívják az Oláhok, de itten Román Gudáta nevü személyt soha nem

*) A gr. Toldalagi Victor birtokában levő eredetiből.

hallottam, és hogy ki értethetnék rajta, tsak nem is gyanithatom, és így semmi dolgomat véle nem tudhatom.

3) Tot Sigmond nevü közkatonát is és házosulását bizony hogy láttam, és tselekedtem volna, telyességgel nem emlékezem. A Mennyei Nagy bíró büntessen meg engemet, ha igazságoson nem tészem ezen Jelentésemet. Azonban a Tit. Tit. Felsőbbségeknek, és Rendeléseiknek igaz és alázatos engedelmességemet igyekezem meg bizonyitani. Irám Közép-Ajtán 9. Febr. 1803.

Benkő Josef. t. k.
Ref. Prédikátor.*)

L.

195. 1803.

Méltóságos és Kegyesen Igazgató Fő Consistorium! Kegyelmes Jóltevő Uraim!

Nagyságtok Könyörületességéből egynehány Esztendőktől fogva volt sok kedvetlen változásaim között való pénzbéli Segitetésem Pensio név alatt. Erre mindenkor nagy szükségem volt és lészen; de vagyon kiváltképpen mostan, midőn mint sokakat másokat ezen Vidékben, ugy engemet is vónó és egyéb barmaimban nyomos kár talált, tavaly pedig ujonnan magam örökségemre (mivel zálogos Jószágon lakom) épült Házamat a szerentsétlen tűz elrontá. Nagyságtokhoz azért folyamodom igen alázatos könyörgésemmel, méltóztassanak mostanis abbéli kegyelmességekkel engemet nyomoruságaimból emelni. Tudom sok elvádoltatásaimat, melyek nem mind úgy vagynak, a mint feladattak; de teljes igyekezettel azon igyekezem, hogy már öregségemben az illyeket ellenkező jobbakkal válthassam fel. Azonban igen közel vagynak azok a napok, melyeken nem tsak a Magyar, hanem a külső Nemzetek előtt is meg-bizonyitatik, ha szintén magam hirtelen meghalnék is, hogy Nemes Hazámnak ujabban is használni igyekeztem sok keserves viszontagságaim között is kijövő Munkáim által; a minémüek közül való munkálkodá-

*) Az eredetiből.

saimtól meg nem szünöm holtomig, a míg vagyok magamat kegyelmességökbe ajánló
a Méltóságos Fő Consistoriumnak
Kegyelmes Jóltévő Uraimnak

igen alázatos, sok viszontagságokkal küszködő, méltatlan szolgájok, Benkő József t. k.
hajdan Erdővidéki Esperest.

Közép-Ajtán
3. Junii 1803. *)

LI.

90. 1804.

Erdély Országi Méltóságos Reform. Fő Consistorium!
Gratiosus Patronus Uraim!

A Felséges Királyi Fő Igazgató Tanátsnak 1170. szám alatt költ Decretuma mellett a T. Benkő Jósef eő kegyelme ellen feladott panasz aránt, és ennek előtte is az eő kegyelme ellen hozatott Határozása felől a Generalis Synodusnak hozzám utasisitani méltóztatott levelét a Mlgs Fő Consistoriumnak alázatos tisztelettel vettem. A most jegyzett egésznek végire járni el nem mulatom. Külömben igaz az, hogy nem régiben is tudósitást vettem az Erdővidéki Tiszteletes Esperestől az aránt, hogy Benkő Jósef eő kglme nem szűnik meg most is megesketni akarkit is a ki eő klméhez folyamodik, és a Generalis Synodusnak ide zárt határozása után is sokakat esketett.

Ezen Rendelése a Gen. Synodusnak publicáltatott Háromszéken és Erdővidékén és más Tractusokban is, tudva levén az Esperestek előtt, vígyázat alatt tartatott. De Fogaras, minthogy sem Glrs Synod., sem Püspöki hír tételekből az efféléket nem tudhattya, meglehet hogy a fogarasi Papnak ezen rendelés tudtára nincs A mi az eő klme állapottyát pro futuro nézi, arról ugy vélekedem, hogy igen illő és szükséges volna eő kegyelmét a

*) Az eredetiből.

Papi állapotból levetkezteti és a külső Jurisdictio alá nem tsak a concernens Széknek hanem a Felséges királyi Guberniumnak is által írni. Ezen tekintetre nézve közlöm a Mlgs Fő Consistoriummal azt a Relatoriát, melyet még 1800-ban eő kegyelme ellen készitettem, és a mely mellett 1801-ben tartatott G. Synodusunkra eitáltattam vala, de minthogy akkor betegségével mentvén magát meg nem jelent, és a maga mentségét elő nem adhatta, az ide zárt határozásnál többre Gener. Synodusunk ki nem ereszkedhetett.

Bizonyos vagyok az aránt, hogy ha ujabban admonealtatik Genr. Synoduson való megjelenésre és Törvény állásra, s az utánni engedetlenségeiről való számadásra is, most is meg nem fogna jelenni, hanem ha valamely tiszti erő által kénszerittetik, vagy vitethetik az elő állásra.

Melyre nézve szükségesnek tartanám, hogy Visitatorium Mandatumom mellett (melyet különben is expediáltatni etiam pro hoc anno alázatosan instálok) a Concernens Széknek Tisztségét megkeressem, hogy ezt, ha magának módja nem volna is a Synodus eleibe való jövetelre, vagy erőtelenségével mentegetné is magát, mely hosszas részegeskedései miatt mindenkor vagyon, hatalommal is Gen. Synodusunk eleibe állitaná.

Abban az esetben, mikor a Papi Jurisdictio alól egészen proscribáltatnék, nem tudom megkellene-é tartani azt a régi szokást, hogy Papi ruhája elvágattassék; avagy tsak formatáját ha meg volna s elő adná elszaggatni és neve után a Protocollumba Proscribáltatását bé írni elégséges volna? Ez a Relatoria oly motskosan hozza bé, hogy az a megutálásig vagyon, de engedetlensége is oly terhes, hogy Ministeriumunk nagy gyalázattyára, nyughatatlanságára és vádoltatására szolgál. Melyek szerint másokra nézve is szükséges volna példát tennünk. — Ezen adnotált Relatoriának visszaküldetését alázatosan instálom, változhatlan tisztelettel maradván

A Mlgs Fő Consistoriumnak

alázatos hív szolgája

Nagy-Enyed 1804. 11-ik Apr. Abats János

Refor. Püspök. *)

---

*) Az eredetiből.

LII.

90. 1804.

Tiszt. Erdélyi Ref. Püspök Abats János Atyánkfiának!
6. May 1804.

Expd Gr. Teleki Lajos.

A T. Püsp. Uram Tudósittásait, mely mellett a Benkő Jósef ő kegyelme helytelen, illetlen s botránkoztató Tselekedeteiről véghez vitetett Vallatásról való Levelét a Grls Sz. Synodk az ő kelme dolgába tett Végzése párjával együtt, ide bé-küldötte, vette Fő Consistoriumunk.

Mely Inquisitorio Relatoriát oly atyafiságos utasitással küld vissza T. Püspök Uramhoz Cő Consistoriumunk: Hogy Benkő Jósef ő klme a Grlis Synodus eleiben törvényesen meghivattatván, és reája az előbbeni végzés után tett helytelen Tselekedeteire nézve, Törvényt Láttatván, a gyakorlott Rendtartások módjával megegyezőleg, Törvény szerént büntettessék, és az ezutáni magokat előadható panaszok s rendetlenségek megelözésére Papi hivatalától egészen megfosztassék, oly móddal mind azon által, hogy személyes prostitutioja, a mennyire lehet, eltávoztassék, és a Papi Sz. Hivatalnak kissebbittetésére ok ne adattassék.

Exped. Borsos.*)

LIII.

79. 1806.

Nagy Méltóságu Reformatum Fő Consistorium! Kegyelmes Jóltévő Uraim!

A Nagyságtok kiváltképpen való Gratiájokból számomra adattatni szokott Pensioért már szintén Esztendeje, hogy nem küldöttem; mind a lévén szándékom, hogy magam személyesen jelenjek meg bizonyos Mentségeimmel, de szegény Házam-

---

*) Az eredetiből.

nak sok szomoru változásai s egésségemnek is gyengülése meg nem engedték.

Mostan azért alázatos reménységgel bátorkodom folyamodni Nagyságtok Kegyelmességéhez, méltóztassanak azon Pensiobéli Gratiájokat meg-újitani és fenn tartani; meg-tekintvén könyörületesen az én felettébb való nyomoruságos állapotomat, u. m. hogy szép szarvas marháimból a dög nem igen régiben kipusztita; Örökségemre (minthogy Zálogos Jószágban lakom, miolta hivatal nélkül vagyok) épült jó új Házamat a gonosz ember tüze meg-égeté; a Gabonának itteni nagy terméketlensége sok Nemesi Házakat is ejtett adósságokba; menyivel inkább engemet, a ki Oeconomiám mellé nem állhatok; és a mely Gazdaságomat folytató Mihály nevü fijam el-bujdosott vala, nintsen is reménységem haza jöveteléhez. Esztendeje szintén, hogy az Özvegységnek terhét is hordozom.

Méltóztatott vala Nagyságtok engemet ennekelőtte sokatska idővel Uri s Atyai-képpen meginteni, hogy ne Copulálgatnék jobb volna a Pensiommal élnem. Láttya Isten, hiven meg-fogadtam a Kegyelmes Intést. Igaz ugyan, hogy azután is fogtanak reám vagy két Copulatiot; nevezetesen Bartza Ujfalusi László Istvánnak és Máté Rebekának öszve-eskettetéseket; de a Brassai T. Magistratus ki-küldvén ide a Nemes Szék szinére Máté Rebekát, egészlen el-romlott az ő Vallástétele; és ki-jött, hogy az én nevem alatt más Copulator adott olyan Irást, melyet magam is igen nehezen tudtam meg-mutatni (tsak két betünek vonásából) hogy nem az én irásom.

Ezekhez képest alázatos töredelmességgel folyamodom Nagyságtok Kegyelmességéhez, hogy méltóztassanak az én siralmas állapotomat tekinteni, és Istenes Pensioval sok szükségeimből ki-segiteni; mely Kegyelmességeknek nagy reménységgel való várásával, vagyok mély tisztelettel

a Méltóságos Fő Consistoriumnak

igen alázatos és valóban
szegény Jótéteményes Szolgájok
Közép-Ajtai Benkő Jósef, t. k.
hajdan Udvarhelyi Ref. Professor.

Közép-Ajtán 10-a Aprilis 1806.*)

*) Az eredetiből.

LIV.

79. 1806.

Válasz az Historicus Benkő Jósef Atyánkfia Kérésére.

11-a May 1806. Expd. Gr. Teleki Lajos.

Az Instánsnak el-nyomorodott sorsa, előbbeni érdemeire nézve, méltó Tekintetben vétetvén Fő Consistoriumunk által, oly bizodalomnál fogva, hogy a rágalmazó nyelveknek tárgyul-való maga ki-tételétől ezután jobban is őrizkedik, meghatároztatott: Hogy Pensioja, mely az Instáns számára határoztatott, a Fő Consistorialis Cassából, azon időkre is, a mi olta ki nem vette, kiadattassék. Melynek quietantiája mellett lejendő kivétele végett a Fő Cons. Cassának Administratoraihoz utasittatik.

A Fő Cons. Cassa Administratoraihoz!

A Benkő Jósef Atyánkfia esztendőnkint 150 Rfkat tévő Pensiojának ki-adattatása azon időkre is, a miólta ki nem vétette, meghatároztatván e mai napon, arra utasittatnak a Fő Consistorialis Cassánk Administratorai: hogy a megnevezett Pensionatus pénzét, quietantia mellett, a mint abban mód lészen, igyekezzék kifizetni. **)

Exp: Olosz Béniám.

LV.

41. 1809.

Huszár Kapitány Arany Urnak!

15. Januar 1809. Exp. Gr. Teleki Lajos.

A Benkő Jósef ő klme ellen abban tétetett panaszról béküldött becses Tudósittását a Kapitány Urnak: hogy Benkő Jósef ő Kegyelme Ürmösi Kovács János lovas katonát, kinek az házasodásra engedelme nem volt, Ketseti Elekes Susánnával

---

*) Az eredetiből.

**) Ugyanott.

öszve eskette légyen — vette Fő Consistoriumunk s jelenti illendőséggel: hogy megnevezett Benkő Jósef ő kegyelme, hasonló hibás Tselekedeteiért, mindennémű papi Hivatalnak folytatásától végképpen el-tiltatott légyen; és már most a Fő Consistoriumunk Hatalma alól kirekesztetve lévén, tsak annyiban vagyon függése: hogy régi érdemeinek megjutalmaztatásokra, számára szép Pensiot szokott adatni. Ennélfogva tehát keményen meg fog feddetni, és arról meg-intetni: hogy ha az e féle hibás tselekedetektől meg nem szűnik, Pensioja el fog vétetni *)

Benkő Jósef Professor ő kegyelmének.

Kinek kinek arról való meggyőződése, hogy a maga Tselekedeteire nézve, Lelkiesmérete tsendességben vagyon — nagy Boldogság! és a jó Hír név, egy a legbecsesebb Kintsek között.

Kegyelmed hasznos Munkái, s régibb Foglalatosságai által, ezen Kintsből szép részt nyert vala, és mind addig, mig erőtelenségének hibái, józan értelmén erőt nem vettenek, Hazánknak betsületére volt; de méltán lehet sajnállani: hogy szerzett szép Érdemeit, helytelen Tselekedetei által ottan-ottan nem átalja homállyban boritani!

Kegyelmed, noha tökélletes nyugodalomra tétetett a papi functiokra nézve, oly szoros értelemben: hogy azoktól egyáltaljában el is vagyon tiltatva, mégis nem szűnik-meg törvénytelen és a felsőbb Rendelésekkel ellenkező Tselekedetei által a kegyelmed ellen való panaszokra okot adni, és az által, a kegyelmed boldogságáról gondoskodóknak is kedvetlenséget okozni.

Panaszképpen, és elég-tételnek kérésével terjesztetett ugyanis közelebbről Fő Consistoriumunk eleibe: hogy kegyelmed az Ertz Hertzeg Jósef Lovas Ezrede-béli, Ürmösi Kovács János nevü közkatonát, kinek az Házasodásra engedelme nem volt, Ketseti Elekes Susánnával, törvénytelenül öszve eskette, és azt maga is kegyelmed arról adott írásával megesmérte légyen, melynek szomoru következése az lett: hogy a Katona keményen meg veretett; a Leány pedig gyalázatos szerentsétlenségbe esett.

Erről tehát, a midőn kegyelmedet keményen meg-feddeni köteleztetik Fő Consistoriumunk, arra inti atyaiképpen: hogy

*) Az eredetiből.

magát az illetén papi Hivatalt illető kötelességekben, főbbképpen az ilyenekbe, mellyek a királyi Rendelések által szorosan meg vagynak tiltva, többé avatni ne merészelje; mivel külömben kéntelenittetni fog Consistoriumunk a kegyelmed Pensiojának, melyet érdemeiért rendelt, el-vonattatása végett Határozást s Rendelést tenni, s tart attól Consistoriumunk, hogy az efféléként a külső Tisztviselők által is oly móddal meg fog büntettetni, mely gyalázatos lenne. *)

LVI.

39. 1815.

Méltóságos Reformatum Consistorium!

A Régen volt Udvarhelyi Professor és Historicus Benkő Jósef eö kegyelmének ezen folyó Esztendőnek második Napján történt Halálát, az Erdővidéki Esperest, tudván azt, hogy emlitett Benkő Jósef eö kegyelme a Mlgs Fő Consistoriumtól Esztendőnként 180 Forint Pensiót szokott vala venni, énnékem a fel-jelentés végett megírta és tudtomra adta, melynek következéseül én is ezen változást alázatosan jelentvén, változhatatlan tisztelettel maradtam

A Méltóságos Reformatum
Fő Consistoriumnak

alázatos hív szolgája
Idősb Abats János,
Ref. Püspök.

N. Enyed 14-dik Február 1815. *)

LVII.

Quaedam Mssta ea collectione Benkőina.

Fulmen Leopoldi 1. ad vindicandam religionem catholicam
Gravamina politica Transsilvanorum de a. 1707.

---

*) Az eredetiből.

Ars Heraldica (Tsatarii) ungarico idiomate.*)

Ars Numismatica.

Chorographia Transilvaniae (Latine).

Josephi Hermanyi additamenta ad Volf. Bethlen

Ejusdem — — ad historiam Apafii notae.

Articuli de quartis saxonicis ante a 1556 et postea.

Annae Bornemisza Testamentum.

Columba Noe (Nicolai Bethlen) cum epistola ejusdem ad Legatos O. o. Hollandiae, apud aulam. Viennensem: Ex manu adparet ipsius auctoris esse.

Litterae Joannis Kemény ad status et Rakoczium de 1657.

Acta Synodalia saxonum de annis 1578. 1580. 1607. 1614. 1616. 1627. 1634. 1644. 1672.

Litterae Draskovitsii episcopi Quinque eccles. Oratoris Caesarei in conc. Tridentino ad palatinum, Tridento.

Privilegium Ecclae. Albensis de 1243.

De Unione triumnationum a. 1437.

Promemoria in negotio valachorum, uti sunt annuenti(on)ales Rakocziorum, Sigismundi et Georgii, confirmatio Apafi, Dipl. Leopoldi, Confirmatio Carolii VI.

Articuli circa Jesuitas, episcopum cath. et Ref. Superintendentem.

Privilegium Saxonum in comit. Szepes 1286.

Transsumtum germanorum aug. Confessionis in Zaláthna (authograph.)

Memoriale Joannis Kemény ex Captivitate (authograph.)

---

*) Ezt és a következő két művet — úgy látszik — Kapronczai Ádámtól kapta. Ez ugyanis 1782-ban egyebek közt így ír hozzá: Most Sz. György napján Debreczenben jártam, az honnan elhoztam Tsatári Jánosnak némely munkáit, ú. m.

1) Ostervald a szerzetes rendről fordítás (Debreczen, 28. nov. 1781.)

2) Mausoleum Principum Transsilvaniae stilo lapidari.

3) Chorographia M. Principatus Transsilvaniae.

4) Commentatio Heraldico-Critica de Insignibus R. Hung. et Principatus Transsilvaniae Heraldicis.

5) Ars Heraldica vagy czímerekről való tudomány.

6) Scientia Numismatica vagy pénzekről való tudomány.

7) Antiqua Romanor. Numismat. sub nomine Provinciae Dacicae stb.

8) De Arce Várad Regibusque ibidem Sepultis.

9) Succincta juris hungarici Historia.

in quarto.

Vizaknai Bereczk naplókönyve.
Török Ferencz naplókönyve.
Metamorphosis Transilvaniae per Petrum Apor.
Nemes János Naplókönyve.
Benkő Josef füvészkönyve.

in 8avo.

Kamuthi György Diariuma az Erdélybe hozatott idegen portékákról 1627.

Az Erdéllyi kézirásokról (Benkő Jósefé).

Mssta compacta, ubi sunt inter caetera *)

Collationales terra Aranyos, per Ladislaum confirmatae (per Carolum 1231 ?)

Litterae Andreae regis super Maramaros, ad Transilvaniam pertinente.

Clerici uxorati in Ungaria a 1333.

Castellanus Zebernikensis 1643.

Regestrum bonorum fiscalium in Transsilvania 1650.

Urbarium fiscale 1701. it. Cameratica, Conventiones Capitaneorum, instructiones decimatorum, tricesimatorum, in specie Verestornyiensis, formulae juramenti pro generali thesaurario.

Epistolae et Commissiones Francisci Rakoczi (autograph)
Replica ad easdem (apograph).

---

10) Martini Schmeitzel: Siebenbürgische Geschichte v. Jahr 1700 bis 1746. Ez a Schmeitzel írása.

11) Methodus vel Tabula Scientiam numismaticam tractans. Kapronczainak B-höz 1782. junius 14. írt eredeti leveléből. (Mike S. gyüjteményében.)

*) Hihetően ez egybekötve levő kéziratokból küldötte fel Benkő a törvénykezési ügyben kinevezve volt rendszeres bizottság használatára 1796-ban a kir. Főkormányszékhez az Erdélynek Magyarországtól való elválása első éveiben 1510 és 1542-ben kelt legnevezetesebb három darab t. czikket, melynek egyike itélőmester Verbötzi István pecsétével és aláirásával volt hitelesítve. A kir. Főkormányszékhez 1796-ban május 25-én Köpetzröl írt s 3833. 1796 főkorm. számmal jegyzett eredeti leveléből. (L. Okirattár XLI. sz. alatt.)

Historia Davidis Rozsnyai a Ferdinando I. ad Leopoldum I. ex monumentis turcicis (authograph.)

Acta Synodalia Erdődiensia (msptum. sec. 16.) it.

Apologia Ecclesiarum Ungaricarum 1606 et

Privilegium sabbathariorum.

Philippica Siculica.

Historia motuum Bocskainorum per Steph. Xilandrum

Litterae armales sub tit. Nos Gabriel Princeps Transsilv. Valachiae.

De origine et progressu Lutheranismi ex Archivo mediensi Is acta Synodalia de a 1541.

Diarium Alberti Gulacsi (secretarii Mich. Apafi).

Dipsai Szabó jegyzései Enyedről.

Continuatio Joannis Bethlen (authograph) cum observationibus Jos. Benkő.

Historia Specialis Transilvan. (Jos. Benkö) *).

Sófalvi Josefnek B.höz Kolosvárról 1783. dec. 20. írt leveléből. **)

. . . . Kedvesen veszem — írja egyebek közt — ha igérete szerént T. Uram is communicálja velem a melyeket én nem láttam vagy nem tudok, hogy én is beirhassam jegyzéseim közé. Hogy pedig az ilyenekkel ne terhelődjék T. Uram, a melyeket én is tudok, ha szintén még nem conferáltam is Collectiómba, accludáltam a melyeket készen jegyzésbe kaptam.

Bornemisza János estveli órái.

Lisbona sülyedése Históriája.

Taxányi János Történetei.

Draskovits Ján. Fejdelmek serkentő órája 11 része.

Ifjabb Szilágyi Sámuel Ausztriai Parasztja.

---

*) A marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban ily czím alatt: Novum. Supplem. Carthophylacei miscellan. Tom. I. 1157—. p. 859—861.

Mikor költ e lajstrom, szövegéből ki nem tűnik. Ezért kelle ide e Tár végére igtatnom.

**) A felkérés hozzá 1787. volt intézve, de ő mikor tette e jegyzéseket, évszáma nincs kitéve, ezért kellett ezt is e Tár végére tennem.

Dissertatiok Mos. Beregszászi
A.-Nánási.
Jos. Szent Simoni.
Jos. Zágoni.
Sam. O. Szatmári.
P. Janki Jos. Balog.
Gr. Vetsei. St. Kotsi.
Gyöngyösi János.
Szabó Dávid Vanieri Praedium rust
Váli István Hist. Augustor.
Decretum Tripartitum új forddítása Verböczi képével.
Kalotsai editio.
Laskai János Lipsiussa.
Pápai Ferencz junior.
Pápai András.
Pápai Imre.
Szili István szüntelen égö áldozatja
B. Vesselényi Susánna selyembogárról.
B. Vesselényi a lenmivelésröl
B. Vesselényi Juh és Dohánytenyésztésröl
Teleki Ádám Oidje.
Bessenyei A. Holmi.
Kemény Sámuel.
Tsernák László.
Wesselényi Mária.
Bessenyei Popéja.
Bárotzi Kassándra. Kartigam.
Erköltsi Levelek és Mesék.
Biró István jezsuita Versei.
Nádudvari Elek.
Milesz Josef.
Benkő Sámuel. Benkő Jos.
Szabó 'Sigmond.
Gróf Gyulai Sámuel.
Fogarassi Josef.
Szőnyi Beniamin.
Kovásznai Sándor.
Kolunbán János.

Szemerei. Fejérvári.
Ostervald Placette —
Horányi.
Veszprémi István Biographia
Alvári.
Gombási István.
Szeli Károly az Himlőről.
Szeli Károly Bába mesterség
Vetsei Biographiája.
Sz. N. Pap István Magyarország

TARTALOM.

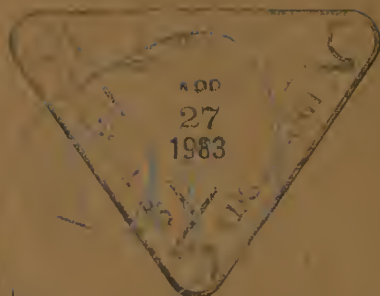
XIII.

XIV.

XV.

XVI.

OKIRATTÁR.

27
1983

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 10 22 04 13 009 9